

รัฐไทยกับการกล่อมเกลາทางการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2475 – 2487

นางสาววีณา วังมี

สถาบันวิทยบริการ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2543

ISBN 974-347-090-5

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**THAI STATE AND POLITICAL SOCIALIZATION THROUGH TEXTBOOKS,
1932 – 1944**

Miss Paweena Wangmee

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts in History**

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2000

ISBN 974-347-090-5

หัวข้อวิทยานิพนธ์ รัฐไทยกับการกล่อมเกลາทางการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง
พ.ศ.2475 – 2487
โดย นางสาวปวีณา วังมี
ภาควิชา ประวัติศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร.สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว.กัลยา ติงศภักดิ์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(อาจารย์ ดร.ธีรวัต ณ ป้อมเพชร)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

.....กรรมการ
(ศาสตราจารย์วิลาสวงศ์ พงศ์บุตร)

.....กรรมการ
(อาจารย์ ดร.สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ)

ปวีณา วังมี : รัฐไทยกับการกล่อมเกลாத่างการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง พ.ศ.2475 – 2487.
(THAI STATE AND POLITICAL SOCIALIZATION THROUGH TEXTBOOKS, 1932 – 1944)
อ. ที่ปรึกษา : รศ.ดร.สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, 201 หน้า. ISBN 974 – 347 – 090 – 5.

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มุ่งหมายศึกษาความพยายามของกลุ่มผู้นำรัฐในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2487 ในการปรับปรุงหลักสูตรและเนื้อหาของแบบเรียนให้สอดคล้องกับการปกครองในระบบใหม่

การกล่อมเกลาท่างการเมืองผ่านแบบเรียนมีความสำคัญต่อการเมืองการปกครองภายหลังการปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 ในฐานะที่เป็นสื่อถ่ายทอดอุดมการณ์ของการปกครองระบบใหม่ลงสู่เยาวชน โดยประเด็นของการกล่อมเกลาท่างการเมืองในแบบเรียนนั้นมุ่งเน้นไปที่การกล่อมเกล่าให้นักเรียนตระหนักในหน้าที่ของพลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญ และการกล่อมเกล่าให้นักเรียนเข้าใจและเลื่อมใสระบอบการปกครองดังกล่าว โดยเนื้อหาของทั้งสองประเด็นนี้ได้ถูกปรับเปลี่ยนไปตามบริบททางการเมืองและสังคม ตลอดจนแนวคิดของกลุ่มผู้นำทางการเมืองในแต่ละช่วง กล่าวคือ ในช่วงก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 หรือระหว่างเดือนมิถุนายน ถึง ธันวาคม 2475 เนื้อหาของแบบเรียนในช่วงนี้อธิบายเรื่องเกี่ยวกับการปกครองระบบใหม่ไว้เพียงสั้นๆ ในช่วงต่อมาคือหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 หรือระหว่าง พ.ศ. 2476 – 2477 การอธิบายเรื่องดังกล่าวมีความชัดเจนมากขึ้น โดยยึดข้อความของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ เป็นหลัก หลังปี พ.ศ. 2478 คณะราษฎรรุ่นหนุ่มทั้งสายทหารและพลเรือนมีบทบาทสูงเด่นในการบริหารประเทศ และได้ประกาศใช้หลักสูตรสำหรับชั้นประถมและมัธยมศึกษา พ.ศ. 2480 ทำให้แบบเรียนที่ออกตามหลักสูตรนี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดของกลุ่มดังกล่าว คือมุ่งเน้นไปที่การปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยม – ทหารนิยม และการพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญเป็นหลัก ในช่วง พ.ศ. 2481 – 2487 ซึ่งจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีนั้น พบว่ามีการเพิ่มเติมนโยบายสร้างชาติ ซึ่งเป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลชุดนี้เป็นอีกประเด็นหนึ่งของการกล่อมเกลาท่างการเมืองในแบบเรียน

ภาควิชา ประวัติศาสตร์	ลายมือชื่อนิติ.....
สาขาวิชา ประวัติศาสตร์	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา 2543	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

4080513622 : MAJOR HISTORY

KEY WORD : TEXTBOOKS / POLITICAL SOCIALIZATION

PAWEENA WANGMEE : THAI STATE AND POLITICAL SOCIALIZATION

THROUGH TEXTBOOKS, 1932 – 1944. THESIS ADVISOR : ASSOCIATE PROFESSOR

SUWADEE TANAPRASITPATANA, Ph. D. 201pp. ISBN 974 – 347 – 090 – 5.

This thesis is focuses on the post – 1932 Revolution political elite's efforts to customize educational curriculum and textbooks in line with new political regime during the period 1932 – 1944 .

Political socialization through textbooks was significant to the politics and administration of the post – 1932 period in that it conveyed to the country ‘ s youth the principles and ideals of the new regime. Students were thus taught to be aware of their duties as good citizens within constitutional system, and to understand and have faith in that system of government. The contents of the curriculum and textbooks varied according to the political and social contexts, and according to the ideas of different political leaders in the 1932 – 1944 period. During the period prior to the promulgation of the 1932 constitution, between June and December 1932, the contents of the textbooks only briefly explained the new political system. But from 1933 till 1934 the explanations became clearer, based on the contents of the constitution. Following the year 1935, when the younger members of the People’ s Party, from both its civilian and military wings, assumed a larger role in ruling the country, new curricula for primary and secondary level education were initiated in 1937. The new textbooks were in line with the principles of the new political elite, concentrating on trying to instil patriotism, militarism, and the upholding of the constitution. Between 1938 and 1944, the government of field Marshal P. Pibulsonggram added the issue of nation – building, one of its main policies, to the process of political socialization through textbooks.

ภาควิชา ประวัติศาสตร์

สาขาวิชา ประวัติศาสตร์

ปีการศึกษา 2543

ลายมือชื่อนิสิต.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงด้วยความกรุณาช่วยเหลือของบุคคลต่างๆ ผู้เขียนขอกราบ
ขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์อย่างสูงที่ได้
กรุณาให้คำปรึกษาและคำแนะนำต่าง ๆ ด้วยความเอาใจใส่ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้วิทยา
นิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้

ขอบพระคุณอาจารย์ ดร.ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร ที่กรุณาอ่านให้คำแนะนำและรับเป็นประธานใน
การสอบวิทยานิพนธ์ ขอบพระคุณศาสตราจารย์วิลาศวงศ์ พงศะบุตร ที่กรุณาชี้แนะประเด็นต่าง ๆ ตั้ง
แต่ครั้งการเสนอความก้าวหน้าวิทยานิพนธ์ และรับเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอบพระคุณ
อาจารย์ ดร.สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ ที่กรุณาอ่านให้คำแนะนำ และช่วยแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ อย่าง
ละเอียดถี่ถ้วน รวมถึงรับเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอบพระคุณอาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ทุกท่านที่ให้โอกาสผู้เขียนได้เข้ามาเรียน และให้
ความเมตตาและความรู้ต่าง ๆ

ขอบพระคุณบุคคลต่าง ๆ ที่กรุณาให้ความสะดวกแก่ผู้เขียนในการค้นคว้าหาข้อมูล ได้แก่
คุณมุกดา เจ้าหน้าที่ห้องสมุดกรมวิชาการ, คุณภาคย์ และคุณกอบกาญจน์ पालบุตร

ขอบคุณเพื่อน ๆ รุ่นพี่ รุ่นน้องในภาควิชาประวัติศาสตร์ทุกคนที่ให้ความรัก ความจริงใจ และ
คอยเป็นกำลังใจให้เสมอ นับเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้

สุดท้ายขอขอบคุณพ่อและแม่ และยาย ที่ให้การสนับสนุนด้านการศึกษาอย่างเต็มที่ และ
เป็นกำลังใจให้ลูกเสมอ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ซ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา.....	3
1.3 ขอบเขตของการศึกษา.....	3
1.4 แนวคิดสำคัญของการศึกษา.....	4
1.5 วิธีดำเนินการศึกษา.....	4
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	4
2 การกล่อมเกลາทางการเมืองผ่านแบบเรียนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ.2424 - 2475).....	5
2.1 การปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 กับการจัดการศึกษาแบบใหม่.....	5
2.2 การจัดการศึกษาเพื่อให้ความรู้ด้านอักษรวิธี และเพื่อสร้างพลเมืองดีของชาติ ในสมัยรัชกาลที่ 5	10
2.2.1 การจัดการศึกษาเพื่อให้ความรู้ด้านอักษรวิธีระหว่าง พ.ศ.2422 – 2437.....	10
2.2.2 การจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองดีของชาติระหว่าง พ.ศ.2438 – 2453.....	12

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

2.3 การจัดการศึกษาเพื่อสร้างความมั่นคงแก่ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในสมัยรัชกาลที่ 6 – รัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2453 – 2475).....	24
2.3.1 นโยบายการศึกษาแบบชาตินิยม – กษัตริย์นิยม.....	25
2.3.2 การกล่อมเกลாத่างการเมืองโดยใช้แบบเรียนระหว่าง พ.ศ. 2453 – 2475.....	31
3 นโยบายรัฐกับการกล่อมเกลาท่างการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง ปี พ.ศ.2475 – 2476.....	39
3.1 ความสำคัญของการศึกษาต่อการเมืองสยามภายหลังการปฏิวัติ เปลี่ยนแปลงการปกครอง.....	40
3.2 การปรับตัวของกระทรวงธรรมการเพื่อให้สอดคล้องกับการปกครอง ระบอบใหม่.....	42
3.2.1 การดำเนินงานของกระทรวงธรรมการในช่วงก่อนการประกาศใช้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475.....	46
3.2.1.1 “คณะกรรมการการศึกษา” กับการวางนโยบาย การศึกษาให้สอดคล้องกับการปกครองระบอบใหม่.....	46
3.2.1.2 การกล่อมเกลาท่างการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วงก่อนการ ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475.....	48
3.2.2 การดำเนินงานของกระทรวงธรรมการในช่วงหลังการประกาศใช้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475.....	58
3.2.2.1 การประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475.....	62
3.2.2.2 การกล่อมเกลาท่างการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง หลังการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ.....	65
3.2.3 วิฤตการณ์ทางการเมืองระหว่างเดือนเมษายน – มิถุนายน 2476 กับแนวคิดที่จะจัดการศึกษาเพื่อสร้างความมั่นคงแก่การเมือง ระบอบใหม่.....	78

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

4	นโยบายรัฐกับกระบวนการกล่อมเกลາทางการเมืองผ่านแบบเรียน	
	ในช่วง พ.ศ.2477 – 2481.....	86
	4.1 กระบวนการทางการเมืองกับการจัดการศึกษาเพื่อค้ำจุนความมั่นคงของ	
	ระบอบรัฐธรรมนูญ (พ.ศ.2476 – 2477).....	89
	4.1.1 การร่างหลักสูตรประถมและมัธยมศึกษาเพื่อให้สอดคล้อง	
	กับการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ.....	97
	4.1.2 ความคิดขัดแย้งระหว่างผู้บริหารกระทรวงธรรมการกับรัฐบาล	
	และกลุ่มทหาร.....	106
	4.2 อิทธิพลของแนวคิดชาตินิยม-ทหารนิยมต่อการดำเนินงานของ	
	กระทรวงธรรมการ (พ.ศ.2478 – 2480)	113
	4.2.1 กระบวนการทางการเมืองกับการวางนโยบายการปลูกฝังความรักชาติ	
	แก่นักเรียน.....	116
	4.2.2 การกล่อมเกลาทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนระหว่าง	
	พ.ศ. 2477 – พ.ศ.2480	120
	4.2.3 แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 และหลักสูตร พ.ศ.2480 กับการ	
	สนับสนุนการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ - ชาตินิยม.....	132
5	นโยบายรัฐกับกระบวนการกล่อมเกลาทางการเมืองผ่านแบบเรียน	
	ในช่วงปี พ.ศ.2481 – 2487.....	151
	5.1 นโยบายรัฐและการกล่อมเกลาทางการเมืองผ่านแบบเรียน	
	ในช่วง พ.ศ.2481 – 2484.....	152
	5.2 นโยบายรัฐและการกล่อมเกลาทางการเมืองในช่วงสงคราม	
	(พ.ศ.2485 – 2487).....	165
6	สรุป.....	175

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

รายการอ้างอิง.....	181
ภาคผนวก.....	192
ประวัติผู้เขียน.....	201

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่

1. หลักสูตรประถมและมัธยมศึกษา (ชาย) สำหรับแบ่งเรียน 3 ปี.....	67
2. ร่างหลักสูตรวิชาจรรยาสำหรับชั้นประถมศึกษา (พ.ศ.2476).....	98
3. ร่างหลักสูตรวิชาความรู้เรื่องเมืองไทยสำหรับชั้นประถมศึกษา (พ.ศ.2476).....	103
4. อัตราเวลาเรียนวิชาต่าง ๆ ในระดับชั้นประถมศึกษา (หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2480)..	136
5. หลักสูตรสำหรับชั้นประถมศึกษา พ.ศ.2480 ปีที่ 1 – 4.....	138
6. อัตราเวลาเรียนวิชาต่าง ๆ ในระดับชั้นมัธยมต้น (หลักสูตรมัธยมศึกษา พ.ศ.2480).....	141
7. หลักสูตรสำหรับชั้นมัธยมต้น พ.ศ.2480 ปีที่ 1 – 3.....	142
8. อัตราเวลาเรียนสำหรับชั้นมัธยมปลาย (หลักสูตรมัธยมศึกษา พ.ศ.2480).....	145
9. หลักสูตรสำหรับชั้นมัธยมปลาย พ.ศ.2480 ปีที่ 5 – 6.....	146

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาของปัญหา

การกล่อมเกลາทางการเมืองอาจมีได้หลายความหมาย แต่ความหมายที่สอดคล้องกับวิทยานิพนธ์นี้น่าจะเป็นไปตามที่ วัชรินทร์ มัสเจริญ กล่าวไว้ว่า หมายถึงการปลูกฝังความรู้ ค่านิยม และแนวปฏิบัติแก่พลเมืองในชาติ อันจะก่อให้เกิดความมั่นคงของสถาบันสำคัญของการเมือง¹ การกล่อมเกลາทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนเป็นสื่อในประเทศสยามนั้น ได้เริ่มเกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยในระยะแรกของการริเริ่มจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนนั้น ประเด็นของการกล่อมเกลາทางการเมืองมุ่งไปที่การให้ความรู้เพื่อให้เด็กอ่านออก - เขียนได้ เป็นสำคัญ แต่ในระยะต่อมาคือนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2438 พบว่าได้เริ่มมีการกล่อมเกลາทางการเมืองผ่านวิชาใหม่ ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในระยะนั้น ได้แก่วิชาภูมิศาสตร์ - พงศาวดาร และวิชาจรรยา ประเด็นของการกล่อมเกลาทางการเมืองนั้น มุ่งเน้นไปที่การสร้าง “พลเมืองดี” ให้กับชาติ กล่าวคือมีการสอนให้เด็กตระหนักและรับรู้ถึงศูนย์กลางแห่งอำนาจทางการเมือง มีการปลูกฝังให้เด็กเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติและพระมหากษัตริย์² ในช่วงเวลาต่อมา คือตั้งแต่ พ.ศ.2453 - 2475 อันเป็นรัชสมัยของรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 นั้น แนวทางการกล่อมเกลาทางการเมืองยังคงมีลักษณะเช่นเดียวกันนี้ อาจมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปบ้าง กล่าวคือมีการเน้นในเรื่องการปลูกฝังความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์มากขึ้น เพื่อตอบสนองต่อสภาวะของการเติบโตของปัญหาชนในเขตเมืองหลวง ซึ่งส่งผลให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์โจมตีสถาบันพระมหากษัตริย์มากขึ้น วิทยุ วิทยุเทศาภิบาล ได้สรุปถึงปรัชญาการศึกษาของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่า มุ่งเน้นไปที่

¹ วัชรินทร์ มัสเจริญ, “แบบเรียนสังคมศึกษากับการกล่อมเกลาทางการเมืองสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์: ศึกษากรณีความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), หน้า 1.

² สุมินทร์ จุฑาทอง, “การกล่อมเกลาทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2529), หน้า 113-114.

การสร้างประชาชนให้เป็นพลเมืองดีของรัฐที่มีการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือมีความรักชาติ มีวินัย มีความเสียสละ เชื่อฟังคำสั่ง และมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์³

ภายหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 ผู้ปกครองกลุ่มใหม่ต้องการเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองในลักษณะที่สอดคล้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย จึงให้ความสำคัญต่อการกำหนดหลักสูตร และการปรับปรุงแบบเรียนในระดับประถมและมัธยมศึกษา เพื่อเป็นแนวทางสำคัญประการหนึ่งในกระบวนการกล่อมเกลาก่อนทางการเมือง จากการสำรวจพบว่ามีงานวิจัยจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีบางส่วนของเนื้อหาที่กล่าวถึงหลักสูตรและแบบเรียนที่เกิดขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่น งานวิจัยของ ลัดดา สุวรรณกุล⁴, วนิดา วุฒิสถียร⁵ และ ชุติพร พงษ์สมบุญ⁶, งานวิจัยเหล่านี้ได้ให้รายละเอียดของหลักสูตรและแบบเรียนที่เกิดขึ้นระหว่างปี พ.ศ.2475 – 2487 อย่างละเอียด แต่ผู้วิจัยไม่ได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการที่ทำให้เกิดหลักสูตรและแบบเรียน ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับบริบททางการเมืองและสังคมในช่วงเวลานั้นแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามพบว่าม้งงานวิจัยที่ให้ความสำคัญกับบริบททางด้านสังคมและการเมือง ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับการดำเนินงานด้านการศึกษา และการกล่อมเกลาก่อนทางการเมืองผ่านระบบการศึกษา ได้แก่ งานวิจัยของ ระลึก ธาณี⁷ และอุไรवास ปรีดีดีลิก⁸ อย่างไรก็ตามงานวิจัยทั้งสองเรื่องนี้มองภาพของการเมืองการปกครองระหว่าง พ.ศ.2475 – 2487 อย่างกว้าง ๆ ในลักษณะที่เป็น “สมัยประชาธิปไตย” ซึ่งมีกลุ่มผู้ปกครองคือ “คณะราษฎร” โดยไม่ได้ให้ความสำคัญมากนักกับ

³ วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475 (กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์เกี่ยวกับการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2526), หน้า 30-33.

⁴ ลัดดา สุวรรณกุล, “พัฒนาการของหลักสูตรประถมและมัธยมศึกษาในประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518)

⁵ วนิดา วุฒิสถียร, “พัฒนาการของหลักสูตรวิชาประวัติศาสตร์ในระดับประถมและมัธยมศึกษา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2527)

⁶ ชุติพร พงษ์สมบุญ, “พัฒนาการของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชามัธยมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532)

⁷ ระลึก ธาณี, “นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ.2475-2487)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2521)

⁸ อุไรवास ปรีดีดีลิก, “การวิเคราะห์พัฒนาการของคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีในประวัติศาสตร์การศึกษาภาคบังคับของไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538)

ความขัดแย้งและความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งส่งผลกระทบต่อกระบวนการวางแผนการศึกษา, การร่างหลักสูตร, และต่อเนื้อหาของแบบเรียน

งานวิจัยนี้จึงได้พยายามให้ความสำคัญกับพัฒนาการของความคิดขัดแย้ง, ความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ตลอดจนอุดมการณ์ทางการเมืองของผู้ปกครองในแต่ละช่วงเวลา นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2475 – 2476 อันเป็นช่วงที่คณะราษฎรทำงานร่วมกับข้าราชการผู้ใหญ่ของระบอบเดิม จนเกิดความขัดแย้งระหว่างกัน และนำไปสู่ช่วงที่สอง คือ ระหว่างปี พ.ศ.2477 – 2480 ซึ่งเป็นการบริหารประเทศโดยคณะราษฎรฝ่ายพลเรือนและทหาร และช่วงสุดท้ายคือระหว่างปี พ.ศ.2481 – 2487 ซึ่งคณะราษฎรสายทหารรุ่นหนุ่มเป็นผู้นำในการบริหารประเทศ พัฒนาการทางการเมืองดังกล่าวมานี้ ส่งผลกระทบต่อกระบวนการร่างหลักสูตร และต่อเนื้อหาของแบบเรียน ซึ่งเป็นสิ่งที่งานวิจัยนี้มุ่งนำเสนอ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของความเข้าใจถึงการเมืองการปกครองโดยกลุ่มคณะราษฎร ในช่วง พ.ศ.2475 – 2487

1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่นำไปสู่การกล่อมเกลາทางการเมืองในสมัยประชาธิปไตย (พ.ศ.2475 – 2487)
2. เพื่อศึกษากระบวนการกล่อมเกลาทางการเมืองผ่านแบบเรียนระดับประถม และมัธยมศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าว

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

วิทยานิพนธ์นี้ทำการศึกษาถึงการกล่อมเกลาทางการเมืองในแบบเรียนระดับประถมและมัธยมศึกษา ซึ่งตีพิมพ์ในช่วง พ.ศ.2475 – 2487 โดยผู้วิจัยได้เลือกเฉพาะแบบเรียนที่มีเนื้อหา กล่อมเกลาทางการเมือง ซึ่งอาจปรากฏอยู่ในแบบเรียนวิชาภาษาไทย หรือวิชาในกลุ่มสังคมศึกษา เช่น ความรู้เรื่องเมืองไทย, ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์, หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาถึงอุดมการณ์ที่รัฐต้องการปลูกฝังแก่นักเรียน จึงให้ความสำคัญเฉพาะเนื้อหาของหลักสูตรและแบบเรียนในส่วนที่มีการกล่อมเกลาทางการเมืองเท่านั้น ส่วนข้อมูลอื่น ๆ เกี่ยวกับการจัดการศึกษาเช่น การจัดแบ่งชั้นเรียน, หรือการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงของวิชาที่ไม่เกี่ยวกับการกล่อมเกลาทางการเมืองจึงอยู่นอกขอบเขตของงานวิจัยนี้

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาถึงกระบวนการและเนื้อหาของกรกล่อมเกลาทหารการเมือง เพื่อที่จะเข้าใจถึงนโยบายรัฐบาลระหว่างปี พ.ศ.2475 – 2487 ดังนั้นประเด็นที่ว่าผู้ที่ได้รับการกล่อมเกลาคือใคร และเกิดผลประการใดนั้นอยู่นอกขอบเขตของงานวิจัยนี้

1.4 แนวคิดสำคัญของการศึกษา

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 กลุ่มผู้ปกครองต้องการเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองในลักษณะที่สอดคล้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย จึงให้ความสำคัญต่อการกำหนดหลักสูตรและปรับปรุงแบบเรียนระดับประถมและมัธยมศึกษาเพื่อเป็นแนวทางสำคัญประการหนึ่งในกระบวนการกล่อมเกลาทหารการเมือง

1.5 วิธีดำเนินการศึกษา

ใช้วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยใช้ข้อมูลจากเอกสาร (Documentary research) ทั้งที่เป็นเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง นำเสนอโดยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical description)

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เพื่อเข้าใจปัจจัยที่นำไปสู่การกล่อมเกลาทหารการเมืองในสมัยประชาธิปไตย และเข้าใจกระบวนการการกล่อมเกลาทหารการเมืองผ่านแบบเรียน ระหว่าง พ.ศ.2475 – 2487

บทที่ 2

การกล่อมเกลາทางการเมืองผ่านแบบเรียนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ.2424 - .2475)

การศึกษาของไทยตั้งแต่สมัยโบราณจัดขึ้นโดย บ้าน วัด และวัง ส่วนใหญ่มีความมุ่งหมายเพื่อให้ดำเนินชีวิตประจำวัน ประกอบอาชีพดังที่บรรพบุรุษทำสืบเนื่องกันมา และให้มีคุณธรรมที่พึงปรารถนา เช่น เป็นคนสุชุม รอบคอบ มีใจเมตตากรุณา กตัญญูรู้คุณ ส่วนการเรียนรู้อักษรวิธีนั้นมีย่อย และในวงจำกัด¹ การปฏิรูปการศึกษาตามแบบสมัยใหม่นั้น ได้เริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปประเทศตามแบบตะวันตก

2.1 การปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 กับการจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่

การปฏิรูปประเทศตามแบบตะวันตกนี้ งานวิจัยหลายเล่มต่างก็ให้คำอธิบายตรงกันว่าสาเหตุมาจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ ปัจจัยภายในประเทศนั้นเกิดจากความไม่มั่นคงของพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเนื่องมาจากการกุมอำนาจการบริหารของขุนนางตระกูลขุนนาค โดยบรรดาผู้เกี่ยวข้องกับตระกูลขุนนาคในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นล้วนแต่มีตำแหน่งและอำนาจ หรือไม่กี่แทรกตัวอยู่ในระบบราชการและการบริหารระดับสูงแทบทั้งสิ้น² สภาพการณ์เช่นนี้นอกจากจะก่อให้เกิดปัญหาด้านความไม่มั่นคงของพระราชอำนาจแล้วระบบราชการแบบเก่าซึ่งมีขุนนางสกุลขุนนาคกุมอำนาจอยู่นั้น ยังเป็นระบบราชการที่มีความซ้ำซ้อนของอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ เป็นผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงาน และส่งผลต่อรายได้ของรัฐ กล่าวคือการเก็บภาษีอากรจัดกระจายอยู่ตามกรมหลายกรม เช่นกรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระคลังสินค้า กรมพระกลาโหม กรมท่า นอกจากนี้ระบบราชการที่ล้าหลังยังก่อให้เกิดปัญหาการปกครองทั้งหัวเมืองชั้นในและหัวเมืองชั้นนอก นั่นคือพระราชอำนาจจากส่วนกลางไม่สามารถปกแผ่ไปถึงหัวเมือง ทั้งนี้เพราะเหตุว่าการคมนาคมในขณะนั้นยังไม่กว้าง

¹ ศึกษาธิการ, กระทรวง, 200 ปี ของการศึกษาไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภา, 2526), หน้า 39.

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2523),

ขวางทั่วถึง ประกอบกับอาณาบริเวณของหัวเมืองชั้นในก็กว้างขวางมาก อีกทั้งความจำเป็นด้านพระราชทรัพย์ และทางด้านกำลังคนซึ่งมีอยู่น้อย จึงไม่สามารถส่งข้าราชการในพระองค์ไป “กินเมือง” เหล่านั้นได้อย่างทั่วถึง จึงส่งผลให้ข้าราชการในหัวเมืองมักจะพากันกำเริบเลิบบานพากันตั้งตนเป็นใหญ่ และใช้อำนาจอิทธิพลหาผลประโยชน์เข้าพกเข้าห่อตนเอง ผลประโยชน์ของชาติจึงถูกเบียดบัง นอกจากนี้ในบางครั้งบรรดาข้าราชการหัวเมืองเหล่านี้ยังก่อการจลาจลและกระด้างกระเดื่องต่อส่วนกลางอีกด้วย จากลักษณะดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าระบบราชการในขณะนั้นเป็นระบบซึ่งไม่เพียงแต่ล่าช้าทางด้านความรู้ความสามารถในตัวบุคลากร หากเป็นระบบราชการซึ่งมีลักษณะของความไม่ชัดเจนในศูนย์แห่งอำนาจอีกด้วย อันเป็นที่มาของเหตุผลและความจำเป็น ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงดำเนินการปฏิรูประบบราชการเสียใหม่³

การปฏิรูประบบราชการส่วนกลางนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินบทบาทและวางนโยบายขั้นต้นทางการเมืองเพื่อลดอำนาจขุนนางสายบุญนาคลง⁴ โดยอาศัยรูปแบบและอุดมการณ์ “ปรับปรุงประเทศให้เจริญแบบตะวันตก” เข้ามาใช้ในการจัดตั้งองค์การบริหาร สร้างระบบราชการแบบใหม่ขึ้นแทนระบบเก่าซึ่งขุนนางกลุ่มนี้มีอิทธิพลอยู่ โดยทรงอ้างว่าเป็นระบบที่ล้ำสมัยและขาดประสิทธิภาพในการดำเนินงาน การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้นับตั้งแต่การตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์ เพื่อเป็นการลดอำนาจทางการเมืองของขุนนางกลุ่มบุญนาคลง โดยทรงสนับสนุนกลุ่มขุนนางที่เรียกว่า “สยามหนุ่ม” ขึ้นเป็นฐานอำนาจของพระองค์ ผลงานของกลุ่มอำนาจใหม่นี้ ที่เป็นจุดเริ่มต้นของการปรับปรุงการบริหารราชการคือการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ ใน พ.ศ.2417 เพื่อรวมศูนย์อำนาจในการเก็บภาษี อันเป็นแหล่งรายได้หลักของรัฐไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียว เมื่อสิ้นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ และวังหน้า การปฏิรูประบบราชการยิ่งเป็นไปโดยสะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเริ่มการปฏิรูประบบราชการส่วนกลางใหม่ด้วยการตั้ง

³ ดูรายละเอียดใน บรรจง ตันสนยานนท์, “ปัญหาการรวมชาติในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่. ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย, 222), หน้า 28-30

⁴ รายละเอียดดูคู่มือนโยบายทางการเมืองของรัชกาลที่ 5 ศึกษาได้จาก ปิยนาด บุญนาคลง. “การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5,” รายงานวิจัยเสนอต่อสมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย พ.ศ.2521. (เอกสารอัดสำเนา)

หน่วยงานบริหารราชการแบ่งออกเป็น 12 กระทรวง ได้แก่ มหาตไทย กลาโหม ต่างประเทศ ธรรมการ โยธา คมนาคม วัง มุรธาธร เกษตร นครบาล และพาณิชย์ ระบบราชการนี้เป็นการแบ่งแยกหน้าที่ของข้าราชการในแต่ละหน่วยงานออกจากกันโดยเด็ดขาด ยกเลิกระบบกินเมือง ข้าราชการทุกคนได้รับพระราชทานเงินเดือนจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยตรง และปฏิบัติราชการตามพระบรมราชโองการโดยตรง นอกจากนี้การตั้งกระทรวงกลาโหมยังเป็นการตั้งหน่วยทหารอาชีพขึ้นเป็นทหารประจำการที่ได้รับการฝึกฝนเทคนิคการรบแบบตะวันตก เป็นผลให้ความจำเป็นในการเกณฑ์ไพร่ประจำการในกองทัพ เปลี่ยนรูปเป็นการเกณฑ์ทหารประจำการในเวลาต่อมา ความสัมพันธ์ทางสังคมในแบบเก่ารระหว่างขุนนางซึ่งเป็นมูลนายกับราษฎรซึ่งเป็นไพร่ จึงได้เปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับราษฎร⁵ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระราชอำนาจในส่วนที่เกี่ยวกับการบริหารราชการส่วนกลางนั้นมีความมั่นคงขึ้น ในส่วนของระบบราชการส่วนภูมิภาค ได้รับการแก้ปัญหาในทิศทางเดียวกับระบบราชการส่วนกลาง กล่าวคือได้มีการดำเนินความพยายามที่จะดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางภายใต้องค์พระมหากษัตริย์ โดยใน พ.ศ.2437 ได้มีการตั้งมณฑลเทศาภิบาลเพื่อเป็นการขยายของเขตอำนาจรัฐทางเศรษฐกิจ - การเมือง ออกไปสู่อำเภอเมืองโดยเด็ดขาด สามารถจัดอำนาจการปกครองตนเองในหัวเมืองของเจ้าเมืองกลุ่มต่าง ๆ ลงได้ และผนวกดินแดนต่าง ๆ เหล่านั้นเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภายใต้อำนาจรัฐที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ควบคุมสภาพเช่นนี้เปลี่ยนโครงสร้างอำนาจรัฐแบบโบราณ ซึ่งเป็นอาณาจักรแบบนครรัฐ (City State) ที่มีศูนย์กลางอำนาจกระจายไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ให้เป็นอาณาจักรเดียวกันที่มีขนาดใหญ่ และมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ดำรงตำแหน่งผู้นำ สามารถสร้างขอบเขตอำนาจรัฐกำหนดลงไปบนดินแดนที่แน่นอนได้⁶

การศึกษาได้เข้ามามีส่วนสำคัญในการปฏิรูประบบราชการทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค โดยในการปฏิรูประบบราชการส่วนกลางนั้น การสร้างระบบราชการแบบใหม่จำเป็นต้องใช้ข้าราชการที่มีความรู้แบบใหม่ กล่าวคืออ่านออกเขียนได้ คิดเลขเป็น และรู้ภาษาต่างประเทศ ส่วนในส่วนภูมิภาคนั้น รัฐมีความจำเป็นต้องอบรมกล่อมเกล่าให้ทั้งข้าราชการและประชาชนมีความรู้

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16-17.

⁶ ดูรายละเอียดใน บรรจง ตันศยานนท์, “ปัญหาการรวมชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 74 - 76

ทั้งทางเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ ควบคู่ไปกับการปลูกฝังให้สำนึกและยอมรับในสถาบันกษัตริย์ ซึ่งเป็นเหมือนสถาบันอันเดียวที่เป็นศูนย์แห่งอำนาจอันแท้จริง⁷

นอกจากความขัดแย้งภายใน อันเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องทรงปฏิรูปประเทศเพื่อตั้งอำนาจจากกลุ่มขุนนางผู้ใหญ่คืนสู่พระองค์แล้ว การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทยซึ่งพัฒนามาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ ก็เป็นสาเหตุสำคัญซึ่งทำให้เกิดการปฏิรูปประเทศด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านการศึกษา กล่าวคือการติดต่อกับตะวันตกอย่างใกล้ชิดนับตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์นั้นทำให้ทัศนะในเรื่องหน้าที่ของสถาบันกษัตริย์ และความคิดเรื่องพลเมืองเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่กษัตริย์ดำรงตนอยู่ในฐานะพระโพธิสัตว์ มีหน้าที่เอื้ออำนวยให้ราษฎรบรรลุเป้าหมายในทางธรรม โดยที่ราษฎรในความหมายของชนชั้นสูงนั้นไม่ถือว่าเป็นองค์ประกอบของรัฐแต่อย่างใด เป็นแต่เพียง “ศาสตราวุธ”⁸ ของราชอาณาจักรเท่านั้น ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่มีผลให้เกิดการก่อรูปความคิดเรื่องแบบใหม่ที่มีอาณาเขตแน่นอน และมีพลเมืองเป็นองค์ประกอบสำคัญนั้น กล่าวได้ว่ามีรากฐานความเปลี่ยนแปลงทางสังคมรองรับอยู่ ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำ คือ ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งส่งผลต่อรัฐบาลเองคือทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่มาจากรายได้ของรัฐบาล กล่าวคือในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ รายได้ส่วนใหญ่ของรัฐบาลได้มาจากการค้าผูกขาดการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งเฟื่องฟูขึ้นอย่างรวดเร็วในต้นรัตนโกสินทร์ และชนิดสินค้าที่ตลาดต่างประเทศต้องการก็เปลี่ยนแปลงมาสู่สินค้าที่มีการผลิตซับซ้อนขึ้น จึงทำให้การค้าสำเภาไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร เพราะโอกาสทางเศรษฐกิจที่รัฐบาลจะถือผลประโยชน์ได้เกิดขึ้นใหม่หลายอย่าง และให้ผลกำไรแก่รัฐบาลได้มากกว่า โอกาสใหม่ทางเศรษฐกิจนี้ก็คือการผลิตสินค้าเพื่อตลาดที่เพิ่มมากขึ้น และปริมาณการค้าเอกชนก็เพิ่มสูงขึ้น สินค้าที่ผลิตขึ้นเพื่อการส่งออกและการค้าต่างประเทศของเอกชนทำให้ภาวะการค้าเป็นรากฐานของรายได้ของรัฐบาลต้นรัตนโกสินทร์ มากกว่าการค้าสำเภาหรือการค้าผูกขาดสินค้า รายได้ของรัฐบาลที่ได้มาจากการเก็บภาษีอากรของสินค้าที่ผลิตเพื่อการตลาดเพิ่มพูนอย่างมากในสมัย

⁷ สุมินทร์ จุฑาทงกูร, “การกล่อมเกลางานการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529). หน้า 29 – 30.

⁸ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, “การเกิดแนวคิดหน้าที่พลเมืองในรัฐไทยสมัยใหม่,” รัฐศาสตร์สาร. 14 (กันยายน 2531 – เมษายน 2532): 206.

รัชกาลที่ 3 การขยายตัวของระบบเจ้าภาษีนายอากรแสดงให้เห็นว่าการผลิตเพื่อตลาดเป็นการเปิดโอกาสให้รัฐบาลได้เก็บภาษีภายในเป็นจำนวนที่สูงกว่าในอดีต และเป็นการเปลี่ยนการชดเชยจากการค้าต่างประเทศมาสู่การชดเชยจากผลผลิตสินค้าเพื่อตลาดต่างประเทศแทน⁹ ความเปลี่ยนแปลงที่มาของรายได้แผ่นดินปรากฏอย่างชัดเจนขึ้นเมื่อรัชกาลที่ 4 ได้ทรงทำสนธิสัญญาการค้าเสรีกับตะวันตก เพราะข้อบังคับของสนธิสัญญาระบุไว้อย่างชัดเจนว่าให้ไทยเลิกการค้าผูกขาด งดแทรกแซงการค้าและให้ถือว่าเป็นการค้าเสรี การค้ากับต่างประเทศจึงไม่เป็นที่นำมาซึ่งกำไรให้แก่ชนชั้นนำอีกต่อไป¹⁰ ผลจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ดำเนินสืบเนื่องมาแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ดังกล่าวนั้น เป็นผลให้การแสวงหารายได้ของชนชั้นนำได้เปลี่ยนจากการผูกขาดการค้ามาเป็นการเก็บภาษีจากราษฎรโดยตรง ถ้าหากราษฎรมีคุณภาพมีความขยันขันแข็ง ก็จะทำให้รัฐเก็บภาษีได้มากขึ้น การอธิบายองค์ประกอบของรัฐจึงเปลี่ยนจากสมัยรัชกาลที่ 1 มาสู่ความคิดที่ว่าราษฎรเป็นส่วนหนึ่งในองค์ประกอบของรัฐ¹¹ นั้นหมายถึงการที่ชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาได้รับรู้ถึง “ผลรวม” อันเกิดจากการที่คนกลุ่มต่าง ๆ มาอยู่ร่วมกันและต่างก็ทำหน้าที่ของตนอยู่ในชุมชนหนึ่ง ๆ เพื่อให้ชุมชนนั้นก้าวหน้าขึ้น การรับรู้ “ผลรวม” ของหน่วยย่อยในสังคมเช่นนี้มีความสำคัญอย่างไพศาล เพราะเมื่อประกอบเข้ากับขอบเขตของรัฐที่อำนาจขององค์อธิปัตย์แผ่ออกไปถึงอย่างเป็นจริงที่จะชี้ให้เห็นว่ากลุ่มคนกลุ่มไหนเป็นคนที่อยู่ภายใต้อำนาจของตนเองแล้ว ได้ทำให้เกิดการอธิบาย “การที่คนอยู่ร่วมกันในพื้นที่หนึ่งและทำให้เกิดผลรวมขึ้นมา” ว่าเป็นการรวมกันเป็น “ชาติ” ขึ้นในรัชกาลที่ 5 เป็นครั้งแรก¹²

เมื่อเกิดความสำนึกในเรื่อง “ชาติ” และเรื่องพลเมืองเป็นองค์ประกอบสำคัญของชาติดังที่ได้กล่าวมา ทำให้จุดมุ่งหมายทางการศึกษาของรัฐก็เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือเปลี่ยนจากการเรียนเพื่อให้มีคุณสมบัติอันพึงปรารถนาตามหลักธรรมของศาสนาพุทธ มาเป็นการเรียนเพื่อให้มีคุณสมบัติอันพึงปรารถนาของรัฐแบบใหม่ ซึ่งต้องการพลเมืองที่มีคุณภาพ กล่าวคือ รู้จักขบวนการของภาษาไทย การคิดเลขเป็น มีความสำนึกในความเป็นชาติ และมีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เพื่อให้คนเหล่านั้นสามารถเข้ารับราชการอันเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปประเทศดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และเพื่อให้เป็นพลเมืองดีสามารถทำประโยชน์แก่รัฐได้

⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2527), บทที่ 3.

¹⁰ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, “การเกิดแนวคิด หน้าที่พลเมือง ในรัฐไทยสมัยใหม่,” หน้า 213.

¹¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 214.

¹² เรื่องเดียวกัน หน้า 216.

2.2 การจัดการศึกษาเพื่อให้ความรู้ด้านอักษรวิจิ และเพื่อสร้างพลเมืองดีของชาติในสมัยรัชกาลที่ 5

การจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น สามารถแบ่งได้เป็น 2 ช่วงเวลาใหญ่ ๆ คือการจัดการศึกษาเพื่อให้ความรู้ด้านอักษรวิจิ ในช่วง พ.ศ.2422 – 2437 ซึ่งเป็นช่วงริเริ่มของการให้การศึกษาในระบบโรงเรียน กล่าวคือมีการตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวังซึ่งมีรูปแบบการจัดองค์กรเช่นเดียวกับโรงเรียนในประเทศตะวันตก กับช่วงที่สองคือ นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2438 – 2453 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่รัฐเริ่มให้ความสำคัญกับการกล่อมเกลากิจการการเมือง เพื่อสร้างนักเรียนให้เป็นพลเมืองดี ซึ่งจะได้แยกอธิบายในแต่ละช่วง ดังนี้

2.2.1 การจัดการศึกษาเพื่อให้ความรู้ด้านอักษรวิจิระหว่าง พ.ศ.2422 – 2437

การจัดการศึกษาเพื่อให้ความรู้ด้านอักษรวิจินั้นนับเป็นความจำเป็นในลำดับแรก ทั้งนี้เพราะปัญหาระบบราชการในขณะนั้นคือการขาดบุคลากรทั้งระดับที่รู้อักษรวิจิและเทคนิคการปฏิบัติงานตามระบบแบบตะวันตกชั้นสูงและระดับเสมียนที่มีความรู้อักษรภาษาไทยดีพอที่จะปฏิบัติราชการได้ ในระยะแรกรัฐบาลต้องแก้ปัญหาด้วยการจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นที่ปรึกษา ผู้เชี่ยวชาญทางด้านเทคนิควิทยา รวมทั้งเป็นผู้บริหารระดับสูงในหน่วยงานที่ตั้งขึ้นใหม่เกือบทุกแห่ง เพราะยังไม่มีคนไทยที่มีความรู้ทางเทคนิควิทยาแบบตะวันตกเพียงพอที่จะรับงานได้พร้อมกันนั้นก็ได้เร่งฝึกหัดกำลังคนในประเทศขึ้น เพื่อใช้ในราชการด้วยการส่งบุคลากรจำนวนหนึ่งจากตระกูลชนชั้นนำไปศึกษาต่อต่างประเทศ เพื่อกลับมาทำหน้าที่แทนชาวต่างประเทศ ซึ่งผู้นำรัฐตระหนักดีถึงอันตรายอันเกิดจากการแทรกแซงของมหาอำนาจตะวันตกเนื่องจากการใช้ที่ปรึกษาเหล่านี้¹³ ส่วนบุคลากรที่ให้เข้ามาทำงานระดับเสมียน ทรงจัดให้มีการฝึกฝนอบรมอักษรวิจิ และวิชาการเบื้องต้นภายในประเทศ ด้วยการส่งเสริมให้มีการตั้งโรงเรียนขึ้น โรงเรียนแห่งแรก ๆ ที่มีการจัดองค์กรการศึกษาตามระบบโรงเรียนในประเทศตะวันตกได้แก่โรงเรียนสวนสุนันทาอุทยาน ซึ่งเป็นโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษในพระบรมมหาราชวัง ตั้งขึ้นใน พ.ศ.2422 ส่วนโรงเรียนภาษา

¹³ ละออทอง อัมรินทร์รัตน์, "การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2411-2475"

(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 55.

ไทยที่พยายามจัดการเรียนการสอนตามระบบของโรงเรียนในประเทศตะวันตกนั้นได้แก่ โรงเรียนแผนที่ ตั้งขึ้นใน พ.ศ.2425, โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2427¹⁴ อย่างไรก็ตามการ จัดตั้งโรงเรียนในระยะแรกเริ่มนั้น เป็นการให้สิทธิแก่คนเฉพาะกลุ่มในการเข้ารับการศึกษา คือ เชื้อพระวงศ์ และบุตรหลานผู้มีตระกูลขุนนาง เป็นผลให้จำนวนบุคคลที่รู้จักวิธีอย่างดีมีจำนวนไม่พอต่อความต้องการของรัฐ จึงมีพระราชดำริที่จะขยายการศึกษาให้แก่ราษฎรทั่วไป โดยเร่งส่งเสริมให้วัดจัดการศึกษาในรูปของโรงเรียน กล่าวคือให้วัดแจ้งต่อทางราชการในการสอนหนังสือกุลบุตร และรับแจกหนังสือแบบเรียนหลวงเพื่อให้เป็นแบบอย่างในการสอนอย่างเดียวกันตลอด เป็นผลให้วัดในช่วงเวลานั้นมีบทบาทสำคัญมากในการผลิตคนป้อนระบบราชการ¹⁵ โดยโรงเรียนวัดแห่งแรกที่ได้จัดตั้งขึ้นเพื่อเปิดโอกาสสำหรับสามัญชนนั้นคือโรงเรียนวัดมหรธพาราม ซึ่งตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2427¹⁶

เนื่องจากการขยายตัวของโรงเรียนต่าง ๆ ตามพระอาราม ทำให้รัฐบาลต้องจัดตั้งหน่วยงานของรัฐคือกรมศึกษาธิการขึ้นในปี พ.ศ.2430 เพื่อให้มีหน้าที่บังคับบัญชาให้แบบแผนการเล่าเรียนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และออกตรวจตราดูแลสถานที่ที่สมควรจัดตั้งเป็นโรงเรียนขึ้น โดยทรงมอบหมายให้พระเจ้าน้อยยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ) ซึ่งทรงดูแลเรื่องการจัดโรงเรียนต่าง ๆ มาตั้งแต่ต้น ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมนี้เป็นพระองค์แรกระหว่าง ปี พ.ศ.2430 – 2434 ซึ่งในช่วงนี้รัชกาลที่ 5 ทรงเร่งรัดให้กรมศึกษาธิการหาทางวางหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อให้ทันกับความต้องการของบ้านเมือง¹⁷ สิ่งที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงดำเนินการเป็นลำดับแรกคือการปรับปรุงหลักสูตร และตำราเรียนขึ้นใหม่ โดยทรงเห็นว่าแบบเรียนหลวง 6 เล่มที่เข้ามาแต่เดิมคือ *มูลบทบรรพกิจ* *วาหนิตินิกร* *อักษรประโยค* *สังโยคพิธาน* *ไวยพจน์พิจารณ์* และ *พิศาลการ์นต์* นั้นมีปัญหาคือต้องใช้เวลาในการเรียนนาน ซึ่งไม่เหมาะกับสภาพชีวิตของนักเรียนซึ่งต้องใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในไร่นา พระองค์จึงทรงนิพนธ์ตำราเรียนเล่มใหม่ คือ *แบบเรียนเร็ว* ซึ่งมีทั้งหมด 3 เล่ม เพื่อแก้ปัญหาให้เด็กไทยเรียนหนังสือได้เร็วขึ้น โดยมีเนื้อหาและวิธีการเรียนการสอนที่ต่างไปจากแบบเรียนหลวง 6 เล่มโดยสิ้น

¹⁴ รอง ศยามานนท์, *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ* (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2495), หน้า 13.

¹⁵ วารุณี ไอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 60.

¹⁶ รอง ศยามานนท์, *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ*, หน้า 13.

¹⁷ วารุณี ไอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-2475," หน้า 71.

เชิง กล่าวคือไม่สอนให้เด็กท่องจำ แต่ใช้วิธีให้เด็กเริ่มต้นอ่านจากง่ายก่อน อาศัยให้เด็กรู้ด้วยความเข้าใจและคุ้นเคยจนอ่านหนังสือได้ในที่สุด¹⁸ ในด้านเนื้อหาความรู้ นั้น *แบบเรียนเร็ว เล่ม 1* ได้แทรกบทสอนอ่านซึ่งสะท้อนถึงเนื้อหาที่เป็นการอบรมสั่งสอน และอธิบายถึงความรู้และวิถีชีวิตในสังคมยุคใหม่อย่างง่าย ๆ โดยใช้วิธีการเขียนแบบใหม่ คือผูกเป็นเรื่องราวประกอบการสนทนาของตัวละคร ซึ่งสมมติขึ้นจากชีวิตคนสามัญที่มีอยู่จริง มิใช่บทละครสมมติที่เหนือจริงอย่างนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ซึ่งเป็นเรื่องพื้นสมัย

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาชาติในช่วงแรก คือระหว่าง พ.ศ.2422 – พ.ศ.2437 นี้ เน้นไปที่การให้ความรู้ด้านอักษรวิธี เพื่อสร้างบุคลากรเข้าสู่ระบบราชการเป็นหลัก การกล่อมเกลாத่างการเมืองในเนื้อหาของแบบเรียนยังไม่ปรากฏในช่วงเวลานี้ อย่างไรก็ตามพบว่าเนื้อหาของแบบเรียนเร็ว เล่ม 1 – 3 ได้ทรงนิพนธ์ขึ้นในช่วงหลังนั้น ได้มีเนื้อหาของการกล่อมเกลาท่างสังคมอยู่ กล่าวคือแบบเรียนเร็วได้ปลูกฝังให้เด็กมีความเคารพความเชื่อฟังยำเกรงต่อพ่อแม่และผู้ใหญ่ เป็นสำคัญ เป็นต้นว่าสอนให้มีกริยามารยาทที่สุภาพอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ไม่ซุกซน อยู่ในโอวาทของพ่อแม่¹⁹ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการเตรียมเด็กให้มีอุปนิสัยอ่อนน้อมเชื่อฟัง เพื่อเป็นพื้นฐานของการเป็นพลเมืองดีของรัฐต่อไป

2.2.2 การจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองดีของชาติระหว่าง พ.ศ.2438 – พ.ศ.2453

ในช่วงเวลานี้นับได้ว่าเป็นช่วงที่งานด้านการศึกษามีความก้าวหน้าอย่างมาก โดยรัฐได้จัดตั้งกระทรวงธรรมการขึ้นเพื่อดูแลงานด้านการศาสนาและการศึกษา และมอบหมายให้เจ้าพระยาภาษกรวงษ์ (พร บุนนาค) เสนาบดี²⁰ การดำเนินงานด้านการศึกษาในช่วงนี้มีความเคลื่อนไหวที่สำคัญคือคือ ในการปรับปรุงหลักสูตรเมื่อปี พ.ศ.2438 นั้น ได้เริ่มมีการกล่อมเกลาท่างการเมืองโดยการกำหนดให้นักเรียนอ่านพระราชพงศาวดารได้แก่ *พงษาวดารฉบับย่อ (ตอนกรุงเก่า)*,

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

¹⁹ สุมินทร์ จุฑาทอง, “การกล่อมเกลาท่างการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5”, หน้า 49.

²⁰ ในปี พ.ศ. 2435 โปรดฯ ให้ตั้งกระทรวงธรรมการขึ้น และให้กรมศึกษาธิการซึ่งดูแลงานด้านการศึกษาสังกัดอยู่ในกระทรวงนี้ ส่วนอธิบดีกรมนี้ ได้เปลี่ยนจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย (ซึ่งโปรดฯ ให้ย้ายไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย) มาเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ 2 พระองค์ในระยะสั้นๆ จากนั้นในปี พ.ศ. 2438 จึงโปรดฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยวารดิษฐาน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ) ซึ่งเสด็จกลับจากต่างประเทศมาเป็นอธิบดีกรมนี้ (รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 27.)

พงษาวดารราชวงศ์ปัจจุบันนี้, พระราชพงษาวดารพิสดาร เล่ม 1, 2 และ 3, พงษาวดารสยาม ปรีเฉทที่ 1, 2 และ 3 เป็นต้น พระราชพงษาวดารเหล่านี้ถูกกำหนดให้ใช้เป็นหนังสืออ่านประกอบ ในวิชาภาษาไทย โดยเฉพาะ พงษาวดารสยาม ปรีเฉทที่ 1 – 3 นั้นได้รับการเขียนขึ้นเพื่อเป็น แบบเรียนโดยเฉพาะทำให้มีแนวทางการเขียนแตกต่างจากจารีตของพระราชพงษาวดารทั่ว ๆ ไป กล่าวคือมีใจความกะทัดรัดสมเหตุสมผลมากกว่าการเขียนพระราชพงษาวดารแบบเก่า ซึ่งมักจะ กล่าวถึงปาฏิหาริย์และเรื่องเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ นอกจากนี้ยังใช้แนวคิดเกี่ยวกับรัฐแบบใหม่เป็นกรอบ ในการเขียน กล่าวคือมองอดีตในฐานะประวัติความเป็นมาของ “ประเทศสยาม” เช่นกล่าวว่า

“ประเทศสยามนี้แต่โบราณบางคราวแบ่งเปนหลายอาณาเขตรั เช่นกับเมืองนคร- ชัยศรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองนครศรีธรรมราช เมืองจันทบุรี เมืองลพบุรี เมืองกาญจนบุรี เมืองนครราชสีมา เมืองพระพิศณุโลก เมืองสุโขทัย เหล่านี้เป็นต้น ก็เคยมีกษัตริย์ครอบครองต่างอาณาเขตรักันบ้าง รวมกันบ้าง บางคราวเมื่อ กษัตริย์เขมรมีอำนาจประเทศสยามก็รวมอยู่ในประเทศเขมร บางคราวกษัตริย์ ในสยามเองมีอำนาจ ก็รวบรวมรวมอาณาเขตรัเหล่านี้เข้าอยู่ในของชั้นทสี่มาของ กษัตริย์พระองค์นั้น²¹”

อย่างไรก็ตามเนื้อหาหลักของพระราชพงษาวดารเหล่านี้ก็ยังคงเป็นการเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์เป็นหลัก ทำให้กล่าวได้ว่าการกล่อมเกลາทางการเมืองในแบบเรียนเหล่านี้เป็น การปลูกฝังให้ผู้เรียนเกิดความสำนึกในบุญคุณ ตลอดจนความสูงส่งอันหาที่สุคติมิได้ขององค์พระ มหากษัตริย์ ความกล้าหาญและความเสียสละของบรรดาทหาร ความสำนึกในความเป็น “ชาติเรา” และ “ชาติเขา”²²

ต่อมาในปี พ.ศ.2442 ได้มีความเคลื่อนไหวที่จะปรับปรุงการศึกษาชาติอีกครั้งหนึ่ง ผู้มี บทบาทในการเสนอความเห็นในครั้งนี้คือ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล, ต่อมาคือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) ซึ่งเป็นข้าราชการที่ปฏิบัติหน้าที่อยู่ ณ ประเทศอังกฤษ และมีความสนใจงานด้านการศึกษาเป็นพิเศษ โดยก่อนหน้าที่จะเดินทางไปประเทศอังกฤษนั้น

²¹ ศึกษาธิการ, กรม. พงษาวดารสยามปรีเฉทที่ ๑ (พระนคร: โรงพิมพ์ศุภมิตรบำรุง, ร.ศ. 118), หน้า 1.

²² สุมินทร์ จุฑาทนุ, “การกล่อมเกลາทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5”,

ท่านเป็นกำลังสำคัญในการวางรากฐานการศึกษาพร้อมกับสมเด็จพระปิยะมหาราชาธิราช บรมพญาดำรงราชานุภาพ ประสพการณ์ในประเทศอังกฤษ ทำให้ท่านมองเห็นปัญหาการศึกษาของสยามในขณะนั้นว่า รัฐบาลในขณะนั้นมุ่งความสนใจไปที่กิจการของกระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม และกระทรวงต่างประเทศ โดยที่ละเลยงานในด้านอื่น ๆ เช่นการศึกษาและการเกษตร โดยเฉพาะงานด้านการศึกษาที่รัฐบาลให้การสนับสนุนสถานศึกษาระดับกลางและระดับสูงบางแห่งเท่านั้น เพราะการศึกษาระดับดังกล่าวมีขึ้นเพื่อผลิตคนป้อนระบบราชการ ส่วนการศึกษาระดับกลางสำหรับราษฎรทั่วไปนั้น รัฐบาลได้ผลักภาระไปให้กับวัด ส่งผลให้การศึกษสำหรับราษฎรทั่วไปยังไม่มีมาตรฐานเพียงพอ จากปัญหาดังกล่าวมานี้ เป็นผลให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้มีจดหมายกราบบังคมทูลเสนอแนวทางการศึกษาชาติในปี พ.ศ.2442 โดยมีสาระสำคัญคือ ในการจัดการศึกษาระดับสูงนั้น ต้องยกระดับมาตรฐานความรู้ให้ลงรอยกับการศึกษาในประเทศอังกฤษในขณะนั้น เพื่อมิให้เป็นปัญหาแก่นักเรียนที่จะไปศึกษาต่อยังประเทศอังกฤษ นอกจากนี้รัฐยังไม่ควรละเลยการบำรุงความรู้ของคนในประเทศ ควรจัดให้ราษฎรส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง เนื่องจากการศึกษานั้นเป็นเครื่องมือในการสร้างพลเมืองดี และยังเสนอให้ ส่งเสริมการศึกษาวชิชาชีพ โดยการจัดตั้งโรงเรียนสอนวิชาช่างและวิชาเพาะปลูก โดยจัดตั้งเป็นโรงเรียนศิลปศาสตร์ (Industrial School) ตามแบบโรงเรียนในประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งสอดคล้องกับสภาพของประเทศไทยที่มีพื้นฐานเศรษฐกิจและอาชีพแบบเกษตรกรรม การจัดตั้งโรงเรียนดังกล่าวนี้จะก่อให้เกิดการพัฒนาเปลี่ยนแปลงในวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมของชาวบ้านให้เจริญขึ้นได้ อันจะส่งผลให้ราษฎรเหล่านั้นเชื่อมั่นในการดำรงการประกอบอาชีพนี้ไปได้โดยไม่หันมาเป็นบุคคลว่างงาน และถูกชักจูงไปในทางอบายมุข พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เชื่อว่าการส่งเสริมการประกอบอาชีพนี้เป็นการสร้างความมั่นคงให้กับรัฐ²³

ความเห็นเรื่องการจัดการศึกษาที่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เสนอมานี้ ทำให้เกิดความตื่นตัวอย่างกว้างขวางในวงการศึกษาในช่วงเวลานั้น ทั้งในด้านที่เห็นด้วยและคัดค้าน โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงเห็นด้วยกับการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการสร้างพลเมืองดี ส่วนข้อเสนอก็คือเรื่องการบริหารความรู้ของราษฎรในประเทศ และการส่งเสริมความรู้ทางด้านอาชีพนั้น กลุ่มผู้นำรัฐแสดงความไม่เห็นด้วยเนื่องจากเห็นว่ารัฐไม่สามารถรับประกันค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ได้ มติดังกล่าวนี้ส่งผลให้การศึกษาระดับกลางคือระดับมูลสามัญยังคงต้องอยู่ในความดูแลของวัด และมีมาตรฐานการเรียนการสอนที่ต่ำกว่าโรงเรียนระดับกลางหรือโรงเรียน

²³ ศึกษาแนวคิด, การเสนอความเห็นต่างๆ และบทบาทด้านการศึกษาของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้ใน ประพันธ์ ตรีณรงค์, ชีวิตและงานของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (กรุงเทพฯ: อุดมศึกษา, 2504)

สามัญในกรุงเทพฯ ทั้งนี้เนื่องจากทัศนคติของกลุ่มผู้บริหารรัฐนั้น เห็นว่าการศึกษาระดับมูลสามัญซึ่งจัดสำหรับราษฎรทั่วประเทศนั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างพลเมืองดี และให้ประกอบอาชีพตามที่บรรพบุรุษได้ดำเนินมา มากกว่าที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต เพื่อให้ราษฎรเป็นกำลังทางเศรษฐกิจของประเทศ ตามแนวคิดของนักการศึกษารุ่นใหม่²⁴

แนวคิดที่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ได้เสนอมานั้น จึงถูกนำไปใช้เป็นรูปธรรมเพียงบางส่วน โดยใน พ.ศ.2448 ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาอีกครั้งหนึ่ง และพบว่าแนวคิดที่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เสนอมานี้เจือปนอยู่ในตัวหลักสูตรมากพอสมควรในประเด็นของการสร้างพลเมืองดีของชาติกล่าวคือ ได้จัดให้มีการสอนวิชาจรรยาในทุกระดับชั้น แบบเรียนวิชาจรรยา²⁵ ได้แก่ หนังสือเบญจศีล และเบญจธรรม, ธรรมจริยา เล่ม 1,2,4,5,6 เนื้อหาของหนังสือเหล่านี้ว่าด้วยคุณธรรมต่าง ๆ ที่พัฒนานักเรียนไปสู่ความเป็นพลเมืองดี โดยเริ่มจากคุณธรรมเบื้องต้น เช่น การไม่เล่นพาลเกร ไม่เล่นให้ของเสีย ความพากเพียร กตัญญู ฯลฯ ไปจนถึงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และความรักชาติบ้านเมือง นอกจากนี้ยังมีการให้ความรู้เรื่องรูปแบบของรัฐและการปกครองด้วย จึงนับได้ว่าหลักสูตร พ.ศ.2448 นี้ได้มีการใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกลาก่อนการเมืองอย่างสมบูรณ์ โดยผ่านทางวิชาจรรยา²⁵ นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ มีการนำพระราชพงศาวดารซึ่งแต่เดิมรวมอยู่ในวิชาภาษาไทยมารวมกับภูมิศาสตร์ กลายเป็นวิชา ภูมิศาสตร์ – พงศาวดาร อันแสดงถึงความต้องการที่จะให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์แก่นักเรียนอย่างจริงจัง โดยเนื้อหาของการกล่อมเกลาก่อนการเมืองผ่านแบบเรียนวิชาจรรยา และวิชาภูมิศาสตร์ – พงศาวดารนั้น แบ่งได้เป็น 4 ด้านใหญ่ ๆ คือ

การปลูกฝังความรู้และแนวคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติ

แบบเรียนหลวงได้หล่อหลอมกล่อมเกลานักเรียนเกิดความตระหนักสำนึกในความเป็นประเทศและเป็นชาติเดียวกัน โดยได้ปลูกฝังแนวคิดเหล่านี้ผ่านแบบเรียนภูมิศาสตร์ ซึ่งวิชานี้ได้มีการจำแนกให้เห็นถึงพื้นที่หรืออาณาเขตที่แน่นอนของประเทศสยามว่าตั้งอยู่ที่ใด และอยู่ติดกับประเทศใดบ้าง เช่นอธิบายว่า

²⁴ วารุณี โอสถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411 – 2475,” หน้า 89 – 92.

²⁵ อุไรवास ปรีดีติติก, “การวิเคราะห์พัฒนาการของคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีในประวัติศาสตร์การศึกษาระดับมัธยมศึกษาของไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตสาขาวิชาสาขารัตนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 12 – 14.

“เมืองเราเป็นแหลมยื่นออกมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของทวีป ๆ นี้ ประกอบด้วยประเทศต่าง ๆ คือ จีน อินเดีย พม่า แล เปอเซีย ฯลฯ ... เขานิยมกันว่า ประเทศสยามมีรูปร่างคล้ายกระบวยตักน้ำซึ่งทำด้วยกะโหลกมะพร้าว ฝ่ายทิศเหนือ เป็นกระบวย ฝ่ายใต้เป็นด้าม..”²⁶

นอกจากอธิบายความหมายของประเทศในด้านกายภาพแล้ว แบบเรียนยังได้ปลูกฝังแนวคิดเรื่องประเทศและชาติในลักษณะที่เป็นนามธรรม ดังได้บรรยายไว้ว่า

“พวกเราทำไมจึงมีชื่อว่าคนไทย และบ้านเมืองของเราก็ชื่อว่าเมืองไทยเหมือนชื่อไทยเราด้วย...คือใจความว่าพวกเราเป็นไทย ด้วยไม่ได้เป็นป่าวใคร เจ้านายของเราเองท่านเป็นไทย ปกครองพวกไทยเราด้วยกัน เมื่อใครอยู่ในความปกครองของเจ้านายเราที่เป็นไทย พวกเหล่านั้นก็พลอยเป็นไทยไป หัวเมืองต่าง ๆ ที่มีคนเป็นไทย ก็เรียกเมืองไทย พวกไทยไปตามกัน พวกเราจึงมีชื่อเสียงเขาเรียกว่าคนไทย เมืองไทย และการนับถือพวกพ้องที่เป็นคนไทยด้วยกันว่า เป็นชาติเดียวกัน คำว่าชาติเดียวกันหรือพวกเดียวกันนี้เด็ก ๆ เมื่อได้อ่านคงจะไม่ลืมเลย เพราะตัวเป็นคนไทย”²⁷

จากข้อความที่ยกมาข้างต้น ทำให้เห็นว่าสิ่งที่รัฐต้องการสื่อไปยังนักเรียนนั้นก็คือความรู้ลึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติ ซึ่งไม่ได้ขึ้นอยู่กับเชื้อชาติหรือวัฒนธรรม หากแต่ขึ้นอยู่กับการใช้ชีวิตอยู่ในบ้านเมืองซึ่งมีเจ้านายหรือผู้ปกครองเป็นคนไทย ซึ่งลักษณะเช่นนี้ถือว่าเป็นการปูพื้นฐานให้เด็กนักเรียนได้ตระหนักรู้ตลอดจนเห็นความสำคัญของสังคมหรือประเทศชาติเป็นส่วนรวมชั้นหนึ่งก่อน เพื่อจะได้ปลูกฝังสิ่งที่มีความเข้มข้นยิ่งกว่าคือ ความรู้สึกรักและหวงแหนประเทศ จนกระทั่งมีความคิดที่จะปกป้องและทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่สังคมในลำดับต่อไป

²⁶ ศึกษาธิการ, กรม, ภูมิศาสตร์สยาม (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ.126 (พ.ศ.2450)), หน้า 12 - 13.

²⁷ ศึกษาธิการ, กรม, พระพุทธจริยา เล่ม๑ (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ.121 (พ.ศ.2445)), หน้า 2

การปลูกฝังให้เกิดความรับรู้และเชื่อฟังต่ออำนาจรัฐสมัยใหม่

แบบเรียนได้มีความพยายามปลูกฝังสิ่งที่น่าจะเรียกได้ว่าเป็นอำนาจรัฐแบบใหม่ ให้เกิดการรับรู้ ยอมรับ และเชื่อฟังขึ้นในหมู่นักเรียน ไม่ว่าจะเป็นการกล่อมเกล่าให้ตระหนักถึงศูนย์กลางแห่งอำนาจการปกครองบังคับบัญชาประเทศ อันได้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ โดยในการอธิบายถึงพระราชฐานะ และพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์นั้น แบบเรียนได้อธิบายถึงวิวัฒนาการของการปกครองของประเทศสยาม ตั้งแต่แรกเริ่มจนกระทั่งมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจ ความว่า

“...ต่อมาภายหลังพวกใดมีฝีมือในการรบเข้มแข็ง พวกนั้นก็มีความเขตรักกว้างขวางขึ้น มีผู้คนมากขึ้นจนตั้งเป็นประเทศใหญ่ เรียกพวกเดียวกันว่า ชาติ หนึ่ง และเรียกหัวหน้าผู้ปกครองว่า กษัตริย์ ชาติไทยเราเมื่อหลายพันปีมาแล้วก็คงเป็นแต่พวกเล็กน้อย เทียวเร่ร่อนอยู่ข้างฝ่ายเหนือของประเทศเราเหมือนกัน อาศัยด้วยมีหัวหน้าแข็งแรง และเปนพวกชำนาญในการรบพุ่ง จึงได้มีเหล่ากอเจริญขึ้น แล้วแต่อาณาเขตรัมาทางทิศใต้อันเป็นที่ดินบริบูรณ์ด้วยอาหาร และสร้างบ้านเมืองขึ้นเปนประเทศ เรียกว่า ประเทศสยาม มีกษัตริย์เป็นหัวหน้าครอบครองคน ชาติสยาม ทั้งหมด และมีเจ้านาย ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นผู้ช่วยราชการแผ่นดิน การปกครองด้วยอำนาจรบพุ่งจึงกลายมาเป็นการปกครองด้วยรัฐบาลอีกชั้นหนึ่ง...”²⁸

จากนั้นจึงได้อธิบายถึงการกระจายอำนาจจากองค์พระมหากษัตริย์ลดหลั่นลงไปตามลำดับชั้นโดยได้อธิบายว่า

“...แต่ตั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงจัดการราชการบ้านเมืองอันใหญ่โต เช่นประเทศสยามนี้ ให้รอบคอบตลอดทั่วไปทุกสิ่งทุกอย่างแต่ลำพังพระองค์ท่านนั้นไม่ได้ พระองค์จึงทรงพระมหากฤษฎาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้านายและข้าราชการที่ประกอบด้วยวุฒิความสามารถ และมีสติปัญญาฉลาดเฉลียว อาจรับราชการที่

²⁸ ศึกษาธิการ, กรม, ธรรมจริยา เล่ม ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446)), หน้า 128 – 131. อ้างถึงใน สุมินทร์ จุฑาทงกูร, “การกล่อมเกล่าทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5,” หน้า 133.

สำคัญ ๆ ตลอดพระเดชพระคุณ...เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ที่ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดราชการแทนพระองค์นี้เรียกว่า เสนาบดีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และศาลาที่ว่าการของท่านเสนาบดีทั้งปวงเรียกว่า กระทรวง ... เพื่อปรารถนาจะให้การของรัฐบาลนั้นได้ทำเป็นลำดับได้ระเบียบอันดี จึงแบ่งกระทรวงออกเป็นกรม ๆ ...มีหัวหน้าซึ่งเรียกว่าอธิบดี..กรมหนึ่ง ๆ ยังมีเจ้าหน้าที่ทำการต่อลงไปเป็นชั้น ๆ อีกตามลำดับคือ รองอธิบดี, หรือปลัดกรม, เลขานุการ, นายเวร และเสมียน เป็นต้น...²⁹

ส่วนการปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น แบบเรียนก็ได้อธิบายในทำนองเดียวกันนี้ คือมีอำนาจการปกครองลดหลั่นจากพระมหากษัตริย์ ไปยังข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการเมือง นายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน ตามลำดับ³⁰ การอธิบายถึงระเบียบการปกครองทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคดังกล่าวมานี้ นับว่าเป็นการให้นักเรียนได้รับรู้ถึงระบบราชการแบบใหม่ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจ หรืออีกนัยหนึ่งคือให้นักเรียนได้เข้าใจถึงรูปแบบของรัฐสมบูรณาญาสิทธิ ซึ่งได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งนี้เพื่อให้นักเรียนได้ปฏิบัติตัวให้ถูกต้องในฐานะที่เป็นพลเมืองของรัฐ เช่นการเคารพกฎหมายบ้านเมือง การเสียภาษีอากร และคิดช่วยทำประโยชน์ให้เกิดแก่บ้านเมืองตามประเภทวิชาของตน³¹

การปลูกฝังให้เกิดความรักชาติ และความภักดีต่อชาติ

แบบเรียนหลวงในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ได้ปลูกฝังให้นักเรียนรักชาติโดยใช้วิธีเชื่อมโยงความรักพวกพ้อง รักบ้าน รักโรงเรียน มาเป็นความรู้สึกรักและผูกพันต่อชาติบ้านเมืองในที่สุด เพราะเหตุว่าบ้านเรือนที่อยู่อาศัยซึ่งมนุษย์จะบังเกิดความรักความผูกพันอยู่แล้วนั้น เป็นเสมือนส่วนย่อยของบ้านเมืองอันถือว่าเป็นส่วนใหญ่ บ้านเมืองหรือชาติบ้านเมืองยังถูกอธิบายให้เห็นอีกว่าเป็นที่ซึ่งให้ความสุข ความทุกข์ และความหวังต่าง ๆ ร่วมกันในหมู่ประชาชนที่อาศัยอยู่ในบ้านเมืองนั้น ลักษณะของความผูกพันนี้ร่วมกันในหน่วยย่อยของสังคม และการเชื่อมโยงความผูกพัน

²⁹ ศึกษาธิการ, กรม, ภูมิศาสตร์สยาม (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ.126 (พ.ศ. 2450)), หน้า 59.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

³¹ สุมินทร์ จุฑาทนุ, “การกล่อมเกลากิจการการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5”,

ในหน่วยย่อยมาเป็นหน่วยใหญ่คือชาติบ้านเมืองทั้งหมดนี้เอง เป็นความหมายเบื้องต้นของชาติบ้านเมืองซึ่งแบบเรียนได้นำเสนอ ดังตัวอย่างความว่า

“บ้านของเราเป็นที่ซึ่งเรามีความผูกพันกับคนในบ้านอย่างหนาแน่น แต่บ้านของเราก็นับว่าเป็นส่วนหรือนับว่าเป็นสมบัติแห่งบ้านเมืองของเราเพราะฉะนั้นเมื่อเรารู้สึกว่า บ้านเป็นที่ประชุมความรักและความใกล้ชิดที่สุดเพียงใด เมื่อขยายวงให้กว้างออกไป เราก็นึกถึงบ้านของเราเป็นที่ซึ่งมีคนที่เรารักมากที่สุด และเป็นแผ่นดินซึ่งเรารักมากที่สุดเพียงนั้น เพราะเราได้อยู่ เราได้เห็น ได้รู้สึกเป็นเจ้าของ ได้รับความสุขทุกข์ และความหวังต่าง ๆ อย่างใกล้ชิดกว่าที่อื่น ๆ หมด ไม่ว่าใคร ๆ ถ้าถามว่า ในโลกนี้ ท่านชอบที่ไหนมากที่สุด ก็คงต้องตอบว่าบ้านเมืองของตัวเอง ความรู้สึกเช่นนี้ ย่อมกระทำให้เกิดความนับถือกัน ความพอใจกัน ความสามัคคีปรองดองกัน และย่อมเป็นเบื้องต้นแห่งความรักชาติบ้านเมืองซึ่งมีอยู่ในผู้คนทั้งหลาย...”³²

การโน้มน้าวให้เด็กมีความรักและผูกพันในชาติบ้านเมืองนี้ ก็เพื่อให้นักเรียนมีความหวงแหนและคิดที่จะปกป้องชาติบ้านเมืองของตน โดยแบบเรียนได้ปลูกฝังในส่วนนี้ว่า

“... ถ้าใครเอาความไม่จริงมาแก้งัดดิเตียนว่า เมืองไทยเป็นเมืองไม่ดี เช่นนั้น ๆ ... ให้เราได้ยินต่อหน้า เราจะนิ่งฟังไม่ได้เป็นอันขาด เพราะมันแทงปลาบเข้าไปในหัวอกหัวใจ รวากับใครเอามีดมีคมมาแทง...มันให้รู้สึกเจ็บใจแค้นใจ และเสบร้อนใจเป็นอย่างยิ่ง บ้านเมืองของไทย ๆ ก็รัก บ้านเมืองของฝรั่ง ๆ ก็รัก... เพราะฉะนั้นชาติของเรา ๆ ก็ต้องรักให้มาก ๆ เหมือนกัน...”³³

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³² ศึกษาศึกษากร, กรม, ธรรมจรรยาเล่ม ๖ (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448)), หน้า 225. อ้างถึงใน สุมินทร์ จุฑาทู, “การกล่อมเกลากองการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5”, หน้า 160.

³³ ศึกษาศึกษากร, กรม, ธรรมจรรยาเล่ม ๒ (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448)), หน้า 225. อ้างถึงใน รัชสิมา ไชยดี, “แนวคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองในแบบเรียนประถมศึกษา (พ.ศ. 2435-2533)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), หน้า 46.

นอกจากจะปลูกฝังให้ผู้เรียนเกิดความรักชาติ และมีความหวงแหนชาติบ้านเมืองของตนแล้ว ยังต้องการปลูกฝังให้ผู้เรียนมีความสำนึกในอันที่จะทำประโยชน์ต่อบ้านเมือง เพื่อให้ชาติบ้านเมืองมีความเจริญมั่นคงต่อไป โดยพลเมืองทุกคนจำต้องร่วมแรงร่วมใจกันอุทิศความรู้ความสามารถต่าง ๆ ที่ตนมีอยู่เพื่อชาติบ้านเมือง รวมทั้งอุทิศตนเพื่อรักษาอิสระภาพของชาติบ้านเมืองไว้ ความว่า

“จงจำไว้ว่าบ้านเมืองของเราและชาติไทยของเรา จะเจริญได้เพราะเราทั้งหลายซึ่งเป็นคนไทย ต่างมีความรัก และต่างพากันคิดทบทวนบำรุงให้ดีขึ้นเจริญขึ้น เมื่อใครโตขึ้นและทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองในทางใดได้ ก็ต้องทำโดยเต็มกำลังและมีมือ บ้านเมืองของเราจึงจะเจริญเทียมบ้านเมืองของชาติอื่น ๆ เขาได้บ้าง” และ

“ถึงแม้ตัวเราเองก็ยังไม่รักเท่าชาติและบ้านเมืองของเรา ไม่เช่นนั้นคนบางคนจะไปรบเอาชีวิตเข้าฝ่าอาวุธศัตรูเข้าศึก เพื่อจะกู้บ้านเมืองของเขาทำไม ก็เพราะเหตุอย่างเดียวกัน เขารักชาติและบ้านเมืองมากกว่ารักชีวิตของเขา ถึงชีวิตของเขาจะเป็นอันตราย เขาก็ไม่เสียดาย ขอแต่ให้บ้านเมืองของเขามีชัยชนะแก่ข้าศึกเท่านั้น”³⁴

อาจกล่าวได้ว่า การกล่อมเกลารักชาติบ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ มีจุดมุ่งหมายให้นักเรียนเกิดสำนึกที่จะปกป้องรักษาและคิดจะทำประโยชน์ให้แก่ชาติเป็นสำคัญ ทั้งนี้ไม่มีลักษณะชาตินิยมอย่างสุดซึ้ง ซึ่งเห็นแต่ชาติบ้านเมืองของตนเท่านั้นที่ดีและเลิศกว่าชาติบ้านเมืองอื่น ๆ จนบังเกิดความดูถูกและเหยียดหยามชาติอื่น ๆ ไปแต่อย่างใด³⁵

การปลูกฝังให้เกิดความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ที่กล่าวถึงในแบบเรียนนั้น แบบเรียนได้นำเสนอให้เห็นถึงความสูงส่งแห่งพระราชอำนาจ และชาติกำเนิดอันสูงส่งกว่ามนุษย์สามัญใด ๆ โดยได้อธิบายว่า

³⁴ ศึกษาธิการ, กรม, ธรรมจริยาเล่ม ๒, หน้า 107. อ้างถึงใน รังสิมา โฆษิตตังกูร, “แนวคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองในแบบเรียนประถมศึกษา (พ.ศ. 2435 – 2533),” หน้า 47.

³⁵ สุมินทร์ จุฑาทองกูร “การกล่อมเกลารักชาติบ้านเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5,” หน้า 185.

“...เพราะเจ้าเป็นขัตติยวงศ์ มีตระกูลอันสูงส่งกว่าตระกูลอื่น ๆ. ตระกูลเจ้านี้เป็นของเนื่องมาแต่บุราณ; คือเรียกว่าชาติกษัตริย์ สืบวงศ์กันมาเป็นลำดับ, ทำความประพฤติแปลกกว่าพลเมือง, เพราะพลเมืองต้องนับถือและเกรงกลัว, ตั้งอยู่ในอำนาจทั้งสิ้น ถ้าพบปะเจ้าเข้ากลางถนนหนทาง, ต้องหลีกทางให้, ต้องทำความคำนับ; ... เจ้านั้นต้องอยู่ในความประพฤติอยู่ในมารยาทของเจ้า,... เปรียบเทียบความประพฤติแลสะอาด ก็คล้าย ๆ พระอรหันต์ ซึ่งเป็นสาวกชั้นสูงของพระพุทธเจ้า ในพระพุทธศาสนา”³⁶

จากนั้นจึงนำเสนอให้เห็นถึงพระมหากษัตริย์คุณและความเสียสละส่วนพระองค์อย่างใหญ่หลวง เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขและความสงบเรียบร้อยตลอดจนความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติและพลเมือง ซึ่งเนื้อหาเหล่านี้ได้รับการเน้นย้ำในแบบเรียนต่าง ๆ หลายเล่ม ยกตัวอย่างเช่น

“ผู้ที่กระทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองของเราอย่างสูงสุดล้นพ้นในปีตยุบนี้ ซึ่งควรที่เราทั้งหลายจะพึงระลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณ และทั้งจะเป็นที่ฝังอยู่ในน้ำใจของเรา และคนทั้งหลายที่จะเกิดมาในภายหลัง ๆ ต่อไปไม่รู้จักเสื่อมนั้นก็คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรา ซึ่งเป็นที่ซึ้งทราบอยู่ในน้ำใจของเราทั้งหลายทั่วทุกคนแล้ว ไม่อาจพรรณนาพระมหากษัตริย์คุณ ซึ่งพระองค์ได้มีต่อเราทั้งหลายให้ล้นสุดลงได้ กล่าวคือ พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและอาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความสุขสำราญ และทรงจัดการให้ชาติและบ้านเมืองเจริญขึ้น พ้นจากอำนาจภัยของประเทศต่าง ๆ ที่มีกำลังยังอยู่ในโลก.... เมื่อ ศก 116 พระองค์ก็ทรงพระราชอุสาหุ์ทรงทรมานพระกาย เสด็จพระราชดำเนินจากพระนครฝ่าคลื่นลมออกไปประพาสนานาประเทศในทวีปยุโรป เพื่อประโยชน์สำหรับความสงบเรียบร้อย และความเจริญแก่ประเทศเรา โดยมีได้ทรงเห็นแก่ความยากลำบาก...”³⁷

³⁶ ศึกษาคณาธิการ, กรม, แบบสอนอ่านเล่ม ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์สรรพพจนนังคกิจ, ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)), หน้า 51 – 52. สุมินทร์ จุฑาทอง, “การกล่อมเกลางานการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5,” หน้า 172.

³⁷ ศึกษาคณาธิการ, กรม, ธรรมจริยาเล่ม ๖, หน้า 229 – 231. อ้างถึงใน สุมินทร์ จุฑาทอง, “การกล่อมเกลางานการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5,” หน้า 178.

และท้ายที่สุดคือประเด็นการกล่อมเกลานักเรียนได้สำนึกถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์ โดยการถวายนามเคารพนบ บำเพ็ญตนเป็นเด็กดี และให้เป็นผู้มีความจงรักภักดี และห่วงแหน ตลอดจนมีความจริงใจและซื่อตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เช่นข้อความในแบบเรียนที่ว่า

“เมื่อได้ทราบแล้วว่า พระเจ้าอยู่หัว... เป็นผู้มีคุณแก่เราอย่างประเสริฐ จึงขอตั้งเตือนในที่สุดนี้ว่า ให้คิดถึงคุณของท่านเสมอ เมื่อโตขึ้นคงจะเห็นได้เองว่ามีโอกาสที่จะตอบแทนคุณท่านอย่างไร ในเวลาเมื่อยังเป็นเด็กก็จงอุส่าห์คำนับกราบไหว้ท่าน นึกถึงพระเดชพระคุณของท่านไว้ในใจเสมอ ก็จะได้ชื่อว่าเป็นเด็กมีกตัญญู และเป็นเด็กดีได้ชั้นหนึ่ง”³⁸

อาจสรุปได้ว่า เนื้อหาสาระของแบบเรียนหลวงในช่วงปี พ.ศ.2438 – 2453 อันเป็นช่วงที่รัฐให้ความสำคัญกับการกล่อมเกลานักเรียนในเมืองนั้น มีเนื้อหาที่ต้องการปลูกฝังแนวคิดเกี่ยวกับรัฐชาติ โดยเน้นให้เกิดความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความผูกพันกันระหว่างประชาชนภายในชาติ มีการให้ความรู้เกี่ยวกับระบอบราชการแบบใหม่ และการปฏิบัติตัวของพลเมืองเพื่อให้เป็นพลเมืองดีของรัฐ นอกจากนี้ยังมีการปลูกฝังให้เด็กรักชาติบ้านเมือง เพื่อให้เกิดความห่วงแหนปกป้องและตั้งใจที่จะอุทิศตนเพื่อทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง มีการชี้ให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของสถาบันพระมหากษัตริย์ ในฐานะของชาติกำเนิดและในฐานะของศูนย์รวมอำนาจการเมืองการปกครอง พร้อมกันนั้นก็กล่อมเกลานักเรียนตระหนักในพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อให้นักเรียนเกิดความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ กล่าวโดยรวมคือ แบบเรียนหลวงมุ่งเน้นการปลูกฝังกล่อมเกลานักเรียนเป็นพลเมืองดีของชาตินั้นเอง

ก่อนสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือในปี พ.ศ.2453 นั้น พบว่าได้มีการปรับปรุงหลักสูตรอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งมีสิ่งที่เพิ่มเติมจากหลักสูตร พ.ศ.2448 คือเน้นการศึกษาวิชาชีพ โดยในชั้นมูลศึกษานั้นมีวิชาบังคับเลือกให้สอนวิชาใดวิชาหนึ่งคือ การฝีมือ วิชาเพาะปลูก และวิชาค้าขาย³⁹ ทำให้เห็นได้ว่าการศึกษาก็พัฒนาก้าวหน้าไปตามแนวทางที่นักการศึกษารุ่นใหม่ได้

³⁸ ศึกษาธิการ, กรม, *ธรรมจริยาเล่ม ๒*, หน้า 81 – 82. อ้างถึงใน สุมินทร์ จุฑางกูร, “การกล่อมเกลานักเรียนในเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5,” หน้า 181.

³⁹ วารุณี ไอลถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 – พ.ศ. 2475,” หน้า 15.

เสนอมาช่างต้น อย่างไรก็ตามสิ่งที่ไม่สามารถผลักดันให้สำเร็จได้ก็คือการศึกษาในชนบทซึ่งอยู่ในความดูแลของสงฆ์และมหาดไทยนั้นยังคงมีมาตรฐานต่ำกว่าในกรุงมาก พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์อธิบดีกรมศึกษาธิการ⁴⁰ จึงยังคงพยายามผลักดันให้มีการปรับปรุงหลักสูตรและมาตรฐานการศึกษาในระดับพื้นฐานให้สอดคล้องกับการศึกษาชั้นสูง อย่างไรก็ตามผู้บริหารประเทศคือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ไม่ทรงเห็นด้วย เพราะทรงเห็นว่าประเทศสยามในขณะนั้นไม่สามารถรับภาระค่าใช้จ่ายในเรื่องนี้ได้⁴¹ ทำให้กล่าวได้ว่าตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมศึกษาธิการได้ถูกจำกัดอำนาจและงบประมาณเป็นอย่างมาก

ในช่วงปลายรัชกาลนี้เอง ได้เริ่มมีปฏิกริยาจากประชาชนและสื่อมวลชนในการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่าเป็นปฏิกริยาตอบโต้ของราษฎรไทยต่อรัฐบาลอย่างชัดเจน ทรงมองว่าสาเหตุนั้นเป็นเพราะการรับเอาการศึกษาอย่างผิด ๆ ของตะวันตกมาใช้ นอกจากนี้ยังทรงกังวลถึงโรงเรียนจีน และโรงเรียนมิชชันนารี ซึ่งสอนลัทธิการเมืองและสอนลัทธิความเชื่อทางศาสนา ทรงเห็นว่าการศึกษาดังกล่าวหากแพร่หลายในหมู่คนไทยย่อมเป็นการคลี่คลายความเชื่อถือศรัทธาที่มีต่อสถาบันกษัตริย์และพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศูนย์รวมทางสังคมการเมืองของชาติ จึงทรงมีพระราชดำริให้ผู้บริหารกระทรวงธรรมการได้ดำเนินการแก้ไขปัญหานี้⁴²

พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ และพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดินฯ , ต่อมาคือเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) จึงได้ร่วมกันร่างกระแสพระบรมราชโองการอธิบายนโยบายจัดการศึกษาของรัฐในประเทศ พร้อมกับสร้างอุดมการณ์ทางการศึกษาเน้นคติกษัตริย์นิยมให้เป็นไปตามแบบแผนความคิดให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในรัฐ โดยร่างประกาศนี้ได้อาศัยเค้าโครงแบบแผนการศึกษาของญี่ปุ่นที่สร้างเอกลักษณ์ของชาติให้อยู่ที่องค์จักรพรรดิ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์

⁴⁰ ได้รับการแต่งตั้งเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ และปลดทุกหลองกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. 2445 ส่วนเสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้นคือ เจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.คลี สุทัศน์ฯ) ซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นเสนาบดีในปี พ.ศ. 2445 เช่นกัน (รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 27.)

⁴¹ หจช. ร.5. ศ.2/5 สำเนาพระราชหัตถเลขาทรงตอบเจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร ลงวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452), อ้างถึงใน วารุณี ไอสถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 – 2475,” หน้า 111 – 112.

⁴² หจช. ร.5 ศ.5/81 พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ฉบับลงวันที่ 27 กันยายน ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2452), อ้างถึงใน วารุณี ไอสถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 – 2475,” หน้า 114.

ได้เสนอร่างประกาศนี้ในเดือนกันยายน พ.ศ.2453 ก่อนสวรรคต มีเนื้อหาอ้างถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการปรับปรุงประเทศไปสู่ความเจริญเข้มแข็ง ผู้บริหารการศึกษาได้เสนอให้โรงเรียนทุกแห่งนำประกาศนี้เข้ากรอบบูชา และในวันเฉลิมพระชนมพรรษาให้โรงเรียนจัดพิธีถวายคำนับพระรูปขององค์พระมหากษัตริย์ แล้วอ่านประกาศกระแสพระบรมราชโองการ เพื่อปลุกฝังความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และความรักชาติบ้านเมือง ซึ่งทางการเห็นว่าด้วยวิธีการนี้จะช่วยให้ประกาศนี้แพร่หลายออกไปสู่คณะสถานได้ด้วย⁴³ อย่างไรก็ตาม ร่างประกาศนี้ยังมิได้รับการประกาศใช้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน แต่แนวคิดเรื่องการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการสร้างความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์อันเป็นศูนย์รวมของการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็เป็นแนวทางให้แก่ผู้นำรัฐและผู้บริหารการศึกษาในช่วงเวลาต่อมา

2.3 การจัดการศึกษาเพื่อสร้างความมั่นคงแก่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในสมัยรัชกาลที่ 6 – รัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2453 – 2475)

การจัดการศึกษาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีความต่อเนื่องมาจากสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่หลายประการ โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องการใช้การศึกษา เป็นเครื่องมือในการปลุกฝังความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้รับความสนใจอย่างจริงจังในช่วงปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังได้กล่าวข้างต้น มาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ประเด็นดังกล่าวได้รับความสนใจจากผู้นำรัฐมากขึ้นทั้งนี้เนื่องมาจากเริ่มปรากฏความไม่มั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์อันเนื่องมาจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ กล่าวคือ พบว่ามีความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างรัชกาลที่ 6 กับกลุ่มการเมืองในหลายระดับ นับตั้งแต่ความขัดแย้งกับกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงที่เป็นผู้บริหารทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน เป็นเหตุให้ทรงหาทางออกด้วยการสร้างอาณาจักรส่วนพระองค์ขึ้น โดยการสร้างกลุ่มกิจกรรมส่วนพระองค์เพื่อรวมกลุ่มพสกนิกรที่เป็นคนของพระองค์อย่างแท้จริง เช่นกลุ่มเสือป่า และกลุ่มมหาดเล็กในพระองค์ พระบรมราชโองบายเหล่านี้ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์จากปัญญาชนนักหนังสือพิมพ์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับพระบรมราชโองบายและพระราชจริยาวัตร และเป็นกลุ่มซึ่งรับรู้ข่าวสารความ

⁴³ หจข. ร.5. ศ. 2/5 ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ เรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม, อ้างถึงใน วารุณี ไอสถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 – 2475,” หน้า 115 – 116.

เปลี่ยนแปลงทางการเมืองของโลก โดยเฉพาะเหตุการณ์ปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบสาธารณรัฐใน จีน รัสเซีย และการปฏิรูปการปกครองในญี่ปุ่น ตุรกี ซึ่งการเสนอข่าวเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดความไม่มั่นคงต่อพระราชอำนาจ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มที่ขัดแย้งกับพระองค์อย่างมากคือกลุ่มของทหารหนุ่ม ซึ่งไม่เห็นด้วยกับการที่ทรงละเลยต่อการทหาร จนเป็นเหตุให้เกิดกบฏ ร.ศ.130 ในตอนต้นรัชกาล⁴⁴

2.3.1 นโยบายการศึกษาแบบชาตินิยม – กษัตริย์นิยม

ความไม่มั่นคงของพระราชอำนาจดังกล่าวมานี้ เป็นผลให้ รัชกาลที่ 6 ทรงถ่ายทอดแนวพระราชดำริเรื่องความรักชาติ โดยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของความเป็นชาติ ซึ่งผู้ที่รักชาติจะต้องช่วยกันพิทักษ์รักษาลงสู่สังคม ดังความว่า

“พระราชอาทิบดีเป็นสง่าของชาติ ก็ย่อมเป็นสง่าของคนทุกคนที่ถือตนว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งชาตินั้น จึงเปนน่าที่ของทุกคนที่จะต้องตั้งใจรักษาพระเจ้าแผ่นดินมิให้มีเหตุร้ายใด ๆ มาแผ้วพาลพระองค์ได้ สิ่งไร ผู้ใดถึงว่าเป็นสง่าของตน แม้มีผู้อื่นจู้จ้วงจะทำอันตรายแก่สิ่งนั้น ผู้เป็นเจ้าของคงจะต้องต่อสู้ผู้ที่มุ่งมาทำลาย... ผู้ที่ประทุษร้ายต่อพระเจ้าแผ่นดินต้องนับว่าเป็นผู้เลวทรามอย่างยิ่ง เพราะเป็นผู้ที่ประทุษร้ายต่อชาติ เป็นผู้ทำลายสิ่งสง่าของบ้านเมือง”⁴⁵

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงถ่ายทอดอุดมการณ์นี้ลงสู่สังคม ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ และพบว่าส่วนหนึ่งได้ถูกถ่ายทอดลงสู่เยาวชนโดยตรง โดยหนังสือพระบรม-

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁴ มัทนา เกษกมล, “การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ เรื่องการเมืองการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 – 2468)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 168. อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน, หน้า 213.

⁴⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปลุกใจเสือป่า (พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2530), หน้า 51 – 52.

ราโชวาทปลุกใจเสือป่าของพระองค์ ได้ถูกกำหนดให้เป็นหนังสืออ่านวิชาจรรยาเป็นครั้งแรกในหลักสูตรสามัญ ศึกษา พ.ศ.2454 หลักสูตรต่อ ๆ มาจนถึงปี พ.ศ.2475⁴⁶

ในด้านการดำเนินงานการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น พบว่ามีความต่อเนื่องจากสมัยรัชกาลที่ 5 เช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากนักการศึกษารุ่นใหม่คือกลุ่มของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ และพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ ซึ่งเคยมีบทบาทในการเสนอความเห็นด้านการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เข้ามาบริหารงานในกระทรวงธรรมการอย่างเต็มตัว กล่าวคือพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ และเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีในปี พ.ศ.2454 โดยมีพระยาไพศาลศิลปศาสตร์เป็นปลัดทูลฉลอง⁴⁷ อย่างไรก็ตามนักศึกษากลุ่มนี้ยังคงต้องต่อสู้กับความขัดแย้งทางแนวคิดกับกลุ่มชนชั้นนำ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานการศึกษาตามแนวทางที่ได้พยายามผลักดันมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โดยปัจจัยที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดนั้น มีสาเหตุสำคัญมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ กล่าวคือผู้บริหารรัฐตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 นั้นมุ่งความสนใจไปที่การสร้างเสถียรภาพและความมั่นคงให้แก่อาณาจักรเป็นสำคัญ เป็นเหตุให้ละเลยในเรื่องการพัฒนาวิธีการผลิตของราษฎร ส่วนนโยบายทางเศรษฐกิจนั้นก็ดำเนินอยู่ในกรอบนโยบายการคลังแบบอนุรักษนิยม กล่าวคือไม่เปิดโอกาสให้มีการลงทุนจากต่างชาติ เนื่องจากเกรงการแทรกแซงจากมหาอำนาจ ดังนั้นเมื่อเกิดปัญหาภัยธรรมชาติขึ้นในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งก่อความเสียหายต่อพืชผลของชาวนา จึงส่งผลให้ชาวนาต้องประสบความอดอยาก และรายได้ของประเทศลดลงอย่างรวดเร็ว สภาพปัญหานี้สะสมมาถึงสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อประกอบเข้ากับสภาวะเศรษฐกิจโลกตกต่ำ จึงทำให้สภาวะเศรษฐกิจของประเทศเริ่มประสบปัญหาทั้งระดับบนและระดับล่าง ปัญหาทางเศรษฐกิจดังได้กล่าวมานี้ ได้กลายเป็นพื้นฐานแห่งความขัดแย้งทางการเมืองในเวลาต่อมา⁴⁸

⁴⁶ ดูรายละเอียดอื่นๆ ของทุกหลักสูตรได้ใน ลัดดา สุวรรณกุล, "พัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในประเทศไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขารัฐศาสตร์ สาขาวิชาบริหารการศึกษาศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), หน้า 80 – 100.

⁴⁷ ส่วนตำแหน่งอื่นๆ ที่รับผิดชอบงานด้านการศึกษาโดยตรง ได้แก่ พระวรวงศ์วิศาล (รื่น ศยามานนท์) เป็นเจ้ากรมศึกษาธิการ, พระยาเมธาธิบดี (ศาสตราจารย์สุทนต์เสถียร) เป็นเจ้ากรมราชบัณฑิต (ต่อมาคือกรมตำรา) (รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 102.)

⁴⁸ พรเพ็ญ ฮันตระกูล, "การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 – 2468)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขารัฐศาสตร์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2417), หน้า 102 – 104.

ปัญหาความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ - การเมือง ที่เกิดขึ้นดังกล่าวมานี้ เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความคิดหลากหลายของกลุ่มผู้นำรัฐในการปรับปรุงบ้านเมือง รวมทั้งด้านการศึกษาด้วย โดยแนวคิดในการพัฒนาบ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ 6 นี้ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มหลัก ๆ ได้แก่กลุ่มที่มีแนวความคิดอุดมการณ์ชาตินิยม - กษัตริย์นิยม กับกลุ่มที่มีแนวความคิดปรับปรุงเศรษฐกิจพื้นฐาน

กลุ่มที่มีแนวความคิดอุดมการณ์ชาตินิยม - กษัตริย์นิยมนั้น เป็นแนวความคิดจากรัชกาลที่ 6 อันมีเหตุมาจากการขาดเสถียรภาพที่แท้จริงในฐานะพระมหากษัตริย์ของพระองค์ และความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของโลกที่ส่งผลต่อความมั่นคงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังได้กล่าวข้างต้น แนวคิดชาตินิยมในแบบของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้จึงเน้นความสำคัญของสถาบันกษัตริย์ในฐานะผู้นำรัฐและศาสนา ทงเน้นให้ราษฎรตระหนักว่ากษัตริย์คือผู้นำสูงสุดที่มีฐานะและบารมีเหนือผู้อื่น และทรงใจเมตตาบุคคลที่ไม่เห็นด้วยกับพระบรมราชโองการนี้ว่าไม่จงรักภักดีต่อประเทศชาติ เพราะกษัตริย์ในทัศนะของพระองค์คือตัวแทนของชาตินั่นเอง พระบรมวงศานุวงศ์ที่อยู่ในกลุ่มนี้ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนมักเห็นว่าการรักษาความมั่นคงของชาติเป็นเรื่องสำคัญ โดยแนวความคิดนี้ได้รับการปลูกฝังมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งดำเนินนโยบายเน้นการพัฒนาความเจริญเข้มแข็งของประเทศเพื่อรักษาเอกราชไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศตะวันตก และป้องกันการรุกรานจากเพื่อนบ้าน ดังนั้นกิจการของกระทรวงกลาโหมและกระทรวงมหาดไทยจึงได้รับความสำคัญเป็นพิเศษ และพบว่างบประมาณในการพัฒนาประเทศได้ทุ่มเทไปเพื่อกิจการของกองทัพไทยเป็นส่วนใหญ่

ส่วนกลุ่มที่สองคือแนวความคิดปรับปรุงเศรษฐกิจพื้นฐานนั้น เป็นแนวความคิดที่ถือว่าใหม่สำหรับสังคมไทย คนกลุ่มนี้ส่วนมากเป็นข้าราชการระดับสูงรุ่นใหม่ซึ่งเคยใช้ชีวิตในประเทศตะวันตกเป็นเวลานาน และผ่านประสบการณ์ของประเทศตะวันตกในยุคที่ต้องเผชิญกับนโยบายการแก้ปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดจากปัญหาแรงงานกรรมกร อันเนื่องมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม เป็นผลให้คนกลุ่มนี้ตระหนักว่า ความอยู่รอดของประเทศมิได้ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งทางการทหารอย่างเดียว หากต้องมีการปรับปรุงกำลังคนเพื่อพัฒนาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ให้ได้ผลอย่างเต็มที่ กล่าวคือรัฐบาลต้องพัฒนาเศรษฐกิจขั้นพื้นฐานด้วยการบำรุงการผลิต รวมถึงการให้ความรู้แก่ราษฎรให้ตระหนักในความสำคัญของวิชาเศรษฐวิทยา หรือทรัพยากรศาสตร์ กลุ่มความคิดแนวนี้เป็นผู้บริหารฝ่ายการศึกษาและเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ในฝ่ายการศึกษานั้น ได้แก่ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ (พ.ศ.2454 - 2459) และ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ (พ.ศ.2459 - 2469 และ พ.ศ.2475 - 2476) และอีกหลายท่านซึ่งเป็นผู้บริหารในกระทรวงเกษตร และกระทรวงคลัง คนกลุ่มนี้มีความเห็นสอดคล้อง

กันว่า รัฐบาลไทยจำเป็นที่จะต้องหันมาให้ความสำคัญต่อการพัฒนากำลังคนให้มีความรู้ในเรื่องการผลิต โดยเน้นให้มีการศึกษาวิชาชีพด้านหัตถกรรมและการเกษตร กับความรู้เชิงเศรษฐวิทยาในเรื่องการผลิตและการค้า⁴⁹

แม้แนวคิดหลัก ๆ ของผู้บริหารประเทศจะแบ่งเป็น 2 กลุ่มดังได้กล่าวมาแล้ว แต่แนวนโยบายหลักที่ใช้ในการบริหารรัฐ ยังคงเป็นแนวคิดอนุรักษนิยมแบบเก่า คือเน้นการพัฒนาการปกครองภายในและการทหาร เพื่อสร้างความมั่นคงทางการเมืองและขยายอุดมการณ์ชาตินิยมรวมศูนย์อำนาจภายใต้สถาบันกษัตริย์ ทั้งนี้เนื่องมาจากกลุ่มเจ้านายซึ่งจบการศึกษาจากตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น ได้รับการศึกษาทางด้านทหารเป็นส่วนใหญ่ และมักได้รับตำแหน่งสำคัญในกองทัพบกและกองทัพเรือ ทำให้น้ำหนักความสำคัญในการบริหารประเทศโน้มเอียงไปทางด้านการทหาร ทั้งนี้แม้แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้านายเสนาบดีที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายการบริหารราชการเช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จฯ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ก็มีความคิดโน้มเอียงเห็นด้วยในความจำเป็นเรื่องการพัฒนากิจการทหารเพื่อความอยู่รอดของประเทศชาติ ทั้งนี้เนื่องมาจากภาพพจน์ของภัยจากมหาอำนาจตะวันตกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ยิ่งฝังแน่นอยู่ในความทรงจำของผู้นำรัฐในสมัยรัชกาลที่ 6⁵⁰ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ความพยายามของผู้นำรัฐในกลุ่มความคิดแบบใหม่ที่เน้นการปรับปรุงเศรษฐกิจพื้นฐานจึงไม่อาจประสบความสำเร็จได้เต็มที่ในการที่จะผลักดันในรัฐเห็นความสำคัญในเรื่องการสร้างราษฎรที่มีศักยภาพในการผลิตเพื่อการค้า

สิ่งที่นักการศึกษารุ่นใหม่สามารถการผลักดันได้สำเร็จคือ การประกาศใช้พระราชบัญญัติบังคับการศึกษาให้เด็กวัย 7 – 14 ปี ต้องเข้าเรียนในชั้นประถมศึกษาตามโรงเรียนที่จะได้จัดให้มีขึ้นโดยแพร่หลาย โดยเก็บเงินสนับสนุนจากราษฎรในท้องที่ของโรงเรียนนั้น ๆ (เงินศึกษาพลี) โดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ⁵¹ เป็นผู้ผลักดันเรื่องนี้จนสำเร็จ ปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้กลุ่มผู้นำรัฐเห็นด้วยกับนโยบายนี้คือความกังวลเรื่องปัญหาความมั่นคง อันเนื่องมา

⁴⁹ วารุณี ไอสถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 – พ.ศ. 2475,” หน้า 214 – 218.

⁵⁰ พรเพ็ญ ฮันตระกูล, “การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 – 2468),” หน้า 116.

⁵¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. 2458 ต่อจากเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีซึ่งลาออกจากราชการเนื่องจากสุขภาพไม่ดีและถึงแก่อนิจกรรมในปีต่อมา, พระยาเมธาธิบดี (ศาสตราจารย์สุทนต์) เป็นปลัดทูลฉลอง และพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (ริน ศยามานนท์) เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ (รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 102.)

จากการสอนของโรงเรียนจีนซึ่งแพร่หลายในขณะนั้นที่มักสอนเกี่ยวกับลัทธิการเมือง และความเชื่ออันเป็นภัยต่อความมั่นคงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์⁵² และเนื่องจากนโยบายการจัดการศึกษาภาคบังคับนี้ไม่ได้เกิดจากการเห็นความสำคัญของกลุ่มผู้นำรัฐในการที่จะยกระดับการศึกษาของราษฎรทั่วประเทศ ทำให้เมื่อเกิดปัญหาด้านงบประมาณขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 7 การจัดการศึกษาภาคบังคับของสยามจึงต้องประสบกับอุปสรรคเป็นอย่างมาก กล่าวคือ คณะเสนาบดีสภาและองคมนตรีในสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งมีหน้าที่กำหนดนโยบายรัฐบาลนั้น ล้วนประกอบด้วยสมาชิกกลุ่มความคิดเก่า ซึ่งไม่เห็นความสำคัญของการจัดการศึกษาแห่งชาติ โดยเห็นว่าเป็นการลงทุนที่สูญเปล่า และมีท่าทีที่ไม่ยอมรับการบริหารงานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ทำให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตัดสินใจลาออกจากราชการเมื่อปี พ.ศ.2468⁵³ จึงนับได้ว่าเป็นการยุติบทบาทและการดำเนินงานการศึกษาของนักการศึกษารุ่นใหม่ ตามแนวทางที่ได้ผลักดันต่อสู้กันมาตั้งแต่ช่วงปลายรัชกาลที่ 5 อย่างไรก็ตามแนวทางดังกล่าวนี้ได้รับการยอมรับอีกครั้งในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งได้กล่าวถึงในบทต่อไป

อาจกล่าวได้ว่าการลาออกจากราชการของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้น เป็นความสำเร็จของผู้บริหารรัฐซึ่งเป็นกลุ่มที่มีแนวคิดแบบชาตินิยม - ทหารนิยม ที่สามารถกันกลุ่มแนวคิดปรับปรุงเศรษฐกิจพื้นฐานออกไปจากการบริหารประเทศได้ ซึ่งเป็นแนวโน้มที่เกิดขึ้นในทุก ๆ กระทรวงรวมทั้งกระทรวงธรรมการ ผู้ที่เข้ามาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการคนต่อมาคือ พระองค์เจ้าธานีนิวัต โสณกุล (พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) การจัดการศึกษาในช่วงที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการนี้ นับเป็นช่วงที่งานด้านการศึกษาขยายตัวได้น้อย เนื่องจากนโยบายรัฐในขณะนั้นเน้นการลงทุนที่สามารถเพิ่มกำลังทางเศรษฐกิจที่ให้ผลในรูปที่จับต้องได้ เช่นการพัฒนากิจการคมนาคมรถไฟ และชลประทานเพื่อการเกษตร ส่วนการศึกษานั้นไม่สามารถให้ผลต่อเศรษฐกิจในรูปเงินตราเหมือนการลงทุนประเภทที่กล่าวมาข้างต้น จึงไม่ได้รับความสนใจ ซ้ำยังถูกตัดงบประมาณลงอีก สิ่งที่กระทรวงธรรมการได้ดำเนินงานไปในช่วงเวลานี้จึงเป็นแต่เพียงการบำรุงการศึกษาระดับสูง เฉพาะด้านปรับปรุงตำราเรียนโดยการเร่งให้มีการ

⁵² ศิริ พุทธิมาศ, “แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษา กับบทบาททางการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 34.

⁵³ ดูรายละเอียดได้ใน แนน้อย ติตติรานนท์, “เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 232.

แปลหนังสือ แต่งตำราเรียน⁵⁴ นอกจากนี้ยังดำเนินนโยบายที่มุ่งเน้นไปในเรื่องการรักษาความมั่นคงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นสำคัญ ทั้งนี้เนื่องจากความตกต่ำทางเศรษฐกิจนั้นได้ก่อให้เกิดความไม่พอใจในผลงานการบริหารประเทศที่นำโดยพระมหากษัตริย์ สื่อมวลชนในรูปของหนังสือพิมพ์และวารสารต่าง ๆ ซึ่งเติบโตอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นผู้ทำหน้าที่เผยแพร่ความคิดและการวิพากษ์วิจารณ์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยมักจะแสดงความปรารถนาที่จะเห็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีกว่าเก่า บทความเหล่านี้มักใช้ถ้อยคำภาษาที่รุนแรง วิพากษ์วิจารณ์พระราชวงศ์ซึ่งเป็นผู้กอบโกยและเอาเปรียบ พร้อมกับได้เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเสมอภาค⁵⁵

รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้ตอบโต้การวิพากษ์วิจารณ์เหล่านี้โดยการถอนใบอนุญาตการพิมพ์ของหนังสือพิมพ์ที่มีข้อความซึ่งก่อให้เกิดความไม่สงบในหมู่ประชาชน ในส่วนของเยาวชนนั้น รัฐบาลได้ป้องกันไม่ให้เด็กได้รับแนวคิดที่เป็นภัยต่อความสงบและความมั่นคงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยการควบคุมดูแลการสอนของโรงเรียนราษฎร์อย่างใกล้ชิด ในรูปของการประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ ในปี พ.ศ.2461 และใน พ.ศ.2470 ก็ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์เดิม มีใจความสำคัญว่าให้อำนาจรัฐสั่งปิดโรงเรียนซึ่งสอนหรือเตรียมการที่จะสอนลัทธิหรือแบบแผนทางการเมืองหรือเศรษฐกิจโดยเจตนาอันเป็นภัยต่อรัฐ รวมทั้งก่อให้เกิดความเกลียดชังขึ้นในระหว่างชนชั้น⁵⁶ นอกจากนี้ยังพบว่ายังมีอีกหลายนโยบายที่กระทรวงธรรมการในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้กำหนดขึ้นเพื่อปกป้องเยาวชนจากแนวคิดอุดมการณ์อันไม่พึงปรารถนาของรัฐ เช่น การสั่งให้โรงเรียนเลือกรับหนังสือพิมพ์หรือวารสารตามรายชื่อที่กระทรวงกำหนดไว้เท่านั้น โดยกระทรวงฯ พิจารณาเลือกจากเนื้อหาที่มีสาระประโยชน์ และไม่เป็นพิษเป็นภัย และที่สำคัญคือไม่เป็นเครื่องชักจูงให้เกิดความกระด้างกระเดื่องต่อชาติบ้านเมือง ต่อพระเจ้าอยู่หัว และรัฐบาล หรือเป็นเครื่องชักจูงให้เกิดความไม่สงบ⁵⁷

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 238 – 244.

⁵⁵ ดูรายละเอียดของบทความเหล่านี้ได้ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, “การเคลื่อนไหวทางความคิดประชาธิปไตยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475,” ใน การเมืองการปกครองของไทยสมัยใหม่: รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์, ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย), หน้า 219 – 221.

⁵⁶ สุวดี เจริญพงศ์, “ปฏิกริยาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อการเคลื่อนไหวทางความคิดสังคมนิยมคอมมิวนิสต์,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 329 – 330.

⁵⁷ หจข. ศธ.2/302 ระเบียบการอนุญาตให้โรงเรียนรับหนังสือพิมพ์ของกระทรวงธรรมการ (12 กุมภาพันธ์ – 16 มีนาคม 2474)

นอกจากนี้ยังพบว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัต เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ยังได้วางโครงการที่จะสอนให้คนไทยนิยมการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เหมือนกับที่อิตาลีสอนคนในประเทศให้นิยมการปกครองแบบฟาสซิสต์⁵⁸ อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นด้วยกับโครงการศึกษาดังกล่าว โดยทรงให้ความเห็นว่า เป็นสิ่งที่สายเกินไป เนื่องจากความนิยมนับถือในพระองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอย่างที่เคยมาไม่อาจกลับฟื้นได้อีก ทั้งนี้เพราะ “คนที่เป็นบิดาของเด็ก ๆ ที่กำลังเรียนอยู่ในเวลานี้ เคยชินและชอบการนิโทษพระเจ้าแผ่นดินเสียจนติดตัวแล้ว”⁵⁹ พระราชดำริดังกล่าวนี้ว่าสอดคล้องกับความเป็นจริงเป็นอย่างมาก เพราะไม่นานหลังจากนั้นก็เกิดการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ.2475

2.3.2 การกล่อมเกลாத่างการเมืองโดยใช้แบบเรียนระหว่างปี พ.ศ.2453 – 2475

นอกจากมาตรการต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว กระทรวงธรรมการในช่วง พ.ศ.2453 – 2475 ยังได้ให้ความสำคัญกับการกล่อมเกลாத่างการเมืองผ่านแบบเรียน โดยสิ่งที่เน้นย้ำนั้นเป็นไปในทิศทางเดียวกับนโยบายการศึกษาอื่น ๆ คือมุ่งไปในทิศทางที่ต้องการรักษาความมั่นคงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้ แบบเรียนที่ใช้เพื่อการกล่อมเกลาท่างการเมืองระหว่าง พ.ศ.2453 – 2475 นี้ได้แก่แบบเรียน ธรรมจริยา เล่ม 1,2,4,5 และ 6 รวมทั้งแบบเรียนพระราชพงศาวดาร แบบเรียนภูมิศาสตร์ที่เคยใช้มาในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนแบบเรียนที่แต่งขึ้นใหม่นั้นพบว่า ในช่วงต้นรัชกาลที่ 6 ได้มีมาตรการควบคุมการแต่งแบบเรียนอย่างเข้มงวด ทั้งนี้เนื่องจากจากกลุ่มผู้มีการศึกษาที่เติบโตขึ้นในช่วงปลายของรัชกาลที่ 5 ได้พากันแต่งหนังสือขึ้น และหนังสือบางเล่มได้ถูกนำมาใช้เป็นแบบเรียน อีกประการหนึ่งคือความเปลี่ยนแปลงในประเทศจีนนั้นได้ก่อให้เกิดความสนใจในลัทธิการเมืองใหม่ขึ้นดังกล่าวข้างต้น ทำให้รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 6 เกรงว่านักเรียนจะได้รับแนวคิดที่ไม่พึงปรารถนาและเป็นอันตรายต่อความมั่นคง จึงได้เกิดมาตรการที่เข้มงวดในการกลั่นกรองแบบเรียน กล่าวคือในปี พ.ศ.2455 กระทรวงธรรมการได้กำหนดว่าแบบเรียนที่โรงเรียนจะสามารถนำไปใช้ได้ นั้น ต้องอยู่ในเงื่อนไข 3 ประการคือ

⁵⁸ ดูรายละเอียดใน หจข. ร.7 ศ.1/1 บันทึกและรายงานโครงการศึกษา

⁵⁹ ดูรายละเอียดใน หจข. ร.7 บ.3.9./70 ตามหนังสือราชการกระทรวงธรรมการที่ 54/1841.

1. เป็นแบบเรียนที่กรมราชบัณฑิต กระทรวงธรรมการจัดพิมพ์ขึ้น มีตราแผ่นดินพิมพ์ไว้ที่หน้าปกเป็นสำคัญ
2. แบบเรียนที่มีผู้เรียบเรียงขึ้นและผ่านการตรวจอนุญาตของกระทรวงธรรมการ โดยเสนาบดีจะออกใบอนุญาตกำกับไว้กับเล่มหนังสือด้วย ทั้งนี้เป็นการอนุญาตเฉพาะพิมพ์คราวหนึ่ง ๆ เท่านั้น
3. บรรดาหนังสือนอกจากที่ได้กล่าวแล้วทั้งสองจำพวก เช่นหนังสือที่โรงพิมพ์ต่าง ๆ พิมพ์จำหน่ายเอง หรือหนังสือที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ ใคร ๆ จะพิมพ์จำหน่ายก็ได้ นั้น หากโรงเรียนจะนำมาใช้ก็ต้องขออนุญาตจากกระทรวงธรรมการ

กฎทั้งสามข้อดังกล่าวนี้ได้ถูกนำไปใช้อย่างเข้มงวดโดยกระทรวงธรรมการได้ตั้งผู้ตรวจขึ้นทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดเพื่อสอดส่องดูแลไม่ให้โรงเรียนฝ่าฝืน⁶⁰ เป็นผลให้แบบเรียนหลายเล่มซึ่งมีเนื้อหาที่ขัดแย้งกับแนวคิดของกลุ่มผู้นำรัฐต้องถูกยกเลิกการใช้ไป เช่น แบบเรียน “ทรัพย์ศาสตร์” ของพระยาสุรียานุวัตร ซึ่งเคยได้รับการบรรจุไว้ในหลักสูตร พ.ศ.2454 ได้ถูกยกเลิกการใช้เนื่องจากพระราชวิจารณ์ของรัชกาลที่ 6 ที่ทรงเห็นว่าการกล่าวถึงความไม่เท่าเทียมกันของชนชั้นของคนในสังคมนั้น เป็นการนำเอาแนวคิดของต่างประเทศมาโดยไม่ไตร่ตรอง ซึ่งไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมสยาม และเป็นเหตุให้คนไทยแตกความสามัคคี⁶¹ นอกจากนี้ ผลจากข้อกำหนดดังกล่าวได้ทำให้แบบเรียนที่ออกมาในช่วงรัชกาลที่ 6 ส่วนใหญ่จึงเป็นแบบเรียนพระราชพงศาวดาร ที่แต่งโดยกลุ่มพระราชวงศานุวงศ์ และปัญญาชนของราชสำนัก เช่น⁶²

ใน พ.ศ.2455 มีแบบเรียนพระราชพงศาวดาร 4 เล่มคือ พระราชพงษาวดารกรุงธนบุรี, พระราชพงษาวดารกรุงเก่าภาคที่ 1, พระราชพงษาวดารกรุงเก่าภาคที่ 2 , เทศนาพระราชประวัติ และพงษาวดารกรุงเทพฯ

ใน พ.ศ.2465 มีอีกสองเล่มคือ แบบเรียนพงศาวดาร พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ภาคที่ 1 แต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 4 จุลศักราช 712

⁶⁰ กฤษณา สิ้นไชย และรัตนา ฤชาฤทธิ, ความเป็นมาของแบบเรียนไทย (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ, ม.ป.ป.), หน้า 72.

⁶¹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความรู้ ความคิด และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533), หน้า 188.

⁶² รวบรวมจาก หจข. ศธ.9.2/67 “เสนาบดีขอทราบจำนวนแบบเรียนที่เกิดขึ้นใหม่ (25 มีนาคม 2456 – 18 มิถุนายน 2457), กฤษณา สิ้นไชย และรัตนา ฤชาฤทธิ, ความเป็นมาของแบบเรียนไทย และสุพรรณิ กาญจนันชูลิติ, บรรณานุกรมแบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์ของกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ พ.ศ. 2440-2512.

ถึง 963, แบบเรียนพงศาวดาร พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ภาคที่ 2 แต่แผ่นดินพระบรม-
ราชาที่ 1 ถึงแผ่นดินพระบรมราชาที่ 4 จุลศักราช 964 ถึง 1129

เนื้อหาของแบบเรียนพระราชพงศาวดารเหล่านี้ คือการเสนอเรื่องราวของพระมหากษัตริย์เป็น
หลัก โดยได้เน้นย้ำถึงพระมหากษัตริย์คุณในการปกป้องบ้านเมืองและเอื้ออำนวยประโยชน์สุขให้แก่
ราษฎรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของผู้นำรัฐในขณะนั้น ที่มุ่งเน้นการปลูกฝัง
อุดมการณ์เรื่องความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เป็นพิเศษดังกล่าวข้างต้น นอกจากนี้ยังพบว่า
ระหว่างปี พ.ศ.2453 – 2475 นี้ได้มีการแต่งแบบเรียนเพื่อประกอบวิชาจรรยาเพิ่มขึ้นจากเดิมได้แก่
แบบเรียน *พลเมืองดี* ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี และ *พระบรมราชาบาทปฤกใจเสื่อป่า*
ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2455), แบบสอนจรรยาประเภทปีที่ 1, 2 และ 3 ของ ทอง
คำ บงกชเกิด (2469), *ระเบียบผู้ดี* ของหลวงวิจิตรวาทการ (2473) โดยแบบเรียนได้รับความนิยมแพร่
หลายมากในขณะนั้นคือ *พลเมืองดี* และ *พระบรมราชาบาทปฤกใจเสื่อป่า*

แบบเรียน *พลเมืองดี* นั้นมีลักษณะการนำเสนอคล้ายกับนิทานสำหรับเด็ก กล่าวคือได้มี
การสร้างตัวละครโดยสมมติให้นายเมืองเป็นตัวละครเอกและเป็นผู้ดำเนินเรื่องทั้งหมด เนื้อเรื่องนั้น
กล่าวถึงวิถีชีวิตของนายเมืองตั้งแต่เข้ามาอาศัยอยู่กับลุงและป้าที่กรุงเทพฯ และได้เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ
จนกระทั่งสามารถประสบความสำเร็จในชีวิต ทั้งนี้เพื่อให้เด็กได้ศึกษาชีวิตของนายเมืองและยึดถือ
เอาเป็นแบบอย่าง การกล่อมเกลாத่านการเมืองในแบบเรียน *พลเมืองดี* นี้มีแนวคิดเดียวกับแบบ
เรียนในสมัยรัชกาลที่ 5 คือสอนให้เด็กเป็นพลเมืองดี มีความเข้าใจและเชื่อฟังต่ออำนาจรัฐสมัยใหม่
มีความรักและคิดจะทำประโยชน์แก่บ้านเมือง และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้
นี้ยังมีการปลูกฝังแนวคิดที่เพิ่มเติมเข้ามา ได้แก่ การชี้ให้เด็กเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาสาย
วิชาชีพ ซึ่งเป็นแนวคิดของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ที่ต้องการสร้างกำลังทางเศรษฐกิจให้แก่ประเทศ
นั่นเอง⁶³ ส่วนแบบเรียน *พระบรมราชาบาทปฤกใจเสื่อป่า* นั้น เป็นแบบเรียนที่รวบรวมพระบรม-
ราชาบาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานแก่สมาชิกเสื่อป่า โดย
พระองค์มีพระราชประสงค์ให้เป็นเครื่องปลุกใจให้คนไทยรู้สึกถึงหน้าที่ของตน เนื้อหาของแบบ
เรียนเล่มนี้ว่าด้วยความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยความจงรักภักดีต่อชาตินั้น
ทรงเน้นไปที่หน้าที่ของเสื่อป่า ที่จะป้อมป้องกันชาติจากศัตรูผู้รุกราน ซึ่งสะท้อนถึงแนว
พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งต่างไปจากแนวคิดของนักการศึกษารุ่น
ใหม่ โดยทรงเห็นว่ากำลังของชาติบ้านเมืองนั้นคือกำลังทหารเป็นสำคัญ ส่วนความจงรักภักดี

⁶³ ดูรายละเอียดใน รัชสิมา ไชยสังกูร, “แนวคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองในแบบเรียนประถมศึกษา,” หน้า 55

ต่อพระมหากษัตริย์นั้น ทรงมุ่งสอนให้ผู้เรียนมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ เพราะพระองค์เปรียบเป็นสง่าของชาติ และสง่าของทุกคน ทุกคนจะต้องต่อสู้เพื่อปกป้องพระองค์ไว้ และถ้าผู้ใดประทุษร้ายต่อพระองค์ก็เท่ากับประทุษร้ายต่อชาติ ส่วนศาสนานั้น ทรงให้ความสำคัญในฐานะที่เป็นของคู่กับชาติ ดังนั้นคนไทยจะต้องรักษาความเป็นชาติให้มั่นคง เพื่อสืบทอดพระพุทธ-ศาสนาให้คงอยู่ต่อไป⁶⁴

ต่อมาในปี พ.ศ.2471 ได้มีความเปลี่ยนแปลงสำคัญเกี่ยวกับการแต่งตำราเรียน กล่าวคือ กระทรวงธรรมการเห็นว่าแบบเรียนที่ออกโดยกระทรวงฯ นั้นมีจำนวนน้อย เนื่องจากมีบุคลากรในด้านนี้จำกัด จึงได้มีนโยบายที่จะสนับสนุนให้บุคคลภายนอกแต่งหนังสือเพื่อใช้เป็นตำราเรียนมากขึ้น ด้วยการลดค่าธรรมเนียมการตรวจ และการพิมพ์แบบเรียน อย่างไรก็ตามกระทรวงฯ ยังคงดูแลควบคุม โดยหนังสือที่จะได้รับอนุญาตให้ใช้เป็นตำราเรียนได้นั้นจะต้องได้รับการตรวจอนุญาตจากกระทรวงฯ ก่อน⁶⁵ ผลจากนโยบายนี้ทำให้เกิดตำราเรียนใหม่ ๆ ขึ้นอีกหลายเล่ม โดยเฉพาะแบบเรียนประวัติศาสตร์ได้มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ กล่าวคือได้เริ่มเกิดมีแนวคิดในการเขียนตำราเรียนว่าด้วยประวัติความเป็นมาของประเทศสยามในรูปแบบที่แตกต่างไปจากพระราชพงศาวดารซึ่งมุ่งความสนใจไปที่เรื่องราวของพระมหากษัตริย์ แนวคิดใหม่ดังกล่าวนี้ได้เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงปลายรัชกาลที่ 6 โดยในปี พ.ศ.2467 ได้มีแบบเรียนชื่อ *ว่าด้วยแม่น้ำที่มีในประเทศสยาม* เรียบเรียงโดยมหาเสวกโท พระยามหาอำมาตยาธิบดี เป็นแบบเรียนที่ให้ความรู้เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ตลอดจนประวัติความเป็นมาของแม่น้ำสายสำคัญ ๆ ในประเทศไทย เช่นการเกิด ลักษณะ เส้นทางสองฝั่งแม่น้ำ รวมถึงประวัติการเรียกชื่อแม่น้ำสายต่าง ๆ⁶⁶ แนวคิดที่ใช้ในการแต่งแบบเรียนเล่มนี้นับได้ว่าเป็นครั้งแรก ๆ ของการศึกษาประวัติความเป็นมาที่ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะสถาบันพระมหากษัตริย์ ในปี พ.ศ.2469 ซึ่งล่วงเข้าสู่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีแบบเรียนชื่อ *ประวัติการของโลกอย่างย่อ* แต่งโดยรองอำมาตย์เอก หลวงชาญพิทยกิจ แบบเรียนเล่มนี้ใช้คำว่า “ประวัติการ” เมื่อก้าวถึงความเป็นมาของมนุษย์โลก และประวัติความเป็นมาของประเทศต่าง ๆ นอกเหนือจากประเทศสยาม⁶⁷ ซึ่งทำให้เห็นถึงวิธีการการเขียนประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่มีแนวคิดแตกต่างจากพระราชพงศาวดาร การเปลี่ยนแปลงแนวคิดดังกล่าวนี้

⁶⁴ ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 62 – 64.

⁶⁵ กฤษณา สินไช และรัตนดา ฤาชาฤทธิ, *ความเป็นมาของแบบเรียนไทย*, หน้า 101.

⁶⁶ มหาอำมาตยาธิบดี, พระยา, *ว่าด้วยแม่น้ำที่มีในประเทศสยาม* (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ, 2467)

⁶⁷ ชาญพิทยกิจ, หลวง, *ประวัติการของโลกอย่างย่อ* (พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2469)

เป็นผลให้วิชาภูมิศาสตร์และพงศาวดาร ได้รับการเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ ในปี พ.ศ.2471⁶⁸ นอกจากนี้ในปีเดียวกันเมื่อมีการเปิดโอกาสให้เอกชนแต่งแบบเรียนมากขึ้นดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้เกิดแบบเรียนประวัติศาสตร์ใหม่ๆ ขึ้นอีกหลายเล่ม ดังเช่น

หลักไทย แต่งโดย ชุนวิจิตรมาตรา (2471), ตำรานานไทยสังเขป แต่งโดย พระยาอาหารบริรักษ์ (2471), ประวัติการของไทย แต่งโดย โสภ ปาลบุตร (2473), บูรพประเทศ ตอนประเทศสยาม แต่งโดย ชด มหาจันทร์ (2473), แบบเรียนภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ แต่งโดย ใช้ (ชัย) เรื่องศิลป์ (2475)

แบบเรียนเหล่านี้มีแนวคิดในการเขียนที่ต่างไปจากพระราชพงศาวดาร กล่าวคือเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของ *ชนชาติไทย* ซึ่งการเขียนประวัติศาสตร์ในแนวทางนี้น่าจะเนื่องมาจากอิทธิพลของประวัติศาสตร์ชาตินิยม ที่ทวีพลังขึ้นตามลำดับนับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา⁶⁹ แบบเรียนเหล่านี้มักกล่าวถึงต้นกำเนิดของชนชาติไทยซึ่งอาศัยอยู่ทางตอนใต้ของจีน จากนั้นจึงกล่าวถึงประวัติการต่อสู้อพยพจนมาตั้งถิ่นฐานเป็นประเทศสยาม แบบเรียนได้ใช้เนื้อหาในการต่อสู้ฝ่าฟันร่วมกันของชนชาตินี้มากล่อมเกลานักเรียนเกิดความภาคภูมิใจในชนชาติ เพื่อให้เด็กเรียนมีความคิดที่จะรักษาความเป็นชาติไว้ เช่นกล่าวว่

“เพียงแต่จะชี้ให้เห็นว่าชาติไทยเป็นชาติโบราณเก่าแก่ มีความเจริญ และความ สามารถสืบเนื่องกันมา โดยดำรงความเป็นไทยจนถึงตัวเราอย่างไรเท่านั้น ทั้งนี้จะได้ เป็นเครื่องจูงใจให้เกิดความรักชาติของเรา”⁷⁰

อย่างไรก็ตามแม้ว่าแบบเรียนประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานี้จะขยายความสนใจไปสู่เรื่องของชนชาติ แต่แบบเรียนก็ยังคงให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์อยู่ กล่าวคือเมื่อพูดถึงความเป็นมาของประเทศสยามนับจากอาณาจักรสุโขทัยลงมา แนวการอธิบายก็ยังคงเน้นพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์เป็นหลักเช่นเดียวกับพระราชพงศาวดาร แต่ต่างกันตรงที่ใช้ภาษาธรรมดาที่เข้าใจง่ายและกระชับในการอธิบาย นอกจากนี้ความแตกต่างอีก

⁶⁸ วนิดา ภูมิเสถียร, “พัฒนาการของหลักสูตรวิชาประวัติศาสตร์ในระดับประถมและมัธยมศึกษา” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตสาขาวิชาบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 99.

⁶⁹ กอบแก้ว สุวรรณทัต – เพียร, “การเขียนประวัติศาสตร์แบบชาตินิยม: พิจารณาหลวงวิจิตรวาทการ,” *วารสารธรรมศาสตร์* 6 (มิถุนายน – กันยายน 2519): 149.

⁷⁰ วิจิตรมาตรา, ชุน, *หลักไทย* (พระนคร: โรงพิมพ์บรรณาคาร, 2471), คำนำ.

ประการหนึ่งคือแบบเรียนไม่ได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์เช่นพระราชพงศาวดาร แต่เลือกกล่าวถึงเฉพาะพระมหากษัตริย์พระองค์สำคัญ ๆ ที่มีความโดดเด่นในการทำประโยชน์แก่ชาติเท่านั้น เช่น พ่อขุนรามคำแหง, สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง, สมเด็จพระบรมโลกนาถ, สมเด็จพระนารายณ์, สมเด็จพระนเรศวร ฯลฯ ซึ่งลักษณะการเขียนประวัติศาสตร์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าในโลกทัศน์เกี่ยวกับอดีตของปัญญาชนสมัยนั้น เรื่องราวของพระมหากษัตริย์ไม่ได้เป็นเป้าหมายหลักเพียงประการเดียวของการศึกษาอดีต แต่เป้าหมายและความสนใจของการศึกษาได้ขยายไปที่ประวัติความเป็นมาของชาติด้วย อย่างไรก็ตามในส่วน of สถาบันพระมหากษัตริย์นั้น แบบเรียนยังคงให้ความสำคัญกับการสอนให้นักเรียนมีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำพาชาติให้มีความเจริญตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังเช่น หนังสือ *หลักไทย* ที่ได้บรรยายถึงพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์พระองค์สำคัญ ๆ ก่อนจะสรุปในท้ายสุดว่า

“พระมหากษัตริย์จึงเป็นผู้ฝังหยั่งรากชาติให้มั่นคงถาวร และยังความเจริญให้บังเกิดแก่ชาติต่อมา”⁷¹

อย่างไรก็ตามพบว่าแบบเรียนประวัติศาสตร์บางเล่มในช่วงปลายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ได้สอดแทรกแนวคิดใหม่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ไว้อย่างน่าสนใจ ด้วยการกล่าวเป็นกลาง ๆ ไม่เฉพาะเจาะจงว่า

“พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดทรงพระปรีชาสามารถในการสงคราม, ในการจัดการบ้านเมือง และการติดต่อกับนา ๆ ประเทศเป็นอย่างดี บ้านเมืองก็จะเจริญมีความสุข สาราญ ถ้าพระองค์ใดหย่อนพระปรีชาสามารถบ้านเมืองมักกระส่ำระสาย และเสื่อมลงเป็นที่ดูหมิ่นแก่ชนชาติอื่น”⁷²

ข้อความที่ได้ยกมานี้ ทำให้เห็นว่าผู้แต่งแบบเรียนบางคนในช่วงปลายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้พยายามปฏิเสธแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ในแง่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะสมมติเทพ โดยผู้แต่งได้อธิบายสถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นมนุษย์ ซึ่งย่อมมีความผิดพลาดล้มเหลว และความผิดพลาดล้มเหลวนั้นก็ย่อมส่งผลต่อความเสื่อมหรือความเจริญของ

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 260.

⁷² โสภาก ปาลบุตร, *ประวัติการของไทย* (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2473), หน้า 73.

ชาติ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้พบว่าแพร่หลายอยู่ในสังคมทั่วไปในขณะนั้น และเป็นส่วนหนึ่งของการเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยอ้างว่าระบอบการปกครองที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดนั้นไม่อาจประกันความเจริญมั่นคงของประเทศชาติได้ อย่างไรก็ตามแบบเรียนไม่สามารถเสนอความเห็นได้มากกว่าข้อความที่ยกมา เนื่องจากยังคงมีกระบวนการตรวจตราที่เข้มงวด

กล่าวโดยสรุปได้ว่าระหว่าง ปี พ.ศ.2453 – 2475 นั้น ประเด็นของการกล่อมเกลாதทางการเมืองที่มีลักษณะร่วมกับสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากยังคงใช้แบบเรียนชุดเดียวกัน โดยเฉพาะ แบบเรียน *ธรรมจริยา* เล่ม 1,2,4,5 และ 6 ซึ่งถูกใช้เป็นหลัก อย่างไรก็ตามแบบเรียนเล่มใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้มีแนวคิดบางประการเพิ่มเติมจากสมัยรัชกาลที่ 5 สรุปได้เป็นสองประเด็นใหญ่ ๆ คือ

ประเด็นแรก การปลูกฝังให้เกิดความรักชาติและความภักดีต่อสถาบันชาติ ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น รัฐได้กล่อมเกล้าให้เยาวชนมีความรักและความภักดีต่อสถาบันชาติ โดยให้เหตุผลว่าบ้านเมืองนั้นเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยที่ให้ความสะดวกสบายในการใช้ชีวิต และเป็นแหล่งซึ่งจะคอยปกป้องสิทธิเสรีภาพตลอดจนความปลอดภัยในการดำรงชีวิตเอาไว้ โดยที่การปลูกฝังให้รักชาติในช่วงเวลานี้ยังไม่มีลักษณะของความเป็นชาตินิยม คือเห็นแต่ชาติบ้านเมืองของตนเท่านั้นที่ดีและเลิศกว่าชาติบ้านเมืองอื่น ๆ แต่อย่างไรก็ดี จนกระทั่งมาในสมัยปลายรัชกาลที่ 6 ได้เกิดกระแสการเขียนประวัติศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับชนชาติ ทำให้แบบเรียนประวัติศาสตร์ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการปลูกฝังความภาคภูมิใจในความยิ่งใหญ่และเก่าแก่ของชนชาติ อันเป็นจุดเริ่มต้นของความรักชาติที่เกิดขึ้นในตัวนักเรียน

ประเด็นที่สอง คือการปลูกฝังให้เกิดความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ที่กล่าวถึงในแบบเรียนนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 5 พบว่าเป็นการนำเสนอให้เห็นถึงความสูงส่งแห่งพระราชอำนาจ และชาติกำเนิดอันสูงส่งกว่ามนุษย์สามัญใด ๆ นอกจากนี้ยังนำเสนอให้เห็นถึงพระมหากษัตริย์คุณและความเสียสละส่วนพระองค์อย่างใหญ่หลวงเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขและความสงบเรียบร้อยตลอดจนความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติและพลเมือง เพื่อให้นักเรียนได้สำนึกถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์ และมีความจงรักภักดีต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเนื้อหาเหล่านี้ได้ถูกปลูกฝังผ่านการอ่านพระราชพงศาวดารต่าง ๆ และผ่านวิชาจรรยา แต่นับจากต้นรัชกาลที่ 6 – รัชกาลที่ 7 นั้น ได้มีแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์บางประการเพิ่มเข้ามา นั่นคือแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเน้นความจงรักภักดีในสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลัก เพราะถือว่าชาติคือกษัตริย์ แนวคิดดังกล่าวนี้ได้ถูกส่งผ่านไปยังเยาวชน โดยผ่านพระบรมราโชวาทปลูกใจเสือป่า ต่อมาในช่วง

ปลายระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ความสนใจประวัติความเป็นมาของชนชาติทำให้ แนวคิดเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์เสื่อมคลายลงไปบ้าง นั่นคือพบว่ามีการมองพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ในฐานะมนุษย์ที่มีทั้งข้อดีและข้อบกพร่อง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ส่งผลต่อความเจริญหรือความเสื่อมของบ้านเมือง อย่างไรก็ตามเนื้อหาดังกล่าวนี้มีอยู่น้อยมาก โดยผู้เขียนได้สอดแทรกไว้ในเนื้อหาของแบบเรียนด้วยความระมัดระวังและกล่าวอย่างเป็นกลาง ๆ เพื่อป้องกันกระบวนการตรวจตราที่เข้มงวด

อาจสรุปได้ว่าการกลมกล่อมกลาทางการเมืองนับตั้งแต่เริ่มมีการศึกษาในระบบโรงเรียนในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 นั้น มุ่งเน้นไปในเรื่องของการสร้างเยาวชนให้เป็นพลเมืองดีของรัฐที่มีการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบการปกครองของรัฐสมัยใหม่ มีความเชื่อฟังต่ออำนาจรัฐ มีความจงรักภักดีและคิดทำประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง และมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

นโยบายรัฐกับกระบวนการกล่อมเกลாத่างการเมืองผ่านแบบเรียน ในช่วงปี
พ.ศ.2475 – 2476

หลังวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 อันเป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยนั้น ในส่วนของการเมืองการปกครองกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองในช่วงแรกเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อย ปราศจากการเสียเลือดเนื้อ ทั้งนี้เนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความร่วมมือกับคณะราษฎรเป็นอันดี เป็นผลให้บรรยากาศทางการเมืองหลังการปฏิวัติเป็นไปด้วยความประนีประนอม โดยข้าราชการผู้ใหญ่ในระบอบเก่าส่วนหนึ่งได้บริหารประเทศร่วมกับคณะราษฎร¹ ส่วนบรรยากาศทางสังคมในส่วนที่เกี่ยวกับราษฎรนั้น สุวิมล พลจันทร์ ให้ความเห็นว่า ในช่วงหลังวันที่ 24 มิถุนายน 2475 นั้น ปัญหาการขาดกำลังคนที่ไม่เข้าใจการปกครองระบอบประชาธิปไตยน่าจะเป็นส่วนที่สำคัญที่สุด² ดังนั้นภารกิจประการหนึ่งของผู้ปกครองกลุ่มใหม่ต้องเร่งดำเนินการคือการชี้แจงให้ราษฎรเข้าใจ และเห็นชอบกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง วิธีการชี้แจงนั้นส่วนหนึ่งได้แก่การประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่าง ๆ เช่นวิทยุ หนังสือพิมพ์ หรือการส่งคนของรัฐบาลออกไปแสดงปาฐกถา นอกจากนี้รัฐยังมีนโยบายที่จะใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการสร้างพลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญด้วย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ รายละเอียดของเหตุการณ์ในช่วง 1 ปีแรกหลังการปฏิวัติสามารถศึกษาได้จาก นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์วิซจการ, พิมพ์ครั้งที่ 2, 2540), บทที่ 8. และธำรงค์ดี เพชร-เลิศอนันต์, 2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543).

² สุวิมล พลจันทร์, "กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ พ.ศ.2476 - 2487" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531), หน้า 12.

3.1 ความสำคัญของการศึกษาต่อการเมืองสยามภายหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง

หลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น พบว่าราษฎรส่วนใหญ่ยังคงมีความสับสนเกี่ยวกับการปกครองระบอบใหม่ ดังเช่นปรากฏความเข้าใจผิดว่า รัฐธรรมนูญเป็นบุตรของพระยาพหลพลพยุหเสนา³ หรือการที่มีคนเข้าใจผิดว่า สิทธิ อิศรภาพ ทำให้ประชาชนทำอะไรก็ได้ นอกจากนี้ แกมสุข นุ่มนนท์ ยังได้ยกตัวอย่างถึงความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนของราษฎรอันเกี่ยวกับการปกครองระบอบใหม่ เช่น หนังสือที่ราษฎรส่งถึงรัฐบาลบางฉบับขึ้นต้นด้วยคำร้องว่า “ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบทูลต่อคณะกรรมการราษฎร” และบ้างว่า “เกล้า ๆ ขอประทานกราบเรียนหัวหน้าคณะราษฎรทรงทราบ” ส่วนคำลงท้ายบางฉบับกล่าวว่า “ควรมิควรงทงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ” และบ้างว่า “ขอให้พระเดชพระคุณซึ่งทรงไว้แห่งความยุติธรรมเสมอเหมือนองค์พระศรีอาริย์ได้ช่วยโปรดสัตว์...เพื่อความยุติธรรมเสมอนำกัน”⁵ เหล่านี้เป็นต้น จากตัวอย่างที่ยกมานี้ทำให้เห็นว่าแม้ราษฎรที่มีการศึกษาพอที่จะเขียนหนังสือถึงผู้ปกครองได้ก็ยังคงมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับการปกครองระบอบใหม่ ดังนั้นจึงสามารถคาดเดาได้ว่าราษฎรที่อยู่ในระดับล่างลงไปและเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศน่าจะเข้าใจสาระสำคัญของการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้น้อยมาก ซึ่งผู้ปกครองก็ตระหนักดีว่าสิ่งนี้เป็นอุปสรรคสำคัญของความสำเร็จในการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง

นอกจากความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว อุปสรรคสำคัญประการหนึ่งที่รัฐบาลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจะต้องเผชิญคือการที่จะต้องปรับเปลี่ยนแนวคิดบางประการ ซึ่งรัฐบาลในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้กล่อมเกลามาผ่านทางระบบการศึกษาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ ปี พ.ศ.2438 – พ.ศ.2475 นั่นคือการสร้างสำนึกเรื่องความเป็นอันหนึ่งอันเดียว

³ กรมประชาสัมพันธ์, 50 ปีกรมประชาสัมพันธ์ (พระนคร: วรฤทธิการพิมพ์, 2526), หน้า 41. อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

⁴ หลวงวิจิตรวาทการ, การเมืองการปกครองกรุงสยาม (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2475), หน้า162. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า10.

⁵ แกมสุข นุ่มนนท์, ละครการเมือง 24 มิถุนายน 2475. (เอกสารวิชาการ สมาคมประวัติศาสตร์, 2475) อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน, หน้า 245.

กันของชาติภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ วรุณี โสถธรมย์ ได้กล่าวถึงความสำเร็จของการ
 กล่อมเกลางานการเมืองผ่านแบบเรียนในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่า

“การสร้างความสำเร็จเรื่องความเป็นประเทศ, ความเป็นชาติ รวมถึงหน้าที่พลเมือง
 ที่มีต่อประเทศชาติผ่านระบบการศึกษา ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นนับว่าประสบความสำเร็จ
 สำเร็จในระดับหนึ่ง เพราะถึงแม้ว่าผู้ที่เข้ารับการศึกษายังอยู่ในแวดวงจำกัด โดยเฉพาะ
 เฉพาะการศึกษาในระดับสูงขึ้นไป หากแต่ในชั้นมูลสามัญซึ่งเปิดโอกาสให้แก่คนทั่ว
 ไปนั้น สิ่งที่อยู่ในความทรงจำของบุคคลเหล่านั้นคือ ภาพพจน์ของสถาบันกษัตริย์
 ในฐานะศูนย์รวมแห่งชีวิตทางสังคม ที่อยู่เหนือสุดในชีวิตคนไทย และความ
 คำนึงเกี่ยวกับสำเนียงพูดไทย⁶”

จึงอาจกล่าวได้ว่า นอกจากการศึกษาจะเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้และความ
 เข้าใจในสาระสำคัญของการปกครองระบอบใหม่แล้ว การศึกษายังมีหน้าที่ในการหลายแนวคิด
 และอุดมการณ์บางอย่างที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิได้ปลูกฝังมาเป็นระยะเวลาร่วม 40 ปี นั่นคือ
 แนวคิดเรื่องความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ในแง่ของสถาบันที่มีความศักดิ์สิทธิ์ และในฐานะที่
 พระองค์ทรงเป็นผู้นำพาชาติตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน จึงพบว่าหลัง วันที่ 24 มิถุนายน
 พ.ศ.2475 จนถึง ปี พ.ศ.2487 รัฐได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาในฐานะที่เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งใน
 การค้าจรรยาบรรณประชาธิปไตยให้เจริญมั่นคงได้ในสังคมไทย โดยนโยบายลำดับแรกของรัฐบาล
 ใหม่ซึ่งเกี่ยวข้องกับศึกษานั้นปรากฏอยู่ในหลัก 6 ประการของคณะราษฎร ซึ่งระบุนโยบายการ
 ศึกษาไว้ในหลักประการที่ 6 ว่า “จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร⁷” นั่นคือคณะราษฎรมี
 ความมุ่งหมายให้ประชาชนพลเมืองได้รับการศึกษาอย่างเต็มที่ เพื่อจะได้มีความรู้ในการประกอบ
 อาชีพ และเพื่อเป็นประโยชน์ในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย⁸ นอกจากนี้หลังจากที่มี
 การเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว 3 วัน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้ พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว

⁶ วรุณี โสถธรมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411 - 2475” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
 สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 50.

⁷ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร (ผู้รวบรวม), เอกสารการเมืองการปกครองไทย
 (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 211.

⁸ “ปาฐกถาของคณะราษฎร,” วิทยาคาร 32(เมษายน - มีนาคม 2475): 1862 - 1871.

พุทธศักราช 2475 พบว่าในมาตรา 10 ของบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ ก็ได้กำหนดให้การศึกษาภาคบังคับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้ราษฎรมีสิทธิในการปกครองตนเองอย่างเต็มที่ไว้ด้วย โดยกำหนดระยะเวลาของการปกครองออกเป็นสามสมัยคือ

สมัยที่ 1 ให้คณะราษฎรซึ่งมีผู้รักษาการพระนครฝ่ายทหารเป็นผู้ใช้อำนาจ จัดตั้งผู้แทนราษฎรชั่วคราวขึ้นจำนวน 70 นาย

สมัยที่ 2 ภายในเวลา 6 เดือน หรือจนกว่าคณะราษฎรจะจัดการปกครองบ้านเมืองให้เรียบร้อย สมาชิกสภาผู้แทนมี 2 ประเภท คือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นมา และสมาชิกประเภทที่ 2 ที่คณะราษฎรแต่งตั้งขึ้นมา โดยมีจำนวนเท่ากับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้ง

สมัยที่ 3 เมื่อจำนวนราษฎรทั่วพระราชอาณาจักร สอบไล่ชั้นประถมศึกษามากกว่าครึ่งหรืออย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต้องประกอบด้วยสมาชิกที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นมาทั้งหมด⁹

อาจกล่าวได้ว่าเป้าหมายทางการศึกษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเมือง ของรัฐบาลชุดแรก ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น คือการให้ความรู้ความเข้าใจในหลักการของระบอบรัฐธรรมนูญแก่เยาวชน เพื่อให้สามารถทำหน้าที่พลเมืองดีในระบอบใหม่นี้ได้ นอกจากนี้ยังมุ่งเน้นไปที่การให้ความรู้แก่เด็กในชั้นประถมศึกษา เพื่อการบรรลุเป้าหมายตามมาตรา 10 ของพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475

3.2. การปรับตัวของกระทรวงธรรมการเพื่อให้สอดคล้องกับการปกครองระบอบใหม่

การปรับตัวของกระทรวงธรรมการเพื่อให้สอดคล้องกับการปกครองระบอบใหม่นั้น เป็นการปรับเปลี่ยนทั้งทางด้านตัวบุคคลและนโยบายการศึกษา โดยหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงลงพระปรมาภิไธย ในร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวพุทธศักราช 2475 แล้ว ในวันต่อมาคือวันที่ 28 มิถุนายน 2475 ฝ่ายทหารผู้รักษาพระนครของคณะราษฎรได้ประกาศจัดตั้งผู้แทนราษฎร 70 คน โดยมี

⁹ ระลึก ธานี, วิวัฒนาการในการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย (พ.ศ. 2475-2503) (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2527), หน้า 55.

สัดส่วนเป็นคณะราษฎร 33 คน เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ 32 คน เป็นกลุ่มคนนอกราชการอีก 5 คน¹⁰ ในวันเดียวกันนี้ที่ประชุมได้เลือกเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎร เลือกพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธานกรรมการราษฎร และได้ให้ความเห็นชอบพระยามโนปกรณนิติธาดา ในการคัดเลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นกรรมการราษฎรอีกจำนวน 14 คน¹¹ สภานี้ได้ดำเนินการต่าง ๆ ภายใต้กรอบของธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 โดยมีภารกิจหลักคือการที่สภาผู้แทนราษฎรมอบหมายให้คณะกรรมการราษฎรจัดระเบียบราชการของกระทรวง ทบวง กรม ต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมต่อการปกครองระบอบใหม่ ดังนั้นในวันต่อมา คือวันที่ 29 มิถุนายน 2475 พระยามโนปกรณนิติธาดาจึงได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลให้มีการประกาศพระบรมราชโองการปลดเปลี่ยนเสนาบดี และปลดทูลฉลองกระทรวงต่าง ๆ¹²

สำหรับกระทรวงธรรมการนั้นพบว่า นักการศึกษาซึ่งมีแนวคิดสอดคล้องกับคณะราษฎร ได้เข้ามามีบทบาทในการบริหารกระทรวงธรรมการ กล่าวคือมีการเปลี่ยนเสนาบดีจากพระองค์เจ้าธานีวัต เสนาบดีกระทรวงธรรมการองค์สุดท้ายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นพระยาประมวญวิชาพูล (วงศ์ บุญหลง)¹³ โดยให้ดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองรักษาการแทนเสนาบดี และแต่งตั้งพระยาปริชานูศาสน์ (เสรีญ บันยารชุน)¹⁴ ให้ทำการแทนปลัดทูลฉลองคนเดิมคือพระยาวิทยาปริชามาตย์ โดยทั้งพระยาประมวญวิชาพูล และพระยาปริชานูศาสน์ต่าง

¹⁰ ดูรายละเอียดของคนทั้งสามกลุ่มได้ใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475, หน้า 231. และธำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์, 2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ, หน้า 202 - 220.

¹¹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475, หน้า 232.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 248.

¹³ พระยาประมวญวิชาพูล (พ.ศ.2430 - 2517) ในปี พ.ศ.2450 ได้รับทุนไปศึกษาต่อวิชาครูที่ประเทศอังกฤษ และกลับมาดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ด้านการเมืองและศึกษาเช่น เป็นผู้รั้งกรมตำรวจในปี พ.ศ.2471, เป็นกรรมการราษฎร และปลัดทูลฉลองทำการแทนเสนาบดี ในปี พ.ศ.2475, เป็นหัวหน้ากองวิชาการในปี พ.ศ.2477, เป็นผู้รักษาการอธิบดีกรมสามัญศึกษา ในปี พ.ศ.2482 (ศึกษาธิการ, กระทรวง, ประมวลประวัติครู (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2535), หน้า 119.

¹⁴ พระยาปริชานูศาสน์ (พ.ศ.2433 - 2517) สำเร็จวิชาครูวิทยาศาสตร์ และคณิตศาสตร์จากประเทศอังกฤษในปี พ.ศ.2454 ตำแหน่งสำคัญ ๆ ด้านการศึกษาได้แก่ เป็นอาจารย์โรงเรียนสวนกุหลาบระหว่างปี พ.ศ.2454 - 2458, เป็นผู้บังคับการโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ระหว่างปี พ.ศ.2459 - 2468, เป็นผู้บังคับการโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัยในปี พ.ศ.2469 จนกระทั่งปี พ.ศ.2476 จึงได้รับการแต่งตั้งให้ทำการแทนปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ (เรื่องเดียวกัน, หน้า 220.)

ก็เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ในระบอบเก่าซึ่งมีบทบาทเด่นในเรื่องการศึกษามาโดยตลอด ซึ่งก็สอดคล้องกับกระทรวงสำคัญอื่น ๆ ในขณะนั้นที่ข้าราชการผู้ใหญ่ซึ่งมีแนวโน้มที่ไม่เป็นปฏิปักษ์กับระบบใหม่ ได้ขึ้นเป็นเสนาบดี

นอกจากนักการศึกษาระดับนำซึ่งมีบทบาทในการบริหารกระทรวงธรรมการแล้ว นักการศึกษาระดับล่างลงไปอันได้แก่กลุ่มของครูตามโรงเรียนต่าง ๆ ก็ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการเมืองการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ ทั้งในช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นบทบาททางการเมืองของครูคือ "การสอนนอกตำรา" ซึ่งได้แก่การวิพากษ์วิจารณ์สังคม การสร้างทัศนคติใหม่ ๆ และแรงบันดาลใจแก่เยาวชนในทศวรรษ 2460 และ 2470¹⁵ ดังเช่นกรณีของปรีดี พนมยงค์ ซึ่งให้สัมภาษณ์กับฉัตรทิพย์ นาถสุภา เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2525 ณ บ้านพักชานกรุงปารีส เล่าถึงเหตุและแรงบันดาลใจที่ทำให้คิดเปลี่ยนแปลงการปกครองว่า เมื่อตนยังเป็นเด็กนักเรียนอยู่อยุธยา ครูสอนว่าการปกครองมี 3 ชนิด คือการปกครองที่มีพระเจ้าแผ่นดินอยู่เหนือกฎหมาย, การปกครองที่พระเจ้าแผ่นดินอยู่ใต้กฎหมาย และการปกครองที่มีราษฎรเป็นประมุขหรือเรียกว่ารีพับลิค เมื่อการปกครองอย่างใดอย่างหนึ่งไม่เหมาะสมก็ควรเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบอื่น ที่คิดว่าอำนาจประโยชน์ให้ราษฎรมากกว่า¹⁶ แสดงให้เห็นถึงบทบาทของครูในฐานะของผู้ชี้แนะสังคม อันส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองของประเทศ

ในช่วงหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ครูก็ยังคงมีบทบาทสำคัญต่อการเมืองการปกครอง กล่าวคือมีบทบาทในการเสนอความคิดเห็นต่าง ๆ โดยเฉพาะในประเด็นเรื่อง การจัดการศึกษาให้สนับสนุนการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ เวทีสำคัญที่ใช้แสดงความคิดเห็น ยังคงเป็นหนังสือ *วิทยาคารย* เช่นบทความเรื่อง "สนทนากับเพื่อนครู" ซึ่งขุนสุนทรภาศิต (ถนอม เกยานนท์) ได้เขียนขึ้นเมื่อเริ่มการเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ นั้น ผู้เขียนได้แสดงความชื่นชมยินดีต่อการยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินของคณะราษฎร รวมทั้งแสดงความชื่นชมต่อเจตจำนงของคณะราษฎรที่จะให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร ผู้เขียนได้ปลุกเร้าให้กลุ่มครู

¹⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, หน้า 74.

¹⁶ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, *ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบาลราษฎร ปรีดี พนมยงค์* (กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2526), หน้า 34.

ตั้งปณิธานว่า “พวกเราจักต้องตั้งตนให้สมภาวะที่เป็นคนสำคัญของชาติ ช่วยรัฐบาลใหม่ ช่วยคณะราษฎรอบรมสั่งสอนให้เด็กนักเรียนไปสู่ทางเจริญของรัฐธรรมนูญ”¹⁷

การเสนอความคิดเห็นในทำนองนี้ได้เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2477 เป็นต้นไป และพบว่าข้อเสนอแนะเหล่านี้ได้ถูกนำไปใช้อย่างเป็นรูปธรรมในการจัดการศึกษาของชาติ (ดูต่อไปข้างหน้า) นอกจากนี้ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ครุยังได้แสดงบทบาทสำคัญอีกประการหนึ่งคือการลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งก็ปรากฏว่าได้รับการเลือกตั้งเข้ามาเป็นจำนวนมาก บทความเรื่อง “เกียรติของครู” ซึ่งตีพิมพ์ในวิทยากรยได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

“ผลของการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสมัยที่ ๒ เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน ศกนี้ ได้ปรากฏเป็นที่แน่นอนแล้วว่า “ครู” ได้รับตำแหน่งเลิศ กล่าวคือในบรรดาผู้ที่ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนของปวงชนชาวสยามคราวนี้นั้น มีผู้ซึ่งมีอาชีพครูมากที่สุด ยิ่งกว่านั้นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสมัยที่หนึ่งซึ่งสมัครเข้ารับเลือกตั้งในสมัยที่สองอีกครั้งและถูกเลือกซ้ำนั้นแล้ว ก็ปรากฏเป็น “ครู” เป็นส่วนมาก”¹⁸ [ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย]

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า กลุ่มครูได้เข้ามามีบทบาทในสภาผู้แทนราษฎรตั้งแต่การเลือกตั้งสมัยแรก และมีบทบาทสูงในการกำหนดนโยบายการศึกษาชาติ กล่าวได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงในกระทรวงธรรมการในส่วนของตัวบุคคลนั้น คือการที่นักการศึกษาระดับนำซึ่งมีความเห็นเรื่องความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติสอดคล้องกับคณะราษฎรได้เข้ามาเป็นผู้บริหารกระทรวงธรรมการ ส่วนนักการศึกษาระดับล่างอันได้แก่กลุ่มครูที่มีความเห็นชอบกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย ก็ได้เสนอความเห็นต่าง ๆ เพื่อผลักดันให้การศึกษาสนับสนุนการเมืองการปกครอง และอีกส่วนหนึ่งก็ได้เข้าไปมีบทบาทในการกำหนดนโยบายการศึกษาชาติในสภาผู้แทนราษฎร

นอกจากความเปลี่ยนแปลงด้านบุคคลดังได้กล่าวมาแล้ว ในช่วง พ.ศ.2475 - 2476 กระทรวงธรรมการยังมีความเคลื่อนไหวทางด้านการดำเนินงานเพื่อให้สอดคล้องกับการปกครอง

¹⁷ ขุนสุนทรภาศิต, “สนทนากับเพื่อนครู,” วิทยากรย 34(เมษายน - ธันวาคม 2477): 1694.

¹⁸ โรจน์, “เกียรติของครู,” วิทยากรย 38 (มกราคม 2479 - ธันวาคม 2480): 131.

ในระบบใหม่ ซึ่งจะได้แยกอธิบายเป็น 2 ช่วงเวลาคือ การดำเนินงานของกระทรวงธรรมการในช่วงก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 และการดำเนินงานของกระทรวงธรรมการในช่วงปีที่ 2 คือ ในช่วง ปี พ.ศ.2476 ซึ่งเป็นช่วงหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญดังกล่าว

3.2.1 การดำเนินงานของกระทรวงธรรมการในช่วงก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475

เนื่องจากเป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปว่า “พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475” นั้น เป็นกฎหมายสูงสุดที่ประกาศใช้เป็นการชั่วคราว ดังนั้นภารกิจหลักของรัฐบาลหลังการปฏิวัติจึงได้แก่การร่างรัฐธรรมนูญเพื่อใช้เป็นการถาวร โดยได้ร่างเสร็จสิ้นและประกาศใช้ใน วันที่ 10 ธันวาคม 2475 การดำเนินงานด้านการศึกษาในช่วงระหว่างการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรนี้ แม้ว่าจะเป็นระยะเวลาสั้น ๆ เพียง 6 เดือน แต่ก็นับว่ามีความสำคัญมาก เนื่องจากเป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ ทำให้จำเป็นต้องเร่งให้ความรู้แก่ราษฎรเพื่อป้องกันความเข้าใจคลาดเคลื่อนอันนำไปสู่ความวุ่นวายได้ การดำเนินงานที่สำคัญของกระทรวงธรรมการในช่วงนี้ได้แก่การตั้งคณะกรรมการการศึกษาเพื่อปรับปรุงการศึกษาชาติให้เหมาะสมแก่กาลสมัย

3.2.1.1 “คณะกรรมการการศึกษา” กับการวางนโยบายการศึกษาให้สอดคล้องกับการปกครอง ระบอบใหม่

ในวันที่ 8 กรกฎาคม 2475 (หลังจากที่คณะราษฎรจัดตั้งรัฐบาลแล้วเสร็จเพียง 10 วัน) รัฐบาลได้แต่งตั้ง “คณะกรรมการการศึกษา” ขึ้นประกอบด้วยสมาชิกทั้งหมดจำนวน 4 นาย โดยมีเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นประธานกรรมการ ส่วนคณะกรรมการนั้น เป็นผู้ที่มีภูมิหลังเป็นนักเรียนครูจากอังกฤษ และต่อมาได้เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการศึกษาชาติในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังรายชื่อต่อไปนี้คือ พระยาราชนกุล วิบูลภักดี พิริยพาหะ (ริน ศยามานนท์), พระยาอนุศาสน์พิณชยการ และพระยาปริชานุศาสน์

ภารกิจของคณะกรรมการการศึกษาได้แก่การวางแผนการศึกษาชาติขึ้นใหม่และการวางแผนการปฏิบัติงานต่าง ๆ ที่ควรจัดทำเป็นการเร่งด่วน¹⁹ จะเห็นได้ว่ารัฐบาลต้องการให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นผู้บริหารการศึกษาชาติตั้งแต่แรกเริ่ม แต่เหตุที่ท่านยังไม่ได้รับการแต่งตั้งเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ก็น่าจะเนื่องมาจากติดภาระกิจของการเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรอยู่ คณะกรรมการการศึกษาได้ประชุมกันเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม 2475 และได้กำหนดกิจการที่ควรทำ เพื่อปรับปรุงและขยายการศึกษาให้เป็นไปตามเป้าหมายของรัฐธรรมนุญภายในเวลา 10 ปี โดยกำหนดภาระกิจที่ต้องทำให้ 3 ประการคือ ประการแรกเป็นการวางแผนการศึกษาชาติ ประการที่สองคือการพิจารณางานบางอย่างที่กระทรวงธรรมการจะจัดทำไปได้ทันที และกิจการบางอย่างที่เร่งรัดโดยไม่ต้องรอแผนการศึกษาชาติ และภาระกิจประการสุดท้ายคือการพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ที่กระทรวงธรรมการเสนอมามาเพื่อปรึกษาหารือ²⁰ อย่างไรก็ตามในระหว่างการดำเนินงานด้านการศึกษาอื่น ๆ ซึ่งต้องอาศัยระยะเวลานั้น คณะกรรมการฯ ได้ดำเนินภาระกิจในประการที่ 2 ซึ่งสามารถดำเนินการโดยเร่งรัดไม่ต้องรอแผนการศึกษาชาติ ได้แก่การสั่งให้นักวิชาการแต่งแบบเรียนเพื่ออธิบายถึงเรื่องการปกครองระบอบใหม่ นักวิชาการซึ่งได้รับเลือกสำหรับภาระกิจนี้คือ รองอำมาตย์ตรีโสภณ ปาลบุตร* ซึ่งขณะนั้นเป็นเจ้าหน้าที่ประจำกองแบบเรียน

¹⁹ "กรรมการการศึกษาและสภาการศึกษา," *วิทยากรย*, 32(เมษายน - มีนาคม 2475): 2505-2506.

²⁰ "รายงานการประชุมกรรมการการศึกษาครั้งที่ 1," *วิทยากรย*, 32(เมษายน - มีนาคม 2475): 2507-2515.

* รองอำมาตย์ตรี โสภณ ปาลบุตร (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น นายพิชิต โสภณ ปาลบุตร) (พ.ศ.2445 - 2503) เป็นคนจังหวัดกาฬสินธุ์ ในปี พ.ศ.2457 ได้เข้ามาศึกษาต่อที่โรงเรียนวัดบวรนิเวศจนได้วุฒิ ป.ป. ในปี พ.ศ.2463 หลังจากนั้นจึงเข้ารับราชการเป็นครูโรงเรียนต่าง ๆ และศึกษาต่อจนได้วุฒิ ป.ม. ในปี พ.ศ.2472 หลังจากนั้นจึงได้เป็นครูใหญ่โรงเรียนต่าง ๆ จนกระทั่งในปี พ.ศ.2475 ได้ประจำแผนกแบบเรียน กรมวิชาการ และได้รับเลือกให้แต่งแบบเรียนเล่มแรกของรัฐบาลซึ่งมีเนื้อหาที่กล่าวถึงการปกครองระบอบใหม่ อย่างไรก็ตามพบว่าหลังจากนั้น รองอำมาตย์ตรี โสภณ ปาลบุตร ไม่ได้มีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาชาติแต่อย่างใด โดยไม่พบว่าได้รับตำแหน่งใดที่สำคัญ นอกจากการแต่งแบบเรียนเล่มอื่น ๆ ต่อมา ทั้งนี้ น่าจะเนื่องมาจากผู้ที่ได้รับความไว้วางใจให้รับตำแหน่งบริหารการศึกษาเช่น ปลัดกระทรวง, อธิบดีกรม, ตลอดจนหัวหน้ากองต่าง ๆ ในช่วง พ.ศ.2475 - 2487 นั้น พบว่าเป็นกลุ่มนักเรียนครูจากอังกฤษเป็นส่วนใหญ่ ผลงานของ รองอำมาตย์ตรี โสภณ ปาลบุตร ในช่วง พ.ศ.2475 - 2487 ได้แก่การแต่งแบบเรียนเช่น *บันทึกพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี*, *บันทึกพระราชพงศาวดารกรุงเทพฯ* นอกจากนี้ยังมีงานเขียนใน *วิทยากรย* ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับความรู้วิชาครู และการเสนอความเห็นเกี่ยวกับนโยบายการศึกษา โดยใช้นามปากกา *โสภณ* หรือ *พ.ส. ปาลบุตร* (ข้อมูลจาก *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพิชิต โสภณ ปาลบุตร* (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2503)

กรมวิชาการ เหตุที่ได้รับเลือกน่าจะเนื่องมาจากเป็นผู้มีประสบการณ์ในการแต่งแบบเรียนมาก่อน เช่น เคยแต่งแบบเรียน *ประวัติการของไทย* เมื่อปี พ.ศ.2473 และเมื่อพิจารณาเนื้อหาบางตอนของแบบเรียนแล้วพบว่าผู้แต่งได้สอดแทรกแนวคิดใหม่บางประการที่ไม่สอดคล้องกับอุดมการณ์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ดูรายละเอียดในบทที่ 2 หน้า 37)

แบบเรียนเล่มใหม่ซึ่งคณะกรรมการการศึกษาสั่งการให้รองอำมาตย์ตรีโสภณ ปาลบุตร แต่งนี้ชื่อว่า *แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1*^{*} ซึ่งคณะกรรมการการศึกษาเร่งรัดให้รองอำมาตย์ตรีโสภณ ปาลบุตร แต่งให้เสร็จภายใน 3 เดือน²¹ ซึ่งหมายถึงว่าภารกิจที่คณะกรรมการเห็นว่ามีความสำคัญเร่งด่วนที่สุดก็คือการ "อธิบาย" ให้นักเรียนเข้าใจถึงระบบการปกครองแบบใหม่นั้นเอง

3.2.1.2 การกล่อมเกลாதองการเมืองผ่านแบบเรียน ในช่วงก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475

แบบเรียนที่ใช้ในการกล่อมเกลาทองการเมืองในช่วงเวลานี้คือ *แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1* นั้น ผู้แต่งได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของแบบเรียนเล่มนี้ว่า

"กระทรวงธรรมการเห็นว่า ราษฎรทุกคนควรรู้หน้าที่ของตนว่ามีสิทธิที่จะทำมาหากิน มีสิทธิที่จะอยู่ในบ้านเมือง มีสิทธิที่จะมีปากมีเสียงในการงานบ้านเมืองได้เพียงไร ควรอยู่ในบังคับบัญชาของผู้ปกครองได้เพียงไร เพื่อประโยชน์ทั้งฝ่ายตนและฝ่ายบ้านเมือง จึงนับว่าเป็นราษฎรที่ดี ดำรงตนอยู่ในความปกติสุขได้ แต่สิทธิดังว่านั้นมีมากหลายประการ จะศึกษาให้รู้เมื่อเป็นผู้ใหญ่รอดเดี่ยวย่อมเป็นการยาก และเนื่องจากได้มีการเปลี่ยนแปลงระเบียบการปกครองตามแบบรัฐธรรมนูญใหม่ จะคอยให้

^{*} แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1 เป็นแบบเรียนสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 แบบเรียนเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง แต่ครั้งก็มีการปรับปรุงเนื้อหาให้เหมาะสมตามกาลสมัย โดยฉบับพิมพ์ครั้งที่สองนั้นพิมพ์ใน พ.ศ.2476 ใช้สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 3, ฉบับพิมพ์ครั้งที่สาม พิมพ์ใน พ.ศ.2479 ใช้สำหรับนักเรียนชั้น ป.5 และ ม. 1 และฉบับพิมพ์ครั้งที่ 4 พิมพ์ใน พ.ศ.2480 ใช้สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3

²¹ "รายงานการประชุมกรรมการการศึกษาครั้งที่ 1," *วิทยากร* 32(เมษายน - มีนาคม 2475): 2507-2515.

เรียนรู้เมื่อเป็นผู้ใหญ่ย่อมไม่ทันการ เห็นสมควรให้ศึกษาเค้าความของหน้าที่พลเมือง เบื้องต้นไปเสียแต่เด็ก ๆ บ้างก่อน จะได้สะดวกแก่การศึกษาละเอียดถี่ถ้วนเมื่อเติบโตไปภายภาคหน้า และเพื่อให้รู้โครงการปกครองตามแบบรัฐธรรมนูญใหม่ เป็นหลักปฏิบัติตนให้ได้รับความสุขความเจริญทันกาลทันสมัยต่อไปตามสมควรกับวัย และความรู้ จึงให้เรียบเรียงหนังสือขึ้น²²

นั่นคือรัฐต้องการให้นักเรียนมีความเข้าใจถึงหลักการของการปกครองระบอบใหม่ เพื่อประโยชน์ต่อตนเองและบ้านเมือง และเนื่องจากกำหนดให้เป็นหนังสือสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 จึงทำให้ผู้แต่งใช้วิธีอธิบายอย่างง่าย ๆ กล่าวคือเริ่มจากการอธิบายถึงเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ ที่ต่างก็มีหน้าที่ต้องทำเพื่อให้สามารถมีชีวิตรอด และเพื่อให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข หน้าที่ที่แบบเรียนกล่าวถึงนั้นเริ่มจากหน้าที่เล็กน้อยของเด็กเช่นการเช็ดฟันผู้ใหญ่ การศึกษาเล่าเรียน จนกระทั่งถึงหน้าที่เมื่อโตขึ้นนั่นคือหน้าที่ต่อชาติบ้านเมือง อาจกล่าวได้ว่าแบบเรียนได้เริ่มอธิบายจากสิ่งที่ใกล้ตัวเด็กออกไปสู่สิ่งที่ไกลตัว คือจากระดับสิ่งแวดล้อมรอบตัวไปสู่อำนาจบ้านเมือง โดยประเด็นการกล่อมเกล้าทางการเมืองของแบบเรียนเล่มนี้ มี 2 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ

ประเด็นแรก เป็นการกล่อมเกล้าให้นักเรียนตระหนักในหน้าที่ของพลเมืองดี ตามระบอบรัฐธรรมนูญ หน้าที่ของพลเมืองดีในทัศนะของ แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎรเล่ม 1 นั้น ได้แก่การปฏิบัติตัวเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมือง ได้แก่

1. รักษาร่างกายให้แข็งแรง ปราศจากโรค โดยมีแนวคิดที่ว่าถ้าราษฎรแข็งแรง ปราศจากโรค ก็จะสามารถทำงานเป็นชิ้นเป็นอัน เป็นกรบารุงบ้านเมืองไปในตัว
2. ช่วยกันรักษาความสงบเรียบร้อย คือการไม่เบียดเบียนผู้อื่น เนื่องจากทุกคนเป็นคนไทย จึงเปรียบเสมือนพี่น้องกัน คอยช่วยเหลือกัน ถ้าทำได้ดังนั้นก็ไม่มีใครมีความวุ่นวาย และได้ชื่อว่าเป็นผู้รักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง
3. รู้จักทำงานหาเลี้ยงตน เงินที่หามาได้นอกจากใช้บำรุงตนและครอบครัวแล้ว ต้องแบ่งช่วยบ้านเมือง เช่นการเสียภาษีราชการ และบำรุงการกุศล
4. มีความสามัคคี ร่วมแรงพร้อมเพรียงกันทำงาน

²² ไสกา ปาลบุตร, แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1 (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2475),

5. ศึกษาเล่าเรียนทั้งวิชาสามัญและวิชาชีพ เพื่อให้สามารถสร้างความสำเร็จแก่ตนเองและบ้านเมือง เนื่องจากความเจริญและความเสื่อมของบ้านเมืองขึ้นอยู่กับคนได้รับการศึกษามากหรือน้อย²³

จะเห็นได้ว่าหน้าที่ต่าง ๆ ซึ่งแบบเรียนต้องการให้นักเรียนตระหนักนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับแบบเรียน *ธรรมจริยา* หรือแบบเรียน *พลเมืองดี* ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือการสอนให้นักเรียนเป็นเด็กดี และคิดทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง อย่างไรก็ตามมีหน้าที่บางประการที่ขาดหายไป คือการสอนให้มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่แบบเรียนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เน้นย้ำเป็นพิเศษ อีกประการหนึ่งที่น่าสังเกตคือหน้าที่ทั้ง 5 ประการที่กล่าวมานั้น ไม่พบว่ามีกรล่อมเกล่าให้ตระหนักถึงหน้าที่อันเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญแต่อย่างใด เหตุที่เป็นเช่นนี้น่าจะอธิบายได้ว่า ช่วงเดือนมิถุนายน – ธันวาคม 2475 ซึ่งอยู่ระหว่างการร่างรัฐธรรมนูญนั้น พระราชฐานะของพระมหากษัตริย์และรูปแบบของการเมืองการปกครองยังไม่ลงตัวแน่นอน แบบเรียนจึงละทั้งสองประเด็นดังกล่าวไว้

นอกจากนี้ยังมีข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ใน *หนังสืออ่านเรื่องประเทศสยาม* ซึ่งเป็นแบบเรียนเอกชนที่ใช้ประกอบวิชา *ภูมิศาสตร์ - ประวัติศาสตร์* ของชั้นมัธยมต้นนั้น แบบเรียนได้มุ่งให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ โดยกล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์พระองค์สำคัญ ๆ ตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากการกล่าวถึงเหตุการณ์การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว สิ่งที่ต่างออกไปจากแบบเรียนประวัติศาสตร์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นน่าจะได้แก่การยกย่องคนธรรมดาสามัญขึ้นเป็นหนึ่งในวีรบุรุษ ซึ่งอนุชนรุ่นหลังควรถือเป็นเยี่ยงอย่าง นั่นคือ พันท้ายนรสิงห์²⁴ ซึ่งเป็นผู้รักษาสัตย์ยิ่งกว่าชีวิต การยกย่องบุคคลดังกล่าวนี้น่าจะกล่าวได้ว่าผู้แต่งต้องการปลูกฝังแนวคิดที่ว่า แม้คนธรรมดาสามัญหากประกอบคุณงามความดีก็สามารถได้รับการยกย่องเชิดชูไม่ต่างจากวีระบุรุษคนอื่น ๆ ซึ่งมีสถานะอันสูงส่งดังเช่นพระมหากษัตริย์

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10 – 25.

²⁴ เลื่อน อาสนานนท์, รองอำมาตย์ตรี, *หนังสืออ่านเรื่องประเทศสยาม* (พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2475), หน้า 41.

ประเด็นที่สอง คือเรื่องการกล่อมเกลานักเรียนมีความเข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ ในประเด็นนี้แบบเรียนจะต้องทำความเข้าใจกับนักเรียนในสองเรื่องใหญ่ ๆ คือ เรื่องพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ กับเรื่องวิธีการและหลักการของระบอบดังกล่าว เนื่องจากดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นว่าในช่วงก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรนั้น พระราชฐานะของพระมหากษัตริย์และรูปแบบของการปกครองยังไม่เป็นที่แน่นอน หรืออย่างน้อยก็ยังไม่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างเป็นทางการ ทำให้แบบเรียนไม่สามารถอธิบายทั้งสองเรื่องนี้อย่างละเอียดชัดเจนได้ อย่างไรก็ตามประเด็นใหญ่ที่สำคัญที่สุดที่แบบเรียนจะต้องให้ความสนใจในเวลานั้นน่าจะ ได้แก่ ประเด็นเรื่องพระราชฐานะและวิธีปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ เนื่องจากในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ นั้น นับได้ว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่มีความสับสนอยู่พอสมควร โดยพบว่าในวงการศึกษานั้นมีการโต้แย้งกันในเรื่องที่ว่าควรจะสอนนักเรียนในเรื่องพระมหากษัตริย์อย่างไร กรณีตัวอย่างของความขัดแย้งในเรื่องเหล่านี้ได้แก่เรื่องที่พระยาพิชิตนาปริชามาตย์ (เจริญ นิยมมาภา) * ได้ส่งต้นเรื่องข้อกระจ่างเสียงเรื่องเกี่ยวกับการอบรมนักเรียนไปให้พระยาพหลพลพยุหเสนา รองประธานคณะกรรมการราษฎรพิจารณา พระยาพหลฯ ส่งเรื่องให้กระทรวงธรรมการอีกต่อหนึ่ง กระทรวงธรรมการไม่เห็นควรให้นำเรื่องดังกล่าวออกกระจ่างเสียง พระยาพิชิตนาปริชามาตย์จึงขอต้นฉบับคืน พร้อมทั้งแสดงความไม่พอใจว่า

“...กระทรวงธรรมการสั่งให้พระยาเมธาธิบดี* ออกความคิดเห็น ข้าพเจ้าได้พบพระยาเมธาฯ ครั้งหนึ่ง พระยาเมธาฯ บอกว่าเห็นว่าไม่ควรกล่าวข้อสอนเด็กให้รักพระมหากษัตริย์ในสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้าขึ้นในความวิตกของพระยาเมธาฯ หรือความโง่ของเธอก็เป็นได้ จึงถามว่าราชาของเราไม่ดีหรือ เธอจึงเกรงว่า

* ภูมิหลังของท่านผู้นี้คือนักกฎหมาย และผู้พิพากษา

* พระยาเมธาธิบดี (ศาสตร สุทธเสถียร) (พ.ศ.2442 – 2499) ได้รับตำแหน่งสำคัญ ๆ ในกระทรวงธรรมการในสมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองเช่น เป็นเจ้ากรมราชบัณฑิตระหว่าง ปี พ.ศ.2455 – 2458 ขึ้นเป็นปลัดทูลฉลองในปี พ.ศ.2459 ต่อมาในปี พ.ศ.2472 รับตำแหน่งอธิบดีกรมวิชาธิการ ในปี พ.ศ.2474 – 2477 รับตำแหน่งอธิบดีกรมธรรมการ ซึ่งดูแลงานด้านศาสนา หลังจากนั้นไม่พบว่าได้เข้ามาดูแลงานด้านการศึกษาอีก (ศึกษาธิการ, กระทรวง, ประมวลประวัติครู, หน้า 221.)

คณะราษฎรไม่พอใจให้คนรัก และบอกว่าเรื่องนี้ป่าเถื่อน [Pass – ผ่าน] คณะราษฎรมาแล้ว พระยาเมธราช บอกว่าอย่างนั้นหรือ ไม่รู้นี่...”²⁵

จะเห็นได้ว่าแม้แต่ข้าราชการผู้ใหญ่ในกระทรวงธรรมการ ก็ยังมีความสับสนเรื่องพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและพระมหากษัตริย์ จึงน่าจะกล่าวได้ว่ายังมีคนจำนวนมากในสังคมที่ยังคงสับสน ไม่รู้ว่าพระมหากษัตริย์ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองอยู่ในสถานะเช่นไร และควรแสดงออกต่อพระองค์เช่นไร กลุ่มครูที่ต้องทำหน้าที่สอนนักเรียนนั้นก็คงจะอยู่ในสภาวะดังกล่าวด้วย ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นที่แบบเรียนจะต้องให้คำอธิบายในเรื่องดังกล่าว แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1 ได้อธิบายถึงพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญไว้เพียงสั้น ๆ ว่า

“ใจความสำคัญของรัฐธรรมนูญนั้นคือ ให้มีกษัตริย์เป็นหัวหน้าของชาติ แต่ให้อำนาจอยู่ใต้กฎหมาย และให้มีสภาผู้แทนราษฎรขึ้นสภาหนึ่ง ร่วมมือกับกษัตริย์จัดการบ้านเมือง”²⁶

ข้อความข้างต้นนั้นนับว่าเป็นการอธิบายที่ไม่ให้ความกระจ่างชัดมากนัก เมื่อพิจารณาว่าเป็นคำอธิบายสำหรับเด็กนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 อย่างไรก็ตามสิ่งที่พอจะเห็นได้ชัดก็คือการให้คำยืนยันว่ายังคงมีพระมหากษัตริย์ และยังทรงอยู่ในสถานะสูงคือเป็นหัวหน้าของชาติ อีกประการหนึ่งคือการให้เข้าใจว่าพระมหากษัตริย์กับผู้ปกครองกลุ่มใหม่นั้นร่วมมือกันจัดการปกครองบ้านเมือง คำอธิบายดังกล่าวนี้สอดคล้องกับบริบททางการเมืองในช่วงเวลานั้น ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะราษฎรมีการประนีประนอมระหว่างกันเพื่อให้การร่างรัฐธรรมนูญสำเร็จลุล่วงไปได้ อย่างไรก็ตามไม่พบว่าแบบเรียนมีการปลูกฝังกล่อมเกลาในเรื่องเกี่ยวกับวิถีปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ เช่นการให้แสดงความเคารพ หรือแสดงความกตัญญูตทเวที ดังเช่นแบบเรียนในสมัยก่อนหน้าแต่อย่างใด ซึ่งอาจอธิบายได้ว่าเนื่องจากในทัศนะของผู้ปกครองในระบอบใหม่พระมหากษัตริย์มีความสำคัญในฐานะที่มี “หน้าที่” บางประการต่อการเมืองการปกครองในระบอบ

²⁵ หจข. ศธ. 1/392 คณะรัฐมนตรีเสนอความคิดเห็นเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับกระทรวงธรรมการรวม 34 ฉบับมาให้พิจารณา (3 สิงหาคม – 22 พฤศจิกายน 2476) หน้า 3-4.

²⁶ ไสภ ปาลบุตร, รองอำมาตย์ตรี, แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1, หน้า 48.

รัฐธรรมนูญเท่านั้น กล่าวคือประสบการณ์จากการปฏิวัติฝรั่งเศส ทำให้กลุ่มผู้นำของคณะราษฎร ตระหนักว่าปัญหาสำคัญภายหลังการปฏิวัติสำเร็จนั้นคือปัญหาเรื่องการแก่งแย่งกันเป็นหัวหน้า ดังที่ ปรีดี พนมยงค์ ได้วิเคราะห์ไว้ว่า

“ความสนใจของผู้ปฏิวัติในครั้งนั้น มุ่งหน้าไปในทางที่จะเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลผู้เป็นประมุขแห่งการปกครอง เช่นเปลี่ยนแปลงราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญมาเป็นแบบประชาธิปไตยโดยไม่มีพระมหากษัตริย์ เป็นต้น... เมื่อจุดมุ่งหมายแห่งการปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศสมีในเรื่องแบบเมื่อเปลี่ยนแปลงแล้ว ปัญหาบุคคลที่จะมาเป็นประมุขหรือหัวหน้าการปกครองก็ย่อมเกิดขึ้นไม่รู้จักจบ และนำความหายนะมาสู่ประเทศชาติได้ ...ฉะนั้นผู้ที่ก่อการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญจึงมุ่งไปในทางที่จะก่อให้เกิดความสุขสมบูรณ์แก่ราษฎรตามแนวหลัก 6 ประการ มากกว่าที่จะก้าวลงในเรื่องแบบในเรื่องบุคคล”²⁷

จากข้อความข้างต้นทำให้กล่าวได้ว่า คณะราษฎรเห็นว่าพระมหากษัตริย์สำคัญในแง่ที่มีหน้าที่เป็นประมุข เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยของชาติ และเกิดความสำเร็จในการปฏิวัติ ไม่ได้มองในแง่ของความเป็นสถาบันที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังเช่นความหมายของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และพบว่าแนวคิดและการอธิบายเรื่องกษัตริย์ในลักษณะดังกล่าวมานี้ได้ดำรงอยู่ตลอดระยะเวลาที่คณะราษฎรมีบทบาทในการบริหารประเทศ ระหว่าง พ.ศ.2475 - 2487 การตระหนักถึงความจำเป็นของกษัตริย์ดังที่ได้กล่าวมาจึงทำให้คณะราษฎรทำพิธีขอพระราชทานอภิไทษ ในวันที่ 30 มิถุนายน 2475 หลังจากนั้นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์และคณะราษฎรจึงอยู่ในภาวะของความประนีประนอม อาจกล่าวได้ว่าการประนีประนอมเพียงชั่วขณะหนึ่งระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับคณะราษฎรนั้น เนื่องมาจากต่างฝ่ายต่างหวังว่าความสัมพันธ์ที่ดีกับอีกฝ่ายหนึ่งจะมีประโยชน์ต่อฐานะของตนในวันข้างหน้า โดยทัศนคติของผู้นำฝ่ายพลเรือนของคณะราษฎรคือหลวงประดิษฐมนูธรรมเห็นว่าการมีกษัตริย์ต่อไปจะช่วยให้มี

²⁷ ปรีดี พนมยงค์, “คำนำ” ใน พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา, ประวัติศาสตร์สมัยการปฏิวัติฝรั่งเศส และสมัยเปลี่ยนแปลงไปนาปาร์ต ภาค 1 (โรงพิมพ์เจตนาผล, 2477) อ้างถึงใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม (กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย), หน้า 36.

ปัญหาการแก่งแย่งกันเป็นใหญ่เหมือนดังที่เกิดขึ้นในการปฏิวัติของฝรั่งเศส ส่วนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าจะได้ช่วยประคับประคองให้มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรได้โดยสะดวก²⁸

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในทางปฏิบัติทั้งสองฝ่ายจะแสดงความร่วมมือร่วมใจ แต่ทศนะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกันนั้นกล่าวได้ว่ายังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยทศนะดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในสังคมสยามตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กล่าวคือนับตั้งแต่มีการขยายตัวของผู้มีการศึกษาในเขตเมือง ก็ได้เริ่มมีทศนะที่เห็นว่าการปกครองที่พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจเด็ดขาดแต่ผู้เดียวนั้น เป็นเครื่องกีดขวางความเจริญของบ้านเมือง จึงได้มีการเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลง นับตั้งแต่ในรูปของการใช้กำลังเช่นกรณีกบฏ ร.ศ.130 หรือการแสดงความคิดเห็นทางหน้าหนังสือพิมพ์ ซึ่งมักใช้ถ้อยคำที่รุนแรงในการวิพากษ์วิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์และการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ดูบทที่ 2) ในเหตุการณ์ปฏิวัติ เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 นั้น ทศนะดังกล่าวนี้ได้ถูกแสดงออกอย่างเป็นทางการใน *ประกาศคณะราษฎร* ซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมได้เริ่มแจกจ่ายในตอนบ่ายของวันดังกล่าวความว่า

“ราษฎรทั้งหลายพึงรู้ไว้เถิดว่า ประเทศนี้เป็นของราษฎรไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่เขาหลอกลวง... ราษฎร ข้าราชการ ทหาร และพลเรือนที่รู้เท่าทันถึงการกระทำอันชั่วร้ายของรัฐบาลดังกล่าว จึงรวมกำลังตั้งเป็นคณะราษฎร และได้ยึดอำนาจของรัฐบาลกษัตริย์ไว้แล้ว คณะราษฎรเห็นว่าการที่จะแก้ไขความชั่วร้ายนี้ได้ก็โดยที่จะจัดการปกครองโดยมีสภา... คณะราษฎรไม่ประสงค์ทำการแย่งชิงราชสมบัติ ฉะนั้นจึงขอเชิญให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ต่อไป...”²⁹

แม้ว่าคณะราษฎรทำพิธีขอพระราชทานอภัยโทษ ในวันที่ 30 มิถุนายน 2475 และปรากฏภาพของความร่วมมือร่วมใจกันหลังจากนั้น แต่ความเป็นปฏิปักษ์ก็ยังคงถูกแสดงออกในรูปแบบ

²⁸ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475*, หน้า 135.

²⁹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา วรรณสูตร ผู้รวบรวม, “เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ.2471 – 2477” (กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532), หน้า 168 – 170.

อื่น ๆ เช่น ยังคงมีการวิพากษ์วิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์อย่างรุนแรงโดยหนังสือพิมพ์ที่เป็นปาก เป็นเสียงให้กับคณะราษฎร เช่น หนังสือพิมพ์ สัจจ ซึ่งมีนายซิม วีระไวทยะเป็นบรรณาธิการ และ 24 มิถุนา ซึ่งมีนายสงวน ตุลารักษ์ เป็นบรรณาธิการ เนื้อหาของการวิพากษ์วิจารณ์นั้นมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเสื่อมโทรมของบ้านเมือง และความชั่วร้ายเหลวไหลของพระมหากษัตริย์ในระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไม่ว่าจะเป็นรัชกาลที่ 5, 6 และ 7³⁰ การเผยแพร่เรื่องราวความเสื่อมเสียของ พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ นี้ น่าจะมีจุดมุ่งหมายคือต้องการแสดงให้เห็นข้อบกพร่อง ของระบอบเก่า เพื่อจะได้นำระบอบใหม่เข้ามาโฆษณาชวนเชื่อ เพื่อให้ราษฎรชื่นชมได้ง่าย ในส่วน ของแบบเรียนนั้น พบว่าได้รับอิทธิพลจากแนวคิดนี้เช่นเดียวกัน โดยพบว่าแม้แบบเรียนจะให้คำ อธิบายพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ในปัจจุบันว่าทรงเป็นหัวหน้าของชาติ แต่มีอำนาจอยู่ใต้รัฐ ธรรมนูญ และทรงร่วมมือกับคณะราษฎรเพื่อจัดการปกครองบ้านเมือง แต่ในขณะเดียวกันพบว่า แบบเรียนได้พยายามทำลายทัศนคติที่ดีเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ตามแบบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งในแง่ความเป็นสถาบันที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นการใช้คำว่า กษัตริย์ ตลอดทั้งเล่ม แทนที่จะเป็น พระมหากษัตริย์ หรือ พระเจ้าแผ่นดิน นอกจากนี้ยังมีมุมมองต่อกษัตริย์ในฐานะที่ทรง เป็นมนุษย์ธรรมดา ซึ่งย่อมมีความคิดหรือการกระทำที่ผิดพลาดได้ และสิ่งนี้นับเป็นจุดอ่อนอัน สำคัญของการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยกล่าวว่าการปกครองที่กษัตริย์มี อำนาจสูงสุดแต่พระองค์เดียวนั้น

“ย่อมมีการพลั้งพลาดได้มาก เพราะเป็นความคิดความเห็นของคนคนเดียวหรือน้อย คน และทั้งกษัตริย์ต้องรับภาระมากมาย”³¹

นอกจากนี้ยังปฏิเสธแนวคิดเรื่องความมีพระคุณของสถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรง เป็นผู้สร้างความสำเร็จอันคงแก่ชาติจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยแบบเรียนได้ให้คำอธิบายใหม่ว่า

³⁰ ดูรายละเอียดใน นัยนา หงษ์ทองคำ, “พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะราษฎร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 304.

³¹ โสภกา ปาลบุตร, รองอำมาตย์ตรี, แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1, หน้า 47.

“กว่าจะได้มาตั้งเป็นปีกแผ่นอย่างในเวลานี้ กินเวลาตั้งหลายร้อยปี และต้องอาศัย
ความฉลาดของคนในหมู่ ช่วยจัดการเรื่อย ๆ มาเป็นลำดับ”³²

นั่นคือการทำให้เห็นว่า ความเจริญก้าวหน้าของประเทศนั้น ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ด้วยคน
เพียงคนเดียว หากแต่ต้องเกิดจากความร่วมแรงร่วมใจกันของคนในชาติ นอกจากนี้แบบเรียนยังได้
เน้นย้ำว่าผู้เป็นเจ้าของประเทศชาติที่แท้จริงนั้นคือราษฎร ซึ่งเป็นคำอธิบายที่สอดคล้องกับการ
ปกครองระบอบใหม่ โดยได้กล่าวว่

“ประเทศสยามไม่ใช่ของคนนั้น หรือของคนนี้โดยเฉพาะ เป็นของคนไทยทุกคน จง
ช่วยถนอมไว้ให้ดี...”³³

อาจกล่าวได้ว่าการกล่อมเกลாதองการเมืองในส่วนที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์นั้น แบบเรียน
ได้ปลูกฝังกล่อมเกล่าให้เข้าใจถึงพระราชมารฐานะของพระมหากษัตริย์ ภายใต้การปกครองในระบอบ
รัฐธรรมนูญ นั่นคือพระมหากษัตริย์ไม่ได้มีความสูงส่งศักดิ์สิทธิ์ และเป็นเจ้าของประเทศตามแบบที่
รัฐบาลในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้เคยปลูกฝังไว้ โดยพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ทรงทำ
หน้าที่เป็นเพียง “หัวหน้า” ของชาติ ที่มีราษฎรทั้งหมดเป็นเจ้าของ

เนื้อหาอีกส่วนหนึ่งของประเด็นที่สองซึ่งแบบเรียนมุ่งนำเสนออีกคือการอธิบายให้นักเรียนเข้าใจถึงรูปแบบและวิธีการของการปกครองระบอบใหม่ อย่างไรก็ตามพบว่าแบบเรียนไม่ได้ให้ความสำคัญในประเด็นนี้มากเท่ากับเรื่องพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะเรื่องพระราชมารฐานะของพระมหากษัตริย์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองมีความอ่อนไหวและง่ายต่อการก่อให้เกิดความขัดแย้งในสังคมมากกว่า นอกจากนี้การให้ความสำคัญกับการอธิบายเรื่องรูปแบบวิธีการปกครองน้อยกว่าน่าจะเป็นสาเหตุที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นคือ รูปแบบการปกครองในขณะนั้นยังไม่มี ความชัดเจน ดังนั้นแบบเรียนจึงได้อธิบายถึงเรื่องนี้ไว้สั้น ๆ ในหน้าสุดท้ายว่า รูปแบบของการปกครองในปัจจุบันนั้นคือ “วิธีปกครองตามรัฐธรรมนูญ”³⁴ จะเห็นได้ว่าแบบเรียนไม่ได้เรียกการปกครองที่เปลี่ยนแปลงใหม่ว่าเป็น “ระบอบประชาธิปไตย” แต่อย่างไร การเรียกการปกครองใหม่ว่า

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

ระบอบรัฐธรรมนูญนี้ พบว่าเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายในเอกสารต่าง ๆ ที่ตีพิมพ์ในช่วง พ.ศ.2475 – 2487 โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ.2475 – 2476 นั้นพบว่ามีการใช้คำว่าประชาธิปไตยไม่น้อยมาก โดยเฉพาะในแบบเรียนของกระทรวงธรรมการที่ออกมาในช่วง พ.ศ.2475 – 2476 พบว่าใช้คำว่าระบอบรัฐธรรมนูญทั้งหมด ซึ่งอาจอธิบายได้ว่าคำว่า “ระบอบประชาธิปไตย” นั้นเป็นคำใหม่และมีลักษณะเป็นนามธรรม อีกทั้งลักษณะของการปกครองหลังการปฏิวัติใหม่ ๆ นั้นยังไม่ใช่ประชาธิปไตยอย่างเต็มรูปแบบ เนื่องจากหัวใจสำคัญของประชาธิปไตยคือการเลือกตั้งนั้นยังไม่เกิดขึ้น ดังนั้นการใช้คำว่า “ระบอบรัฐธรรมนูญ” จึงน่าจะเป็นคำที่สื่อความหมายและง่ายต่อความเข้าใจของนักเรียนและราษฎรมากกว่า กล่าวคือการปกครองระบอบใหม่ซึ่งเกิดขึ้นหลังวันที่ 24 มิถุนายน 2475 นั้นใช้รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด จึงนิยมเรียกการปกครองใหม่ว่า “ระบอบรัฐธรรมนูญ” โดยข้อความในแบบเรียนบางเล่มได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับการเรียกชื่อระบอบการปกครองใหม่ว่า “การปกครองระบอบนี้บางทีเรียกว่าการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้เพราะอาศัยรัฐธรรมนูญเป็นหลักปฏิบัติการนั่นเอง”³⁵

ส่วนรูปแบบวิธีการปกครองนั้นแบบเรียนได้ให้คำอธิบายแต่เพียงสั้น ๆ เกี่ยวกับวิธีการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับสภาผู้แทนราษฎรว่า

“สภาผู้แทนราษฎรนั้น คือ ที่ประชุมของราษฎร สภาจะต้องประชุมปรึกษาหารือการทำงานของบ้านเมืองกันบ่อย แต่ราษฎรอยู่ห่างไกลกัน จะมาประชุมทั้งหมดทุกคนก็มากมายนัก ไม่สะดวกด้วยประการต่าง ๆ และทั้งราษฎรยังไม่สันตติวิธีนี้ ในขั้นแรกจึงให้ผู้ริเริ่มการนี้เลือกตั้งผู้แทนราษฎรขึ้น ๗๐ คน และเลือกเอาสมาชิกใน ๗๐ คนเป็นหัวหน้าคนหนึ่งเรียกว่า ประธานของสภา สำหรับจัดการบ้านเมืองไปก่อน ต่อไปจึงให้เลือกผู้แทนจังหวัดจังหวัดละคนเป็นอย่างน้อย...”³⁶

นอกจากนี้ในส่วนของคำถามท้ายบท พบว่ามีที่ตั้งคำถามให้นักเรียนอธิบายถึงการปกครองระบอบใหม่เพียง 2 ข้อคือคือถามที่ว่า เหตุใดราษฎรจึงมอบหมายให้ผู้แทนทำงานแทนตน?

³⁵ แววยอดพยุ่ง, หนังสืออ่านเรื่องประเทศสยาม (พระนคร: โรงพิมพ์เลปาจารย์, 2479), หน้า 100.

³⁶ โสภากา ปาลบุตร, รองอำมาตย์ตรี, แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1, หน้า, หน้า 48 - 49.

และ ใจความสำคัญของรัฐธรรมนูญนี้มีอะไรบ้าง?³⁷ การที่แบบเรียนยังไม่ได้อธิบายถึงหลักการต่าง ๆ ของระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนยังไม่ได้ให้ความรู้อันจำเป็นสำหรับราษฎรในระบอบประชาธิปไตย เช่นความรู้เรื่องการเลือกตั้ง หรือการใช้สิทธิใช้เสียงต่าง ๆ นั้น น่าจะเนื่องมาจากการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 ยังไม่เสร็จสิ้น ทำให้ยังไม่เห็นถึงรูปแบบการปกครองที่แน่นอนลงตัว จึงทำได้เพียงแต่การอธิบายถึงรูปแบบการปกครองที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน (มิถุนายน – ธันวาคม 2475) ทำให้กล่าวได้ว่า การปรับปรุงงานด้านการศึกษาเพื่อให้สอดคล้องกับการปกครองในระบอบใหม่ในช่วงก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 นั้น สามารถทำได้สำเร็จเป็นรูปธรรม คือการแต่งแบบเรียนเพื่อกล่อมเกล่าให้นักเรียนเป็นพลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญ ส่วนภารกิจอื่น ๆ เช่นการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ หรือการร่างหลักสูตรใหม่นั้นได้ดำเนินการกันในปี พ.ศ.2476 หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแล้ว

3.2.2 การดำเนินงานของกระทรวงธรรมการ ในช่วงหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475

ในวันที่ 10 ธันวาคม 2475 ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ฉบับถาวร พุทธศักราช 2475 กลุ่มที่มีบทบาทมากที่สุดในการกำหนดสาระสำคัญของรัฐธรรมนูญฉบับนี้คือกลุ่มข้าราชการผู้ใหญ่ นำโดยพระยามโนปกรณนิติธาดา แนวคิดของคนในกลุ่มนี้เป็นลักษณะที่ว่าต้องการให้รัฐธรรมนูญมีการจัดสรรอำนาจที่มีการลดหลั่นเป็นลำดับขั้น จากเดิมที่พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ให้อำนาจสูงสุดแก่สภาผู้แทนราษฎร นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยที่รัฐไม่ต้องเข้าไปแทรกแซงระบบเศรษฐกิจและสังคมมากนัก³⁸

ประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งคือพระมหากษัตริย์ยังได้รับการส่งเสริมโดยรัฐธรรมนูญให้มีพระราชอำนาจมากขึ้น เมื่อเทียบกับที่ทรงได้รับในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน-

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า49.

³⁸ ศึกษาภูมิหลังและแนวคิดของคณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญได้ใน อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, 2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ, หน้า 112 – 115.

สยามชั่วคราว* กล่าวคือรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 ได้เพิ่มพระเกียรติยศให้กับพระมหากษัตริย์ โดยใช้คำว่า “พระมหากษัตริย์” แทน “กษัตริย์” ดังที่ปรากฏในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ทั้งยังเพิ่มมาตรา 5 ระบุให้ “พระมหากษัตริย์ทรงดำรงตำแหน่งจอมทัพสยาม” นอกจากนี้ยังพบว่าการตัดมาตรา 6 ของพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ออกไปความว่า “กษัตริย์จะถูกฟ้องร้องคดีอาญา ยังโรงศาลไม่ได้ เป็นหน้าที่ของสภาผู้แทนราษฎรจะวินิจฉัย” และที่สำคัญที่สุดคือการเพิ่มพระราชอำนาจให้แก่พระมหากษัตริย์ในการยับยั้งพระราชบัญญัติก่อนบังคับใช้เป็นกฎหมายได้³⁹

ส่วนนโยบายการศึกษาในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ พบว่ายังมีข้อกำหนดเดิมในเรื่องสมัยของสภาฯ โดยเปลี่ยนรูปเป็นมาตรา 65 ของบทเฉพาะกาล กล่าวคือ นับตั้งแต่วันใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวให้มีสมาชิกสภาสองประเภท คือมาจากการเลือกตั้งและการแต่งตั้งจำนวนเท่ากัน และภายในสิบปี (คือ พ.ศ.2485) หรือเมื่อราษฎรมีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งจบบั้นประถมศึกษามากกว่ากึ่งหนึ่ง ให้มีผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้งเพียงอย่างเดียว⁴⁰ ภายหลังจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ ได้มีการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดที่ 1 มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีรวม 19 คน⁴¹

ในส่วนของกระทรวงธรรมการนั้นพบว่าระหว่างกร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ กิจการของกระทรวงฯ ได้พัฒนาก้าวหน้ามาตามลำดับ ทั้งทางด้านการจัดรูปแบบองค์กร และในด้านการวาง

* ในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ระบุถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไว้ว่า กษัตริย์เป็นประมุขสูงสุดของประเทศ พระราชบัญญัติก็ดี คำวินิจฉัยของศาลก็ดี การอื่น ๆ ซึ่งจะมีกฎหมายระบุไว้โดยเฉพาะก็ดีจะต้องกระทำในนามของกษัตริย์ (มาตรา 3) ผู้เป็นกษัตริย์ของประเทศคือพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การสืบมรดกให้เป็นไปตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ พ.ศ.2467 และด้วยความเห็นของสภาผู้แทนราษฎร (มาตรา4) กษัตริย์มีเหตุจำเป็นชั่วคราวที่จะทำหน้าที่ไม่ได้หรือไม่อยู่ในพระนคร ให้คณะกรรมการราษฎรเป็นผู้ใช้สิทธิแทน (มาตรา 5) กษัตริย์จะถูกฟ้องร้องคดีอาญา ยังโรงศาลไม่ได้ เป็นหน้าที่ของสภาผู้แทนราษฎรจะวินิจฉัย (มาตรา 6) การกระทำใด ๆ ของกษัตริย์ต้องมีคณะกรรมการราษฎรผู้หนึ่งผู้ใดลงนามด้วย โดยได้รับความยินยอมของคณะกรรมการราษฎร จึงจะใช้ได้ มิฉะนั้นจะเป็นโมฆะ(มาตรา 7) (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร, เอกสารทางการเมืองและการปกครองไทย พ.ศ.2417 – 2477, หน้า 213 – 214.)

³⁹ ดูรายละเอียดใน ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, 2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ, หน้า 135 – 239.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 238.

⁴¹ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 55/2475, หน้า 857 – 872.

นโยบายการศึกษา ในด้านการจัดรูปแบบองค์กรนั้นพบว่ารัฐบาลได้ออก พระราชบัญญัติปรับปรุง กระทรวง ทบวง กรม พ.ศ.2476 พระราชบัญญัตินี้ได้แบ่งหน้าที่ของกระทรวงธรรมการออกเป็น 5 กรม กรมที่มีหน้าที่ในการดูแลงานด้านการศึกษาชาติโดยตรงคือ กรมศึกษาธิการ ส่วนกรม วิชาธิการ ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ได้ถูกยุบลงเป็น กองวิชาการ ใน กรมศึกษาธิการ ส่วนผู้ที่ดูแลงานด้านการศึกษา นั้น มีตำแหน่งลดหลั่นกันตามลำดับคือ

- เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ (ชื่อตำแหน่งเดิมคือ เสนาบดี) (ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการตั้งแต่เดือนกันยายน 2475 และ เมื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ แล้ว ก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ)
- พระยาปริชานุศาสน์ ดำรงตำแหน่งรักษาการปลัดกระทรวงธรรมการ (ชื่อตำแหน่งเดิม คือปลัดทูลฉลองฯ)
- พระยาพาณิชยสารวิเทศ (ผาด มนธาตุลิน)^{*} ดำรงตำแหน่งรักษาการอธิบดีกรม ศึกษาธิการ
- พระชำนานุญอนุศาสน์ (ทองคำ โคบาลสุด)^{**} ทำการแทนหัวหน้ากองวิชาการ⁴²

เมื่อพิจารณาถึงภูมิหลังของบุคคลซึ่งมีหน้าที่สำคัญต่องานด้านการศึกษาดังรายชื่อที่เสนอ มา พบว่าเกือบทุกคนเป็นนักเรียนครูจากอังกฤษ สอดคล้องกับภาคการเมืองในเวลานั้นซึ่ง ข้าราชการผู้ใหญ่ที่มีภูมิหลังเป็นนักเรียนเก่าจากอังกฤษ มีบทบาทสูงสุดในการบริหารประเทศ อังรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์ ให้ความเห็นว่า สามารถเห็นความ "ใหม่" จากแนวคิดและวิธีการปฏิบัติงานของคณกลุ่มนี้ได้ แต่ขณะเดียวกันกลุ่มอนุรักษนิยมนี้ก็มีแนวคิดของของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่โดย ทั่ว ๆ ไปคือการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ต้องค่อยเป็นค่อยไป พยายามผสมผสานหลักการใหม่ ๆ กับจารีต

^{*} พระยาพาณิชยสารวิเทศ (พ.ศ. 2431 – 2513) จบการศึกษาด้านพาณิชยศาสตร์ และวิชาครูจาก มหาวิทยาลัยเบอร์มิงแฮม ประเทศอังกฤษ เคยดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ด้านการศึกษาคือ ในปี พ.ศ.2470 – 2473 เป็นผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ (ศึกษาธิการ, กระทรวง, ประมวลประวัติครู, หน้า 225.)

^{**} พระชำนานุญอนุศาสน์ (พ.ศ. 2430 – 2500) จบการศึกษามายในประเทศคือได้วุฒิ ป.ม. เคยดำรง ตำแหน่งสำคัญด้านการศึกษาคือ ในปี พ.ศ.2467 - 2470 ดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองวิชาการ, หัวหน้ากอง ศาสนาสมบัติ (ศึกษาธิการ, กระทรวง, ประมวลประวัติครู, หน้า 120.)

⁴² รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 138.

ประเพณีของสังคม พิจารณาความเป็นจริงควบคู่กับหลักการ 'ไม่ใช่ยืนยันหลักการเพียงอย่างเดียว'⁴³ แนวคิดและวิธีปฏิบัติเช่นนี้ทำให้งานด้านการศึกษาในช่วงที่คนกลุ่มนี้กำกับดูแล คือระหว่างปี พ.ศ.2475 – 2476 ไม่ได้มีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างที่จะเรียกได้ว่าเป็นการ "พลิกแผ่นดิน" หากแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงให้เหมาะแก่ระบอบใหม่อย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยผสมผสานกับแนวคิดบางประการที่มีมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ด้วย กระทรวงธรรมการได้แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎรเป็นครั้งแรก ความว่า

1. จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาให้ทั่วทั้งกรุงเทพฯ และหัวเมือง เพื่อให้ได้ปริมาณตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ
2. ในส่วนการปรับปรุงคุณสมบัติแห่งการศึกษาทั่วไป จะแก้ไขให้พิเศษขึ้นด้วยการตั้งพิธี ผูกหัตถ์ครูทุกประเภททุกชั้นจนพอแก่การ เพราะการสอนจะสำเร็จเป็นผลดีสมหมายก็ ด้วยได้มีผู้สอนล้วนแต่เป็นครูที่ได้ฝึกหัดอบรมมาดีแล้ว
3. ในส่วนวิชาอาชีพ จะริบจัดตั้งโรงเรียนวิสามนัญศึกษาทั้งแผนกสิกกรรม อุตสาหกรรมและพาณิชการให้ครบครัน ตั้งแต่ประถมศึกษาขึ้นไปเพื่อจะได้ไม่มีแต่การเรียน หนังสือเป็นสามัญศึกษาไปส่วนเดียวเหมือนเดิมนี้
4. ในส่วนการศึกษาชั้นสูง จะจัดมหาวิทยาลัยให้สามารถสอนชั้นปริญญาที่เราต้องการได้ทัดเทียมกับมหาวิทยาลัยในนา ๆ ประเทศ เพื่อผู้เรียนจะได้สำเร็จการศึกษาชั้นอุดมได้ในเมืองเราเอง โรงเรียนมัธยมบริบูรณ์สำหรับสอนนักเรียนป้อนมหาวิทยาลัย ก็จัดให้มีในหัวเมืองด้วย เพื่อเด็กมีเขาวนผู้เกิดในท้องถิ่นต่าง ๆ จะได้เข้าถึงการเรียนชั้นนี้ได้สะดวก
5. ในส่วนเครื่องอุปกรณ์การศึกษา เช่น แบบเรียน ห้องสมุด ทุนเล่าเรียน การกีฬา การอนุสภาคาชาด การลูกเสือ ฯลฯ เหล่านี้ก็จะจัดให้มีขึ้นแพร่หลายจนพอความต้องการ
6. จะอุปถัมภ์การศาสนาอันเป็นปัจจัยสำคัญในการอบรมมนุษยธรรม ให้สำเร็จประโยชน์ แห่งการอบรมนั้นยิ่งขึ้น⁴⁴

⁴³ อังรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์, 2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ, หน้า 249 – 253.

⁴⁴ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 47/2475 (วิสามนัญ) 20 ธันวาคม 2475, หน้า 701 -

นโยบายของกระทรวงธรรมการดังได้กล่าวมา ทำให้เห็นว่าสิ่งที่กระทรวงธรรมการให้ความสำคัญมากที่สุดก็คือการมุ่งขยายการศึกษาในระดับประถมศึกษา โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้บรรลุเป้าหมายตาม มาตรา 65 ในบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ เป็นสำคัญ น่าสังเกตว่าในเรื่องการขยายการประถมศึกษาให้ทั่วถึงนี้ เป็นเป็นสิ่งที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้พยายามผลักดันมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ดูบทที่ 2) จึงอาจกล่าวได้ว่า ในช่วงปีแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้ จุดมุ่งหมายทางการศึกษาของนักการศึกษาและฝ่ายการเมืองมีความสอดคล้องกันพอดี นั่นคือ นักการศึกษาต้องการขยายการศึกษาระดับประถมให้ทั่วถึง เพื่อการสร้างพลเมืองที่มีคุณภาพอันนำไปสู่ความเข้มแข็งของประเทศ ในขณะที่การเมือง ก็ต้องการปริมาณของโรงเรียนประถมจำนวนมากเช่นเดียวกัน เพราะการประถมศึกษาได้กลายเป็นเงื่อนไขของการมีประชาธิปไตยที่สมบูรณ์

3.2.2.1 การประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475

หลังจากที่กระทรวงธรรมการได้แถลงนโยบายต่อสภาแล้ว ในอีก 3 เดือนต่อมา คือในเดือนมีนาคม 2475 (ปฏิทินเก่า) สภาผู้แทนราษฎรก็ได้ลงมติเห็นชอบให้ประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475 แผนการศึกษาชาติฉบับแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กำหนดจุดมุ่งหมายไว้ว่า

“1. ความมุ่งหมายแห่งการศึกษาของชาติ คือ ให้พลเมืองทุกคนไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่อัตตภาพของตน ๆ คือ พอสมควรแก่ภูมิปัญญาและทุนทรัพย์ เพื่อให้ทุกคนได้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองในทางอาชีพซึ่งตนเกิดมาสำหรับกระทำ.

2. เพื่อการอาชีพของตน กุลบุตรกุลธิดาควรได้รับการศึกษาทั้งสามัญและวิสามัญทั้งสองฝ่าย ซึ่งกำหนดไว้เป็นชั้น ๆ ตามภูมิปัญญาและทุนทรัพย์.

3. เพื่อความสมบูรณ์แห่งพสกนิกรสยาม ท่านให้จัดการศึกษาทั้งสามส่วนล้วนพอเหมาะกัน คือ (๑) จริยศึกษา – อบรมให้มีศีลธรรมดีงาม (๒) พุทธิศึกษา – ให้มีปัญญาความรู้ (๓) พลศึกษา – ฝึกหัดให้เป็นผู้มีร่างกายบริบูรณ์”⁴⁵

เมื่อพิจารณาจุดมุ่งหมายของร่างประกาศแผนการศึกษาชาติที่ได้ยกมา ทำให้เห็นว่าการให้พลเมืองทุกคนในชาติทุกชั้นวรรณะได้รับการศึกษาตามสมควรแก่อัตภาพ, การส่งเสริมเรื่องการอาชีพ และการให้การศึกษาด้าน จริยศึกษา พุทธิศึกษา พลศึกษา ในสัดส่วนที่พอเหมาะกันนั้น ล้วนแต่เป็นแนวคิดของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งได้เสนอแนะมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ไม่ได้รับการตอบสนองจากกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ผู้บริหารประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่มีแนวคิดแบบชาตินิยม – ทหารนิยม (ดูบทที่ 2) โดยทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาของกลุ่มดังกล่าวนี้มักจะเห็นว่าการศึกษามีไว้เพื่อคนส่วนน้อยเพื่อการไต่เต้าสถานะทางสังคม จากราษฎรไปเป็นพลเมืองดีของรัฐ และเป็นข้าแผ่นดินที่ดีตามลำดับ ทัศนะเช่นนี้ทำให้การขยายตัวของการศึกษาไปสู่ทวยราษฎร์เป็นไปอย่างเชื่องช้า จำนวนนักเรียนที่ได้รับการศึกษาในระดับสูงคือระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษามีจำนวนน้อยมาก⁴⁶ ในขณะที่กลุ่มนักการศึกษาชั้นนำซึ่งนำโดย เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี และ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ต่างก็อุทิศทั้งกำลังความคิดและกำลังกาย พากเพียรชี้แจงให้ทั้งรัฐบาลและประชาชนยอมรับคุณค่าของการศึกษา ซึ่งคนกลุ่มนี้เห็นว่าเป็นเครื่องมือในการสร้างประสิทธิภาพกำลังคนอันเป็นพลเมืองของชาติให้มีความสามารถในการสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจ แข่งขันทัดเทียมกับชาติอื่น ๆ ได้ (ดูบทที่ 2) ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับความเจริญก้าวหน้าดังกล่าวนี้พบว่ามีสอดคล้องกับแนวคิดของผู้นำในระบอบใหม่⁴⁷ เห็นได้จากในกรทดลองฟื้นความรู้ความเข้าใจผู้สมัครรับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ในปี พ.ศ.2475 นั้น ได้กำหนดให้มีการใช้หนังสือของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เรื่อง เศรษฐวิทยา – ปกิณณกของครูเทพ เป็นหนังสือเล่มหนึ่งให้ผู้สมัครรับเลือกตั้งอ่านประกอบการทดลองฟื้นความรู้⁴⁸ อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดทางการศึกษาซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์

⁴⁵ หจช. (2)สร.0201.24/1 หลักสูตรสำหรับชั้นประถมและมัธยมศึกษาหรือเรื่องประมวลศึกษา (แผนการศึกษาหรือโครงการศึกษาของชาติ ตอน 1 (22 สิงหาคม 2475 – 3 เมษายน 2480), หน้า 4.

⁴⁶ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475, หน้า 73.

⁴⁷ ดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475, หน้า 112 - 115.

⁴⁸ หจช ศธ. 2/319 พระราชกฤษฎีกาให้มีการเลือกผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ประกาศกระทรวงธรรมการหนังสือความเรียงเรื่องครูเทพ แผนกเศรษฐกิจ พ.ศ. 2475 (16 มีนาคม 2475 – 24 พฤษภาคม 2476)

มนตรีได้พยายามผลักดันและเสนอแนะต่อสังคมตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2460 จนถึงทศวรรษ 2470 นั้น ได้รับการยอมรับจากกลุ่มคณะราษฎรในระดับหนึ่ง ทำให้ท่านได้รับเลือกให้เข้ามาร่วมงานและวางแผนการศึกษาชาติในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งสำหรับร่างประกาศแผนการศึกษาชาติฉบับนี้ก็คือ ไม่ได้แสดงจุดมุ่งหมายที่จะสนับสนุนการปกครองในระบอบใหม่ ซึ่งอาจอธิบายได้ว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีซึ่งเป็นแกนนำในการร่างแผนการศึกษาชาตินั้นมีแนวคิดทางการศึกษาที่ชัดเจนอยู่แล้ว และเป็นแนวคิดซึ่งได้เกิดขึ้นมาก่อนการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังนั้นเมื่อเกิดการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองและท่านได้มีโอกาสเข้ามาวางแผนการศึกษาชาติ ท่านจึงไม่ลังเลที่จะนำแนวคิดซึ่งไม่มีโอกาสได้ใช้นับตั้งแต่พ้นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการใน พ.ศ.2469 มาทำให้เกิดเป็นรูปธรรมขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง อย่างไรก็ตามบริบททางสังคมและการเมืองในช่วงเวลานั้น ก็เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้แผนการศึกษาชาติไม่ได้เน้นเรื่องการล้อมกลาทางการเมือง กล่าวคือ แผนการศึกษาชาติฉบับนี้ร่างขึ้นภายใต้การบริหารงานของรัฐบาลชุดแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งเป็นระยะเวลาที่การเมืองการปกครองยังอยู่ในภาวะที่สงบเรียบร้อย ทำให้ไม่มีการระบุเรื่องการล้อมกลาทางการเมืองอย่างในแผนการศึกษาชาติ รวมทั้งนโยบายที่กระทรวงธรรมการประกาศออกมาอย่างเป็นทางการ เป้าหมายของการศึกษาในส่วนที่เกี่ยวกับการเมืองในช่วงเวลานี้จึงเป็นแต่เพียงการจัดการศึกษาชั้นประถมให้ได้ทั้งคุณภาพและปริมาณเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในบทเฉพาะกาลมาตรา 65 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ เท่านั้น นอกจากนี้ในส่วนของสภาผู้แทนราษฎรเอง ก็ไม่ได้มีปัญหาอันใดกับการที่แผนการศึกษาชาติฉบับนี้ไม่ได้แสดงจุดมุ่งหมายที่จะล้อมกลาทางการเมืองให้นักเรียนเป็นพลเมืองดีในระบอบรัฐธรรมนูญ เห็นได้จาก ในวันที่ 3 มีนาคม 2475 (ปฏิทินเก่า) ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ประธานกรรมการ "สภาการศึกษา" (*สภาการศึกษา* ตั้งขึ้นวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2475 เพื่อทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของกระทรวงธรรมการ โดยตั้งขึ้นแทน *คณะกรรมการการศึกษา*) ได้แถลงต่อที่ประชุมเพื่อรับทราบร่างประกาศแผนการศึกษาชาติ โดยมีใจความสำคัญว่า การศึกษาในสมัยปัจจุบันเป็นการศึกษาสำหรับชาติ คือต้องการให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาตามอัธยาศัย ดังนั้นจึงเป็นเรื่องใหญ่ที่ต้องการการวางแผน เพื่อเป็นหลักให้ทุกฝ่ายในชาติได้รับรู้ เพื่อยึดเป็นแนวทางปฏิบัติ และเพื่อเป็นแนวทางแก่รัฐบาลชุดต่อไปด้วย⁴⁹ การประชุมสภาผู้แทนราษฎรในครั้งต่อมา สภาฯ ได้เปิดโอกาสให้สมาชิกได้ซักถามเกี่ยวกับญัตติของ

⁴⁹ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 54/2475, หน้า 792 - 795.

คณะรัฐมนตรีว่าด้วยร่างประกาศแผนการศึกษาชาติดังกล่าว ปรากฏว่ามีการซักถามและเสนอความคิดเห็นต่าง ๆ อาทิเช่น เรื่องการส่งนักเรียนไปต่างประเทศ, การจัดการศึกษาสำหรับเด็กเล็ก ๆ, การจัดการศึกษาสำหรับผู้หญิง, เกณฑ์ในการให้คะแนนนักเรียน, การให้ความสำคัญกับการสอนภาษาอังกฤษ ฯลฯ⁵⁰ จะเห็นได้ว่าในส่วนของสภาผู้แทนราษฎรเองก็ไม่ได้เห็นความสำคัญของการกล่อมเกลாத่างการเมืองผ่านระบบการศึกษา ทั้งนี้ น่าจะเนื่องมาจากเหตุผลที่ว่าสังคมยังไม่ได้ผ่านประสบการณ์ของความขัดแย้งทางการเมือง ที่จะทำให้มองเห็นถึงความไม่มั่นคงของระบอบรัฐธรรมนูญนั่นเอง แผนการศึกษาชาติฉบับนี้ได้ผ่านการลงมติเห็นชอบในสภาผู้แทนราษฎรและประกาศใช้ในเดือนมีนาคม 2475 (ปฏิทินเก่า)

3.2.2.2 การกล่อมเกลาท่างการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วงหลังการประกาศใช้ แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475

สิ่งที่จะเกิดขึ้นในช่วงหลังการประกาศใช้แผนการศึกษาชาตินั้น น่าจะได้แก่การร่างหลักสูตรใหม่ให้สอดคล้องกับแผนการศึกษาชาติดังกล่าว แต่ในความเป็นจริงนั้นพบว่าการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาเพื่อให้สอดคล้องกับระบอบใหม่เป็นไปอย่างล่าช้ามาก โดยพบว่าหลังวันปฏิวัติจนถึงปลายปี พ.ศ.2476 นั้น โรงเรียนต่าง ๆ ยังคงใช้หลักสูตรคือหลักสูตร พ.ศ.2464 ที่ใช้มาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในการจัดการเรียนการสอน กระทรวงธรรมการเพียงแค่จัดพิมพ์หลักสูตรดังกล่าวนั้นแจกจ่ายให้กับโรงเรียนต่าง ๆ ไปใช้ในระหว่างที่รอหลักสูตรใหม่ ดังปรากฏใน “แจ้งความ”^{*} ของหลักสูตรสำหรับชั้นประถมศึกษาที่จัดพิมพ์ขึ้นในเดือนเมษายน พ.ศ.2476 ว่าเป็นการจัดพิมพ์ขึ้นเพื่อแจกให้โรงเรียนต่าง ๆ ได้ใช้เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอนไปพลางก่อน เนื่องจาก “รอหลักสูตรที่กำลังแก้ไขใหม่อยู่”⁵¹ หลักสูตรที่พิมพ์แจกในครั้งนี้ไม่มีความแตกต่างจากหลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ.2464 ซึ่งเป็นหลักสูตรสุดท้ายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แต่อย่างใด โดยเฉพาะวิชา จรรยา และวิชา ความรู้เรื่องเมืองไทย^{*} นั้น อัน

⁵⁰ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 55/2475, หน้า 857 – 872.

^{*} หมายถึง “คำนำ”

⁵¹ ธรรมการ, กระทรวง, ประมวลวิชาภาค 2 หลักสูตรประถมศึกษา ปีที่ 1 ถึงปีที่ 3 ชาย และ หญิง (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ.2476), แจ้งความ

^{*} คือวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์สำหรับชั้นประถมศึกษา

เป็นวิชาที่มีเนื้อหาเพื่อการกล่อมเกลາทางการเมืองนั้นพบว่าไม่ได้มีการปรับปรุงให้เหมาะสมแก่สมัยที่
มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเลย โดยทั้งสองวิชาได้กำหนดเนื้อหาสาระสำคัญของการสอนไว้ดัง
นี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 1 หลักสูตรประถมศึกษา (ชาย) สำหรับแบ่งเรียน ๓ ปี

วิชาที่บังคับให้สอน*

วิชา	ความมุ่งหมายในการที่ให้สอนวิชานี้	รายการที่ต้องสอน
<p>จรรยา</p>	<p>เป็นการกล่อมเกลาอัธยาศัยใจคอ ฝึกหัดให้เป็นคนมีนิสัยเรียบร้อย เพื่อโตขึ้นจะได้เป็นพลเมืองดี รู้จักแสวงหาอาชีพในทางชอบ การฝึกสอนนั้นไม่ใช่สักแต่สอนให้รู้แล้วไม่ประพฤติให้เป็นไปตามรู้ ต้องฝึกให้ประพฤติได้จริงๆ จึงจะครบองค์ของการฝึกสอน ความสำเร็จของการสอนจรรยานั้นอยู่ที่ประพฤติได้ ไม่ใช่อยู่ที่เป็นแต่รู้</p>	<p>๑. ให้มีนิสัย ซื่อตรง และจริงจังในการทำงานทั้งปวง</p> <p>๒. มีจิตต์อารีเผื่อแผ่ คิดถึงประโยชน์ของหมู่คณะมากกว่าประโยชน์ของบุคคลหรือประโยชน์ของตน</p> <p>๓. มีใจองอาจกล้าหาญ แต่อ่อนน้อมสุภาพเรียบร้อย</p> <p>๔. กตัญญู กตเวทิต์ รู้คุณบิดามารดา ครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์ และผู้อื่น ตลอดถึงหมู่คณะ และบ้านเมือง รักและพยายามสนองผู้มีคุณ ตลอดจนคิดช่วยเหลือบำรุงหมู่คณะและชาติบ้านเมืองให้เจริญ</p> <p>๕. มัธยัสถ์ คือพอดีไม่สุรุ่ยสุร่าย และไม่ตระหนี่ในส่วนการใช้จ่าย รู้จักยอมจ่ายแต่ควรและเท่าที่ควร ในส่วนการสั่งเสียมิโลภ รู้ยอมในการเสีย</p> <p>๖. เพียร ขยันทำงาน และทำประโยชน์ทดแทนสมบัติของโลก ซึ่งตนต้องกินและใช้ให้หมดเปลืองไป ทำตนให้เป็นประโยชน์อยู่เสมอ ไม่ปล่อยเวลาและอายุให้เปลืองไป โดยหาประโยชน์มิได้</p> <p>วิธีสอน ควรอาศัยพระศาสนา และพระบรมราชาบาท พลุกใจเสียป่า และสุภาชิตต่าง ๆ เป็นเครื่องชักจูง</p>

ที่มา: กระทรวงธรรมการ, ประมวลศึกษามาตร ๒ หลักสูตรประถมศึกษ ปีที่ ๑ ถึงปีที่ ๓ ชาย และ หญิง (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ.2476), หน้า 1 - 3.

* ผู้วิจัยยกมาเฉพาะวิชาที่ใช้กล่อมเกลาทางการเมืองคือ วิชาจรรยา และวิชาความรู้เรื่องเมืองไทย

ตารางที่ 1 (ต่อ)

วิชา	ความมุ่งหมายในการที่ให้ สอนวิชานี้	รายการที่ต้องสอน
ความรู้เรื่อง เมืองไทย	<p>เพื่อให้รู้จักบ้านเมืองของตัวเองว่าเป็นอย่างไร ไฉนจึงได้ตั้งหลักฐานเป็นปีกแผ่นแน่นหนาขึ้นได้ เพื่อจะได้เกิดความรักชาติบ้านเมือง และคิดบำรุงชาติบ้านเมือง โดยตั้งตัวไว้ให้เป็นพลเมืองดี</p>	<p>ก. ให้รู้วิชาภูมิศาสตร์เป็นการเปิดหูเปิดตา กับรู้ภูมิศาสตร์สยาม พอเข้าใจประวัติศาสตร์ของสยามทั้งสมัยใหม่และสมัยเก่า</p> <p>ข. ให้รู้ประวัติศาสตร์ของชาติไทยเดิมว่าสืบกันมาแต่ไหนรวบรวมกันเข้าอย่างไร ต้องแข่งขันสู้รบกับใครบ้าง และเปลี่ยนมาโดยลำดับเวลาจนตั้งลงเป็นหลักฐานดังปรากฏในทุกวันนี้หรือไม่</p> <p>ค. ให้รู้วิธีปกครองบ้านเมืองในเวลานี้แต่โดยสังเขป คือรู้ว่าพระเจ้าแผ่นดินคืออะไร กระทรวงมหาดไทยมีไว้ทำไม สมุหเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านคืออะไร ราษฎรจะต้องเชื่อฟังคำของหัวหน้า เหล่านี้รวมเรียกว่าเทศบาล อย่างไร ดังนี้ เป็นต้น</p> <p>หัวข้อทั้ง ๓ แผนกนี้ต้องสอนให้ผู้เรียนเข้าใจและได้ความรู้ว่า ทำไมประเทศสยามจึงตั้งมั่นเป็นชาติบ้านเมืองที่สำคัญขึ้นได้ เพื่อจะได้ผลสำเร็จดังกล่าวไว้ในจุดมุ่งหมายของการสอน อย่าให้นักเรียนเบื่อหน่ายเพราะต้องใช้ความจำมากนัก</p>

ที่มา: กระทรวงธรรมการ, ประมวลวิทยศึกษภาค ๒ หลักสูตรประถมศึกษา ปีที่ ๑ ถึงปีที่ ๓ ชาย และ หญิง (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ.2476), หน้า 6 – 8.

ข้อมูลจากตารางที่ยกมา พบว่าเนื้อหาของหลักสูตรวิชาจรรยาไม่ได้รับการแก้ไขเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด โดยในหลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ.2464 อันเป็นหลักสูตรสุดท้ายของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นระบุถึงจุดมุ่งหมายของการสอนวิชาจรรยาไว้ว่า ให้เป็นการกล่อมเกลานิรันดร์ใจคอ เพื่อฝึกหัดให้เป็นพลเมืองดี รู้จักหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบและต้องการให้ประพฤติได้จริงๆ คือสอนให้มีความซื่อสัตย์ กล้าหาญ สุภาพเรียบร้อยและมีความกตัญญูต่เวที คิดถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน และขยันหมั่นเพียรทำงาน⁵² จะเห็นได้ว่าหลักสูตรที่พิมพ์ขึ้นใหม่ในเดือนเมษายน 2476 นี้ก็ยังมีจุดมุ่งหมายและเนื้อหาเช่นเดิมทุกประการ

ส่วนวิชาความรู้เรื่องเมืองไทยนั้น ในหลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ.2464 ระบุจุดมุ่งหมายในการสอนไว้ว่า มุ่งหมายให้รู้จักประเทศไทยทั้งในด้านภูมิศาสตร์และพงศาวดาร เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจและรักชาติ รวมทั้งเข้าใจวิธีการปกครองบ้านเมืองในขณะนั้นพอสมควร⁵³ จะเห็นได้ว่าในส่วนของจุดมุ่งหมายนั้นหลักสูตรที่พิมพ์ขึ้นในเดือนเมษายน พ.ศ.2476 ยังคงมีจุดมุ่งหมายเช่นเดียวกับหลักสูตรสุดท้ายของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ส่วนรายการที่ต้องสอนนั้นก็ไม่ได้รับการปรับปรุงให้เหมาะสมแก่สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองแต่อย่างใด โดยการอธิบายถึงความลดหลั่นของอำนาจในแบบของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่มีการใช้อำนาจลดหลั่นจากพระเจ้าแผ่นดิน กระทรวงมหาดไทย สมุหเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ กำนัน และ ผู้ใหญ่บ้านตามลำดับ ในขณะที่เนื้อหาที่จำเป็นเกี่ยวกับการปกครองระบอบใหม่ เช่น รัฐธรรมนูญ, สภาผู้แทนราษฎร ฯลฯ ไม่ได้มีการระบุให้สอนเลย

ทำให้กล่าวได้ว่าการดำเนินงานของกระทรวงธรรมการในเรื่องเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรใหม่ให้เหมาะสมแก่สมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น เป็นไปอย่างล่าช้าและไม่มีประสิทธิภาพเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งน่าจะเป็นเหตุมาจากปัญหาการขาดบุคลากรของกระทรวงธรรมการดังที่พระยาประมวญวิชาพูลได้บรรยายถึงสภาพของกระทรวงธรรมการภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ ว่า

⁵² อุไรवास ปรีดีดิถก, "การวิเคราะห์คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีในประวัติศาสตร์การศึกษาภาคบังคับของไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญามหาบัณฑิตภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 112 – 113.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 113.

“เวลานี้ข้าราชการกระทรวงธรรมการชั้นหัวหน้าได้ออกจากราชการไปตาม ๆ กัน และยังมีไม่มีผู้ใดมาสวมแทน ทำให้การทำงานทับถมผู้ที่ได้รับฝากไว้มากอยู่ การมี ตำแหน่งว่างเป็นจำนวนมากเช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้พยายามป็นข้าราชการชั้นผู้น้อยเพื่อหาประโยชน์ส่วนตัว เวลานี้ก็ปรากฏอยู่บ้างแล้ว ข้าพเจ้าเกรงว่านับวันจะมากขึ้นทุกที จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแก้ไขโดยเร็ว...ถ้าได้โปรดให้กรมการรับพิจารณาในส่วนกระทรวงธรรมการโดยเร็วที่สุดได้จะเป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองอย่างยิ่ง”⁵⁴

จากข้อความข้างต้นทำให้เห็นว่าการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นส่งผลกระทบต่อบุคลากรของกระทรวงธรรมการ คือ ข้าราชการชั้นหัวหน้าที่ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับระบอบใหม่ได้ ต้องออกจากราชการไป ทำให้งานของกระทรวงฯ ต้องหยุดชะงัก สิ่งที่ผู้บริหารกระทรวงธรรมการเห็นว่าต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วนจึงเป็นเรื่องของการจัดวางตัวบุคคล จึงน่าจะเป็นผลให้งานด้านอื่น ๆ เช่นการร่างหลักสูตรใหม่นั้นล่าช้าออกไป อย่างไรก็ตามพบว่าในส่วนของหนังสือเรียนนั้น ทั้งวิชา จรรยา และวิชา ความรู้เรื่องเมืองไทย ต่างก็มีแบบเรียนเล่มใหม่ ๆ ออกมา และมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ในวิชา จรรยา นั้น พบว่าแบบเรียนที่ใช้มีทั้งแบบเรียนเก่าที่ใช้มาตั้งแต่สมัย สมบูรณาญาสิทธิราชย์ อันได้แก่ แบบเรียน *ธรรมจริยา* เล่ม 1, 2, 4, 5 และ 6 ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี และแบบเรียน *พลเมืองดี* ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี นอกจากนี้ยังมีแบบเรียนที่พิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2476 ได้แก่

- *ประถมจรรยา เล่ม 1* เป็นหนังสือสำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 แต่งโดย รองอำมาตย์โท สนิท ศุขสมาน
- *ประถมจรรยา เล่ม 2* เป็นหนังสือสำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 แต่งโดย รองอำมาตย์โท สนิท ศุขสมาน
- *ประถมจรรยา เล่ม 3* เป็นหนังสือสำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แต่งโดย รองอำมาตย์โท สนิท ศุขสมาน

⁵⁴ หจข. ศธ. 1.1/25 ประธานกรรมการพิจารณาและจัดระเบียบราชการ ธรรมการร่างระเบียบการของกระทรวง และหน้าที่ราชการของกรมกองต่าง ๆ ในกระทรวงธรรมการโดยสังเขป (19 ส.ค. – 25 ต.ค. 2475).

ส่วนแบบเรียนวิชาความรู้เรื่องเมืองไทยนั้น มีแบบเรียนออกมาใหม่อีกหลายเล่ม แบบเรียนที่ออกโดยกระทรวงธรรมการ หรือเรียกว่า แบบเรียนหลวงนั้นได้แก่

- แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2 เป็นแบบเรียนสำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 พิมพ์ในปี พ.ศ.2476 ผู้แต่งคือนายโสภณ ปาลบุตร แบบเรียนเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์หลายครั้ง และแต่ละครั้งก็มีการปรับปรุงให้เหมาะสมแก่กาลสมัย โดยตีพิมพ์ครั้งที่สองในปี พ.ศ.2479 ใช้สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 หรือมัธยมศึกษาปีที่ 2, พิมพ์ครั้งที่สาม ในปี พ.ศ.2480 ใช้สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4

นอกจากนี้ยังมีแบบเรียนของเอกชนอีก 2 เล่ม ซึ่งแต่งขึ้นมาเพื่ออธิบายเรื่องการปกครองในระบอบใหม่ โดยกระทรวงธรรมการได้เปิดโอกาสให้เอกชนแต่งแบบเรียนเหล่านี้เข้ามา หากผ่านการคัดเลือกจากกระทรวงธรรมการก็จะได้รับอนุญาตให้ตีพิมพ์เป็นแบบเรียน ซึ่งปรากฏว่ามีผู้ส่งเข้ามารับการพิจารณาเป็นจำนวนมาก แต่ได้รับคัดเลือกเพียงไม่กี่เล่ม⁵⁵ อันได้แก่

- หนังสือสอนอ่านเรื่องการปกครองของสยาม ผู้แต่งคือพระยาประมวญวิชาพูล แบบเรียนเล่มนี้ไม่ได้กำหนดสำหรับนักเรียนชั้นใดชั้นหนึ่งโดยเฉพาะ แต่กล่าวถึงกลุ่มเป้าหมายที่จะอ่านแบบเรียนนี้ว่า “สำหรับนักเรียนและผู้ต้องการทราบความเบื้องต้นแห่งรัฐธรรมนูญ” ตีพิมพ์ 3 ครั้ง คือในปี พ.ศ.2476, 2477 และ 2481 โดยฉบับที่ตีพิมพ์ครั้งหลังสุดนี้กำหนดให้ใช้กับนักเรียนชั้นมัธยมต้น การได้รับการตีพิมพ์หลายครั้งแสดงถึงการได้รับความนิยมของแบบเรียนเล่มนี้ แม้ว่าจะเป็นแบบเรียนเอกชนก็ตาม

- หนังสืออ่านเรื่องประเทศสยาม ผู้แต่งคือ นายเลื่อน อาสนานนท์ พิมพ์ครั้งที่ 1 และครั้งที่สองในปี พ.ศ.2475 และ 2476 ตามลำดับ

การกล่อมเกลாதองการเมืองในแบบเรียนเล่มใหม่ ๆ ที่พิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ.2476 นี้ พบว่ามีเนื้อหาหลักอยู่ 2 ประเด็นใหญ่ ๆ เช่นเดียวกับแบบเรียนในปี พ.ศ.2475 ซึ่งได้อธิบายไว้ข้างต้น กล่าวคือ มีการกล่อมเกล่าให้นักเรียนตระหนักในหน้าที่ของตนในฐานะพลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญ และการอธิบายให้เข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่ อย่างไรก็ตามทั้งสองประเด็นดังกล่าวมีแนวคิดบางประการที่แตกต่างออกไปจากแบบเรียนในปี พ.ศ.2475 ดังนี้

⁵⁵ ศธ.9.2/253 พิมพ์แบบเรียนหลวง (12 เมษายน 2475 – 18 พฤษภาคม 2476)

ประเด็นแรก การกล่อมเกล่าให้ตระหนักในหน้าที่ของพลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญแบบเรียนหลวง อันได้แก่ แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2 นั้น ได้กล่าวถึงหน้าที่ของราษฎรโดยยึด หลัก 6 ประการ ของคณะราษฎรเป็นกรอบในการอธิบายเรื่องนี้ สรุปความได้ว่าหน้าที่ของราษฎรภายใต้การปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญนั้นคือ

- 1) รักษาความเป็นเอกราชของประเทศ เช่น ชายไทยควรสมัครเป็นทหารเมื่อมีอายุครบกำหนด นอกจากนี้ราษฎรควรรักษาความสามัคคี โดยแบบเรียนได้ยกตัวอย่างเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา ที่คนในชาติแตกความสามัคคีจนทำให้สูญเสียดินแดนในที่สุด
- 2) รักษาความสงบและความปลอดภัยของประเทศ แบบเรียนได้ปลูกฝังว่าความสงบและความปลอดภัยของประเทศนั้นขึ้นอยู่กับราษฎร ถ้าราษฎรอยู่ในความสงบไม่ก่อการจลาจลวุ่นวาย ไม่ทำความลำบากให้แก่รัฐบาล พวกกันพยายามทำมาหากินโดยสุจริต ไม่เบียดเบียนข่มเหงรังแกกัน ความสุขก็จะเกิดขึ้น แบบเรียนได้ย้ำกับนักเรียนว่าตัวเราเองก็ดี ศาสนา พระมหากษัตริย์ และประเทศก็ดี จะดำรงอยู่ด้วยความสุข ความเจริญนั้นต้องแล้วแต่ราษฎรทั้งสิ้น
- 3) บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรทั้งหลาย รัฐบาลมีนโยบายที่จะบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรเช่นการทอน้ำ การสาธารณสุข การรักษาพยาบาล การลดและยกเลิกภาษีอากรบางประเภท ในส่วนของราษฎรเองนั้นต้องช่วยกันสร้างความสุขสมบูรณ์ให้แก่ประเทศด้วยการรักษาตัวให้แข็งแรง เพื่อจะได้ทำมาหากินให้ได้ผลดี ในเรื่องการทำมาหากินนี้แบบเรียนได้กระตุ้นให้นักเรียนเกิดความรู้รักชาตินิยมในทางเศรษฐกิจ เช่นกล่าวถึงการค้าขายและการอุตสาหกรรมที่ยังต่างชาติอื่นเขาไม่ได้ โดยเฉพาะชาวจีน ทั้งนี้เพื่อกระตุ้นให้นักเรียนเกิดความสนใจในงานด้านอื่น ๆ นอกจากการรับราชการซึ่งเป็นปัญหาอยู่ในเวลานั้น
- 4) ให้ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน แบบเรียนได้อธิบายคำว่า "สิทธิ" ว่าหมายถึงอำนาจอันชอบธรรมที่เราจะกระทำการสิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ ในเมื่อการกระทำนั้นไม่ผิดศีลธรรม ไม่ผิดกฎหมาย และชนบประเพณีของบ้านเมือง แบบเรียนได้ย้ำเตือนว่าสิทธิของทุกคนอยู่ในวงจำกัด ดังนั้นหน้าที่ประการหนึ่งของพลเมืองดีในระบอบรัฐธรรมนูญก็คือการใช้สิทธิอยู่ในกรอบของกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี และศีลธรรมอันดีงาม

- 5) ให้ทุกคนได้รับการศึกษาอย่างเต็มที่ รัฐได้กล่อมเกลานักเรียนได้ตระหนักว่าความเจริญหรือความเสื่อมของประเทศนั้นเนื่องมาจากแต่ราษฎรเป็นสำคัญ ถ้าราษฎรมีการศึกษาดี ก็สามารถทำงานได้ผลดี มีรายได้ดี การกินอยู่บริบูรณ์ ก็จะสามารถทำให้ประเทศเจริญมั่นคงตามไปด้วย⁵⁶

จากข้อความที่ยกมาข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าหน้าที่ของพลเมืองดีที่แบบเรียนได้กล่าวมานั้น มีเนื้อหาที่ไม่ต่างจาก แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1 ที่ใช้ใน พ.ศ.2475 มากนัก เพียงแต่ในเล่ม 2 นี้ผู้แต่งใช้หลัก 6 ประการของคณะราษฎร เป็นแนวในการอธิบายถึงหน้าที่ด้านต่าง ๆ ทั้งนี้น่าจะเนื่องมาจากผู้แต่งต้องการให้แบบเรียนมีความสอดคล้องกลมกลืนกับนโยบายของรัฐบาลมากที่สุด นอกจากรูปแบบแล้ว ในด้านของเนื้อหา ก็พบว่ามี การปรับให้สอดคล้องกับการปกครองตามรัฐธรรมนูญมากขึ้นด้วย เช่น ในเรื่องของสิทธินั้นพบว่าแบบเรียนได้มีการกล่าวถึงการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยกล่าวว่า "...เมื่อเราอายุถึงกำหนด เราจะมีสิทธิเลือกผู้แทนกับเขาได้ และจงพร้อมใจกันเลือกผู้ที่เราเห็นว่าดีที่สุด เพื่อเขาจะได้ไปทำหน้าที่แทนเราได้ดีที่สุด สมประสงค์ของเรา..."⁵⁷ นอกจากการอบรมกล่อมเกลมาแล้ว แบบเรียนยังมีคำถามท้ายบทซึ่งกระตุ้นให้นักเรียนตระหนักว่าความเจริญของประเทศนั้นขึ้นอยู่กับหน้าที่ราษฎรมีความรักชาติบ้านเมือง และปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ถูกต้อง ดังคำถามที่ว่า

- ประเทศจะดำรงอยู่ได้ต้องอาศัยใคร?⁵⁸
- ราษฎรทำอย่างไรบ้านเมืองจึงจะเจริญ?
- ใครเป็นผู้ทำให้บ้านเมืองเจริญขึ้นหรือเสื่อมลง?⁵⁹

⁵⁶ โสภกา ปาลบุตร, แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2 (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2476), หน้า 16 - 50.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

ประเด็นที่สอง การกล่อมเกล่าให้เข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ เรื่องการกล่อมเกล่าให้เข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่นี้ นับว่ามีความชัดเจนขึ้นกว่าแบบเรียนในปี พ.ศ.2475 มาก กล่าวคือได้รับการอธิบายอย่างละเอียดทั้งในเรื่องของหลักการและวิธีการต่าง ๆ ของระบอบรัฐธรรมนูญ รวมทั้งเรื่องพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ด้วย โดยในเรื่องของการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญนั้น แบบเรียนหลวงหรือแบบเรียนที่ออกโดยกระทรวงธรรมการ คือ แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2 นั้นได้อธิบายถึงวิธีการปกครองตามรัฐธรรมนูญโดยละเอียด นับตั้งแต่การอธิบายความหมายของรัฐธรรมนูญว่า หมายถึง “กฎหมายว่าด้วยระเบียบการปกครองบ้านเมือง”⁶⁰ และอธิบายถึงความจำเป็นที่จะต้องมียุทธธรรมนูญว่า

“ความจำเป็นต้องมีรัฐธรรมนูญเพราะการทำอะไรที่เป็นการใหญ่ซึ่งต้องอาศัยคนหมู่มาก จำต้องมีระเบียบแบบแผนเป็นหลักไว้ เพื่อคนในหมู่นั้นจะได้ยึดไว้เป็นหลักปฏิบัติให้ถูกทาง การจัดการปกครองประเทศสยามเป็นงานใหญ่ เป็นงานสำคัญ เพราะต้องเกี่ยวข้องกับคนหมู่มากทั้งในประเทศและนอกประเทศ ฉะนั้นจึงต้องอาศัยหลักและข้อบังคับ... ต้องวางไว้เป็นหลักฐานอันแน่นอนมั่นคง ต้องถือเป็นข้อบังคับของบ้านเมือง ของประเทศ... ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต้องมีจะขาดเสียไม่ได้”⁶¹

จะเห็นได้ว่าการอธิบายถึงความหมายและความสำคัญของรัฐธรรมนูญในปี พ.ศ.2476 นี้ “รัฐธรรมนูญ” คือระเบียบของบังคับในการปกครองประเทศซึ่งมีความสำคัญในแง่ของการรักษาความสงบเรียบร้อยให้การปกครองในระบอบใหม่ดำเนินไปได้โดยสะดวก ยังไม่มีลักษณะของความเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือความเป็นสถาบันที่ต้องให้ความเคารพดังเช่นในช่วงหลัง (ดูบทที่ 4) ในลำดับต่อมา แบบเรียนได้อธิบายถึงวิธีการปกครองตามรัฐธรรมนูญ นับตั้งแต่การเลือกตั้ง โดยอธิบายถึงวิธีการเลือกตั้งทางอ้อม วิธีการดำเนินงานของสภาผู้แทนราษฎร หน้าที่ของคณะรัฐมนตรี เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าในปี พ.ศ.2476 นี้ แบบเรียนได้ให้ความรู้เกี่ยวกับหลักการของระบอบใหม่อย่างเต็มรูปแบบ ทั้งนี้จะเนื่องมาจากการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ที่เสร็จสิ้นลงในเดือนธันวาคม พ.ศ.2475 เป็นผลให้รูปแบบของการปกครองถูกกำหนดชัดเจน ทำให้แบบเรียนสามารถอธิบายในเรื่องของรูปแบบการเมืองการปกครองอย่างเต็มที่

ส่วนประเด็นเรื่องพระมหากษัตริย์นั้นแบบเรียนในปี พ.ศ.2476 เพียงแต่อธิบายไว้สั้น ๆ ว่า

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80

“ถึงแม้ประเทศไทยจะได้เปลี่ยนใช้วิธีปกครองแบบรัฐธรรมนูญแล้วก็ตาม พระมหากษัตริย์ยังทรงเป็นประมุขของชาวสยาม ทรงเป็นจอมทัพสยาม ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภกในทุกศาสนาอยู่อย่างเดิม จึงนับว่าพระองค์ทรงเป็นที่เคารพสักการะอย่างสูงของประชาชนชาวสยามทั่วไป”⁶²

จะเห็นได้ว่าในแบบเรียน พ.ศ.2476 นี้ พระมหากษัตริย์มีสถานะอันแน่นอน ตามที่ได้กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2475 ทำให้แบบเรียนสามารถอธิบายถึงเรื่องนี้ตามแนวทางที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้ นอกจากนี้ยังพบว่าการใช้ถ้อยคำต่าง ๆ เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์นั้น แบบเรียนซึ่งพิมพ์ในปี พ.ศ.2476 ได้ปรับถ้อยคำให้เป็นการถวายพระเกียรติมากขึ้น เช่น แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1 ได้ใช้คำว่า “กษัตริย์” ตลอดทั้งเล่ม แต่ในการตีพิมพ์ครั้งที่สอง ในปี พ.ศ.2476 ได้ปรับเปลี่ยนเป็น “พระมหากษัตริย์” ทั้งหมด หรือคำวิพากษ์วิจารณ์ระบอบการปกครองแบบเก่าที่รุนแรงและกระทบต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1 ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ.2475 กล่าวว่

“ธรรมเนียมที่กษัตริย์มีอำนาจเหนือกฎหมาย เป็นผู้เลือกแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ และชี้ขาดการทำงานของบ้านเมืองคนเดียวก็ดี หรือจัดไปตามความตกลงของที่ประชุมเสนาบดีก็ดี ที่ประชุมอภิรัฐมนตรีก็ดี ดังที่ได้เล่ามาแล้วในบทก่อนนั้น ย่อมมีการพลังพลาดได้มาก”⁶³ [ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย]

ประโยคที่ผู้วิจัยขีดเส้นใต้นี้ ในฉบับพิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2476 ได้เปลี่ยนเป็น “ย่อมมีการพลังพลาดได้บ้าง”⁶⁴ [ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย] การเปลี่ยนแปลงถ้อยคำในลักษณะนี้สอดคล้องกับแนวคิดของกลุ่มข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งมีบทบาทอย่างสูงในการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ กล่าวคือเป็นแนวคิดที่พยายามจะขจัดความรู้สึกของหมู่ชนต่าง ๆ ไม่ให้มีความรุนแรงอีก

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

⁶³ โสภ ปาลบุตร, รองอำมาตย์ตรี, แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1, หน้า 47.

⁶⁴ โสภ ปาลบุตร, แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2, หน้า 49.

ต่อไป หากแต่ให้สงบเย็นลง สอดคล้องกับโครงสร้างทางการเมืองใหม่ที่ได้สถาปนาขึ้นในเดือน ธันวาคม พ.ศ.2475⁶⁵

ส่วนแบบเรียนเล่มอื่น ๆ ซึ่งเป็นแบบเรียนของเอกชนที่ผ่านการตรวจ และได้รับการ อนุญาตให้ใช้เป็นแบบเรียนนั้น มีแนวทางเดียวกับแบบเรียนหลวง คือ หลีกเลียงประเด็นที่จะก่อให้เกิด ความขัดแย้ง ยกตัวอย่างเช่น หนังสือสอนอ่านเรื่องการปกครองของสยาม ของพระยา- ประมวลวิชาพูล นั้น ผู้แต่งมีเจตนาเพื่อให้นักเรียนรู้การปกครองอย่างใหม่⁶⁶ ผู้แต่งได้ใช้วิธีอธิบาย ถึงการปกครองในยุคต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยโบราณ จนถึงการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยโดยให้ภาพของความต่อเนื่องกัน ในลักษณะที่เป็น “พัฒนาการ” ไม่ใช่ความขัดแย้งที่นำไปสู่ความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลง ผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงข้อเสีย หรือข้อบกพร่องของการปกครองในยุคเก่าแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าคำถามท้าย บทของแบบเรียนแต่ละเล่มนั้นได้นำการทดสอบความรู้ความเข้าใจของนักเรียน โดยมุ่งประเด็น ไปที่ความเข้าใจว่า รูปแบบการปกครองในปัจจุบันคือการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ อันมี พระมหากษัตริย์เป็นประมุข และอำนาจสูงสุดนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย ดังเช่นคำถามที่ว่า

- การปกครองบ้านเมืองเราอย่างนี้เรียกว่าอะไร และใครเป็นประมุขของชาติ?⁶⁷
- รัฐบาลต้องจัดการบ้านเมืองตามความประสงค์ของใคร?⁶⁸
- อำนาจสูงสุดเป็นของใคร?⁶⁹
- พระเจ้าแผ่นดินทรงทำอะไร และทรงเป็นอะไร?⁷⁰
- สำหรับการเป็นพระมหากษัตริย์สยามมีอะไรบังคับไว้ เรียกว่าอะไร?⁷¹

⁶⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมือง ในการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475, หน้า 143.

⁶⁶ ประมวลวิชาพูล, พระยา, หนังสือสอนอ่านเรื่องการปกครองของสยาม (พระนคร: โรงพิมพ์ห้างสมุด, 2476), หน้า คำนำ.

⁶⁷ ไสภ ปาลบุตร, แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2, หน้า 21.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

⁶⁹ ประมวลวิชาพูล, พระยา, หนังสือสอนอ่านเรื่องการปกครองของสยาม, หน้า 35.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

ลักษณะของการอธิบายเรื่องการเมืองการปกครองในแบบเรียนหลวงและแบบเรียนของเอกชน ดังที่ได้ยกตัวอย่างมานั้น อาจอธิบายได้ว่าเป็นไปตามบริบททางการเมืองที่ต้องการความประนีประนอมระหว่างกันเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยในสังคม นอกจากนี้ในช่วงหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรนั้น รัฐบาลได้ประกาศห้ามมิให้มีการวิพากษ์วิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ถูกระบุไว้ในรัฐธรรมนูญแล้วว่า ทรงดำรงฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะ พ้นจากการติเตียนใด ๆ ทั้งสิ้น⁷² นโยบายนี้ได้ส่งผลมาถึงกฎเกณฑ์ในการตรวจแบบเรียนด้วย โดยนับตั้งแต่ พ.ศ.2476 จนถึงก่อนการออกหลักสูตร พ.ศ.2480 นั้นรัฐได้วางกฎในการตรวจแบบเรียนว่า ไม่อนุญาตให้กล่าวพาดพิงถึงบุคคลที่อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งโดยเฉพาะบุคคลที่กล่าวถึงเป็นเชื้อพระวงศ์⁷³

ในส่วนของหลักสูตรสำหรับชั้นมัธยมนั้น เข้าใจว่าคงใช้หลักสูตรแบบเดียวกับที่เคยใช้มาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทุกประการเช่นกัน และไม่พบว่ามีความเคลื่อนไหวในการแต่งแบบเรียนเพื่ออธิบายเรื่องการปกครองแบบใหม่โดยเฉพาะดังเช่นชั้นประถม มีเพียงแบบเรียนเอกชนประกอบวิชาภูมิศาสตร์ - ประวัติศาสตร์ ซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองไว้เพียงสั้น ๆ ดังเช่นใน หนังสืออ่านเรื่องประเทศสยาม ของรองอำมาตย์ตรีเลื่อน อาสนานนท์ ดังได้กล่าวไว้ข้างต้น ทั้งนี้ น่าจะเนื่องมาจากการจัดการศึกษาในระดับชั้นมัธยมนี้ไม่มีความจำเป็นเร่งด่วนเหมือนระดับชั้นประถม ซึ่งมีเงื่อนไขที่เกี่ยวพันอยู่กับการเมืองการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันได้กำหนดไว้ในบทเฉพาะกาลมาตรา 65 ของรัฐธรรมนูญ โดยในหลักสูตรชั้นประถมและมัธยมศึกษาที่กระทรวงธรรมการพิมพ์แจกแก่โรงเรียนต่าง ๆ เมื่อเดือนเมษายน 2476 ที่ยกมาข้างต้นนั้น ก็ได้กล่าวไว้ว่า "เจ้าหน้าที่เห็นว่าตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ ๑ ถึงปีที่ ๓ จำเป็นต้องใช้ก่อน จึงขออนุญาตกระทรวงธรรมการตัดตอนพิมพ์ขึ้นเท่าที่จำเป็น"⁷⁴ นอกจากนี้ผลจากทัศนะของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ไม่เห็นความสำคัญของการยกระดับมาตรฐานการศึกษาของราษฎรได้ทำให้โรงเรียนในระดับมัธยมมีอยู่อย่างจำกัด ราษฎรส่วนใหญ่จึงไม่ได้รับการ

⁷² สุวิมล พลจันทร์, "กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ (พ.ศ.2476 - 2487), หน้า 52.

⁷³ พรหมประศาสน์, ขุน, หนังสือเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทยภาารอีสาน (พระนคร: อักษรนิติ, 2475) อ้างถึงในสุวิมล พลจันทร์, "กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ (พ.ศ.2476 - 2487), หน้า 111.

⁷⁴ ธรรมการ, กระทรวง, ประมวลศึกษภาค ๒ หลักสูตรประถมศึกษา ปีที่ ๑ ถึงปีที่ ๓ ชาย และ หญิง, แจกความ.

ศึกษาถึงขั้นมัธยม ด้วยเหตุนี้ น่าจะทำให้รัฐบาลในระบอบใหม่เห็นว่า การกล่อมเกลางานการเมืองแก่นักเรียนชั้นประถมศึกษานั้นมีความจำเป็นเร่งด่วนกว่า เนื่องจากสามารถเข้าถึงบุตรหลานของราษฎรส่วนใหญ่ซึ่งได้รับโอกาสในการศึกษาเพียงชั้นประถมเท่านั้น

การดำเนินงานของกระทรวงธรรมการดังกล่าวมาทั้งหมด ทำให้เห็นว่านอกจากเนื้อหาของแบบเรียนแล้ว ในส่วนของนโยบายการศึกษา แผนการศึกษาชาติ หรือหลักสูตร ล้วนแต่ไม่ได้รับการปรับปรุงให้สอดคล้องกับสมัยของการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญเลย

3.2.3 วิกฤตการณ์ทางการเมืองในช่วงเดือนเมษายน - มิถุนายน พ.ศ.2476 กับแนวคิดที่จะจัดการศึกษาเพื่อสร้างความมั่นคงแก่การเมืองในระบอบใหม่

รัฐบาลชั่วคราวชุดที่สอง หรือรัฐบาลตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 เป็นที่ตกลงกันว่าจะเป็นรัฐบาลที่มีอายุเพียง 3 - 4 เดือน หรือถึงต้นเดือนเมษายน พ.ศ.2476 โดยมีภาระหน้าที่หลักคือเตรียมการให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ในเดือนดังกล่าว อย่างไรก็ตามในช่วง 3 เดือนสุดท้ายของปี พ.ศ.2475 (ปฏิทินเก่า) นี้ ก็ได้เกิดปัญหาทางการเมืองที่สำคัญสองประการคือ ปัญหาสมาคมการเมือง และปัญหาเค้าโครงเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งทั้งสองปัญหานี้ได้ก่อให้เกิดความแตกร้างในกลุ่มผู้ปกครอง จนเกิดเป็นวิกฤตการณ์ทางการเมืองในเวลาต่อมา

ปัญหาเรื่องสมาคมการเมือง เกิดขึ้นเนื่องจากภายหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ได้เกิดสมาคมการเมืองที่ถูกต้องตามกฎหมายสมาคมแรกของสยามคือ "สมาคมคณะราษฎร" วัตถุประสงค์ของการตั้งสมาคมนี้คือเพื่อเป็นฐานสนับสนุนทางการเมืองของคณะราษฎร โดยคณะราษฎรหวังว่าการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่จะมีขึ้นหลังการประกาศใช้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 นั้น สมาคมคณะราษฎรจะส่งคนลงสมัครรับเลือกตั้ง และอาศัยฐานเสียงจากสมาชิกสมาคมฯ ซึ่งใช้กลไกของระบบราชการเป็นแกนจัดตั้งสาขาอยู่ทั่วประเทศนั้น เป็นเครื่องมือในการสนับสนุนให้ผู้สมัครในนามของสมาคมฯ ได้รับเลือกตั้งเข้ามาเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามเมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ และกำลังรอให้มีการเลือกตั้งนั้น ได้มีกลุ่มบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นกลุ่มนิยมเจ้าได้ยื่นขอจดทะเบียน "สมาคมคณะชาติ" เป็นผลให้ทั้งสองสมาคมมีการตอบโต้โจมตีกันทางหน้าหนังสือพิมพ์ สมาคมคณะชาติได้หาทางออกด้วยการทำหนังสือกราบบังคมทูลของพระบรมราชานุญาติขอจัดตั้งสมาคมการเมือง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการให้มี

สมาคมการเมืองในสภาวะที่ประชาชนยังไม่เข้าใจวิธีการปกครองแบบรัฐธรรมนูญ อาจทำให้เกิดความวุ่นวายในสังคมได้ พระยามโนปกรณนิติธาดาได้อาศัยพระราชกระแสนี้ประกาศไม่ให้มีการจัดตั้งพรรคการเมือง และไม่ให้ข้าราชการเป็นสมาชิกพรรคการเมืองใด ๆ ประกาศห้ามข้าราชการเป็นสมาชิกสมาคมการเมืองนี้เท่ากับเป็นการทำลายฐานสาขาของสมาคมคณะราษฎรเกือบทั้งหมด สภานายกสมาคมคณะราษฎรจึงได้นำเรื่องดังกล่าวเข้าสู่สภา และมีการอภิปรายกันอย่างรุนแรง ในวันที่ 17 มีนาคม 2475 (ปฏิทินเก่า) มีการลงมติในที่ประชุมว่าการห้ามเช่นนั้นขัดต่อรัฐธรรมนูญ⁷⁵

ส่วนความขัดแย้งเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรมนั้น ก็เกิดขึ้นในช่วงเวลาไล่เลี่ยกัน กล่าวคือในเดือนกุมภาพันธ์ 2475 (ปฏิทินเก่า) คณะรัฐมนตรีได้มอบหมายให้หลวงประดิษฐมนูธรรมร่าง "เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ" ขึ้น หลวงประดิษฐมนูธรรมร่างเสร็จและนำเสนอต่อคณะรัฐมนตรีในเดือนมีนาคม ปีเดียวกัน ในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีนี้พบว่าได้มีการโต้เถียงกันเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจระหว่างหลวงประดิษฐมนูธรรม กับกลุ่มของพระยามโนปกรณนิติธาดา เนื่องจากทั้งสองฝ่ายมีแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจที่แตกต่างกันมาตั้งแต่ต้น กล่าวคือหลวงประดิษฐมนูธรรม เป็นผู้ที่ได้แสดงออกมาตั้งแต่ต้นถึงความมุ่งมั่นที่จะให้รัฐบาลได้เป็นผู้จัดการเศรษฐกิจเสียเอง⁷⁶ ในขณะที่แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจของกลุ่มข้าราชการผู้ใหญ่ นำโดยพระยามโนปกรณนิติธาดานั้น ต้องการเห็นความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยที่รัฐเข้าไปแทรกแซงน้อยที่สุด ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นได้มีการเผยแพร่พระบรมราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 7 เรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งพระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยโดยทรงเห็นว่า มีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์⁷⁷ ส่งผลให้ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีลงมติเห็นด้วยกับเค้าโครงการเศรษฐกิจตามแนวคิดของพระยามโนปกรณนิติธาดา มากกว่าแนวคิดของหลวงประดิษฐมนูธรรม อย่างไรก็ตามแม้ว่ากลุ่มข้าราชการผู้ใหญ่จะได้รับชัยชนะในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี แต่ในสภาผู้แทนราษฎรซึ่งคณะราษฎรสายพลเรือนรุ่นหนุ่มกุมอำนาจไว้มากนั้น กลุ่มข้าราชการผู้ใหญ่อาจต้องเผชิญกับการคัดค้านและความพ่ายแพ้เช่นเดียวกับเรื่องสมาคมการเมือง ด้วยเหตุนี้เมื่อกลุ่มข้าราชการผู้ใหญ่ประเมินว่าฝ่ายตนมีกำลังสนับสนุนเพียงพอ วิธีการปิดสภาผู้แทนราษฎรซึ่งเป็นฝ่ายค้าน

⁷⁵ ดูรายละเอียดของ "ปัญหาสมาคมการเมือง" ได้ใน อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, 2575 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ, หน้า 273 – 281.

⁷⁶ ดูแนวคิดและรายละเอียดของเค้าโครงการเศรษฐกิจนี้ได้ใน นัยนา หงษ์ทองคำ, "พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะราษฎร," หน้า 117 – 119.

⁷⁷ ดูรายละเอียดของพระบรมราชวินิจฉัยได้ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 127 – 141.

รัฐบาลจึงเป็นสิ่งที่ตามมา⁷⁸ พระยามโนปกรณนิติธาดาออกพระราชกฤษฎีกาปิดสภาผู้แทนราษฎร และตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ ดังนั้นระหว่างวันที่ 1 เมษายน ถึงวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2476 พระยามโนปกรณนิติธาดาดำเนินการบริหารราชการโดยไม่มีสภาผู้แทนราษฎร จนกระทั่งวันที่ 20 มิถุนายน 2476 คณะทหารบก ทหารเรือ และพลเรือนเข้ายึดอำนาจ และนำความกราบบังคมทูลให้เปิดสภาผู้แทนราษฎรให้การเป็นไปตามรัฐธรรมนูญ ต่อมาในวันที่ 24 มิถุนายน 2476 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแต่งตั้งนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี พร้อมด้วยรัฐมนตรีว่าการและรัฐมนตรี 14 คน⁷⁹

วิกฤตการณ์ทางการเมืองระหว่างเดือน เมษายน - มิถุนายน ดังได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ ส่งผลให้เกิดความกังวลในกลุ่มผู้ปกครองว่า สถาบันทางการเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ภายหลัง พ.ศ. 2475 นั้น ปราศจากความมั่นคงเพียงพอที่จะเป็นหลักยึดให้แก่ราษฎรได้ เห็นได้จากการที่ผู้นำรัฐบาลให้ความสำคัญกับการอธิบายถึงเหตุการณ์ยึดอำนาจที่เกิดขึ้นในวันที่ 20 มิถุนายน 2476 เนื่องจากเหตุการณ์นั้นเป็นเสมือนสัญญาณที่แสดงถึงความไม่มั่นคงของระบอบรัฐธรรมนูญ โดยในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2476 หรือหนึ่งเดือนให้หลังจากการยึดอำนาจ พระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี ได้พยายามชี้แจงถึงความหมายของคำว่า ยึดอำนาจ โดยได้อธิบายว่าเหตุที่ต้องบังคับให้คณะรัฐมนตรีชุดเก่าลาออกจากหน้าที่ เพราะปฏิบัติไม่ถูกต้องตามรัฐธรรมนูญ ดังนั้นจึงไม่ยากให้ใช้คำว่า “ยึดอำนาจ” โดยได้ย้ำว่า “ขอให้เข้าใจว่า อำนาจนั้นอยู่ที่สภาฯ ดังที่รัฐธรรมนูญได้กำหนดไว้”⁸⁰ นอกจากการพยายามทำความเข้าใจในสภาผู้แทนราษฎรแล้ว รัฐบาลยังกังวลถึงความเข้าใจและความรับรู้ของนักเรียนต่อเหตุการณ์ยึดอำนาจที่เกิดขึ้น เห็นได้จากหนังสือราชการจากอธิบดีกรมศึกษาธิการถึงกรรมการมณฑลนครศรีธรรมราช ใจความว่ามีเพลงชาติเพลงหนึ่งซึ่งนักเรียนสนใจฝึกฝนกันมาก เนื้อความของเพลงนี้มีคำว่า “ยึดอำนาจ” อยู่ คือ

⁷⁸ อังรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, 2575 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ, หน้า 281 – 288.

⁷⁹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475, หน้า 327.

⁸⁰ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 6/2476 (สามัญ) 20 กรกฎาคม 2476.

“...อันว่าดินสยามคือว่าเนื้อของเชื้อไทย น้ำรินไหลคือว่าเลือดของเชื้อข้า เอกราชคือกระดูกที่เราบูชา เราจะสามัคคีร่วมมีใจ ยึดอำนาจกรุงสิทธิอิสระเสรี ใครอย่ายี้เรา จะไม่ลดละให้...”⁸¹

จะเห็นได้ว่าความหมายของคำว่า “ยึดอำนาจ” ในบทเพลงนั้น หมายถึงการที่ชนชาติไทยเข้าครอบครองดินแดนเพื่อสร้างประเทศ ไม่ได้หมายความว่าความถึงการยึดอำนาจจากรัฐบาลเก่าเพื่อตั้งรัฐบาลใหม่ แต่รัฐบาลก็ได้สั่งห้าม โดยให้เหตุผลว่า

“เพลงนี้มีถ้อยคำปลุกใจอันเป็นคำแสลงรวมอยู่ด้วย ดังที่ขีดสัญญาณประกาศไว้ ผู้ที่ไม่รู้ความจริง อาจเข้าใจให้ความผิดแผกไปได้ คำว่ายึดอำนาจนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำพร่ำเพรื่อ หรือว่าไม่ควรกระทำเสียเลย ถ้าหาไม่จำเป็นจริง ๆ จึงเห็นว่าไม่ควรปลุกใจให้นิยมในการยึดอำนาจจนเกินไป รัฐบาลต้องการปลุกใจในทางสงบมากกว่า ยิ่งเป็นนักเรียนด้วยแล้ว ไม่ควรสนใจในทางนี้อย่างยิ่ง ควรฝึกฝนแต่วิชาของตนที่ครูสั่งสอนให้เท่านั้น...”⁸²

จากคำสั่งดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่าแนวนโยบายและอุดมการณ์ที่รัฐบาลชุดนี้ต้องการถ่ายทอดสู่เยาวชนนั้นคือการให้รักในความสงบ ไม่นิยมการเมืองที่มีการใช้อำนาจรุนแรงและขัดต่อรัฐธรรมนูญถ้าไม่จำเป็น เพราะสิ่งที่รัฐบาลต้องการในขณะนั้นก็คือความสงบและความประนีประนอมของกลุ่มต่าง ๆ เพื่อให้การปกครองในระบบอบรัฐธรรมนูญสามารถดำเนินไปได้โดยราบรื่นและมีความมั่นคง

นอกจากปฏิบัติการจากฝ่ายรัฐบาลแล้ว ในสภาผู้แทนราษฎรก็พบว่ามีความเคลื่อนไหวที่จะให้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการค้ำจุนความมั่นคงของระบอบรัฐธรรมนูญ โดยพบว่าในเดือนกรกฎาคม 2476 หลวงวิจิตรวาทการสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 ได้เสนอญัตติต่อสภาฯ ถึงแนวคิดที่จะให้นักเรียนมีความเลื่อมใสและคิดที่จะพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญ ดังความว่า

⁸¹ หจข. ศธ.1/397 กระทรวงธรรมการห้ามใช้บทเพลงชาติซึ่งมีถ้อยคำปลุกใจอันเป็นคำแสลง เช่นคำว่า “ยึดอำนาจ” เป็นต้น (15 สิงหาคม 2476)

⁸² เรื่องเดียวกัน

“โดยความมุ่งหมายที่จะรักษารัฐธรรมนูญแห่งพระราชอาณาจักรสยาม ให้สถิตยสถาพรยืนยงคู่กับสยามรัฐสีมา ตราบเท่าที่ลาวसान สมดังคำปรารภในรัฐธรรมนูญนั้น จึงขอเสนอให้กระทรวงธรรมการออกคำสั่งแก่โรงเรียนทุกแห่งให้นักเรียนท่องจำบทรัฐธรรมนูญแห่งพระราชอาณาจักรสยามให้จำได้ตั้งแต่ต้นจนปลาย และให้ครูพยายามอธิบายให้นักเรียนเข้าใจตามสมควรแก่วัย ข้อสำคัญที่สุดคือให้ครูสอนชี้แจงให้นักเรียนแลเห็นประโยชน์ความสำคัญ และบังเกิดความเคารพเลื่อมใสรักใคร่นับถือรัฐธรรมนูญแห่งพระราชอาณาจักรสยามให้มากที่สุด”⁸³

รัฐบาลได้แสดงความเห็นด้วยกับแนวคิดเรื่องการใช้ระบบการศึกษาเพื่อเป็นสื่อในการส่งผ่านความเคารพเลื่อมใสในระบบรัฐธรรมนูญไปสู่เยาวชน โดยนายกรัฐมนตรีก็ตอบหลวงวิจิตรวาทการในเรื่องที่เสนอให้นักเรียนท่องจำรัฐธรรมนูญว่า “เรื่องนี้ให้หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร [หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ (พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์)] ทรงเขียนย่อ ๆ เพื่อให้เด็กเข้าใจแล้วและกำลังทรงเขียนอยู่”⁸⁴

ในส่วนของแนวนโยบายโดยรวมในการบริหารประเทศของรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาชุดแรกนั้น คือการทำหน้าที่ประคับประคองรัฐธรรมนูญไว้ โดยประสานกลุ่มต่าง ๆ ให้เข้ามาประนีประนอมระดมขอมต่อกันเป็นอย่างมาก⁸⁵ เห็นได้จากการแต่งตั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสำคัญๆ รวมทั้งกระทรวงธรรมการซึ่งยังคงมีรัฐมนตรีคนเดิม คือ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งเหตุที่เป็นเช่นนี้ ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากแนวนโยบายของพระยาพหลฯ ที่ต้องการความสงบเรียบร้อยของการเมือง และต้องการประนีประนอมกับกระแสสังคมที่กำลังหวาดวิตกต่อการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมแบบถอนรากถอนโคน⁸⁶ การที่ผู้บริหารกระทรวงธรรมการและคณะทำงานยังเป็นบุคคลชุดเดิมคือคือกลุ่มข้าราชการผู้ใหญ่ น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้แนวนโยบายของกระทรวงธรรมการในรัฐบาลชุดนี้ไม่ได้ต่างไปจากรัฐบาลชุดก่อนมากนัก กล่าวคือพบว่ายังคงยึดนโยบายที่ได้แถลงไว้ในคณะรัฐมนตรีชุดแรก คือเน้นการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาให้ทั่วถึง เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในมาตรา 65 ของบทเฉพาะกาล ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามพุทธศักราช 2475 และมุ่งเน้นการจัดการศึกษาวิชาชีพเพื่อแก้

⁸³ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 6/2476 (สามัญ) 20 กรกฎาคม 2476

⁸⁴ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 6/2476 (สามัญ) 20 กรกฎาคม 2476.

⁸⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม*, หน้า 217.

⁸⁶ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, หน้า 274.

ปัญหาเรื่องความนิยมเฉพาะอาชีพรับราชการ โดยพบว่ายังไม่ได้มีเป้าหมายเกี่ยวกับการกล่อมเกลாதางการเมือง โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการป้องกันรักษารัฐธรรมนูญดังที่หลวงวิจิตรวาทการได้เสนอไว้ ซึ่งเหตุผลหนึ่งน่าจะเนื่องมาจากแนวคิดเรื่องความเลื่อมใสในระบอบรัฐธรรมนูญ หรือแนวคิดเรื่องการพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญนั้นเป็นแนวคิดที่เพิ่งจะได้รับการเสนอขึ้น ทำให้ยังไม่แพร่กระจายไปสู่วงกว้าง วงการศึกษาจึงยังไม่ตื่นตัวในเรื่องนี้ ทำให้ไม่ได้กำหนดไว้ในแนวนโยบายของกระทรวงธรรมการ

ในส่วนของรัฐบาลเอง พบว่านอกจากการแสดงถึงความกังวลในช่วงต้นของเหตุการณ์ยึดอำนาจดังได้กล่าวมาแล้ว แต่หลังจากนั้นก็ไม่ได้เรียกร้องให้กระทรวงธรรมการเน้นในเรื่องการกล่อมเกลาทางการเมืองอีก เห็นได้จากในวันที่ 19 สิงหาคม 2476 กระทรวงธรรมการได้รายงานผลการปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล โดยได้รายงานถึงความก้าวหน้าของการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษา, การปรับปรุงคุณสมบัติแห่งการศึกษา, การศึกษาวิชาชีพหรือวิสามัญศึกษา, การจัดอุดมศึกษาหรือมหาวิทยาลัย⁸⁷ เดือนต่อมาในวันที่ 6 กันยายน 2476 หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เลขาธิการคณะรัฐมนตรี ได้มีหนังสือราชการถึงปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ เพื่อเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการศึกษาชาติ เนื้อความในหนังสือราชการดังกล่าวทำให้เห็นว่า ความกังวลอันเกี่ยวเนื่องกับการศึกษาชาติของรัฐบาลในช่วงเวลานั้น มีอยู่ 3 ประเด็น ประเด็นที่หนึ่ง คือเรื่องความเลื่อมใสศรัทธาของนักเรียน อันเนื่องมาจากโรงเรียนมุ่งสอนแต่วิชาการมากเกินไป ประเด็นที่สองคือเรื่องการขาดแคลนเงินที่จะบำรุงการศึกษา และขาดแคลนครู ทำให้การศึกษาในหัวเมืองโดยเฉพาะตามโรงเรียนประชาบาลต่าง ๆ อยู่ในสภาพที่เลวร้ายจนน่าเป็นห่วงว่าจะไม่สามารถบรรลุตามเงื่อนไขในบทเฉพาะกาลมาตรา 65 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 และประเด็นสุดท้ายคือเรื่องนักเรียนไม่เห็นความสำคัญของการเรียนสายวิชาชีพ ยังคงติดอยู่กับค่านิยมเรื่องงานราชการ⁸⁸ ข้อมูลที่ยกมาทำให้เห็นว่าประเด็นหลักเกี่ยวกับการศึกษาที่รัฐบาลและผู้บริหารการศึกษากังวลนั้นคือเรื่องการขยายการประถมศึกษาเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามรัฐธรรมนูญ กับเรื่องการศึกษาวิชาชีพ

⁸⁷ ดูรายละเอียดใน หจข. ศธ.1/380 คณะรัฐมนตรีขอให้แสดงโครงการต่าง ๆ ที่คิดจะจัดทำในปี พ.ศ.2476 เพื่อแถลงแก่ประชาชน (4 พฤษภาคม - 12 สิงหาคม 2476), หน้า 51 - 54.

⁸⁸ หจข.ศธ.1/401 คณะรัฐมนตรีเสนอความเห็นเรื่องโครงการบริหารประเทศ มาให้พิจารณา (6 กันยายน - 23 ตุลาคม 2476), หน้า 2-8.

โดยสรุปคือ ในช่วงปี พ.ศ.2475 - 2476 อันเป็นช่วงริเริ่มจัดการศึกษาภายใต้การปกครอง ในระบอบรัฐธรรมนูญนั้น ในส่วนของนโยบายการศึกษากล่าวได้ว่ามุ่งเน้นไปที่การดำเนินความ พยายามที่จะแก้ไขปัญหาการศึกษาที่เกิดขึ้นช่วงปลายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งนี้เนื่อง จากผู้ที่ได้รับมอบหมายให้บริหารงานของกระทรวงธรรมการคือเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี นโยบายหลักของกระทรวงธรรมการในช่วงเวลานี้จึงเป็นการเร่งขยายและยกระดับของการศึกษา ชั้นประถมศึกษา และส่งเสริมการศึกษาสายวิชาชีพ ส่วนนโยบายการกล่อมเกล่าให้เข้าใจและ เลื่อมใ้ในการปกครองระบอบใหม่นั้นกล่าวได้ว่าเป็นประเด็นที่ได้รับความสำคัญในลำดับที่รองลง มาและไม่ได้กำหนดไว้เป็นนโยบายหลัก โดยไม่ปรากฏว่ามีการแถลงเรื่องนี้ไว้ทั้งในการแถลง นโยบายของกระทรวงธรรมการและในแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475 อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติ พบว่ากระทรวงธรรมการได้มีการผลิตแบบเรียนเพื่อกล่อมเกล่าให้นักเรียนเข้าใจและเลื่อมใ้ในการ ปกครองระบอบใหม่ โดยเนื้อหาของแบบเรียนมุ่งเน้นไปที่การปลุกฝังกล่อมเกล่าให้นักเรียนเป็น พลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญ มีการอธิบายให้เข้าใจถึงหลักการและวิธีการของการปกครอง ระบอบใหม่ ตลอดจนพระราชฐานะและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ภายใต้การปกครอง ระบอบรัฐธรรมนูญ แบบเรียนที่ออกในช่วงปี พ.ศ.2475 ก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราช- อาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 นั้น ยังไม่ได้ให้ความชัดเจนในเรื่องพระราชฐานะของพระมหา- กษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ ตลอดจนหลักการและวิธีการของการปกครองในระบอบใหม่มากนัก สิ่งที่แบบเรียนเน้นย้ำในขณะนั้นคือการสร้างความชอบธรรมให้แก่การปกครองระบอบใหม่โดยการ กล่าวถึงข้อบกพร่องของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นอกจากนี้ยังมีความพยายามในการทลาย แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ซึ่งแบบเรียนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ปลุกฝังมา นั่นคือ แนวคิดเรื่องความสูงส่งศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นสมมติเทพ และ ทรงเป็นเจ้าของประเทศ โดยแบบเรียนได้เน้นการอธิบายว่าผู้ที่เป็้เจ้าของประเทศที่แท้จริงนั้นคือ ราษฎร

ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 แบบ- เรียนได้อธิบายเรื่องพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญ ตลอดจนหลักการ และวิธีการของการปกครองในระบอบใหม่อย่างละเอียดมากขึ้น โดยยึดข้อความในรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรสยามฯ เป็นหลักในการอธิบาย นอกจากนี้ยังพบว่ามีการปรับถ้อยคำที่กล่าวถึง ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และพระมหากษัตริย์ให้นุ่มนวลและเป็นไปในทางที่ถวายพระเกียรติ มากขึ้น ในด้านของนโยบายการศึกษาในช่วงหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร สยามฯ นั้นพบว่ายังคงมีนโยบายหลักที่ให้ความสำคัญกับการขยายการศึกษาในระดับประถม

ศึกษา และส่งเสริมการศึกษาด้านวิชาชีพ แม้ว่าเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองในช่วงเดือน เมษายน – มีนาคม 2476 และเริ่มมีข้อเสนอให้มีการกล่อมเกลานักเรียนมีความเลื่อมใสศรัทธา และพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญ แต่นโยบายหลักของกระทรวงธรรมการก็ยังคงไม่ได้ระบุประเด็นดังกล่าวไว้ อีกทั้งแบบเรียนที่มีการกล่อมเกลาทหารการเมืองในประเด็นนี้ก็ยังคงมีเพียงน้อยเล่มและมีเฉพาะแบบเรียนสำหรับชั้นประถมศึกษาเท่านั้น

การให้ความสำคัญกับการปลูกฝังกล่อมเกลาทหารการเมืองให้นักเรียนมีความเข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่ ตลอดจนแสดงบทบาทเป็นผู้พิทักษ์รักษาระบอบรัฐธรรมนูญ นั้น เกิดขึ้นอย่างจริงจังและปรากฏเป็นนโยบายหลักประการหนึ่งของกระทรวงธรรมการ ในช่วงหลังเหตุการณ์กบฏบวรเดช ซึ่งนับเป็นวิกฤตการณ์ที่ส่งผลสะท้อนต่อความมั่นคงของระบอบการเมืองใหม่มากที่สุด ดังจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

นโยบายรัฐกับการกระบวนการกล่อมเกลាทางการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง

ปี พ.ศ. 2477- 2480

แนวนโยบายการศึกษาของรัฐในช่วงปี พ.ศ.2477 – 2480 นี้ มีความแตกต่างจากช่วง พ.ศ.2475 – 2476 มากพอสมควร ทั้งนี้มีเหตุสำคัญจากวิกฤตการณ์ทางการเมืองในช่วงเวลาที่ผ่านมานับตั้งแต่การประกาศปิดสภาในโดยพระยามโนปกรณนิติธาดาในเดือนเมษายน พ.ศ.2476 การยึดอำนาจการปกครองโดยพระยาพหลพลพยุหเสนาในเดือนมิถุนายน ปีเดียวกัน และเหตุการณ์สำคัญที่สุดซึ่งนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและนโยบายรัฐครั้งใหญ่คือ เหตุการณ์กบฏบวรเดช ในเดือนตุลาคม พ.ศ.2476 เหตุการณ์ดังกล่าวนี้เริ่มขึ้นจากความขัดแย้งระหว่างเจ้านาย – ข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายหนึ่ง กับ กลุ่มผู้นำคณะราษฎร – ข้าราชการชั้นผู้น้อย อีกฝ่ายหนึ่ง กลุ่มแรกนั้นนับตั้งแต่พระยามโนปกรณนิติธาดา, พระยาราชวังสัน, พระยาศรีวิสารวาจา, พระองค์เจ้าบวรเดช, พระยาเสนาสงคราม, พระยาศรีสิทธิสงคราม และพระยาตราภัยพิพัฒน์ เป็นต้น คนกลุ่มนี้มีความเชื่อมาแต่ดั้งเดิมว่าพระราชอำนาจนั้นไม่สามารถแบ่งแยกออกเป็นส่วน ๆ ได้ และแม้ว่ามีรัฐธรรมนูญและสถาบันทางการเมืองใหม่เกิดขึ้น แต่ก็ยังคงนับว่ามีความสำคัญด้อยกว่าพระมหากษัตริย์ วิธีการปฏิบัติทางการเมืองของกลุ่มนี้ซึ่งนำโดยพระยามโนปกรณนิติธาดา คือการประทับพระองค์พระราชมารดาและสถานะของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไว้ต่อไป โดยมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจอย่างน้อยที่สุด ซึ่งแนวคิดเช่นนี้ขัดแย้งกับกลุ่มคนรุ่นหนุ่มของคณะราษฎรและข้าราชการผู้ใหญ่ส่วนน้อยมาก ซึ่งเชื่อมั่นในระบอบรัฐธรรมนูญแบบที่มีหลักการแบ่งแยกอำนาจ มีความนิยมในสถาบันสภาผู้แทนราษฎรและระบบราชการแบบใหม่ รวมทั้งมีหน้าที่ต่อภาระหน้าที่ของรัฐสมัยใหม่ในลักษณะที่ต่างไปจากความคิดของกลุ่มข้าราชการเก่าอย่างสิ้นเชิง คนกลุ่มหลังนี้พิจารณาว่ารัฐจะต้องมีการหน้าที่เพิ่มขึ้น และระบบราชการต้องมีความเข้มแข็งมากขึ้น ไม่ใช่มีหน้าที่เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยหรือรักษาพระราชอำนาจแต่เพียงประการเดียว¹ ทิศนะที่แตกต่างกันเช่นนี้ทำให้เกิดความวุ่นวายทางการเมืองจนนำไปสู่การประกาศปิดสภาผู้แทนราษฎรในเดือนเมษายน ปี พ.ศ.2476 ดังได้อธิบายไว้ในบทที่ 3 การประกาศปิดสภาผู้แทนราษฎรของพระยามโนปกรณนิติธาดาในครั้งนั้น มีความหมายเท่ากับว่าการ

¹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475, หน้า186 – 187.

ประนีประนอมยอมขอมกันของทั้งสองกลุ่มนี้ต้องแตกสลายลงไปอย่างสิ้นเชิง หลักการแสวงหา
ความเห็นพ้องในรัฐธรรมนูญ 10 ธันวาคม 2475 กลายเป็นเพียงอดีตและเป็นเรื่องชั่วคราว²

ภายหลังจากการโค่นล้มรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาในวันที่ 20 มิถุนายน 2476
แล้ว กลุ่มข้าราชการผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายพลเรือนและทหารที่ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับระบอบใหม่จึงต้อง
หมดบทบาทไปจากการเมือง คนกลุ่มนี้ได้รวมตัวกับเชื้อพระวงศ์บางพระองค์ ขึ้นเป็นคณะกู้บ้านกู้
เมืองและเริ่มประชุมกันตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2476 เป็นต้นมา แม้ว่ารัฐบาลพระยาพหลพล-
พยุหเสนาจะพยายามประคับประคองการเมืองให้อยู่ในภาวะที่สงบ แต่ความตึงเครียดหลาย
ประการ อาทิเช่น การที่นายถวัติ ฤทธิเดช ยื่นฟ้องพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในคดีหมิ่น-
ประมาท แล้วศาลอาญาได้ประทับรับฟ้อง³ อันเป็นการกระทำที่ลบหลู่พระบรมราชานุภาพ และผิด
รัฐธรรมนูญ หรือการที่หลวงประดิษฐมนูธรรมกลับมาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี ในวันที่ 1 ตุลาคม
2476⁴ เหตุการณ์เหล่านี้ล้วนแต่ทำให้คณะกู้บ้านกู้เมืองเห็นว่าจจะรอดต่อไปอีกไม่ได้ ทหารระดับล่าง
ถูกปลุกกระดมในช่วงต้นเดือนตุลาคม และวางแผนที่จะยกทัพมาล้อมพระนครตั้งแต่วันที่ 10
ตุลาคม 2476 โดยนโยบายหลัก ๆ ของคณะกู้บ้านกู้เมืองก็คือ การจัดการให้มีพระมหากษัตริย์
ปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญชั่วคราวทั่วปวงสาน โดยที่ทรงมีพระราชอำนาจในการเมืองมากขึ้น
กล่าวคือทรงเป็นผู้เลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 นอกจากนี้ยังมีนโยบายที่จะให้จัด
การปกครองตามรัฐธรรมนูญอย่างแท้จริงโดยไม่ใช้กำลังอำนาจบีบบังคับ หรือกระทำการที่ออก
นอกกติกาของรัฐธรรมนูญ⁵ การสู้รบระหว่างคณะกู้บ้านกู้เมืองกับรัฐบาลดำเนินอยู่ในระหว่างวัน
ที่ 13 – 16 ตุลาคม 2476 และจบลงด้วยชัยชนะของฝ่ายรัฐบาล

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ให้ความเห็นว่ากฎบวรเดชนั้น ยุติลงไปในทิศทางที่ทุกฝ่ายต่างไม่
มีความเชื่อใจต่อกัน จนถึงกับหวาดระแวงและมุ่งร้ายต่อกัน⁶ กล่าวคือหลังจากที่รัฐบาลได้รับ
ชัยชนะโดยเด็ดขาดแล้วนั้น รัฐบาลได้เริ่มมาตรการปราบปรามผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์กบฏ

² นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475, หน้า
149.

³ ดุรายละเอียดใน นิยนา หงส์ทองคำ, "พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะราษฎร," หน้า
308 – 320.

⁴ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475, หน้า
176.

⁵ นโยบายเหล่านี้แบ่งแยกเป็น 6 ข้อ ดุรายละเอียดใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม
พ.ศ.2475, หน้า 282.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 287.

อย่างจริงจัง โดยการตราพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลพิเศษขึ้นเพื่อตัดสินโทษผู้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ การจัดตั้งศาลพิเศษนี้นับเป็นเครื่องมือสำคัญในการกำจัดผู้ที่มีแนวคิดแตกต่างจากรัฐบาลออกไปจากวงการเมือง โดยเฉพาะเจ้านายและข้าราชการอาวสุ เป็นผลให้เหลือจำนวนข้าราชการอาวสุจำนวนน้อยมากที่ยังคงร่วมงานกับรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา นอกจากนี้เหตุการณ์กบฏบวรเดชยังส่งผลกระทบต่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก โดยก่อนหน้านั้นนับตั้งแต่หลังการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฉบับ 10 ธันวาคม 2475 เป็นต้นมา ความสัมพันธ์ระหว่างรัชกาลที่ 7 กับรัฐบาลโดยเฉพาะคณะราษฎรรุ่นหนุ่มก็ไม่ได้ราบรื่นนัก โดยมีความเห็นขัดแย้งกันเป็นระยะ ๆ นับตั้งแต่ทรงมีพระราชวินิจฉัยเรื่องการมีคณะกรรมการเมือง, เรื่องเค้าโครงเศรษฐกิจแห่งชาติ ส่วนปฏิกิริยาที่รัฐบาลแสดงต่อพระองค์นั้น ได้แก่การที่ไม่ส่งรายชื่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่สองให้ทรงพิจารณาก่อนเป็นเวลานาน หรือการที่ศาลประทับรับฟ้องกรณีที่มีผู้ฟ้องพระองค์ เป็นต้น อีกทั้งในเหตุการณ์กบฏบวรเดชนั้น ประเด็นเรื่องพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้กลายมาเป็นข้ออ้างหนึ่งในการยึดอำนาจ เป็นผลให้ต้องเสด็จออกจากพระนครไปประทับยังสงขลาเพื่อแสดงความเป็นกลาง เมื่อเหตุการณ์ยุติลงและชัยชนะได้ตกเป็นของรัฐบาล พระองค์ได้เสด็จกลับพระนครและทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้รัฐบาลพิจารณาประกาศอภัยโทษแก่ผู้เข้าร่วมก่อการจลาจล ตลอดจนนายทหารและบุคคลที่ไม่ใช่เป็นหัวหน้าหรือคนสำคัญในการกระทำครั้งนี้โดยเร็ว แต่รัฐบาลก็ไม่ได้กระทำตามพระราชกระแสนั้น นอกจากนี้ยังทรงทราบว่ามีการวิพากษ์วิจารณ์พระองค์ในทางร้ายอีกหลายเรื่อง⁷ กล่าวได้ว่าภายหลังจากที่เหตุการณ์กบฏบวรเดชยุติลงนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตกอยู่ในสภาวะที่ไม่มีความประนีประนอมกันอีกต่อไป นำไปสู่การเสด็จประพาสต่างประเทศเพื่อรักษาพระวรกายในเดือนมกราคม 2476 (ปฏิทินเก่า) และไม่เสด็จกลับสยามอีกเลย จนกระทั่งในเดือนมีนาคมปีต่อมาจึงทรงสละราชสมบัติ

ภายหลังจากการปราบปรามกบฏบวรเดชแล้ว รัฐบาลได้บริหารประเทศต่อมาในระยะเวลาสั้น ๆ จนกระทั่งถึงวันที่ 6 ธันวาคม 2476 สภาผู้แทนราษฎรชุดที่ให้ความไว้วางใจคณะรัฐมนตรีสิ้นสุดลง นายกรัฐมนตรีได้กราบถวายบังคมทูลลาออก และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรีใหม่ ประกอบด้วยรัฐมนตรีว่าการและรัฐมนตรีรวม 19 คน ในด้านของตัวบุคคลซึ่งได้รับเลือกเป็นคณะรัฐมนตรีนั้น พบว่าในระยะแรกคือก่อนสิ้นปี พ.ศ.2477 พระยาพหลพลพยุหเสนายังคงร่วมงานกับข้าราชการผู้ใหญ่ซึ่งมีแนวคิดที่ไม่เป็น

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 287.

ปฏิบัติกับรัฐบาล โดยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เป็นผู้บริหารราชการในฐานะรัฐมนตรีว่าการประจำกระทรวงทุกกระทรวง ในขณะที่ฝ่ายคนรุ่นหนุ่มและสมาชิกคณะราษฎรเป็นเพียงรัฐมนตรีลอย⁸

4.1 กระทรวงธรรมการกับการจัดการศึกษาเพื่อค้ำจุนความมั่นคงของระบอบรัฐธรรมนูญ

ในส่วนของกระทรวงธรรมการนั้น พบว่าพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการด้วย โดยมีพระสารสาสน์ประพันธ์ (ชื่น จารุวัสต์)^{*} เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการ⁹ การที่นายกรัฐมนตรีเข้ามาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการด้วยนั้น เนื่องจากเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรอีกครั้งหนึ่ง โดยรัฐบาลได้จัดให้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวในระหว่างเดือน ธันวาคม – กุมภาพันธ์ 2476 (ปฏิทินเก่า) หลังจากนั้นท่านก็ได้ลาออกจากราชการไป การพ้นจากตำแหน่งผู้บริหารกระทรวงธรรมการของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนี้ น่าจะอธิบายได้ว่า เหตุการณ์กบฏบวรเดชได้ทำให้เห็นภาพที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้นถึงความไม่มั่นคงปลอดภัยของระบอบรัฐธรรมนูญ การศึกษาในช่วงเวลาหลังจากนั้น จึงได้รับการคาดหวังให้ตอบสนองต่อการเมืองมากขึ้นกว่าเดิม นั่นคือการศึกษาจะต้องปลูกฝังความรักชาติ ความรักเทิดทูนบูชาต่อรัฐธรรมนูญ ส่วนเป้าหมายซึ่งเป็นอุดมคติของนักการศึกษา ที่คาดหวังให้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการสร้างพลเมืองที่มีคุณภาพ กล่าวคือ มีศักยภาพในการผลิตเพื่อเป็นกำลังทางเศรษฐกิจของประเทศนั้น น่าจะกลายเป็นประเด็นที่มีความสำคัญรองลงไป เป็นผลให้รัฐบาลต้องจัดหาบุคคลซึ่งมีแนวโน้มที่จะบริหารการศึกษาเพื่อตอบสนองต่อการเมืองในช่วงเวลานั้นได้ดีที่สุด

แนวนโยบายของกระทรวงธรรมการภายใต้การบริหารงานของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคือ พระยาพหลพลพยุหเสนานั้น ได้มีการแถลงไว้ว่า

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 301.

^{*} ผู้วิจัยไม่พบประวัติของท่านผู้นี้ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในช่วงก่อนหน้านั้นนับตั้งแต่สมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ไม่พบว่ามีพระสารสาสน์ประพันธ์เคยดำรงตำแหน่งสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชาติเลย การเข้ามาดำรงตำแหน่งสำคัญในครั้งนี้ก็เป็นเพียงช่วงสั้น ๆ คือช่วง พ.ศ.2477 – 2478 เท่านั้น หลังจากนั้นก็ไม่พบบทบาทของท่านอีก

⁹ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๐๐ ปี กระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 200.

“ส่วนการศึกษานั้น มีแผนการศึกษาและมีนโยบายวางไว้เป็นบรรทัดฐานดีแล้ว รัฐบาลนี้จะหาวิถีทางที่ดีซึ่งจะนำไปให้ถึงจุดที่หมาย ให้พลเมืองรู้จักระบอบการปกครองตามแบบประชาธิปไตย ให้มีความเป็นอยู่เหมาะสมแก่สมัยรัฐธรรมนูญ รัฐบาลจะได้ดำเนินการตามแนวความคิดนี้ให้ได้ผลอันไพบุลยยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ใน การที่จะฝึกฝนให้ประชาชนเป็นพลเมืองดีนั้น จะต้องฝึกฝนทั้งทางกาย จรรยา และ ใจ รวมกันไป และผู้ที่ได้รับการศึกษาแล้วได้ดำเนินการอาชีพปฏิบัติหน้าที่พลเมือง ตามรัฐธรรมนูญได้ดี รัฐบาลนี้จะได้ปรับปรุงการศึกษาทางอาชีพและการหาวิชา ความรู้ตามความต้องการแห่งรัฐธรรมนูญ เป็นต้นว่า ขยายการศึกษาให้แพร่หลาย และเขยิบการศึกษาวិชาการรัฐธรรมนูญ ยึดถือการปฏิบัติฝึกหัดงานให้สำคัญยิ่งขึ้น กว่าที่แล้วมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้ผู้ผ่านพ้นการศึกษาในโรงเรียนไปแล้วมีโอกาส ฝึกฝนตนเองได้ไม่ละทิ้งเสีย และให้ทุกคนมีโอกาสหาความรู้ได้อย่างเต็มที่ที่จะจัดได้ ตามระบอบประชาธิปไตย รัฐบาลนี้จะบำรุงพลศึกษาให้เป็นการศึกษาเพื่อวินัย ด้วย”¹⁰ [ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย]

จากแถลงการณ์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่ารัฐบาลให้ความสำคัญกับการศึกษาในฐานะที่เป็น เครื่องมือในการกล่อมเกลานักเรียนเป็นพลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญมากเป็นพิเศษ ซึ่งนับ เป็นครั้งแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ที่การแถลงนโยบายการศึกษาของกระทรวง ธรรมการมีการกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับการเมืองการปกครอง ทำให้กล่าวได้ว่า ในช่วงหลังเหตุการณ์กบฏบวรเดชเป็นต้นมา แนวคิดที่เชิดชูรัฐธรรมนูญในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่ง หลวงวิจิตรวาทการได้เคยเสนอมาเมื่อต้นปี พ.ศ.2476 ดังได้กล่าวไว้ในบทก่อนนั้น ได้รับการตอบ สนองเป็นอย่างมาก และพบว่าในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2477 – 2480 นั้นแนวคิดนี้ได้แพร่หลายไปใน วงกว้าง โดยเฉพาะในวงการศึกษา นั้น ได้มีกระแสการเสนอแนะให้ใช้การศึกษาเพื่อกล่อมเกลานัก เรียนมีความเลื่อมใสและเทิดทูนบูชารัฐธรรมนูญ โดยจะเห็นได้จากบทความจำนวนมากใน วิทยากรยที่มีเนื้อหาในทำนองนี้เช่น บทความเรื่อง “การศึกษาของไทย” เขียนโดย สหัชชี กาญ- จนพังกะ โดยแสดงความเห็นว่า การศึกษามีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการปกครองระบอบ รัฐธรรมนูญ เนื่องจากความสำเร็จของการปกครองระบอบนี้

¹⁰ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, นโยบายการศึกษาของประเทศไทย, หน้า 34

“ยอมแล้วแต่สติปัญญาของชุมชนที่เป็นสมาชิกของประเทศ... เราเพิ่งทำการปกครองดังพลิกแผ่นดิน หลักการใหม่จึงไม่ซึมซาบเข้าหัวคนแก่ ดังนั้นเราควรเร่งฝัง-เพาะลัทธิที่เราบูชาสมองเยาวชน เราปล่อยให้คนแก่ตายไป เราเพาะคนใหม่ที่ดีกว่า ฉลาดกว่า รักการปกครองที่เราพึงประสงค์กว่าคนรุ่นเก่า”¹¹

อีกตัวอย่างหนึ่งคือบทความเรื่อง “เรื่องสะกิดใจผู้มีหน้าที่จัดการศึกษารัฐธรรมนูญกับการศึกษา” โดย บ. บุญคำ ผู้เขียนได้แสดงความกังวลว่ารัฐจะไม่สามารถจัดการศึกษาให้บรรลุเป้าหมายของรัฐธรรมนูญแห่งพระราชอาณาจักรสยามมาตรา 65 จึงได้เสนอแนะแนวทางว่ารัฐควรบำรุงการศึกษาให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น¹² นอกจากนี้ยังมีปาฐกถาพิเศษของหม่อมเจ้าสกลวรรณกร วรวรรณ เรื่อง “ความสามารถของประเทศชาติในการป้องกันตัวเอง” ทรงให้ความเห็นว่าการศึกษามีวิธีประกันความมั่นคงของประชาธิปไตย เนื่องจากการศึกษาช่วยให้คนมีภูมิรู้ ภูมิธรรมพอจะออกเสียงถูก มีความคิดกว้างและไกล เห็นประโยชน์ของปวงชนสำคัญกว่าประโยชน์ตน¹³ หรืออีกตัวอย่างหนึ่งคือ บทความเรื่อง “ความเห็นบางประการเกี่ยวกับเรื่องรัฐธรรมนูญ” ผู้เขียนได้สร้างเป็นบทละคร ซึ่งเป็นการคุยกันระหว่างลุงกับหลาน โดยลุงเป็นฝ่ายอธิบายให้หลานเข้าใจถึงความสำคัญของรัฐธรรมนูญ โดยได้อธิบายถึงความสำคัญของรัฐธรรมนูญ ว่า รัฐธรรมนูญเป็น “หัวใจ” ของประเทศ เราควรจะรักรัฐธรรมนูญให้มากกว่าชีวิต เพราะถ้าขาดสิ่งนี้ไปประเทศก็ตั้งอยู่ไม่ได้¹⁴ ผู้เขียนได้เสนอแนะว่าการที่จะให้คนเห็นคุณค่าของรัฐธรรมนูญได้นั้น ก็โดยการให้ความสำคัญกับรัฐธรรมนูญตั้งแต่การศึกษาขั้นต้น ๆ เมื่อคนมีการศึกษาก็จะเห็นคุณค่าของรัฐธรรมนูญ และเหตุร้ายแรงเช่นกบฏต่อรัฐธรรมนูญจะไม่เกิดขึ้น ยิ่งกว่านั้นการศึกษายังเปรียบเสมือนยาสมานให้ทุกฝ่ายเข้าใจกันได้ดี ผู้เขียนเห็นว่าถ้าจัดการศึกษาให้เป็นผลจริงจังทันสมัย อาจได้ “ทหาร” รักชาติรัฐธรรมนูญชนิดที่ไม่ต้องใช้กำลังอำนาจไว้เป็นผู้ช่วยทหาร

¹¹ สหิสต์ กาญจนพิงคะ, “การศึกษาของไทย,” *วิทยาคาร* 34 (เมษายน - มีนาคม 2477): 1700 - 1701.

¹² บ. บุญคำ (นามแฝง), “เรื่องสะกิดใจผู้มีหน้าที่จัดการศึกษา รัฐธรรมนูญกับการศึกษา,” *วิทยาคาร* 34 (เมษายน-ธันวาคม 2477): 1787-1789.

¹³ หม่อมเจ้าสกลวรรณกร วรวรรณ, “ความสามารถของประเทศชาติในการป้องกันตัวเอง,” *วิทยาคาร* 35(มกราคม 2477 - ธันวาคม 2478): 66 - 69.

¹⁴ “ความเห็นบางประการเกี่ยวกับเรื่องรัฐธรรมนูญ,” *วิทยาคาร* 35 (มกราคม 2477 - ธันวาคม 2478): 2265-2266.

ศึกษานิดหนึ่ง¹⁵ นอกจากนี้ยังมีบทความอีกหลายเรื่องที่แสดงความคิดเห็นและให้ข้อเสนอแนะในทำนองเดียวกัน เช่นบทความเรื่อง “การสร้างชาติด้วยการศึกษา” เป็นบทความที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการส่งมาให้วิทยากรย์ โดยผู้เขียนขอปิดนาม¹⁶, บทความเรื่อง “งานของครูอีกแง่หนึ่ง” โดย ไสยา ปาลบุตร¹⁷, บทความเรื่อง “การศึกษากับประชาธิปไตย” โดย นามวาทิก¹⁸ ฯลฯ บทความต่าง ๆ ที่ได้ยกมานี้ ล้วนแต่มีเนื้อหาในทำนองเดียวกัน กล่าวคือมีการปลุกเร้าให้ครูและผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการสร้างความมั่นคงและปลูกฝังให้เด็กมีความเคารพเลื่อมใสในรัฐธรรมนูญ ในฐานะที่เป็น “หัวใจ” ของชาติ ที่คนในชาติจะต้องหวงแหนรักษาและต้องเคารพเทิดทูน

แนวคิดดังกล่าวนี้ส่งผลในทางปฏิบัติเช่น ทำให้เกิดนโยบายที่จะฝึกอบรมทางด้านวินัยแก่เยาวชนเพื่อให้เป็นกำลังในการปกป้องรัฐธรรมนูญ กลุ่มที่เสนอแนวคิดนี้ขึ้นได้แก่กลุ่มทหาร ซึ่งมีบทบาทโดดเด่นขึ้นอย่างมากภายหลังเหตุการณ์กบฏวรวงเดช กล่าวคือในเหตุการณ์นั้นทหารได้แสดงบทบาทในฐานะของผู้ปราบปรามกบฏเพื่อพิทักษ์ไว้ซึ่งรัฐธรรมนูญ ภายหลังการปราบปรามกบฏแล้วความคิดและการปฏิบัติในฐานะผู้พิทักษ์รัฐธรรมนูญของกลุ่มทหารนี้ได้ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง กลุ่มทหารได้พยายามเข้ามามีบทบาทต่อเยาวชนของชาติหลังเหตุการณ์กบฏวรวงเดชยุติลง กล่าวคือ ในเดือน มกราคม 2476 (ปฏิทินเก่า) ได้มีการเสนอจากพระยาประเสริฐสงคราม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมในเวลานั้น เพื่อขออนุมัติออกกฎกระทรวงกลาโหมตามความในพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ใจความของหนังสือราชการดังกล่าว คือ มีความต้องการให้นักเรียนชายของกระทรวงธรรมการ เข้าอบรมให้มีความรู้ความสามารถในการทหาร โดยมีจุดประสงค์เพื่อ “ให้มีความรู้ความสามารถในการทหาร เมื่อมีความจำเป็นขึ้น นักเรียนนั้น ๆ จะได้ช่วยเหลือราชการทหารได้”¹⁹ ในเดือนกรกฎาคม 2476 กระทรวงธรรมการได้ตอบรับนโยบายดังกล่าวของกระทรวงกลาโหม โดยการมอบหมายให้กรมพลศึกษาได้ร่างหลักสูตรการอบรมวิชาทหารแก่นักเรียนขึ้น โดยกระทรวงธรรมการได้แสดงความเห็นต่อเรื่องนี้ว่า

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2672 - 2689.

¹⁶ “การสร้างชาติด้วยการศึกษา,” *วิทยากรย์* 35(มกราคม 2477 - ธันวาคม 2478): 1146 - 1152.

¹⁷ ไสยา ปาลบุตร, “งานของครูอีกแง่หนึ่ง,” *วิทยากรย์* 36 (มกราคม 2478 - ธันวาคม 2479): 106.

¹⁸ นามวาทิก (นามแฝง), “การศึกษากับประชาธิปไตย,” *วิทยากรย์* 36 (มกราคม 2478 - ธันวาคม 2479): หน้า 569-583.

¹⁹ หจข.สร.0201.14/9 เรื่อง จะอบรมนักเรียนชายให้มีความรู้ความสามารถในการทหาร พ.ศ. 2476-2478.

“นอกจากการลดงบประมาณของประเทศในการฝึกหัดวิชาทหารแล้ว เราจะได้อะไรดีใช้ เด็กซึ่งได้อบรมมาบ้างจะเป็นรั้วอันมั่นคงของชาติ ทุกคนจะรักในการทหารและพร้อมที่จะป้องกันประเทศชาติ และรัฐธรรมนูญอยู่ทุกขณะ...”²⁰

นอกจากการให้ความร่วมมือกับกระทรวงกลาโหมในการให้เยาวชนฝึกวิชาทหารเพื่อเป็นกำลังของชาติแล้ว กระทรวงธรรมการยังได้แสดงความกระตือรือร้นในการที่จะให้ความรู้เรื่องรัฐธรรมนูญแก่นักเรียน โดย ในเดือนมีนาคม 2476 (ปฏิทินเก่า) กระทรวงธรรมการก็ได้ประกาศเชิญชวนบุคคลทั่วไปให้แต่งแบบเรียนเรื่องรัฐธรรมนูญส่งเข้าประกวด โดยแถลงวัตถุประสงค์ว่า

“ด้วยกระทรวงธรรมการมีความประสงค์จะให้ประชาชนชาวสยามมีความรู้เรื่องรัฐธรรมนูญของประเทศสยามโดยแจ่มแจ้งขึ้นใจ และอบรมบ่มนิสัยให้มีความเลื่อมใสในรัฐธรรมนูญ โดยเห็นคุณประโยชน์ชัดเจนด้วยใจตนทั่วหน้ากัน สมกับงานแห่งรัฐบาลที่มีการปกครองโดยระบอบรัฐธรรมนูญ แต่การที่จะอบรมบ่มนิสัยขึ้นใจเด็กซึ่งเช่นนั้น จำต้องอบรมตั้งแต่เด็ก ๆ ขึ้นมา เพราะฉะนั้นจึงใคร่จะให้มีแบบเรียนเรื่องรัฐธรรมนูญนี้ เพื่อเป็นหนังสืออ่านประจำชั้นประถม และมีชั้นละเล่ม ซึ่งครูจะได้ใช้เป็นเครื่องมือสั่งสอนอบรมกุลบุตรกุลธิดาสืบไป”²¹

แบบเรียนซึ่งแต่งสำหรับชั้นประถมนั้น ทางกระทรวงธรรมการได้กำหนดให้มีเนื้อหาที่ง่าย ๆ ชวนอ่านสำหรับเด็ก ทั้งในเวลาเรียนและนอกเวลาเรียน โดยอาจมีรูปภาพประกอบหรือมีเนื้อหาเป็นนิทานอย่างหนังสือ “พลเมืองดี” ของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ก็ได้ ส่วนชั้นมัธยมนั้น กำหนดให้มีเนื้อหาที่ละเอียดขึ้น โดยวางแนวทางการแต่งไว้ตามหัวข้อต่อไปนี้

ก. ทั่วไป

1. ที่มาของชาติ
2. ที่มาของราษฎร
3. ที่มาของรัฐ

²⁰ เรื่องเดียวกัน.

²¹ หจข. ศธ. 2/324 แจ้งความกระทรวงธรรมการ เรื่องประกาศแต่งแบบเรียนเรื่องรัฐธรรมนูญ 10

4. ความจำเป็นที่ต้องมีรัฐบาล
5. รัฐบาลดำเนินมาเป็นชั้น ๆ
 - จาก "ปิตุราธิปไตย"
 - จาก "ประชาธิปไตย"
 - จาก "อัตตาธิปไตย"
 - และกลับเป็นประชาธิปไตยใหม่
6. มนุษย์กับธรรม
7. รัฐบาลกับรัฐธรรมนูญ
8. ราชากรกับรัฐธรรมนูญ

ข. อะเพาะ

1. รัฐบาลสยามสมัยก่อนและสมัยนี้ เหตุการณ์วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 กับวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476
2. อธิปไตย (อำนาจสูงสุด)
3. กษัตริย์สภาผู้แทนราษฎร ศาลยุติธรรม (ติรยาสัทธิ)
4. รัฐธรรมนูญ จับย่อลงแล้วอธิบายเป็นมาตรา ๆ อะเพาะมาตราที่สำคัญ"²²

จากเค้าโครงของแบบเรียนที่กระทรวงธรรมการวางไว้นี้ ทำให้เห็นว่ากระทรวงธรรมการต้องการแบบเรียนซึ่งอธิบายเรื่องการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญที่ต่างไปจากแบบเรียนที่ออกในช่วง พ.ศ. 2476 โดยประเด็นที่ต่างไปอย่างเห็นได้ชัดก็คือ ในข้อ ข.1 กระทรวงธรรมการต้องการให้แบบเรียนพูดถึงเรื่องการเปลี่ยนแปลงและความขัดแย้งทางการเมืองระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2476 เพื่อชี้ให้เห็นถึงความไม่มั่นคงปลอดภัยของระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะส่งผลให้เด็กตระหนักในหน้าที่ของตนที่จะช่วยกันปกป้องระบอบการปกครองใหม่ให้คงอยู่ได้ การปลุกฝังความคิดดังกล่าวน่าจะเป็นสิ่งที่รัฐบาลและกระทรวงธรรมการต้องการอย่างเร่งด่วน เห็นได้จากเนื้อความในประกาศที่กล่าวว่า "กระทรวงธรรมการต้องการใช้แบบเรียนดังกล่าวแล้วนี้โดยเร็ว เพราะฉะนั้นขอให้ผู้แต่งส่งต้นฉบับแบบเรียนที่จะประกวดขึ้นก่อนวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๗"²³ นั่นคือกระทรวงธรรมการให้เวลาในการแต่งแบบเรียนดังกล่าวเพียง 3 เดือนเท่านั้น ซึ่งในที่สุดก็ปรากฏว่าไม่มีผู้ใดแต่งได้ทันเวลา ทำให้ต้องยืดเวลาออกไปอีก จนถึงเดือนพฤศจิกายน

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

2477 จึงสามารถรวบรวมหนังสือที่ส่งเข้าประกวดจากผู้ส่ง 27 ราย กระทรวงธรรมการจึงได้ตั้งกรรมการขึ้นตรวจแบบเรียนดังกล่าว คือ พระยาประมวญวิชาวุฒ, พระราชธรรมนิเทศ, หลวงประเจ็ดอักษรลักษณ์ และพระสารสาสน์ประพันธ์²⁴ และกว่าที่จะมีการประกาศผลการประกวดแบบเรียนก็ล่วงเข้าปี พ.ศ. 2479 โดยผู้ชนะการประกวดในระดับชั้นประถมศึกษาคือ ฉบับของขุนวรวาทพิสุทธิ์ (สุข พันธุ์เพ็ง) และสำหรับชั้นมัธยมคือ ฉบับของ นายพูน พันธุ์เกาะ ซึ่งกระทรวงธรรมการได้แถลงเกี่ยวกับแบบเรียนที่ชนะการประกวดว่า “แต่การแต่งทั้ง ๒ รายนี้ ยังเห็นว่าไม่ได้ถึงขนาดที่จะได้รับรางวัลชั้นที่ ๑ จึงเป็นอันให้ได้รับรางวัลกึ่งอัตรา...”²⁵ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวนี้ได้สะท้อนความจริงที่ว่า ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในการปกครองระบอบใหม่ตามแนวทางที่รัฐบาลต้องการนั้นมีจำนวนน้อย เป็นผลให้การแต่งแบบเรียนหรือการปรับปรุงหลักสูตรเป็นไปอย่างค่อนข้างเชื่องช้า แม้ว่ารัฐบาลและกระทรวงธรรมการจะมีความต้องการจัดการศึกษาเพื่อสนับสนุนความมั่นคงของระบอบการปกครองโดยเร่งด่วนก็ตาม

ต่อมาในเดือนกันยายน 2477 คณะรัฐมนตรีชุดนี้ก็พ้นจากตำแหน่ง เนื่องจากสภาผู้แทนราษฎรไม่เห็นชอบด้วยกับญัตติเรื่องควบคุมการจำกัดยางของรัฐบาล นายกรัฐมนตรีคือพระยาพหลพลพยุหเสนาได้ขอลาออก ทรงแต่งตั้งพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง พร้อมด้วยรัฐมนตรีว่าการและรัฐมนตรี รวม 17 คน คณะรัฐมนตรีชุดนี้บริหารประเทศระหว่าง วันที่ 22 กันยายน 2477 – 9 สิงหาคม 2480 ซึ่งนับว่าเป็นระยะเวลาที่ยาวนานที่สุดนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นผลให้การดำเนินงานด้านการศึกษาก้าวหน้าไปอย่างมาก ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการในรัฐบาลชุดนี้คือพระสารสาสน์ประพันธ์²⁶ ซึ่งเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงธรรมการในรัฐบาลชุดก่อนนั่นเอง ส่วนปลัดกระทรวงธรรมการนั้นพระตึรณสารวิศวรรรม²⁷ (ตี ศรีสุข หรือ ตีร ตึรณสาร)* ขึ้นดำรงตำแหน่งแทนพระยา

²⁴ “ข่าวกระทรวง”, วิทยากร 34 (เมษายน - ธันวาคม 2477): 2531.

²⁵ “ข่าวกระทรวง”, วิทยากร 36 (มกราคม 2478 - ธันวาคม 2479): 1719.

²⁶ หจข.ศธ. 3.8/697 ตั้งพระสารสาสน์ประพันธ์เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ 29 กันยายน 2477 หน้า 2

²⁷ กระทรวงศึกษาธิการ, “200 ปีของการศึกษาไทย”, หน้า 205.

* พระตึรณสารวิศวรรรม (พ.ศ.2440 – 2516) จบวิศวกรรมศาสตร์จากอังกฤษในปี พ.ศ.2463 กลับมาเป็นอาจารย์คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, อาจารย์โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ก่อน พ.ศ.2477 ไม่พบว่าพระตึรณสารวิศวรรรม เคยดำรงตำแหน่งสำคัญในกระทรวงธรรมการ (ศึกษาธิการ, กระทรวง, ประมวญประวัตินิรุก, หน้า 226) การขึ้นดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงธรรมการในครั้งนี้ น่าจะสืบเนื่องมาจากกระแสของการสนับสนุนให้ผู้ที่มีแนวคิดสอดคล้องกับคณะราษฎรขึ้นมา มีบทบาททั้งทางการเมืองและในวงราชการระดับสูง

ปรัชญาสาสน์ ซึ่งเป็นรักษาการปลัดกระทรวงธรรมการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2475 ส่วนตำแหน่งสำคัญอื่น ๆ รักษาอธิบดีกรมศึกษาธิการ และทำการแทนหัวหน้ากองวิชาการนั้น พบว่ายังเป็นบุคคลท่านเดิมคือ พระยาพนิชยสารวิเทศ และพระขำนาถอนุสาสน์ ตามลำดับ ในส่วนของตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการนั้นสอดคล้องกับในทุกกระทรวงที่ในช่วงก่อนสิ้นปี พ.ศ. 2477 ที่ข้าราชการผู้ใหญ่ยังคงทำหน้าที่เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่าง ๆ การเลือกพระสาสน์ประพันธ์เข้ามาบริหารกระทรวงธรรมการทั้งการทำหน้าที่เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการฯ ในรัฐบาลชุดก่อนและเป็นรัฐมนตรีว่าการในรัฐบาลชุดนี้ น่าจะเป็นเพราะมีแนวคิดทางการศึกษาบางส่วนที่สอดคล้องกับกลุ่มคณะราษฎร เช่นเดียวกับข้าราชการผู้ใหญ่ในกระทรวงธรรมการอีกหลายคนที่ยังคงร่วมงานกับคณะราษฎรต่อมา เช่น พระยาประมวญวิชาพูล พระราชธรรมนิเทศ พระตีรณสารวิศวรรรม เป็นต้น รัฐบาลชุดนี้ได้แถลงนโยบายเกี่ยวกับการศึกษาเมื่อเริ่มเข้ามาบริหารประเทศว่า

“...ในหลักการศึกษา รัฐบาลนี้มีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้การศึกษาก่อผลเมืองทั่วไปอย่างเต็มที่ ให้ได้รับการอบรมในระบอบการปกครองตามแบบรัฐธรรมนูญ ให้ได้รับการศึกษาทางธรรมชาติ ทางการงาน และทางการสมาคมฝึกฝนให้รอบรู้ มีปัญญาความคิด รู้จักค้นคว้าหาเหตุผลโดยตนเอง ได้มีจริยภาพประกอบด้วยกำลังกายและกำลังใจเป็นอันดี กับทั้งไม่ให้ละทิ้งเสียซึ่งจริยศึกษาแห่งชาติ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีของไทย มุ่งประสงค์ให้ผู้ที่ได้รับการศึกษาแล้วสามารถประกอบการอาชีพ มีอนามัยและศีลธรรมอันดีงาม

รัฐบาลนี้จะจัดการแก้ไขปรับปรุงงานประถมและมัธยมศึกษาให้มีระดับที่ดี ขยายการศึกษาให้มีโรงเรียนประชาบาลอย่างน้อยตำบลละ 1 โรงเรียน เพื่อให้ก้าวหน้าแพร่หลายได้ผลตามรัฐธรรมนูญต้องการ จะจัดทั้งในทางสามัญศึกษา วิสามัญศึกษา หนักไปในทางเกษตรกรรมและพาณิชยกรรม ส่วนอุดมศึกษาจะปรับปรุงมหาวิทยาลัยให้ได้มาตรฐานกับมหาวิทยาลัยที่ดีในอารยประเทศ จะได้ขยายงานให้นักเรียนได้เข้ารับการศึกษาระดับนี้มากขึ้น และจะบำรุงมาตรฐานทางวิชาการให้สูงขึ้นเป็นลำดับ

รัฐบาลนี้จะพยายามให้กุลบุตรกุลธิดามีโอกาสหาความรู้ได้อย่างเต็มที่ที่จะจัดให้ตามระบอบประชาธิปไตย จำบำรุงพลศึกษา หาทางให้ประชาชนได้มีโอกาสบำรุงกำลังกายกำลังใจและกำลังความคิด ทั้งจะได้จัดหาสถานที่และอุปกรณ์กีฬาต่าง ๆ ไว้สำหรับการนี้ ทั้งนี้เพื่อการอบรมวินัย การเป็นนักกีฬา และสามัคคีธรรม... ในทาง

ศิลปของชาติ รัฐบาลนี้ก็ส่งเสริมโดยพยายามฟื้นฟูทุกสถาน เพื่อเป็นการเชิดชู วัฒนธรรมของชาติไทย ทั้งภายในและภายนอกประเทศ

เพื่อที่จะให้การศึกษาได้เป็นไปตามนโยบายนี้ รัฐบาลจะปรับปรุงการงานให้ รัดกุม เหมาะสมแก่กาลสมัย ให้การงานประสานกันได้ดีและโดยเฉพาะอย่างยิ่งจะ จัดการปรับปรุงหลักสูตรและสรรพตำรา ขยายการฝึกหัดครูกับทั้งบำรุงฐานะของครู อาจารย์ให้สมกับที่วิชาครูเป็นวิชาชีพ และครูจะเป็นผู้อบรมสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดาสืบ ไป²⁸

จะเห็นได้ว่านโยบายด้านการศึกษาของรัฐบาลชุดนี้ยังคงมีความต่อเนื่องกับรัฐบาลชุด ก่อนอยู่ในหลายส่วน เช่น การเน้นให้พลเมืองได้รับการอบรมให้มีความรู้ความเข้าใจในการ ปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ, มุ่งขยายการประถมศึกษา, ส่งเสริมการศึกษาสายวิชาชีพ, ส่งเสริมการพลศึกษา เพื่อเสริมสร้างวินัย, ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของชาติ ส่วนหลักการที่เพิ่มขึ้น มาใหม่นั้น ได้แก่ การให้การศึกษาตามหลักธรรมชาติ การงาน การสมาคม ซึ่งเป็นหลักการที่ส่ง เสริมการทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะอันเป็นหลักการที่สำคัญของระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง การ ดำเนินงานของกระทรวงธรรมการที่สำคัญที่สุดในช่วงเวลานี้ได้แก่การปรับปรุงหลักสูตรสำหรับชั้น ประถมและมัธยมศึกษาเพื่อให้เหมาะแก่สมัยของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

4.1.1 การร่างหลักสูตรประถมและมัธยมศึกษา เพื่อให้สอดคล้องกับการปกครองระบอบ รัฐธรรมนูญ

ดังที่ได้เสนอไว้ในบทก่อนว่า ความเคลื่อนไหวในการปรับปรุงหลักสูตรให้เหมาะแก่สมัย ของการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญนั้นเป็นไปอย่างล่าช้า โดยระหว่าง พ.ศ.2475 – 2476 นั้น หลักสูตรที่ใช้ยังคงเป็นหลักสูตรเก่าที่ใช้มาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นผลให้มีข้อความ หรือคำอธิบายบางอย่างไม่เหมาะกับการปกครองระบอบใหม่ โดยเฉพาะโดยเฉพาะเนื้อหาของวิชา จรรยาและวิชาความรู้เรื่องเมืองไทย (ดูบทที่ 3 ตารางที่ 1) การปรับปรุงหลักสูตรเพื่อให้สอดคล้อง กับการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญนั้น ได้เริ่มกระทำในระหว่างเดือนกรกฎาคม – ตุลาคม 2476

²⁸ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, นโยบายการศึกษาของประเทศไทย (กรุงเทพฯ: กรม วิชาการ, 2524), หน้า 34- 35.

โดยในเวลานั้นกระทรวงธรรมการได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นมาชุดหนึ่งมี พระขำนาถอนุสาสน์ ทำการแทนหัวหน้ากองวิชาการ เป็นประธานกรรมการ คณะทำงานนี้ได้ร่วมกันเพื่อร่างหลักสูตรประถมและมัธยมศึกษาระหว่างเดือนกรกฎาคม – ตุลาคม 2476 ปราบกฎเนื้อหาของหลักสูตรดังตารางต่อไปนี้ (ผู้วิจัยได้นำมาเสนอเฉพาะวิชาที่มีเนื้อหาใกล้เคียงมาจากการเมือง อันได้แก่วิชาจรรยา ,ความรู้เรื่องเมืองไทย, และภูมิศาสตร์ – ประวัติศาสตร์)

ตารางที่ 2 ร่างหลักสูตรวิชาจรรยาสำหรับชั้นประถมศึกษา (พ.ศ.2476)

วิชา	รายการที่ต้องสอน
จรรยา ชั้นประถม ศึกษาปีที่ 1 – 4	1. มรรยาท <ul style="list-style-type: none"> (ก) มรรยาทในห้องเรียน ในที่ประชุม ในเคหะสถาน และสถานที่เคารพ (ข) การเคารพต่อบุคคล สถานที่ และวัตถุที่ควรเคารพ (ค) การเข้าหาผู้ใหญ่ (ง) มรรยาทในการเล่นและดูกีฬา (จ) มรรยาทเบ็ดเตล็ดของสุภาพชน เช่นรู้จักขอโทษ ชอบใจ ไม่หัวเราะเยาะผู้อื่น (ฉ) มีกิริยาวาจาสุภาพเรียบร้อย 2. ความซื่อตรง <ul style="list-style-type: none"> (ก) ให้พูดจริงเสมอ เมื่อรับปากแล้วไม่ให้เสียวาจา และให้เป็นคนมีสันดานสุจริต ซื่อตรง (ข) ตรงต่อเวลา การงาน และบุคคล 3. ความเป็นผู้มีใจดี <ul style="list-style-type: none"> (ก) ให้เป็นคนใจหนักแน่น ไม่โลเล โกรธง่าย (ข) เมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์

ตารางที่ 2 (ต่อ)

วิชา	รายการที่ต้องสอน
	<p>4. การประหยัด</p> <p>(ก) ให้รู้จักรักษาเครื่องใช้ และเครื่องนุ่งห่มของตน</p> <p>(ข) ให้รู้จักคุณค่าแห่งเงินและเวลา</p> <p>(ค) ไม่ทำสาธารณวัตถุเสียหายหักพัง</p> <p>5. ความกล้า</p> <p>(ก) ให้มีใจอดทน อดจากกล้าหาญ แต่อ่อนน้อม สุภาพเรียบร้อย</p> <p>(ข) กล้าพูดกล้าทำในสิ่งที่ชอบ</p> <p>(ค) ไม่อายที่จะกระทำการงานใด ๆ โดยสุจริต เช่นกวาดเรือน เทกระถิน</p> <p>6. ความกตัญญูกตเวที</p> <p>(ก) ให้รู้จักความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ และรู้จักว่าใครมีคุณแก่ตนอย่างไร</p> <p>(ข) ให้รู้จักการสนองคุณท่านตามกำลังที่สามารถจะทำได้</p> <p>(ค) เป็นคนว่านอนสอนง่าย</p> <p>7. ความเพียร ให้เป็นคนขยัน และอดทนต่อการทำงาน</p> <p>8. ความสามัคคี ให้รู้จักรักหมู่คณะ ตลอดถึงการรักษาติบ้านเมือง</p> <p>9. ความไม่ทะยานอยากได้</p> <p>(ก) ไม่ถือเอาสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นภริยาของตนก่อนที่เจ้าของอนุญาตให้</p> <p>(ข) ไม่เอาเปรียบเพื่อน</p> <p>ตามหัวข้อที่กำหนดนี้ ต้องฝึกอบรมให้บังเกิดเป็นนิสัยของเด็กติดตัวไปภายหน้า การสอนนั้นให้อาศัยทางศาสนา แบบเรียนจรรยา และแบบเรียนอื่น ๆ ที่ได้พบเห็นเป็นเครื่องชักจูง เมื่อพบเห็นเด็กทำดีและซื่อก็ให้ชมและติเสมอ</p>

ที่มา: หจข. ศธ.4.4/27 รายงานการประชุมการวางหลักสูตรประถม และมัธยมสามัญ (27 ตุลาคม 2476)

จากเนื้อหาของหลักสูตรวิชาจรรยาในตารางที่นำเสนอข้างต้น พบว่าคุณธรรมต่าง ๆ ที่ต้องการปลูกฝังให้กับเยาวชนไม่มีความแตกต่างจากหลักสูตรวิชาจรรยาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งมีการพิมพ์แจกแก่โรงเรียนต่าง ๆ เมื่อเดือน เมษายน 2476 นัก (ดูตารางที่ 1 บทที่ 3) ข้อแตกต่างเพียงประการเดียวที่มองเห็นคือ หลักสูตรวิชาจรรยาสำหรับชั้นประถมปีที่ 1 - 4 ที่ร่างกันในเดือนตุลาคมนี้ ได้ตัดข้อความที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ออกไปทั้งหมด เช่น คุณธรรมเรื่องความกตัญญูตเวทีนั้น หลักสูตร พ.ศ.2464 ที่พิมพ์แจกเมื่อเดือน เมษายน 2476 ได้กล่าวไว้ว่า

“กตัญญู กตเวที รู้คุณบิดามารดา ครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์ และผู้อื่น ตลอดถึง หมู่คณะ และบ้านเมือง รักและพยายามสนองคุณผู้มีคุณ ตลอดจนคิดช่วยทะนุบำรุง หมู่คณะ และชาติบ้านเมืองให้เจริญ”²⁹

ในขณะที่หลักสูตรวิชาจรรยาสำหรับชั้นประถมปีที่ 1 - 4 ที่ร่างกันในเดือนตุลาคม 2476 ได้ให้คำอธิบายต่อคุณธรรมข้อเดียวกันนี้ ดังข้อความในข้อ 6 ของตารางข้างบน ซึ่งจะเห็นได้ว่าการตัดเรื่องพระมหากษัตริย์ออกไป นอกจากนี้ในเรื่องของหนังสือสำหรับใช้ประกอบการสอนวิชาจรรยานั้น ได้มีการตัด พระบรมราโชวาทปลูกใจเสือป่า ออกไปด้วย ซึ่งน่าจะอธิบายได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่หลักสูตรในสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองต้องการจะปลูกฝังแก่นักเรียนนั้น คือแนวคิดที่ว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นองค์ประกอบหนึ่งของการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ กล่าวคือทรงทำหน้าที่เป็นประมุขของชาติ ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวนี้ได้มาจากความเห็นพ้องต้องกันของราษฎร ดังเช่นที่ แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2 ได้พยายามทำความเข้าใจกับนักเรียนในประเด็นนี้ว่า

“ที่ได้กล่าวไว้ว่าพระมหากษัตริย์ของเราเป็นประมุขของรัฐบาลจัดการบ้านเมืองนั้น ให้ฟังเข้าใจไว้ว่า ประชาชนชาวสยามพร้อมใจกัน อัญเชิญพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมือง หากใช้พระองค์เองขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ไม่”³⁰

²⁹ กระทรวงธรรมการ, ประมวลศึกษาภาค ๒ หลักสูตรประถมศึกษาปีที่ ๑ ถึงปีที่ ๓ ชาย และหญิง. พิมพ์ครั้งที่สอง (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2476), หน้า 1 - 2.

³⁰ โสภกา ปาลบุตร, แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2, หน้า 8.

แนวคิดใหม่ดังที่ได้ยกตัวอย่างมานี้ เห็นได้ว่ามีความแตกต่างจากแนวคิดเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่เน้นความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะสมมติเทพ และเน้นเรื่องพระคุณในฐานะที่เป็นผู้นำชาติ (คูปทที่ 2) จึงน่าจะเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้มีการตัดเนื้อหาเรื่องพระมหากษัตริย์และแบบเรียนปลูกใจเสียออกไปจากหลักสูตรวิชาจรรยา โดยนำเนื้อหาเรื่องพระมหากษัตริย์ไปไว้ในหลักสูตรวิชาความรู้เรื่องเมืองไทย เพื่ออธิบายควบคู่ไปกับเรื่องการเมืองการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญแทน ส่วนหลักสูตรวิชาจรรยาสำหรับชั้นมัธยมนั้นพบว่าได้มีการประชุมพิจารณาหลักสูตรวิชาจรรยาสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 – 4 และปีที่ 5 – 8 ในวันที่ 2 พฤศจิกายน 2476 เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาของร่างหลักสูตรแล้วพบว่า ไม่มีความแตกต่างในสาระสำคัญจากหลักสูตร พ.ศ.2464 แต่อย่างใด ซึ่งน่าจะเป็นดังที่กล่าวไว้ข้างต้นคือ รัฐบาลในช่วง พ.ศ.2475 – 2476 นั้น ให้ความสำคัญกับการศึกษาในระดับประถมศึกษามากกว่าในระดับมัธยมศึกษา

ในส่วนของวิชา ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์^{*} นั้น ได้เริ่มมีการประชุมเพื่อวางหลักสูตรดังกล่าวในวันที่ 31 สิงหาคม 2476 โดยพบว่าการประชุมนี้มีการถกเถียงและเสนอความคิดเห็นกัน ในระหว่างคณะกรรมการ มากกว่าการประชุมเพื่อวางหลักสูตรวิชาจรรยา ในการประชุมครั้งนี้ พระยาวิเศษศุภวัตร (เทศสุนทร กาญจนะศัพท์)^{**} ซึ่งเป็นผู้ร่างหลักสูตรได้แถลงความมุ่งหมายในการร่างหลักสูตรวิชา ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ ในทุกระดับชั้นไว้ว่า

“ความมุ่งหมายในการร่างหลักสูตรวิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์นี้ก็เพื่อให้เด็กรู้จักประเทศของตนโดยละเอียดรู้ประเทศอื่นและโลกพอสมควรและในชั้นสูง ๆ ให้เพิ่มเติมความรู้ให้หนักไปทางบำรุงการอาชีพของพลเมืองเป็นข้อสำคัญ ทั้งนี้เพื่อประสงค์จะให้กลมเกลียวกับนโยบายของรัฐในข้อที่ว่าบำรุงการอาชีพของพลเมืองให้ดีขึ้นเป็นลำดับสำคัญ เพราะฉะนั้นจึงได้เอาหลักสูตรที่ใช้อยู่ในเวลานี้ มาพิจารณา และเอาหลักสูตรของประเทศอื่นมาเทียบเคียงประกอบ และได้เชิญผู้ชำนาญและเคยสอนวิชานี้มาร่วมมือปรึกษาหารือด้วยหลายท่าน...”³¹

^{*} สำหรับชั้นประถมศึกษาเรียกว่าวิชา ความรู้เรื่องเมืองไทย

^{**} พระยาวิเศษศุภวัตร (พ.ศ.2435 – 2483) จบการศึกษาวิชาครูจากอังกฤษเมื่อปี พ.ศ.2458 กลับมาเป็นอาจารย์และอาจารย์ใหญ่โรงเรียนต่าง ๆ ระหว่าง พ.ศ.2476 – 2481 เป็นข้าราชการสังกัดกองวิชาการ (ศึกษาธิการ, กระทรวง, ประมวลประวัติศาสตร์, หน้า 230.)

³¹ หจข. ศธ 4.4/27 รายงานการวางหลักสูตรประถมและมัธยมสามัญ (31 สิงหาคม 2476).

จากความมุ่งหมายของหลักสูตรซึ่งผู้ร่างได้แถลงไว้นี้ ทำให้เห็นว่าไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบบรัฐธรรมนูญเลย (แม้ว่าในตัวหลักสูตรจะมีเนื้อหาเรื่องนี้) จึงอาจกล่าวได้ว่า ความรู้เรื่องการปกครองระบอบใหม่ยังไม่ใช่ประเด็นหลักสำหรับการร่างหลักสูตรในกลุ่มวิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ แต่ประเด็นหลักกลับอยู่ที่ความรู้เกี่ยวกับประเทศและโลก อันนำไปสู่การมองเห็นเส้นทางในการประกอบอาชีพต่าง ๆ ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากความกังวลของนักการศึกษาในเรื่องที่ยุวชนไม่นิยมในการศึกษาสายวิสามัญ และไม่นิยมต่อการสร้างอาชีพอิสระ อย่างไรก็ตาม ได้มีสัญญาณบางประการที่ชี้ให้เห็นว่าข้าราชการในกระทรวงธรรมการบางคนตระหนักถึงความจำเป็นของการศึกษาในฐานะเป็นเครื่องมือปลูกฝังอุดมการณ์ของระบอบใหม่ ดังปรากฏในรายงานการประชุมว่า

“พระราชธรรมนิเทศ [เพียร ไตติลานนท์ หรือ ราชธรรมนิเทศ]* เสนอขึ้นว่า ในหัวข้อใหญ่ที่เรียกว่าความรู้เรื่องเมืองไทย นั้นควรจะเปลี่ยนเรียกชื่อเป็นอย่างอื่นหรือไม่? เมื่อได้เถียงกันแล้วในที่สุดก็ให้คงไว้ตามเดิม พระราชธรรมนิเทศเสนออีกว่า ในข้อ ค. ซึ่งมีว่า ให้รู้จักวิธีการปกครองบ้านเมือง ให้เปลี่ยนหัวข้อว่า หน้าที่พลเมือง แล้วมีรายการเป็นข้อไขให้ละเอียดไปตามควรที่ประชุมเห็นด้วย...”³²

จากมติที่กล่าวมานี้ทำให้เกิดหัวข้อที่ชื่อว่า “หน้าที่พลเมือง” อยู่ในวิชา ความรู้เรื่องเมืองไทย ของชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 - 4 ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของการให้ความรู้เรื่องการเมืองการปกครองในระบบรัฐธรรมนูญอย่างจริงจัง เนื้อหาของหลักสูตรวิชา ความรู้เรื่องเมืองไทย ในระดับชั้นประถมศึกษาได้รับการปรับปรุงจากหลักสูตร พ.ศ.2464 ที่กระทรวงธรรมการพิมพ์แจกเมื่อเดือน เมษายน 2476 ดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้**

* พระราชธรรมนิเทศ (พ.ศ.2434 - 2508) ใน พ.ศ.2454 สอบชิงทุนได้ไปศึกษาต่อวิชาครูที่ประเทศอังกฤษ ได้กลับมาดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ เช่น เป็นผู้บังคับการโรงเรียนราชวิทยาลัย ใน พ.ศ.2468 ได้เข้าประจำกองสอบไล่ พ.ศ.2476 - 2478 ประจำกองวิชาการ ใน พ.ศ.2479 เป็นรองอธิบดีกรมโฆษณาการ และในปี พ.ศ.2481 - 2487 มีบทบาทสำคัญในการผลิตรายการสนทนาของ นายมัน - นายคง ซึ่งสนับสนุนนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ศึกษาธิการ, กระทรวง, ประมวลประวัติศาสตร์, หน้า258)

³² หจข. ศธ 4.4/27 รายงานการวางหลักสูตรประถมและมัธยมสามัญ (31 สิงหาคม 2476).

** ยกมาเฉพาะหัวข้อ ก, ค และ ง ซึ่งเป็นหัวข้อที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกลางทางการเมือง

ตารางที่ 3 ร่างหลักสูตรวิชาความรู้เรื่องเมืองไทยสำหรับชั้นประถมศึกษา (2476)

วิชา	รายการที่ต้องสอน
<p>ความรู้เรื่องเมืองไทย</p> <p>ชั้นประถมปีที่ 1 - 4</p>	<p>ก. <u>หน้าที่พลเมือง</u></p> <p>1. ให้รู้จักวันสำคัญของชาติและศาสนา กับรู้เรื่องตำนานเกี่ยวกับวันสำคัญนั้นๆ</p> <p>2. ให้รู้จักขนบธรรมเนียมและจารีตประเพณีของบ้านเมืองโดยทั่วไป และโดยเฉพาะท้องที่ที่โรงเรียนตั้งอยู่</p> <p>3. ให้รู้จักหน้าที่ที่จะปฏิบัติต่อครอบครัว, ต่อเพื่อนร่วมชาติ ตลอดจนรู้จักสิทธิและหน้าที่ของราษฎรตามบทพระธรรมนูญโดยสังเขป เช่น หน้าที่เคารพกฎหมาย, ปกป้องประเทศ, ช่วยเหลือรัฐบาลโดยทางเสียภาษีอากร และอื่น ๆ <u>กับรู้จักวิธีปกครองบ้านเมืองในเวลาี่โดยสังเขปคือรู้ว่า พระมหากษัตริย์ปกครองตามรัฐธรรมนูญ ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติโดยทางสภาผู้แทนราษฎร พระราชอำนาจบริหารกิจการแผ่นดินโดยทางคณะรัฐมนตรี พระราชอำนาจฝ่ายตุลาการโดยทางศาล ให้เข้าใจการปกครองซึ่งแบ่งเป็นหน่วยต่าง ๆ เช่น กระทรวง, มณฑล, จังหวัด, อำเภอ, ตำบล ฯลฯ หน่วยเหล่านี้มีหน้าที่เนื่องกันอย่างไร ราษฎรต้องเคารพต่อคำสั่งของหัวหน้าหน่วยต่าง ๆ นี้อย่างไร [ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย]</u></p> <p>ค. <u>ประวัติศาสตร์</u></p> <p>ให้รู้ประวัติศาสตร์โดยย่อของชาติไทยว่า เดิมสืบกันมาแต่ไหน รวบรวมกันเข้าได้อย่างไร ต้องสู้รบแข่งขันกับใครบ้าง แล้วเปลี่ยนมาโดยลำดับเวลาจนตั้งลงเป็นหลักฐานเป็นประเทศสยาม ดังปรากฏในทุกวันนี้อย่างไร</p> <p>ง. <u>การพาเที่ยวดูสถานที่</u></p> <p>ให้พานักเรียนเที่ยวดูสถานที่ในบริเวณใกล้เคียงเพื่อส่งเสริมความรู้รอบตัวบ้าง, ความรู้ทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์บ้าง และกับตั้งใจปลูกใจให้รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์</p>

ที่มา: หจข. ศธ.4.4/27 รายงานการประชุมวางแผนหลักสูตรประถมและมัธยมสามัญ (31 สิงหาคม 2476)

จากเนื้อหาของหลักสูตรวิชา *ความรู้เรื่องเมืองไทย* สำหรับชั้นประถมปีที่ 1 - 4 ที่ร่างในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2476 ที่ได้นำเสนอในตารางข้างต้น พบว่ามีความแตกต่างจากหลักสูตรสมัย สมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่กระทรวงธรรมการพิมพ์แจกเมื่อเดือน เมษายน 2476 ในหลายประเด็น ที่เห็นได้ชัดเจนคือ มีการให้ความรู้เรื่องการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญโดยละเอียด โดยมีเนื้อหาที่เน้นให้นักเรียนเข้าใจหน้าที่ของพลเมืองตามระบอบรัฐธรรมนูญ ตลอดจนเข้าใจถึงหลักการของการปกครองประเทศสยามในปัจจุบันคือการปกครองโดยวิธีที่เรียกว่า *พระมหากษัตริย์ปกครองตามรัฐธรรมนูญ* ทรงใช้พระราชอำนาจ นิติบัญญัติ, บริหารและตุลาการผ่านทาง สภาผู้แทนราษฎร, คณะรัฐมนตรี และ ศาล ตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีหัวข้อที่เพิ่มเข้ามาใหม่คือหัวข้อ *"การพาเที่ยวดูสถานที่"* ขึ้นอีกหัวข้อหนึ่ง โดยวัตถุประสงค์หลักของหัวข้อนี้น่าจะอยู่ที่ การปลูกใจให้รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งนับว่าเป็นการกลมกลืนทางการเมืองในอีกรูปแบบหนึ่งที่ไม่ได้อาศัยแบบเรียน แต่เป็นการให้นักเรียนได้สัมผัสกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวโดยตรง และมีครูเป็นผู้เชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่นักเรียนได้พบเห็น กับความรู้ลึกรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ในระดับมัธยมนั้นพบว่าหลักสูตรภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ได้รับการปรับปรุงเช่นเดียวกัน กล่าวคือมีการให้ความรู้เรื่องการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ โดยเป็นการอธิบายอย่างละเอียดเพิ่มเติมจากที่ได้อธิบายไว้ในวิชา *ความรู้เรื่องเมืองไทย* ในระดับชั้นประถมศึกษา นอกจากนี้ยังมีการเพิ่มหัวข้อเรื่องการพาเที่ยวดูสถานที่ ซึ่งเป็นการกลมกลืนทางการเมืองโดยใช้สิ่งที่นักเรียนได้พบเห็นโดยตรงเชื่อมโยงเข้ากับความรู้ลึกรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เช่นเดียวกัน

เนื่องจากวิกฤตการณ์ทางการเมืองคือเหตุการณ์กบฏบวรเดช ประกอบกับมีการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารกระทรวงธรรมการในระยะต่อมาจึงทำให้การตรวจพิจารณาหลักสูตรนี้หยุดชะงักไป จนกระทั่งพระสราสาศนประพันธ์ ขึ้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ จึงได้เริ่มงานปรับปรุงหลักสูตรอีกครั้ง จนเสร็จสิ้นในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2477(ปฏิทินเก่า) และได้นำเสนอแก่นายกรัฐมนตรีเพื่อขอความเห็นชอบ หลักสูตรดังกล่าวนี้พบว่ามี การเปลี่ยนคณะทำงานที่เคยร่างหลักสูตรใน พ.ศ. 2476 เกือบทั้งหมด โดยประธานกรรมการร่างหลักสูตรในครั้งนี่คือ พระครูพนุหรัักษ์ (บุญเย็น ธนโกเศศ)* และกรรมการก็มีการเปลี่ยนใหม่เกือบทั้งหมด พระครูพนุหรัักษ์ ประธานกรรมการจัดวางหลักสูตร ได้รายงานเรื่องการปรับปรุงหลักสูตรประถมและมัธยมศึกษาในครั้งนี่ต่อ

* พระครูพนุหรัักษ์ (พ.ศ. 2433 - 2484) จบการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์บัณฑิตทางเคมี มหาวิทยาลัยมิชิแกน สหรัฐอเมริกาเมื่อ พ.ศ.2458 ในสมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้เคยเป็นอาจารย์โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และเป็นอาจารย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระหว่าง พ.ศ.2476 - 2482 ประจำกองวิชาการ กรมศึกษาธิการ (ศึกษาธิการ, กระทรวง, ประมวลประวัติครู, หน้า218.)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการว่า เป็นการนำหลักสูตรที่ได้เคยร่างมาก่อน (ใน พ.ศ.2476 – ผู้วิจัย) มาดัดแปลงแก้ไขให้ทันสมัย³³ โดยจุดมุ่งหมายของหลักสูตรนั้นได้กำหนดไว้สรุปได้ว่า จะให้เด็กได้รับการอบรมให้เต็มเปี่ยมในเรื่องพุทธศึกษา จริยศึกษา และพลศึกษา เพื่อนำไปสู่สภาพการเป็นพลเมืองดี โดยจะเน้นการปฏิบัติให้นักไปทางธรรมชาติ – การงาน - การสมาคม ตามที่รัฐบาลประกาศไว้เมื่อ 24 ก.ย. 2477 เพื่อให้บรรลุดัตถประสงค์ดังกล่าว โครงการศึกษานี้หวังจะนำและเพาะกุลบุตร กุลธิดาให้เกิดความพอใจในเรื่องต่อไปนี้ คือ ..

- ความพอใจในเรื่องความแข็งแรงของกำลังกาย
- ความพอใจในเรื่องภาษาสำหรับใช้เป็นบันไดช่วยให้บรรลุดังวงภายในของสมาคม และใช้เป็นอุปกรณ์เพื่ออบรมภูมิธรรม
- ความพอใจในเรื่องประวัติการของมนุษย์ที่ได้เป็นมาแล้วโดยลำดับ
- ความพอใจในเรื่องพื้นพิภพอันเป็นที่อาศัย ซึ่งพร้อมด้วยเครื่องอุปกรณ์เพื่อดำรงความสุขของมนุษย์
- ความพอใจในเรื่องศิลปะและวิทยาต่างๆ
- ความพอใจในเรื่องความเป็นอยู่และวิธีดำเนินอาชีพของมนุษย์
- ความพอใจในเรื่องความตั้งมั่นในศาสนา

นอกจากนี้ยังได้กำหนดเป้าหมายให้เด็กมีความสามารถในเรื่อง

- ก. มีความสามารถจนเข้าใจและรู้จักใช้ให้ได้ประโยชน์จากคำพูด
ตัวอักษร ตัวพิมพ์แห่งภาษาของตน
- ข. รู้จักค่าของเงินและลักษณะการใช้จ่าย
- ค. รู้จักและคู่เคียงกับมาตราชั่ง – ตวง – วัด
- ง. รู้จักใช้มือประกอบการทำงานต่างๆ ได้คล่องแคล่วพอควร
- จ. รู้จักใช้เครื่องมือง่ายๆ เพื่อทำหรือแก้ไขของใช้ในบ้านเรือนตนเองได้พอควร
- ฉ. มีกำลังกายดีเป็นปกติ
- ช. รู้หน้าที่ของพลเมืองดี

³³ หจข. 2 สร.0201, 24/1 หลักสูตรสำหรับชั้นประถมและมัธยมศึกษา หรือเรื่องประมวลศึกษา (แผนการศึกษาหรือโครงการศึกษาของชาติ ตอน 1) [22 ส.ค. 2475 – 1 เม.ย. 2480], หน้า 65

จากเป้าหมายและวิธีการที่จะปฏิบัติให้ถึงเป้าหมายของหลักสูตรที่มีการปรับปรุงในปี พ.ศ. 2477 นี้ พบว่ายังคงมีความคล้ายคลึงกับหลักสูตรที่ร่างใน พ.ศ. 2476 นั่นคือ ยังคงไม่ได้แสดงความมุ่งหมายที่จะสนับสนุนการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญมากนัก เพียงแต่กำหนดกรอบกว้างๆ ไว้ว่า ให้รู้จักหน้าที่ของพลเมืองดี เท่านั้น สำหรับรายละเอียดของแต่ละวิชานั้น แม้ว่าจะได้เปลี่ยนคณะทำงานชุดใหม่แล้ว แต่รายการที่ต้องสอนสำหรับวิชาต่างๆ ในทุกระดับชั้น ยังคงมีลักษณะเหมือนกับกับหลักสูตรที่ร่างกันในปี พ.ศ. 2476 ทุกประการ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการนำเอาร่างหลักสูตรเก่าใน พ.ศ. 2476 มาเสนอใหม่เท่านั้นเอง

หลักสูตรนี้ร่างแล้วเสร็จในวันที่ 19 มีนาคม 2477 (ปฏิทินเก่า) และได้รับการนำเสนอต่อ นายกรัฐมนตรี ต่อมาในวันที่ 28 เดือนเดียวกัน คณะรัฐมนตรีได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่งเพื่อกลับไปร่างหลักสูตรนี้ โดยมีประธานกรรมการคือ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ และบุคคลอื่น ๆ ซึ่งเป็นคนในกลุ่มคณะราษฎร หรือมีแนวคิดสอดคล้องกับคณะราษฎรรุ่นหนุ่ม และที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือมีตำแหน่งกรรมการสำหรับฝ่ายทหารถึง 2 ตำแหน่ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทหารได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางการศึกษาชาติ โดยนายทหารที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่นี้คือ นายพันโท หลวงชำนาญยุทธศิลป์ และนายนาวาเอกหลวงสินธุสงครามชัยตามลำดับ³⁴ คณะกรรมการพิจารณาหลักสูตรชุดนี้ได้ประชุมกันในวันที่ 13, 17 และ 23 เมษายน 2478 จากนั้นจึงหยุดชะงักไป จนกระทั่งพระสารสาสน์ประพันธ์พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการในช่วงกลางปี พ.ศ.2478

4.1.2 ความขัดแย้งระหว่างผู้บริหารกระทรวงธรรมการ กับรัฐบาลและกลุ่มทหาร

อาจกล่าวได้ว่าการพ้นตำแหน่งของพระสารสาสน์ประพันธ์นั้น ส่วนหนึ่งน่าจะมีเหตุมาจากการที่ผลงานการปรับปรุงหลักสูตรซึ่งได้เสนอมาช่างต้นนั้น ที่ไม่สนองต่อความต้องการของรัฐบาลและของสังคมในเวลานั้น ซึ่งต้องการให้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการสร้างความมั่นคงให้กับการเมืองการปกครอง โดยจะเห็นได้ว่าการแถลงถึงจุดมุ่งหมายของหลักสูตรนั้น ไม่พบว่ามีจุดมุ่งหมายในเรื่องการกล่อมเกล่าให้เลื่อมใสและศรัทธาในรัฐธรรมนูญเลย อีกทั้งรายละเอียดของหลักสูตรก็ไม่ได้รับการปรับปรุงจากของเดิมที่เคยร่างกันในปี พ.ศ.2476 นอกจากนี้สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้พระสารสาสน์ประพันธ์ พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการน่าจะเนื่องมาจากความขัดแย้งกับกลุ่มทหาร ทั้งนี้เนื่องจากอิทธิพลของกลุ่มทหารต่อการเมืองการ

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.

ปกครองประเทศนั้นยิ่งทวีมากขึ้น เมื่อนายพันเอกหลวงพิบูลสงครามขึ้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมในช่วงปลายปี พ.ศ.2477 โดยนายพันเอกหลวงพิบูลสงครามนั้นพิจารณาว่ากองทัพที่เข้มแข็งหมายถึงความอยู่รอดของประเทศชาติ และหน้าที่ของทหารนอกจากจะต้องปกป้องประเทศชาติจากศัตรูภายนอกแล้ว ทหารยังต้องปกป้องรักษารัฐธรรมนูญ เพื่อความสงบเรียบร้อยภายในบ้านเมืองด้วย แนวคิดดังกล่าวนี้ทำให้แนวนโยบายของกระทรวงกลาโหมในขณะนั้นมุ่งเน้นไปที่การปรับปรุงกองทัพให้ทันสมัย โดยการทุ่มเทงบประมาณลงไปเป็นจำนวนมาก³⁵ นอกจากนี้ความกังวลในเรื่องความไม่มั่นคงปลอดภัยของรัฐธรรมนูญ กับสภาพการณ์ของโลกที่สื่อเค้าว่าสงครามใหญ่จะเกิดขึ้นในไม่ช้า ได้ทำให้กองทัพหันมาให้ความสนใจกับการสร้างเยาวชนให้เป็นกำลังป้องกันรักษารัฐธรรมนูญและเอกราชของชาติอีกทางหนึ่ง ซึ่งนโยบายที่จะฝึกวิชาทหารให้แก่นักเรียนชายของกระทรวงธรรมการนั้นได้มีการริเริ่มจัดขึ้นแล้วในช่วงที่กฎบวรเดชยุติลงใหม่ ๆ ดังกล่าวไว้ข้างต้น อย่างไรก็ตามการดำเนินการในเรื่องนี้ยังไม่เป็นรูปธรรมมากนัก ทำให้นายพันเอกหลวงพิบูลสงครามได้ดำเนินความพยายามอย่างจริงจังที่จะผลักดันเรื่องนี้ให้สำเร็จลงให้ได้ โดยในเดือน พฤศจิกายน 2477 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมได้มีหนังสือถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการเรื่องให้กระทรวงธรรมการให้ความร่วมมือกับกระทรวงกลาโหมในการอบรมเยาวชนเพื่อให้รักการทหาร รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ โดยทางทหารจะให้หน่วยรบพร้อมแถวออกไปเดินตามถนนสายต่าง ๆ เพื่อปลุกใจเยาวชนและประชาชน นอกจากนี้ยังมีคำสั่งให้ผู้บังคับบัญชาการกรมทหารต่าง ๆ เตรียมกำลังวันละหนึ่งกองพัน รวมทั้งนักเรียนนายร้อยทหารบก ผลัดเปลี่ยนกันไปตามถนนสายต่าง ๆ และแวะเยี่ยมโรงเรียนต่าง ๆ พร้อมกับพิมพ์หนังสือปลุกใจเพื่อแจกจ่ายให้เยาวชนรักชาติและการทหาร³⁶ นอกจากการรณรงค์ดังกล่าวแล้ว รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมยังได้ประสานงานไปยังกระทรวงธรรมการเพื่อกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการรับสมัครนักเรียนเข้าฝึกวิชาทหารอย่างเป็นทางการ กระทรวงธรรมการได้มีความเห็นสอดคล้องร่วมกับกระทรวงกลาโหมอย่างกลมเกลียวยิ่ง โดยเมื่อได้ทำการปรึกษากันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ทั้งสองกระทรวงจึงได้วางระเบียบปฏิบัติในเรื่องนี้อย่างเป็นทางการ ในส่วนของกระทรวงกลาโหมนั้นเรียกระเบียบปฏิบัตินี้ว่า “ระเบียบทหารบก ว่าด้วยนักเรียนที่จะเข้ารับการศึกษาทหาร” ส่วนทางกระทรวงธรรมการก็ได้วางระเบียบการปฏิบัติเรื่องนี้ขึ้นไว้แล้วทำนองเดียวกัน

³⁵ ดูรายละเอียดใน แสงเดือน ไสยวงศ์, “การขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองของนายพันเอกหลวงพิบูลสงคราม พ.ศ.2469 – 2481” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 131 – 142.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 134.

เรียกว่า “ระเบียบกระทรวงธรรมการว่าด้วยนักเรียนที่จะสมัครเข้ารับการฝึกวิชาทหาร” ซึ่งระเบียบการดังกล่าวนี้จะมีผลบังคับใช้ในปีการศึกษา 2478³⁷ อย่างไรก็ตามพบว่าเมื่อนานโยบายนี้ไปปฏิบัติใช้จริง ๆ กลับไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรเนื่องจากมีนักเรียนชายให้ความสนใจสมัครเพียง 50.70 เปอร์เซนต์ เท่านั้น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมจึงได้มีหนังสือถึงคณะรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่งโดยเสนอให้ลดค่าเล่าเรียนแก่นักเรียนที่สมัครเข้าฝึกวิชาทหาร นอกจากนี้ยังให้ความเห็นอีกว่าเหตุที่ยุวชนสมัครเข้าฝึกวิชาทหารน้อย เนื่องจากข้อกำหนดของกระทรวงธรรมการที่อนุญาตให้นักเรียนชายที่จบลูกเสือเอกแล้วเท่านั้นเข้าฝึกวิชาทหาร³⁸ จึงได้เสนอต่อคณะรัฐมนตรีให้กระทรวงธรรมการยกเลิกกฎเกณฑ์นี้

ในส่วนของกระทรวงธรรมการนั้น พบว่าแม้ว่าจะมีความเห็นสอดคล้องร่วมกับกระทรวงกลาโหมในหลักการที่จะให้นักเรียนชายเข้าฝึกวิชาทหาร แต่เมื่อกระทรวงกลาโหมเข้ามาก้าวล่วงงานของกระทรวงธรรมการมากเกินไป เช่น เสนอให้มีการลดค่าเล่าเรียนหรือเสนอให้ยกเลิกข้อบังคับเรื่องการอนุญาตเฉพาะผู้จบลูกเสือเอกเข้าฝึกวิชาทหาร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการจึงได้ตอบโต้ในเรื่องนี้ว่าการรับสมัครยุวชนชายเพื่อฝึกวิชาทหารนั้นเพิ่งจะริเริ่มจัดเป็นปีแรก การที่มีผู้นิยมมากกว่าครั้งก็เป็นกรณีเกิดคาดหมายอยู่แล้ว นอกจากนี้ยังได้อธิบายว่าการที่กระทรวงธรรมการอนุญาตให้นักเรียนชายที่จบลูกเสือเอกแล้วเท่านั้นเข้าสมัครรับการฝึกวิชาทหาร ก็เนื่องมาจากไม่ต้องการให้เด็กในชั้นต้น ๆ เสียเวลาเรียน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมได้พยายามผลักดันในเรื่องนี้ต่อไป โดยในเดือนสิงหาคม 2478 ได้เสนอต่อคณะรัฐมนตรีให้กระทรวงธรรมการยกเลิกกฎระเบียบดังกล่าว พร้อมทั้งได้ชี้แจงอย่างยืดยาวถึงปัญหาความจำเป็นที่จะต้องเตรียมยุวชนให้พร้อมสำหรับสงครามซึ่งคาดว่าจะเกิดขึ้นในอีกไม่ช้า และยังสามารถตัวอย่างประเทศต่าง ๆ ในโลกโดยเฉพาะญี่ปุ่นที่กำลังให้ความสนใจกับการฝึกหัดยุวชนเพื่อรับกับการสงครามอย่างจริงจัง ผลการประชุมพบว่า คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบกับข้อเสนอของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม โดยได้ออกคำสั่งให้กระทรวงธรรมการยกเลิกข้อบังคับเรื่องลูกเสือเอก และในเดือนกันยายนปีเดียวกัน พบว่าได้มีการตราพระราชบัญญัติมอบอำนาจให้กระทรวงกลาโหมเรียกยุวชนเข้าฝึกวิชาทหารโดยไม่ต้องขึ้นแก่กระทรวงธรรมการอีกต่อไป³⁹

³⁷ หจข. สร.0201.14/9 เรื่องจะอบรมนักเรียนชายให้มีความรู้ความสามารถในการทหาร พ.ศ.2476 - 2478.

³⁸ เรื่องเดียวกัน.

³⁹ ดูรายละเอียดการโต้ตอบหนังสือราชการ และมติคณะรัฐมนตรีได้ใน เรื่องเดียวกัน.

มติคณะรัฐมนตรีดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลโดยรวมมีความเห็นสอดคล้องกับฝ่ายทหาร ทั้งนี้ น่าจะเนื่องมาจากความไม่มั่นคงของระบอบการปกครองภายในประเทศ และอิทธิพลจากสภาพการณ์ของโลกดังได้กล่าวมา การที่รัฐบาลให้ความสำคัญกับกิจการด้านทหารเป็นอย่างมากนับตั้งแต่ช่วงหลังกบฏบวรเดชเป็นต้นมานั้น ได้ทำให้เกิดความแตกต่างด้านงบประมาณที่จัดสรรให้กับกระทรวงกลาโหมและกระทรวงอื่น ๆ ในส่วนของกระทรวงธรรมการนั้น พระสารสาสน์ประพันธ์ ได้ท้วงติงในเรื่องนี้โดยเรียกร้องให้รัฐบาล “ทำความแน่นอนให้แก่การเงินของแผนการศึกษาเป็นรูปเดียวกับการเงินของแผนการทหาร”⁴⁰ กล่าวคือได้เสนอให้รัฐบาลตราพระราชบัญญัติจัดการศึกษา Education Bill โดยให้กำหนดลงไปว่า ตั้งแต่ พ.ศ. 2479 เป็นต้นไป จนถึง พ.ศ. 2485 คือ 10 ปี ตั้งแต่วันเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้ จะให้งบประมาณสำหรับกรมศึกษาธิการปีละเท่าใด และสำหรับการประถมศึกษาปีละเท่าใด โดยเงินงบประมาณที่จะกำหนดให้ ขอให้จ่ายให้กระทรวงธรรมการเท่ากับจ่ายให้กระทรวงทหาร นอกจากนี้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการยังได้เสนอว่าควรให้ครูมีฐานะเป็นพิเศษอย่างเดียวกับข้าราชการตุลาการ โดยให้เหตุผลว่าเนื่องจากครูไม่ใช่ข้าราชการพลเรือนสามัญตามธรรมดา งานของครูมีความสำคัญเท่าเทียมกับงานตุลาการ เพราะต้องมีการอบรมสั่งสอนจึงถือเป็นงานพิเศษรูปเดียวกัน

นอกจากนี้ยังได้เสนอแนะต่อรัฐบาลสำหรับวิธีจัดหาเงินมาบำรุงการศึกษา คือค่าเล่าเรียนทั้งหมดที่เก็บเข้างบประมาณแผ่นดินนั้น ให้เป็นส่วนของการศึกษาทั้งหมด นอกจากนี้ยังเสนอให้ภาคีกรมสรรพ, ภาคีสินค้าประเภทฟุ่มเฟือย, ภาคีรายได้ของโรงงานอุตสาหกรรม เช่น โรงสี โรงไฟฟ้า โรงเลื่อย เหมืองแร่ หรือโรงทำยาง เพื่อช่วยอุดหนุนการศึกษา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการได้โน้มน้าวชี้แจงให้รัฐบาลเห็นความสำคัญของการให้ความสำคัญกับงบประมาณบำรุงการศึกษาว่า

“เรื่องที่จะคิดว่าจะสร้างชาติด้วยการศึกษาก็ดี เรื่องที่จะปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ มาตรา ๖๕ ว่าด้วยการประถมศึกษาที่ดี หรือเรื่องที่จะให้แก่โรคสำร่วย โรคเสมียน เหล่านี้ก็ดี ย่อมเป็นเรื่องในความผันทั้งสิ้น ในเมื่อเราไม่มีเงินพอ ยิ่งคิดเรื่องนิสัย บัณฑิตให้เยาวชนรักการกสิกรรมหรือศึกษาเพื่ออาชีพต่างๆ เหล่านี้ด้วยแล้ว ย่อมเห็นได้ชัดว่าเงินเป็นของสำคัญ”⁴¹

⁴⁰ หจข. (2) สร.0201.24/3 นโยบายหาเงินจัดการศึกษา 20 มิถุนายน 2478, หน้า 2.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการได้ยกตัวอย่างประเทศญี่ปุ่นซึ่งให้ความสำคัญกับการศึกษาเป็นอย่างมาก โดยการทุ่มเทเงินและกำลังความคิดไปเพื่อการศึกษา ทำให้ได้เยาวชนที่เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ นอกจากนี้พระสารสาสน์ประพันธ์ได้เสนอให้รัฐบาลตั้งกรรมการพิจารณานโยบายการจัดสรรเงินเพื่อการศึกษา โดยเสนอรายชื่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่เคยเป็นครูมาก่อน และสมาชิกที่ให้ความสนใจในงานด้านการศึกษาเป็นพิเศษ เช่น พระพิณิจจนากร ผู้แทนราษฎรจังหวัดเชียงใหม่ ขุนประเจตน์รัตนพันธ์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดพิษณุโลก นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี นายสนิท เจริญรัฐ ผู้แทนราษฎรจังหวัดนครราชสีมา ขุนสมหารहितคดี ผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนคร ขุนสุคนธ์วิศึกษากร ผู้แทนราษฎรจังหวัดสมุทรสาคร นายมงคล รัตนวิจิตร ผู้แทนราษฎรจังหวัดนครศรีธรรมราช พระพิศัยสุนทรการ ผู้แทนราษฎรจังหวัดภูเก็ต โดยพระสารสาสน์ประพันธ์เห็นว่า ฝ่ายนิติบัญญัติควรจะได้ร่วมมือกับฝ่ายบริหาร เพราะผู้แทนราษฎรที่มาจากชนบทนั้น น่าจะรู้ข้อเท็จจริงเรื่องความอ่อนแอของการศึกษาในชนบทได้ดี⁴² นอกจากนี้ยังเสนอความเห็นที่รัฐบาลได้สร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยแล้ว ต่อไปนี้รัฐบาลน่าจะหันมาช่วยการศึกษาชั้นกลางและชั้นต่ำให้มากที่สุดที่จะช่วยได้ งานที่ได้ช่วยไปแล้วเป็นพิเศษสำหรับแผนกนี้ก็คือการฝึกกำลังกาย กำลังใจ และวินัย ซึ่งได้จัดให้มีหน่วยฝึกหัดยุวชนขึ้นแล้ว แต่สิ่งที่ยังขาดอยู่สำหรับการศึกษาในระดับชั้นนี้ก็คือ เรื่องการฝึกหัดสมอง สติปัญญา ความคิดและความชำนาญในการทำงาน ซึ่งพระสารสาสน์ประพันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการต้องการให้รัฐหันมาสนใจเป็นพิเศษในเรื่องเหล่านี้บ้าง⁴³ พร้อมกันนั้นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการได้แนบบทความในหนังสือพิมพ์ประชาชาติ ฉบับประจำวันที 7 มีนาคม พ.ศ. 2477 (ปฏิทินเก่า) ซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการอ้างว่าเป็นเสียงสะท้อนของประชาชนเกี่ยวกับการศึกษาชาติ

สำหรับบทความเรื่อง "เงินบำรุงการศึกษา" ในหนังสือพิมพ์ประชาชาติที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการได้แนบมาพร้อมกับหนังสือราชการถึงนายกรัฐมนตรีนั้น ได้เสนอความเห็นในทำนองเดียวกับพระสารสาสน์ประพันธ์ คือเห็นว่ารัฐยังจัดงบประมาณสำหรับการศึกษาน้อยเกินไป โดยในปี พ.ศ. 2477 นั้น เงินค่าการศึกษาคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ รวบรวม 8.5 เปอร์เซ็นต์ของรายจ่ายทั้งหมด (รายจ่ายทั้งหมดคือ 94 ล้านบาท) ซึ่งถ้าเทียบกับงบประมาณที่กระทรวงกลาโหมได้รับก็จะน้อยกว่าราว 13 เปอร์เซ็นต์ ผู้เขียนเรื่องนี้ซึ่งใช้นามแฝงว่า "คอมมอน" ได้แสดงความคิดเห็นว่าในประเทศที่เจริญแล้วทุกประเทศ ต่างก็ให้ความสำคัญกับการศึกษาเป็นอย่างมาก เช่น ประเทศ

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 3 - 4.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

สหรัฐอเมริกา นั้นได้จัดสรรงบประมาณสำหรับการศึกษาสูงกว่าประเภทอื่นทั้งหมด รวมถึงกลาโหมด้วย ซึ่งถ้าจะนำมาเปรียบเทียบกับประเทศไทยแล้ว ผู้เขียนเห็นว่า

“ห่างไกลกันลิบลับเหมือนฟ้าและดิน และเราทุกคนแทบจะไม่ได้คาดหมายเลยว่า จะไกลกันถึงเพียงนั้น ปัญหาเรื่องปิดประตูการศึกษานี้เกิดมาแต่ครั้งไหน เราไม่อยู่ในฐานะที่จะกล่าวในที่นี้ แต่ในขณะที่ปัญหาเรื่องการศึกษา นี้ เราจะละเอียดเหมือนแต่ก่อนไม่ได้เสียแล้ว เพราะเป็นปัญหาเกี่ยวกับความยุติธรรมและความมั่นคงถาวรของระบอบประชาธิปไตยด้วย... หมายความว่า การศึกษานั้นเป็นการที่จะรักษาลัทธิประชาธิปไตยไว้ได้อย่างมั่นคง”⁴⁴

และผู้เขียนยังได้แสดงความหวังไว้ว่า หากรัฐมัวแต่ผลัดวันประกันพรุ่งไม่สนับสนุนการศึกษาอย่างจริงจัง อุดมคติของลัทธิประชาธิปไตย ก็จะมีผู้แทนราษฎรทั้งหมดในสภาอาจไม่สำเร็จด้วยดีภายใน 10 ปี⁴⁵

จากความเห็นของผู้บริหารกระทรวงธรรมการและสื่อมวลชนดังที่เสนอมานี้ข้างต้น ทำให้เห็นว่าต่างก็พยายามดึงความสนใจของรัฐบาลให้หันมาสนใจส่งเสริมการศึกษา เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของรัฐธรรมนูญ มาตรา 65 และส่งเสริมการศึกษาสายวิชาชีพ เพื่อแก้ปัญหาเรื่องความนิยมในงานราชการ เนื่องจากรัฐบาลในขณะนั้นมีแนวคิดที่โน้มเอียงไปทางฝ่ายกระทรวงกลาโหมที่ต้องการฝึกยุวชนในด้านกำลังกาย และกำลังใจ เพื่อเป็นกำลังให้กับฝ่ายทหารในการป้องกันรักษารัฐธรรมนูญ และป้องกันประเทศในยามสงคราม อย่างไรก็ตามการผลักดันของกระทรวงธรรมการดังกล่าวมานี้จะไม่บรรลุผลสำเร็จเท่าใดนัก เนื่องจากในปีต่อๆ มา ก็ยังคงมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับการที่รัฐบาลให้ความสำคัญกับการศึกษาน้อยอยู่

ความพยายามที่ล้มเหลวของกระทรวงธรรมการดังที่ได้กล่าวมานี้ ทำให้เห็นว่าพระสารสาสน์ประพันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการในเวลานั้นมีแนวคิดทางการศึกษาที่ไม่สอดคล้องกับรัฐบาล โดยรัฐบาลมีแนวคิดสอดคล้องโน้มเอียงไปทางฝ่ายทหาร ซึ่งมุ่งเน้นสร้างยุวชนให้เป็นกำลังในการป้องกันรักษาชาติและรัฐธรรมนูญและอธิปไตยของชาติ โดยวิธีการสร้างกำลังกายและใจ ในขณะที่นักการศึกษา คือพระสารสาสน์ประพันธ์ยังต้องการสานต่อเป้าหมายทางการศึกษา ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้วางไว้ คือการขยายการศึกษาระดับประถมศึกษาเพื่อให้บรรลุตาม

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5 – 6.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

เป้าหมายของรัฐธรรมนูญ มาตรา 65 และการส่งเสริมการศึกษาวิชาชีพ นั่นคือแม้ว่าพระสารสาสน์ประพันธ์มีแนวคิดสอดคล้องกับรัฐบาลในสิ่งที่ว่าให้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการสร้างชาติและการค้าจนความมั่นคงของระบอบประชาธิปไตย แต่การดำเนินงานทั้งหมดก็ต้องอยู่ภายในกรอบกติกาที่วางไว้ คือภายใต้ข้อกำหนดของรัฐธรรมนูญ มาตรา 65 และภายใต้แนวทางที่หลักสูตรกำหนด ความขัดแย้งทางความคิดดังกล่าวนี้ น่าจะเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งทำให้พระสารสาสน์ประพันธ์ พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการในช่วงกลางปี พ.ศ. 2478 โดย นายนาวาเอกหลวงสินธุสงครามชัย (สินธุ์ กมลนาวิน) หัวหน้าคณะราษฎรสายทหารเรือ⁴⁶ ได้ขึ้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการแทน เมื่อพิจารณาถึงภูมิหลังของนายนาวาเอกหลวงสินธุสงครามชัยแล้ว พบว่าน่าจะเป็นผู้ที่ให้ความสนใจกับงานด้านการศึกษาอยู่มาก โดยแม้ว่าจะมีตำแหน่งเป็นนายทหารเรือ แต่บทบาทที่แท้จริงนับตั้งแต่จบการศึกษาจากโรงเรียนเสนาธิการทหารเรือจากประเทศเดนมาร์ก และกลับประเทศไทยในปี 2471 พบว่ามีบทบาทหน้าที่หลักคือการเป็นครูสอนวิชาทหารประจำโรงเรียนนายทหารเรือมาโดยตลอด และนักเรียนโรงเรียนดังกล่าวได้บันทึกไว้ว่า

“ในการสอนประวัติการยุทธทางเรือทุกครั้ง จะมีการแทรกวิชาประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ของประเทศนั้น ๆ ครูหลวงสินธุฯ ได้เล่าเรื่องการปกครองในระบอบประชาธิปไตยแบบกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย การปกครองแบบสาธารณรัฐ ระบอบสังคมนิยมหรือประชาธิปไตย การสอนประวัติเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยในเวลานั้นทำให้พวกเราตื่นตัวว่าเมืองไทยควรจะถึงเวลาที่ราษฎรมีสิทธิมีเสียงในการปกครองบ้านเมืองบ้าง และให้มีเสรีภาพ เสมอภาค ภายในขอบเขตบ้างหรือยัง”⁴⁷

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่านายนาวาเอกหลวงสินธุสงครามชัย เป็นบุคคลหนึ่งที่มีประสบการณ์ด้านการสอน และเคยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกลานักเรียนมีความเลื่อมใสในการปกครองระบอบประชาธิปไตย จึงน่าจะเป็นผู้ที่ให้ความสนใจงานด้านการศึกษา

⁴⁶ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475, หน้า 343.

⁴⁷ ชลิต กุลกำธร, พล.ร.ต., “ระลึกถึงครูหลวงสินธุฯ.” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเรือเอกสินธุ์ กมลนาวิน เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ, 2520), หน้า 69 – 70. อ้างถึงใน อ้างศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, 2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ, หน้า 30.

โดยตลอด โดยเฉพาะเรื่องการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกลாத่างการเมือง ความสนใจนี้น่าจะเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ได้รับมอบหมายให้บริหารกระทรวงธรรมการ อย่างไรก็ตามเมื่อดูแนวโน้มของกระทรวงอื่นๆ แล้วพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวกัน คือในระยะก่อนสิ้นปี พ.ศ. 2477 พระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรียังคงร่วมงานกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ โดยให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้บริหารราชการในฐานะรัฐมนตรีว่าการประจำกระทรวงทุกกระทรวง ในขณะที่ฝ่ายคนรุ่นหนุ่ม และสมาชิกคณะราษฎรเป็นเพียงรัฐมนตรีลอย ส่วนในระยะถัดมาคือนับตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2477 และกลางปี พ.ศ. 2478 เป็นต้นไป ปรากฏว่าฝ่ายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้ถอนตัวออกจากคณะรัฐมนตรีตามลำดับ โดยมีคณะราษฎรรุ่นหนุ่มๆ รวม 4 คน ได้ก้าวขึ้นมาเป็นรัฐมนตรีประจำกระทรวงที่สำคัญแทนข้าราชการอาวุโส ได้แก่ หลวงพิบูลสงครามจากรัฐมนตรีลอยได้ขึ้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม หลวงประดิษฐมนูธรรมจากรัฐมนตรีลอยในระยะแรกเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศตามลำดับ นายนาวาเอกหลวงสินธุสงครามชัย จากรัฐมนตรีลอยเช่นกัน ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ และหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ จากรัฐมนตรีลอย ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย⁴⁸

อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนตัวรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ การจากนักการศึกษาซึ่งเป็นข้าราชการผู้ใหญ่มาเป็นคณะราษฎรสายทหารเรือ นั้น น่าจะเป็นไปเพื่อให้การดำเนินงานของกระทรวงธรรมการสอดคล้องกับนโยบายรัฐในช่วงเวลานั้นมากขึ้น เนื่องจากความคิดและพฤติกรรมของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไม่อาจกำกับราชการไปตามกระแสหลักของระบอบใหม่ ซึ่งเอนเอียงไปทางชาตินิยมทหารนิยมตามลำดับได้⁴⁹

4.2 อิทธิพลของแนวคิดชาตินิยม – ทหารนิยม ต่อการดำเนินงานของกระทรวงธรรมการ (กันยายน พ.ศ. 2478 – ธันวาคม 2480)

การขึ้นดำรงตำแหน่งของนายนาวาเอกหลวงสินธุสงครามชัยในช่วงกลางปี พ.ศ. 2478 นั้น กล่าวได้ว่า เป็นครั้งแรกหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่บุคคลผู้เป็นสมาชิกของคณะราษฎรได้

⁴⁸ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475., หน้า 301-302.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 302.

เข้าควบคุมบริหารงานของกระทรวงธรรมการอย่างแท้จริง* ทำให้การดำเนินงานต่างๆ ของกระทรวงธรรมการนับจากช่วงเวลานี้เป็นต้นไป มีความสอดคล้องกับแนวนโยบายของรัฐบาล ซึ่งโน้มเอียงไปทางชาตินิยม ทหารนิยม ตามกระแสแนวคิดของคณะราษฎรสายทหาร และกระแสชาตินิยมซึ่งแพร่หลายในสังคมในช่วงเวลานั้น โดยผู้มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการนำเสนอและเผยแพร่แนวคิดชาตินิยมคือหลวงวิจิตรวาทการซึ่งเป็นนักคิดนักเขียนที่มีผลงานแพร่หลายและเป็นที่ยอมรับมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง งานที่แสดงถึงแนวคิดชาตินิยมของหลวงวิจิตรวาทการอย่างชัดเจนคือหนังสือเรื่อง “ลัทธิชาชาติ” โดยได้เสนอแนวคิดที่ว่าประเทศสยามต้องการลัทธิที่จะช่วยนำประเทศให้ก้าวหน้าไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง และเชื่อว่าลัทธิที่เหมาะสมคือลัทธิชาตินิยม⁵⁰ แนวคิดเรื่องชาตินิยมนี้ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางภายหลังจากบวรเดช นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ได้ให้ความเห็นว่า บวรเดชเป็นสถานการณ์สำคัญที่ส่งผลให้แนวคิดชาตินิยมขึ้นมามีบทบาทสูงเด่น เพราะแนวคิดชาตินิยมนั้นเสนอว่าชาติเป็นใหญ่เหนือกลุ่มคณะหรือพวก ในด้านของสังคมทั่วไปในขณะนั้น พิจารณาเห็นว่าแนวนโยบายของ

* ส่วนตำแหน่งสำคัญอื่น ๆ นั้น พบว่ามีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปได้แก่ ขุนสุนทรวิจิตรศึกษากร (สุนทร สุนทรวิท) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสมุทรสาคร เป็นรัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงธรรมการ, พระตรีณสารวิศวรรกรม ยังคงเป็นปลัดกระทรวงธรรมการตามเดิม, หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุล เป็นอธิบดีกรมธรรมการ ซึ่ง พระยาพนดิชยสารวิทเทศ รักษาการมาตั้งแต่ พ.ศ.2476 (รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 184 - 185.) สำหรับภูมิหลังของผู้ที่เข้ามาใหม่คือ ขุนสุนทรวิจิตรศึกษากร นั้น พบว่าก่อนลงสมัครรับเลือกตั้งใน พ.ศ.2476 ได้ประกอบอาชีพครู ต่อมาศึกษาศึกษาต่อด้านกฎหมาย และลาออกจากครุมาเป็นทนายความในปี พ.ศ.2472 ส่วนหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุลนั้น เป็นพระอนุชาในพระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงสำเร็จการศึกษาด้านวิศวกรรมศาสตร์จากอังกฤษ และเคยดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ด้านการศึกษาในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองคือ ในปี พ.ศ.2472 - 2475 เป็นอธิบดีกรมวิชาธิการ (ศึกษาธิการ, กระทรวง, ประมวลประวัติครู, หน้า 155 และ 251.)

เป็นที่น่าสังเกตว่าภูมิหลังของผู้รับตำแหน่งสำคัญเกี่ยวกับงานด้านการศึกษาในช่วงเวลานี้มีลักษณะแตกต่างไปจากช่วง พ.ศ.2475 - 2476 กล่าวคือ กลุ่มบุคคลที่ได้เสนอมาดังรายชื่อข้างต้นนั้นไม่ได้มีภูมิหลังเป็นนักเรียนครูจากอังกฤษอีกต่อไป หากแต่เป็นบุคคลซึ่งจบการศึกษาในด้านอื่น ๆ เช่น วิศวกรรมศาสตร์ ,กฎหมาย, วิชาทหารเรือ ทำให้กล่าวได้ว่านับตั้งแต่ปี พ.ศ.2478 นี้ รัฐบาลให้ความสำคัญกับผู้ตอบสนองนโยบายของรัฐที่โน้มเอียงไปทางชาตินิยม - ทหารนิยม มากกว่าที่จะเลือกบุคคลที่มีความรู้ทางวิชาการด้านการศึกษา

⁵⁰ หลวงวิจิตรวาทการ, ลัทธิชาชาติ (พระนครฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ,2476) อ้างถึงใน จิตรพร วิทยศักดิ์พันธุ์, “นโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม,” ใน จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์, 2540), หน้า 263.

สมบูรณาญาสิทธิราชย์อ่อนแอ ส่วนข้อเสนอของหลวงประดิษฐมนูธรรมถูกพิจารณาว่าเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจอย่างรุนแรง ดังจะเห็นได้ว่าก่อให้เกิดความหวาดวิตกทั่วไปแก่ผู้มีทุน ข้อเสนอของพวกชาตินิยมจึงเป็นที่ยอมรับ คือเป็นทางเลือกในฐานะที่เป็นแนวทางประนีประนอมระหว่างกลุ่มพลังอำนาจเก่ากับกลุ่มพลังข้าราชการ โดยมีคนชั้นกลาง พ่อค้า และราษฎรให้การสนับสนุน⁵¹

แนวคิดชาตินิยมได้รับการถ่ายทอดลงสู่สังคมอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น หลังจากที่หลวงวิจิตรวาทการ ได้รับการทาบทามให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรในปี พ.ศ.2477 โดยความเห็นชอบจากทุกฝ่ายในคณะราษฎร และได้เริ่มถ่ายทอดอุดมการณ์ชาตินิยมลงสู่สังคมโดยการผลิตงานศิลปะต่าง ๆ ที่โดดเด่นมากได้แก่ละครอิงประวัติศาสตร์ซึ่งมีเนื้อหาหลัก ๆ คือเสนอเรื่องราวของการต่อสู้เพื่ออิสรภาพของชนชาติไทย และความจำเป็นที่จะต้องเสียสละเพื่อความเป็นปึกแผ่นของชาติไทย⁵² การดำเนินงานของหลวงวิจิตรวาทการ ในบทบาทของอธิบดีกรมศิลปากรน่าจะมีผลอย่างมากต่อความตื่นตัวเรื่องชาตินิยมของสังคมในขณะนั้น แม้ในวงการศึกษานั้นก็เริ่มมีการเสนอแนะให้ปลูกฝังเรื่องความรักชาติให้แก่นักเรียน โดยพบว่าผู้เขียนบทความใน วิทยาสาร ในช่วง พ.ศ.2478 เป็นต้นไป ได้เริ่มหันมาให้ความสนใจกับประเด็นเรื่องความรักชาติ จากที่ก่อนหน้านี้คือตั้งแต่กบฏบวรเดชจบลงจนถึงช่วงปี พ.ศ.2477 ประเด็นที่ถูกเน้นย้ำมากที่สุดเป็นเรื่องของการเสนอแนะให้ใช้การศึกษาหล่อมเกลานักเรียนเลื่อมใสและคิดปกป้องรัฐธรรมนูญดังที่ได้ยกตัวอย่างไว้ข้างต้น ตัวอย่างของบทความเหล่านี้ได้แก่ บทความของผู้ใช้นามแฝงว่า "ทวิชาติ" ได้เขียนถึงการจัดการศึกษาของพวกเขา "สปาร์ตาร" ซึ่งปกครองโดยผู้นำคือ ลีเคอร์คูล สารสำคัญของจัดการศึกษา ของพวกสปาร์ตารนี้เป็นการจัดการศึกษาแบบทหาร คือ คือมุ่งเน้นการฝึกอบรมทางพลศึกษา และการสอนให้คนรักชาติ เพื่อให้เป็นกำลังป้องกันชาติ และสร้างความเจริญมั่นคงให้แก่ชาติตน⁵³ ตัวอย่างต่อมาเป็นบทความเรื่อง "ปัญหาการอบรมเยาวชนกับการรักชาติ" ของ หลวงวิเชียรแพทยาคม ผู้เขียนเห็นว่า การอบรมให้เด็กรักชาติในปัจจุบันนั้น ยังไม่ลึกซึ้งเข้าถึงจิตใจจริง ๆ ผู้เขียนยกตัวอย่างสมาคมหนึ่งซึ่งมีวัตถุประสงค์ให้อุดหนุนสินค้าไทย ผลของการกระทำตามความมุ่งหมายของสมาคมนี้ก็คึกคักกันไปพักหนึ่งในหมู่คณะของสมาคม หาได้แพร่

⁵¹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความรู้ ความคิด และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475, หน้า 95 - 96.

⁵² จิตรพร วิทยศักดิ์พันธุ์, "นโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม," ใน จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่, ชาญวิทย เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ, หน้า 264.

⁵³ ทวิชาติ (นามแฝง), วิทยาสาร 35 (มกราคม 2477 - ธันวาคม 2478): 1156.

หลายหรือกระจายทั่วไปไม่ และบัดนี้ความคึกคักในหมู่สมาคมนี้ก็เขาไป ซึ่งผู้เขียนหวังว่าเป็น เพราะคนถูกขมกให้กระทำโดยที่ไม่ได้มาจากความรู้สึกในใจจริง ๆ ดังนั้นจึงควรเน้นไปที่การอบรมเยาวชนให้มีความรักชาติเสียตั้งแต่ต้น⁵⁴

4.2.1 กระทรวงธรรมการกับนโยบายปลูกฝังความรักชาติแก่นักเรียน

นโยบายแรก ๆ ของกระทรวงธรรมการโดยการบริหารงานของนายนาเวศหลวงสิงหสงครามชัยจึงได้แก่การวางแผนที่จะปลูกฝังกล่อมเกล่าให้เยาวชนรักชาติ ดังปรากฏในหนังสือราชการจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการถึงนายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 4 พฤศจิกายน 2478 ส่งบันทึกโครงการเรื่องการปลูกใจให้ราษฎรรักชาติ เพื่อรายงานให้นายกรัฐมนตรีทราบ โครงการดังกล่าวมีรายละเอียดคือ กระทรวงธรรมการเห็นว่าเรื่องการปลูกใจให้เกิดความรักชาตินี้ควรวางแผนโครงการได้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ เพราะถ้ามุ่งปลูกฝังแต่เด็ก และปล่อยให้ผู้ใหญ่ไม่เอาใจใส่หรือไม่กระตือรือร้นเมื่อเด็กชุดนั้นเติบโตเป็นผู้ใหญ่ขึ้นก็คงจะเพิกเฉยเสีย ปฏิบัติตนเช่นเดียวกับที่ผู้ใหญ่รุ่นก่อนได้ปฏิบัติมา ซึ่งจะกลายเป็นว่ากระทำแต่เพียงชั่วคราวคือในระยะปฐมวัยเท่านั้น ดังนั้นจึงให้แยกการอบรมเป็น 2 พวกคือ การอบรมเด็ก และอบรมประชาชนทั่ว ๆ ไป ในส่วนของกาอบรมเด็กนั้น ได้วางแผนโครงการไว้ว่า

ประการแรก จะได้จัดให้มีการแต่งแบบเรียน โดยแบบเรียนต่าง ๆ ที่จะใช้สอนในโรงเรียน เช่น แบบสอนอ่านวิชาจรรยา, ความรู้เรื่องเมืองไทย, แต่งไทย, ย่อความ ฯลฯ ควรจะให้เนื้อเรื่องประกอบไปด้วยประวัติของผู้กล้าหาญของประเทศสยามทั้งบุรุษและสตรี ให้มีคุณธรรมอันเป็นเครื่องส่งเสริมให้เกิดความรักชาติ เช่นการยอมเสียสละ ความสามัคคีในหมู่คณะ ฯลฯ

ประการที่สอง พานักเรียนไปดูสถานที่สำคัญต่าง ๆ ให้นักเรียนเห็นถึงการกอบกู้และทรงไว้ซึ่งอิสรภาพของไทย, การถูกทำลายหรือถูกข่มเหงจากศัตรู, โรงงานอุตสาหกรรม, ทรัพยากรต่าง ๆ เช่น ปอ, ไม้, การประมง, การจัดการเกี่ยวกับเกษตรกรรม, ศิลปะของชาติ เช่น โบราณสถาน ให้นักเรียนเห็นถึงฝีมือของคนไทย "ซึ่งในข้อนี้จะต้องกระทำกันอย่างจริงจังเสมอ ไม่ให้ฮือกันขึ้นเป็นครั้งคราวเดียวแล้วก็หายไป และจะต้องอาศัยการประสานงานกับกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ เช่น กรมรถไฟจะต้องลดค่าโดยสารพิเศษ เฉพาะการพานักเรียนไปเที่ยวดูสถานที่ต่าง ๆ ถึง

⁵⁴ หลวงวิเชียรแพทยาคม, "ปัญหาการอบรมเยาวชนกับการรักชาติ," วิทยาสาร 36 (มกราคม 2478 - ธันวาคม 2479): 598-605.

แม้ว่าจะต้องขาดทุนก็ยอม เพราะผลที่ได้ นั่น คือความเฉลียวฉลาดและการตื่นขึ้นรับคุณธรรมที่วางไว้⁵⁵

กระทรวงธรรมการได้ยกตัวอย่างว่าในประเทศญี่ปุ่นนั้นในวันเสาร์วันอาทิตย์ หรือวันที่หยุดโรงเรียน “ทุกเที่ยวขบวนรถไฟจะมีนักเรียนทั้งชายและหญิงเดินทางในความควบคุมของครูอาจารย์แน่นๆ ขบวนรถ ทั้งนี้เพราะค่าโดยสารรถไฟของญี่ปุ่นถูก และสำหรับนักเรียนยังได้ลดพิเศษอีกด้วย”⁵⁶ กระทรวงธรรมการได้ยกตัวอย่างอัตราค่ารถไฟของญี่ปุ่นคิดเป็นกิโลเมตร พร้อมทั้งคำนวณออกมาเป็นเงินบาทด้วย ทำให้เห็นว่าการกล่อมเกล่าให้ยุวชนรักชาตินี้ ได้รับอิทธิพลแนวคิดจากประเทศญี่ปุ่นค่อนข้างมาก

ประการที่สาม ภายในกิจการโรงเรียน ได้เน้นการให้ความรู้กับนักเรียนหญิง โดยเฉพาะให้รู้หลักการอบรมบุตรธิดาของตนให้มีคุณธรรมความรักชาติ เพราะมารดาจะเป็นผู้ใกล้ชิดกับบุตรที่สุด นอกจากนี้ภายในโรงเรียนยังจะต้องมีสัญลักษณ์ต่างๆ ที่เตือนใจให้นักเรียนระลึกถึงชาติหรือการกระทำเพื่อชาติ เช่นควรมีเสาธงชาติภายในห้องประชุม นอกจากจะมีพระบรมรูปแล้ว ควรจะให้มีธงชาติประดับอยู่ที่สมควร นอกจากนี้ควรให้มีข้อความจารึกให้มีคติเร้าใจ เช่น “รักชาติยิ่งชีพ” โคลง “สงครามมาเหยียบด้าว แดนไกล ไกล่ฤา” ฯลฯ “เอกราช คือ เจดีย์ที่เราบูชา” กระทรวงธรรมการได้ให้ความสำคัญกับคติพจน์ที่แสดงถึงความรักชาติเหล่านี้โดยระบุว่า “ข้อความเหล่านี้ให้ถือเสมือนมนต์ขลัง ควรจะจารึกลงบนแผ่นกระดาษปิดทอง หากมีทุนมากก็อาจขยายไปถึงตามห้องเรียน”⁵⁷ นอกจากนี้ยังได้กำหนดว่าในวิชาพลศึกษานั้น ควรให้มีกีฬาที่ปลูกฝังความกล้าหาญ เช่น วิชาตีกระบี่กระบองซึ่งเป็นการปลูกฝังความกล้าหาญเช่นเดียวกับวิชาฟันดาบของญี่ปุ่น

โครงการของกระทรวงธรรมการดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ ได้รับการอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีให้กระทรวงธรรมการดำเนินการต่อไปได้⁵⁸ เป็นผลให้ได้รับการนำไปปฏิบัติอย่างเป็นทางการโดยการกระจายงานจากกระทรวงธรรมการลงสู่หน่วยงานที่ย่อยลงมาเพื่อให้ไปถึงตัวนักเรียนในที่สุด เช่น กระทรวงธรรมการได้จัดประชุมข้าหลวงจังหวัด และมอบหมายให้พระ諦ธรรมาจารย์วิศวกกรม ปลัดกระทรวงธรรมการ ชี้แจงในที่ประชุม ความว่า

⁵⁵ หจข. (2)สร.0201.10/31 เรื่องการปลูกใจให้ราษฎรรักชาติ หรือเรื่องการอบรมให้รู้สึกในเรื่องชาตินิยม (6 มิถุนายน 2478 – 25 ตุลาคม 2495), หน้า 5.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

⁵⁸ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 79/2478 วันที่ 15 พฤศจิกายน 2478.

“มีอีกอย่างหนึ่งที่กระทรวงธรรมการกำลังพิจารณาดำเนินการอยู่ในเวลานี้ คือ การอบรมให้รักชาติ ข้าพเจ้าจะกล่าวหัวข้อแต่โดยย่อ ๆ พอให้ท่านไปพิจารณาช่วยเหลือร่วมมือในโอกาสต่อไป คือ

1. ให้มีแบบเรียนต่าง ๆ ที่ใช้สอนในโรงเรียน เช่น แบบสอนอ่านหนังสือเกี่ยวกับ วิชาจรรยา ความรู้เรื่องเมืองไทย แต่งไทย ฯลฯ ให้มีเนื้อเรื่องประกอบด้วยประวัติของผู้กล้าหาญของประเทศสยามทั้งบุรุษและสตรี ให้มีคุณธรรมเป็นเครื่องส่งเสริมให้เกิดความรักชาติ เช่น การยอมเสียสละ ความสามัคคีในหมู่คณะ เหล่านี้

2. พานักเรียนในดูสถานที่สำคัญต่าง ๆ ให้เห็นไปในทางกอบกู้และทรงไว้ซึ่งอิสระภาพของไทย การถูกทำลายหรือข่มเหงจากศัตรู เพื่อให้รู้ถึงคุณค่าของความเป็นไทย พาไปดูโรงงานอุตสาหกรรม โบสถ์พยุหะของชาติ เช่น บ่อแร่ ป่าไม้ เพื่อให้รู้สึกว่ามีทรัพย์อยู่จำเป็นจะต้องสงวนรักษาไว้ พาไปดูศิลปะของชาติ เช่น โบราณสถาน ให้นักเรียนสำนึกว่าบรรพบุรุษของเรามีความสามารถที่จะประดิษฐ์สถานที่และวัตถุขึ้นได้ เป็นสิ่งที่พวกเราควรพึงพอใจ เป็นการแสดงว่า เรามีรกรากมาเช่นชาติที่เจริญทั้งหลาย ไม่ใช่ป่าเถื่อนเลย⁵⁹

ในหัวข้อการพาเที่ยวชมสถานที่นี้ น่าจะเป็นอิทธิพลจากประเทศญี่ปุ่น โดยผู้พูดได้กล่าวไว้ว่า “เมื่อครั้งข้าพเจ้าได้มีโอกาสไปดูงานในประเทศญี่ปุ่น เคยพบหมูนักเรียนในความควบคุมของครูเดินทางไปดูสถานที่สำคัญของเขามิได้เว้นแต่ละแห่ง และท่านทั้งหลายย่อมทราบดีอยู่แล้วว่า ชาวญี่ปุ่นได้ชื่อว่าเป็นผู้รักชาติอย่างเอกอุเพียงใด”

3. ภายในโรงเรียนทุกโรงเรียนควรจะมีสิ่งที่จะช่วยให้ระลึกถึงชาติ เช่น การมีเสาธงชาติ และข้อความจารึกให้มีคติเร้าใจ เช่น “รักชาติยิ่งชีพ” หรือโคลง “ใครรานใคร รุกด้าวแดนไทย” ฯลฯ จารึกอยู่ในที่เห็นได้ชัด และควรแต่งเพลงร้องสำหรับโรงเรียนของตน ให้เป็นทำนองเพลงปลุกใจให้เกิดความสามัคคีและระลึกถึงชาติ เหล่านี้

⁵⁹ ตีรณสารวิศวกรรม, พระ, “เรื่องข้อความเข้าใจในเรื่องทั่วไปของกระทรวงธรรมการ,” วิทยาคาร

4. การรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง ชาติทุกชาติย่อมต้องมีขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเอง ขนบธรรมเนียมเหล่านี้เป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึงชาติเป็น อย่างดี เพราะฉะนั้นจึงเป็นการสมควรที่จะต้องรักษาขนบธรรมเนียมของเราไว้ ไม่ควรทอดทิ้งเสียทีเดียว⁶⁰

จากข้อความข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นการนำเอาแนวนโยบายของกระทรวงธรรมการมา ถ่ายทอดและเน้นย้ำเพื่อให้เกิดผลในทางปฏิบัตินั่นเอง อนึ่ง น.ต.หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ร.น. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยซึ่งอยู่ในที่นั้นด้วย ก็ได้กล่าวสนับสนุนในประเด็นเรื่องการพา เทียบชมสถานที่ และเรื่องการปลูกนิสัยเด็กให้มีความรักชาติดังความว่า

“ข้าพเจ้าจึงขอสนับสนุนในข้อที่พานักเรียนไปตามที่ต่าง ๆ ตามที่ผู้แทนกระทรวง ธรรมการได้กล่าวแล้วในเรื่องประเทศญี่ปุ่นเป็นต้น เมื่อคราวที่ข้าพเจ้ามีโอกาสไปยุโรป ในช่วงระยะเวลาอันสั้นนั้น ก็ได้พบตัวอย่างเรื่องนี้ในประเทศเยอรมันนี่ ซึ่งเขาได้ เอาใจใส่เป็นอันมาก เช่น เขาได้พาเด็กไปเที่ยวตามอนุสาวรีย์ทหารที่เสียชีวิตในคราว สงคราม หรืออนุสาวรีย์ของผู้มีชื่อเสียง หรือโบราณสถานที่สำคัญต่าง ๆ... อีก ประการหนึ่ง ข้าพเจ้าขอสนับสนุนในเรื่องการรักชาติ คือ หมายความว่า เราจะต้อง ปลูกนิสัยเด็กให้มีความรักชาติของเราซึ่งเป็นนโยบายของกระทรวงธรรมการอยู่ แล้ว”⁶¹

จะเห็นได้ว่าแนวนโยบายของกระทรวงธรรมการภายใต้การบริหารงานของนายนาวาเอก หลวงสินธุสงครามชัยนั้น มุ่งเน้นไปในทางที่ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังความรักชาติ โดยใช้วิธีการต่างๆ เช่น ใช้แบบเรียน ใช้การพาเทียบชมสถานที่ หรือใช้สื่ออื่นๆ เช่น คำขวัญ คติ พจน์ ซึ่งแนวทางการปลูกฝังให้รักชาตินี้ได้รับเอาตัวอย่างจากต่างประเทศ คือ ญี่ปุ่น เยอรมัน อิตาลี เป็นต้น อย่างไรก็ตามพบว่าการกล่อมเกลามาให้เลื่อมใสศรัทธาในรัฐธรรมนูญ อันเป็น ประเด็นที่ได้รับการเน้นย้ำมาก่อนหน้านี้ก็ยังไม่ได้ถูกละทิ้งไป ดังจะเห็นได้ว่ายังปรากฏการกล่อม เกลาให้หวงแหนและเคารพรัฐธรรมนูญในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังปรากฏว่าเนื่องในงานฉลอง

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1269.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1270.

รัฐธรรมนูญประจำปีก็ดี และในงานอื่นซึ่งเป็นการประกาศเผยแพร่ให้ประชาชนเกิดความเคารพเลื่อมใสในระบอบการปกครองอย่างมีรัฐธรรมนูญก็ดี ทางการของเจ้าหน้าที่แผนกจัดการรื่นเริงมักจะขอร้องไปยังโรงเรียนต่างๆ ทั้งในพระนครและต่างจังหวัด เพื่อให้นักเรียนได้เข้าร่วมในงานอันสำคัญนั้นด้วย และกำหนดว่าโรงเรียนควรแต่งเพลงหรือจัดการแสดง เพื่อปลุกใจให้ประชาชนมีความเลื่อมใส และยอมสละชีพเพื่อชาติ และรัฐธรรมนูญ ดังตัวอย่าง บทร้องของขุนจงจัดนิสสัย ที่แต่งให้โรงเรียนต่าง ๆ ที่ขอความช่วยเหลือมา เช่น บทที่แต่งให้โรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ ประกอบการแสดงละครในงานรัฐธรรมนูญ ความว่า

(เพลงพวงมาลัย)

เอื้อระเหยลยอมมา	ถึงเวลาฉลองรัฐธรรมนูญ
อันเป็นของศักดิ์สิทธิ์	มีอิทธิฤทธิ์เพิ่มพูน
นำความสุขมาสู่ชาติ	ให้ประชาราษฎร์สมบูรณ์
อาศัยรัฐธรรมนูญ	เราจึงไพบูลย์ทั่วเอย ⁶²

4.2.2 การกล่อมเกลாதงการเมืองโดยใช้แบบเรียนในช่วง พ.ศ.2477 – 2480

วิธีการที่จะส่งผ่านความรู้สึกเลื่อมใส และยอมสละชีพเพื่อชาติ และรัฐธรรมนูญ อีกวิธีหนึ่งซึ่งนโยบายของกระทรวงธรรมการได้กำหนดไว้ดังได้เสนอมามาก่อนนั้น ก็คือการแต่งแบบเรียนโดยแบบเรียนที่แต่งขึ้นใหม่ระหว่างปี พ.ศ.2477 – 2480 ดังเช่น⁶³

- การสมาคม ภาค 1 ของพระยาอนุภาพไตรภพ (พ.ศ.2477)
- การสมาคม ภาค 2 ของพระยาอนุภาพไตรภพ (พ.ศ.2477)
- ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ของ สังข์ อิศรางกูร ณ อยุธยา (พ.ศ.2477)
- จรรยาเยาวชน เล่ม 1 ของนายสนิท ศุขสมาน (พ.ศ.2478)
- แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 1 ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (พ.ศ.2478)

⁶² "บทร้องเนื่องในงานวันรัฐธรรมนูญ," วิทยากรย 37 (มกราคม 2479 – ธันวาคม 2480): 383 – 386.

⁶³ รวบรวมจากการสำรวจที่ห้องสมุดกรมวิชาการ และ จาก รัตนา ภาชาฤทธิ และกฤษณา สินไชย, ความเป็นมาของแบบเรียนไทย, หน้า 136 – 149.

- แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 2 ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (พ.ศ.2478)
- หนังสืออ่านเรื่องประเทศสยาม ของ แวว ยอดพยุง (พ.ศ.2479)
- ธรรมจริยา เล่ม 3 ของ ไข่ เรื่องศิลป์ เป็นแบบเรียนหลวง (พ.ศ.2479)
- แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 3 ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (พ.ศ.2479)
- แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 4 ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (พ.ศ.2479)
- แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 5 ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (พ.ศ.2479)
- อ่านประกอบการปกครอง ของ โสกา ปาลบุตร (พ.ศ.2479)
- จรรยาเยาวชน เล่ม 3 ของ สนิท ศุขสมาน (พ.ศ.2479)
- ปลูกใจนักเรียน ของ ไข่ เรื่องศิลป์ (พ.ศ.2479)
- อ่านแนวสอนจรรยาเบื้องต้น เล่ม 1 ของ รังษี เทพหัสดินฯ (พ.ศ.2479)
- อ่านแนวสอนจรรยาเบื้องต้น เล่ม 2 ของรังษี เทพหัสดินฯ (พ.ศ.2479)
- อ่านพลเมืองดี ม.ต้น ของสหัสส์ กาญจนพิงคะ เป็นแบบเรียนหลวง (พ.ศ.2480)
- แนวสอนจรรยาเบื้องต้น เล่ม 3 ของรังษี เทพหัสดินฯ (พ.ศ.2480)
- แนวสอนจรรยาเบื้องต้น เล่ม 4 ของ รังษี เทพหัสดินฯ (พ.ศ.2480)
- ตำราประวัติศาสตร์สยามสังเขป เล่ม 3 ของหลวงชาญพิทยกิจ (พ.ศ.2480)
- ความรู้เรื่องเมืองไทย ป.1 ของพระสอนถุกระบอบ (พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ.2480)
- อ่านหน้าที่พลเมือง ม. 4 ของสหัสส์ กาญจนพิงคะ เป็นแบบเรียนหลวง (พ.ศ.2480)
- แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 6 ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (พ.ศ.2480)
- แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 7 ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (พ.ศ.2481)

นอกจากแบบเรียนแต่งใหม่ดังรายชื่อข้างต้นแล้ว แบบเรียนเล่มเก่า ๆ ก็ยังคงได้รับการตีพิมพ์ใหม่ในเวลานี้ ไม่ว่าจะเป็นแบบเรียนที่ใช้มาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น พลเมืองดี ของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ หรือ หลักไทย ของขุนวิจิตรมาตรา โดยพบว่าแบบเรียนเหล่านี้ได้รับการปรับปรุงหรือเพิ่มเติมเนื้อหาให้เหมาะแก่ระบอบการปกครองใหม่ด้วย หรือแบบเรียนในช่วง พ.ศ.2475 – 2476 เช่น หนังสืออ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1,2 , หนังสือสอนอ่านการปกครองของสยาม ก็ได้รับการตีพิมพ์ใหม่และปรับปรุงเนื้อหาเช่นเดียวกัน อาจกล่าวได้ว่าแบบเรียนทั้งเก่าและใหม่ซึ่งตีพิมพ์ในช่วง พ.ศ.2477 – 2481 มีประเด็นการกล่อมเกลາทางการเมืองอยู่ 2 ประเด็นใหญ่ ๆ เช่นเดียวกับแบบเรียนในช่วงปี พ.ศ.2475 และ พ.ศ.2476 คือการกล่อมเกล่าให้ตระหนัก

ในหน้าที่ของพลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญ และการกล่อมเกล่าให้เข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่ อย่างไรก็ตามพบว่าทั้งสองประเด็นนี้มีเนื้อหาและแนวคิดบางประการที่ต่างไปจากแบบเรียนในช่วง พ.ศ.2475 – 2476 กล่าวคือ

ประเด็นแรก การกล่อมเกล่าให้ตระหนักในหน้าที่ของพลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญ จากกล่าวได้ว่าหน้าที่ของพลเมืองดีในช่วง พ.ศ.2477 – 2480 นี้ มุ่งเน้นไปในเรื่องของการปลูกฝังให้รักชาติตามแนวนโยบายของรัฐบาล โดยแบบเรียนที่น่าจะเด่นชัดขึ้นเพื่อสนองนโยบายนี้อย่างชัดเจนที่สุดคือ *หนังสืออ่านปลูกใจนักเรียน* ของ นายใช้ เรื่อง *ศิลป์** เป็นแบบเรียนสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมต้น ใช้ประกอบวิชาความรู้เรื่องเมืองไทย พิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ.2479 ผู้แต่งได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของแบบเรียนเล่มนี้สรุปได้ว่า ในยุคปัจจุบันนานาประเทศกำลังระมัดระวังกับการอบรมพลเมืองของตนให้มีใจรักชาติบ้านเมือง ผู้แต่งยกตัวอย่างประเทศต่าง ๆ ทั้งในเอเชียและยุโรป อาทิเช่น จีน ญี่ปุ่น อังกฤษ อเมริกา เยอรมันนี อิตาลี และรัสเซีย ที่ต่างก็ได้พยายามปลูกฝังอบรมเยาวชนของตนให้เกิดความรักและภักดีต่อชาติมานานแล้ว นักเรียนของประเทศเหล่านี้จะได้อ่านหนังสือปลูกใจให้รักชาติบ้านเมืองหลายเล่มกว่าจะจบหลักสูตร ส่วนในประเทศไทย ความไหวตัวในทางนี้เริ่มมีมาตั้งแต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ และในทุกวันนี้รัฐบาลก็กำลังพยายามส่งเสริมด้วยประการต่างๆ แต่แบบเรียนที่จะใช้สั่งสอนเยาวชนให้เห็นคุณงามความดีของชาติบ้านเมือง และให้เกิดความรักชาติบ้านเมืองนั้นยังขาดอยู่ จึงเป็นที่มาของการแต่งแบบเรียนนี้ โดยผู้แต่งหวังว่าจะช่วยเร้าความรู้สึกรักชาติบ้านเมืองให้เกิดขึ้นแก่เด็ก ซึ่งจะเป็นผู้ประคับประคองชาติไทยให้ถาวรยิ่ง ๆ ขึ้นไปภายหน้า⁶⁴

วิธีการกล่อมเกล่าให้นักเรียนรักชาติในแบบเรียนเล่มนี้นั้น ผู้แต่งได้เริ่มจากการพรรณนาให้นักเรียนเห็นถึงความดีงามของประเทศสยาม กล่าวคือเป็นประเทศซึ่งมีอาณาเขตกว้างขวาง มีดินฟ้าอากาศดี มีโภคทรัพย์อุดม มีกษัตริย์และรัฐบาลที่ดี นอกจากใช้การบรรยายด้วยตัวอักษร

* ใช้ (ชัย) เรื่อง *ศิลป์* (พ.ศ.2447 – 2518) จบการศึกษาวิชาครูได้วุฒิป.ม. ระหว่าง พ.ศ.2464 – 2472 รับราชการครู พ.ศ.2473 – 2480 ประจำแผนกแบบเรียน กองวิชาการ นอกจากนี้ระหว่างปี พ.ศ.2477 – 2480 ยังได้ทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการหนังสือ *วิทยาทารย์* ด้วย (ศึกษาธิการ, กระทรวง, *ประมวลประวัติครู*, หน้า 269. ใช้ เรื่อง *ศิลป์* น่าจะเป็นผู้หนึ่งที่มีแนวคิดสอดคล้องกับคณะราษฎรจนมุมเป็นอย่างมาก โดยเมื่อเข้ามาเป็นบรรณาธิการหนังสือ *วิทยาทารย์* ในปี พ.ศ.2477 นั้น พบว่าหนังสือดังกล่าวได้เปลี่ยนรูปแบบไปจากวารสารที่เน้นการให้ความรู้ด้านวิชาการเกี่ยวกับวิชาชีพครู มาเป็นวารสารที่มีการแสดงความเห็นเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ และการปลูกฝังแนวคิดชาตินิยมแก่นักเรียน.

⁶⁴ ใช้ เรื่อง *ศิลป์*, *ปลูกใจนักเรียน* (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมส, 2479), คำนำ

แล้วผู้แต่งยังใช้ภาพประกอบ เปรียบเทียบให้เห็นถึงดินแดนอื่น ๆ ในโลกที่ไม่ได้มีความสุขสบาย เช่นประเทศสยาม เช่น ประเทศในยุโรปที่มีอากาศที่หนาวจัด ประเทศในเขตทะเลทรายที่แห้งแล้ง ฤๅษะกัณดาร หรือประเทศที่มีภัยธรรมชาติเช่นภูเขาไฟ เป็นต้น จากนั้นผู้แต่งจึงได้บรรยายถึงความดีงามของ "ชนชาติไทย" กล่าวคือเป็นชนชาติที่มีความเก๋ไก๋ มีความเจริญ มีความเข้มแข็ง มีความเป็นเอกราช และมีความสามารถ ผู้แต่งได้บรรยายถึงประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยนับตั้งแต่มิถุนีลำนาวอยู่ทางตอนใต้ของจีน จนกระทั่งมาตั้งมั่นเป็นประเทศเอกราชอยู่ในดินแดนปัจจุบัน ผู้แต่งได้เปรียบเทียบถึงชนชาติไทยกับชนชาติอื่น ๆ ที่ยังล้าหลังโดยมีรูปภาพประกอบให้เห็น คือรูปภาพของชนชาติต่าง ๆ ที่ยังล้าหลังป่าเถื่อน⁶⁵

การอธิบายในลักษณะนี้ก็เพื่อให้นักเรียนรู้สึกรักและภูมิใจ เพื่อนำไปสู่การแสดงออกถึงความรักชาติบ้านเมืองในที่สุด โดยผู้แต่งได้ปลุกฝังกล่อมเกล่าว่า การแสดงความรักชาติบ้านเมืองนั้น เป็นการตอบแทนบุญคุณของบ้านเมืองที่มีอยู่แก่ตน พลเมืองดีทุกคนจะต้องพยายามทำความดีให้แก่บ้านเมืองเป็นการตอบแทนบุญคุณให้มากที่สุดที่จะทำได้ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้รักชาติอันแท้จริง⁶⁶ วิธีที่จะแสดงออกถึงความรักชาตินั้น ได้แก่ การมีวิชาความรู้ ขยันขันแข็ง มีความประพฤติดี มีร่างกายสมบูรณ์ มีความอดทน และหมั่นทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง⁶⁷ ซึ่งคุณธรรมเหล่านี้เป็นสิ่งที่มิได้อยู่แล้วในแบบเรียนตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และแบบเรียนในช่วง พ.ศ.2475 - 2476 อย่างไรก็ตามพบว่าบางเรื่องเป็นการอธิบายที่ต่างไปจากเนื้อหาในแบบเรียนที่มีมาก่อนหน้านี้ เช่น การสอนให้ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองดี โดยการแสดงความเคารพต่อ "หลักสำคัญ" ของชาติ แนวคิดเรื่องหลักประจำชาตินี้นับว่าเป็นแนวคิดใหม่ที่พบในแบบเรียน โดยเสนอว่าหลักประจำชาตินั้นประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ พุทธศาสนา และธงชาติ⁶⁸

นอกจากนี้ยังพบว่าแบบเรียนได้สอนให้นักเรียนแสดงความรักชาติด้วยวิธีการซึ่งแบบเรียนในช่วง ปี พ.ศ.2475 - 2476 ไม่ได้กล่าวถึงคือ การแสดงความรักชาติด้วยการอุดหนุนสินค้าไทย โดยมีแนวคิดที่ว่า การอุดหนุนสินค้าไทยนี้เป็นการแสดงถึงความรักต่อเพื่อร่วมชาติ โดยแนะนำว่าให้นักเรียนพยายามซื้อข้าวและขนมที่คนไทยขายให้ได้ทุก ๆ วัน อย่างน้อยวันละ 1 สดางค์ก็ยิ่งดี การอุดหนุนคนไทยด้วยกันนั้นได้ประโยชน์กว่าอุดหนุนคนต่างชาติ เพราะคนต่างชาติจำนวนมากที่เข้ามาหากินในเมืองไทย คอยกอบโกยเงินทองส่งไปให้ลูกเมียญาติพี่น้องในเมืองนอกเสมอทุก ๆ ปี

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10 - 67.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89 - 107.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 110.

แบบเรียนได้ยกตัวอย่างของคนญี่ปุ่น ซึ่งพร้อมใจกันอุดหนุนสินค้าในประเทศ จนทำให้ประเทศเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว⁶⁹ แบบเรียนบางเล่มได้ตั้งคำถามท้าทายให้นักเรียนคิดวิเคราะห์ในเรื่องนี้เช่นถามว่า “เพราะเหตุใดคนไทยทำการค้าขายจึงสู้ชาวต่างประเทศเช่น จีน ญี่ปุ่น ฯลฯ ไม่ได้?”⁷⁰

แนวคิดชาตินิยมทางเศรษฐกิจที่ปรากฏในแบบเรียนนี้ สอดคล้องกับแนวนโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา นับตั้งแต่การดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสมัยแรก กล่าวคือเป็นการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมอย่างค่อยเป็นค่อยไป เนื่องจากพิจารณาว่านโยบายเศรษฐกิจอนุรักษนิยม แบบรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา นั้น มีความอ่อนแอเกินไป ขณะเดียวกันก็ไม่เห็นด้วยกับการแทรกแซงของรัฐถึงขั้นการจัดการเศรษฐกิจแบบสหกรณ์ครบรูปทั่วประเทศ ตามข้อเสนอของหลวงประดิษฐมนูธรรม ดังนั้นแนวคิดเศรษฐกิจแบบชาตินิยมจึงเป็นทางเลือกที่ดีที่สุด ในปี พ.ศ.2476 รัฐบาลภายใต้การนำของพระยาพหลพลพยุหเสนาจึงได้สนับสนุนให้พ่อค้ารวมตัวกันขึ้นเป็นสมาคม เรียกว่าหอการค้าสยาม และได้มีการชักชวนให้พ่อค้าเหล่านี้แสดงปาฐกถา ทางวิทยุกระจายเสียงของรัฐบาล เชิญชวนให้ประชาชนอุดหนุนสินค้าไทย⁷¹ ภายหลังจากบฏบวรเดช ซึ่งแนวคิดชาตินิยมได้ถูกเชิดชูขึ้นดังกล่าวข้างต้นนั้น ทำให้นโยบายทางเศรษฐกิจของชาติ มีความโน้มเอียงไปทางชาตินิยมมากขึ้น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจได้ถูกเปลี่ยนไปตามแนวทางเดียวกับการเปลี่ยนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ คือเปลี่ยนจากพระยาโกมารกุลมนตรี (ชื่น โกมารกุล ณ นคร) ซึ่งมีแนวนโยบายอนุรักษนิยมในด้านการคลัง มาเป็น พระสารสาสน์พลขันธ์ (ลอง สุนทานนท์) ซึ่งมีแนวนโยบายทางเศรษฐกิจแบบกึ่งสังคมนิยมกึ่งชาตินิยม ต่อมาในปลายปี พ.ศ.2478 พ.อ.พระบริภัณฑ์ยุทธกิจ (เภา เพียรเลิศ) นายทหารซึ่งมีความคิดเศรษฐกิจแบบชาตินิยมอย่างค่อนข้างชัดเจนได้เข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ และมีบทบาทอย่างสำคัญในการสนับสนุนให้รัฐเข้าแทรกแซงระบบเศรษฐกิจอย่างเข้มข้นในแบบชาตินิยม⁷² แนวนโยบายนี้จึงได้เข้ามามีอิทธิพลในแบบเรียนดังได้ยกตัวอย่างไว้ข้างต้นด้วย แสดงให้เห็นว่ารัฐต้องการฝึกฝนกลุ่มเกลาพลเมืองของชาติให้มีความรู้สึกเป็นชาตินิยมทางเศรษฐกิจอย่างจริงจัง

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119 – 129.

⁷⁰ แววยอดพยุ, หนังสือสอนอ่านเรื่องประเทศสยาม, หน้า 34.

⁷¹ ดูรายละเอียดเรื่องนี้ได้ใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 เรื่องความขัดแย้งทางความคิดว่าด้วยกลไกและการหน้าที่ของรัฐ, หน้า 265 – 278.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 302.

หน้าที่ของพลเมืองดีอีกประการหนึ่ง ซึ่งแบบเรียนเน้นย้ำก็คือการช่วยเหลือรัฐบาลทั้งในเวลาสงบและในเวลาเกิดศึกเช่นการแจ้งให้รัฐบาลทราบเมื่อพบว่ามีผู้คิดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ รัฐบาล และรัฐธรรมนูญ การสละทรัพย์ช่วยเหลือประเทศในยามที่จำเป็น เช่นยามสงคราม แบบเรียนได้ยกตัวอย่างเด็กญี่ปุ่นซึ่งสละเวลาหารายได้พิเศษเพื่อบำรุงการทหารของชาติ นอกจากนี้ยังได้เน้นย้ำว่าเมื่อเด็ก ๆ โตเป็นผู้ใหญ่ก็สามารถช่วยเหลือประเทศชาติด้วยการสมัครเป็นทหาร ทั้งนี้เพราะประวัติศาสตร์สอนให้เราทราบว่าศัตรูอยู่เสมอ และจะรอดพ้นจากการรุกรานของศัตรูก็ด้วยการกล้าหาญอันเข้มแข็ง แบบเรียนได้เน้นย้ำว่าความรักชาติที่ได้รับการยกย่องสรรเสริญอย่างสูง สดุดนั้นก็คือการเสียสละชีพเพื่อชาติ แบบเรียนได้ยกตัวอย่างของทหารญี่ปุ่นส่วนหนึ่งซึ่งยอมสละชีพเพื่อชาติในคราวรบกับรัสเซีย และคราวรบกับจีน จนได้รับชัยชนะในการสงคราม⁷³ นอกจากนี้ยังพบว่าแบบเรียนเล่มอื่น ๆ ซึ่งเป็นแบบเรียนประวัติศาสตร์ที่ออกมาในช่วง พ.ศ.2477 – 2480 นั้นได้เน้นย้ำวีรกรรมของวีรบุรุษวีระสตรีที่เสียสละเพื่อชาติเป็นพิเศษ และในจำนวนนั้นพบว่ามีความธรรมดาสามัญได้รับการยกย่องให้เป็นวีรบุรุษ - วีรสตรี ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจให้คนรุ่นหลังที่เป็นคนธรรมดาสามัญเสียสละเพื่อชาติ ได้แก่ พันท้ายนรสิงห์, ท้าวเทพกษัตรี – ท้าวศรีสุนทร, ท้าวสุรนารี โดยเฉพาะสามท่านหลังนั้นได้รับการยกย่องในฐานะที่เป็นสตรีที่มีความรักชาติ และจิตใจอันกล้าหาญเด็ดเดี่ยว สามารถขับไล่ข้าศึกศัตรูที่เข้ามารุกรานประเทศสยาม กล่าวคือ ท้าวเทพกษัตรี – ท้าวศรีสุนทร นั้นได้รับการยกย่องในฐานะที่สามารถปกป้องเมืองถลางไว้จากการยึดครองของพม่า และท้าวสุรนารี ได้รับการยกย่องในวีรกรรมที่ได้ช่วยปกป้องเมืองนครราชสีมาไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจของพวกกบฏเจ้าอนุวงศ์ ส่วนวีรบุรุษวีรสตรีท่านอื่น ๆ นั้นล้วนแต่เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์สำคัญ ๆ ซึ่งมีบทบาทในการสร้างความเจริญ และรบฟุ้งเพื่อปกป้องประเทศสยามไว้ ได้แก่ พระเจ้าศรีอินทราทิตย์, พระเจ้ารามคำแหงมหาราช, พระเจ้าอู่ทอง, สมเด็จพระสุริโยทัย, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁷⁴ ซึ่งวีระบุรุษ วีระสตรีที่ไม่ใช่คนธรรมดาสามัญดังกล่าวมานี้พบว่าได้รับการยกย่องมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อย่างไรก็ตาม กระแสชาตินิยม - ทหารนิยมซึ่งได้รับความสนใจอย่างมากจากรัฐบาลในช่วง พ.ศ.2477 - 2480 ดังได้อธิบายไว้ข้างต้นนั้น ได้ทำให้คำอธิบายบางอย่างเปลี่ยนแปลงไป เช่นในกรณีของสมเด็จพระสุริโยทัยนั้น แบบเรียนประวัติศาสตร์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และในช่วง พ.ศ.2476 อธิบาย

⁷³ ใช้ เรื่องศิลป์, ปลูกใจนักเรียน, หน้า 130 – 160.

⁷⁴ สังข์ อิศรางกูร ณ อยุธยา, ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์, หน้า 20 – 32. และ แว ยอดพุง, หนังสืออ่านเรื่องประเทศไทย, หน้า 143 – 179.

วีรกรรมของพระองค์ว่า ทรงมีความกล้าหาญ มีความรักและกตัญญูต่อพระสวามี⁷⁵ ในขณะที่แบบเรียนใน พ.ศ.2479 ได้นำวีรกรรมนี้ไปผูกโยงกับเรื่องชาติ โดยได้อธิบายถึงวีรกรรมของ สมเด็จพระสุริโยทัยว่าเกิดจากรักและกตัญญูต่อพระราชสวามี และ

“เพราะความรักชาตินั่นเอง นั่นคือพระนางรักคนไทยทั้งประเทศนั่นเอง ฉะนั้นเราเป็นคนไทยก็ควรอย่างยิ่งที่จะต้องรักคนไทย...ชาติไทยด้วยใจจริง เมื่อถึงคราวสละแล้ว ต้องสละแม้แต่ชีวิตก็ไม่เสียดายเลย พระสุริโยทัยฝากคุณงามความดีไว้มากเช่นนี้แหละ ใคร ๆ จึงต้องสรรเสริญพระนางเสมอ ชื่อเสียงไม่รู้จักสิ้นศูนย์ จนกว่าโลกจะทำลายไปเสีย”⁷⁶

วีระบุรุษอีกพระองค์หนึ่งซึ่งได้รับการอธิบายในลักษณะที่ต่างไปจากเดิมคือ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ไม่พบว่าแบบเรียนให้การยกย่องพระองค์เป็นพิเศษ โดยเพียงแต่กล่าวถึงรัชสมัยนี้เพียงย่อ ๆ และมักจะเน้นเหตุการณ์ที่ทรงเสียพระสติ และสร้างความเสียหายต่าง ๆ ทำให้มีความจำเป็นที่สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกต้องปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ มาในช่วง พ.ศ.2476 แบบเรียนประวัติศาสตร์ได้กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในลักษณะที่ให้การยกย่องมากขึ้น โดยกล่าวถึงวีรกรรมของพระองค์ว่า

“ทรงรวบรวมประเทศสยามเป็นปึกแผ่นดังเดิม พระองค์ได้กระทำสงครามกับพม่า ตลอดเวลาที่พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน นับว่าพระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มีคุณแก่ประเทศสยาม และประชาชนชาวไทยเป็นอันมาก หากไม่ได้พระองค์แล้ว ประเทศสยามจะเป็นอย่างไร เราก็คงทราบไม่ได้”⁷⁷

ส่วนเหตุการณ์วุ่นวายในตอนปลายรัชกาล แบบเรียนได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้เพียงสั้น ๆ ว่า “...ในตอนหลังสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสียพระสติ จึงถูกปลดออกจากพระเจ้าแผ่นดิน...”⁷⁸

⁷⁵ เลื่อน อาสนานนท์, รองอำมาตย์ตรี, หนังสืออ่านเรื่องประเทศสยาม, หน้า 42.

⁷⁶ แว ยอดพยุง, หนังสืออ่านเรื่องประเทศสยาม, หน้า 72.

⁷⁷ เลื่อน อาสนานนท์, รองอำมาตย์ตรี, หนังสืออ่านเรื่องประเทศสยาม, หน้า 44.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

การกล่าวถึงพระเจ้ากรุงธนบุรี ในแบบเรียนประวัติศาสตร์ ปี พ.ศ.2476 ในลักษณะดังกล่าวมานี้ อาจอธิบายได้ว่า บริบททางการเมืองในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นน่าจะทำให้ผู้แต่งแบบเรียนมีความเป็นอิสระมากขึ้นในการยกย่องเชิดชูวีรกรรมของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2477 - 2480 วีรกรรมของพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ถูกยกย่องเพิ่มขึ้นอีก และได้นำมาผูกโยงกับเรื่องชาติ เช่นการกล่าวสรรเสริญพระองค์ว่า

“เราจะเห็นได้แล้วว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีต้องกระทำการหักท้าวและฝ่าอันตรายเพียงใด ในการที่จะช่วยให้ชาติอันเป็นที่รักของเราหลุดพ้นจากห้วงหายนะ พระองค์มิได้เห็นแก่ความเหนื่อยยาก ทั้งปฏิบัติการโดยกำลังสติปัญญา และความกล้าหาญ สมอย่างวีรบุรุษผู้่องอาจ พะมาข้าศึกและผู้ทรนงองอาจขัดขวางต้องบรรลัญหมัด เพราะมหाराชผู้นี้เองที่เราทั้งหลายจะพึงระลึกถึงด้วยน้ำใจอันรู้คุณตลอดกาลปาวสาน”⁷⁹

ส่วนเหตุการณ์วุ่นวายในตอนปลายรัชกาลนั้น แบบเรียนประวัติศาสตร์ในช่วงนี้ได้ลดความรุนแรงของถ้อยคำ และแสดงความเห็นใจพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยอธิบายว่า

“ตอนปลายรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีเกิดเหตุการณ์น่าสลดใจขึ้น คือพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งมีพระคุณแก่พวกเราอย่างมากมายนั้น ได้มีสัญญาวิปลาส เสียพระสติไม่อาจปกครองประเทศชาติต่อไปได้ จึงถูกปลดออกเสียจากพระราชสมบัติ...และราษฎรได้อัญเชิญสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกขึ้นครองราชสมบัติต่อมาในปี 2325...”⁸⁰

ข้อความในแบบเรียนข้างต้นจะเห็นได้ว่าแม้แบบเรียนจะให้การยกย่องสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมากขึ้น แต่ก็ยังคงให้ความชอบธรรมกับสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกในการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการให้ความสนใจยกย่องสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นไม่ได้เป็นไปเพื่อทำลายความชอบธรรม หรือเพื่อโจมตีพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี น่าจะเนื่องมาจากกระแส

⁷⁹ สังข์ อิศรางกูร ณ อยุธยา, ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์, หน้า 28.

⁸⁰ แว ยอดพุง, หนังสืออ่านเรื่องประเทศไทย, หน้า 85.

แนวคิดเรื่อง “การรักษาเอกราช” ของชาติ ซึ่งผู้ปกครองกลุ่มใหม่ได้ได้เชิดชูแนวคิดนี้มาตั้งแต่หลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทำให้มีการยกย่องบุคคลใดก็ตามซึ่งเคยสร้างวีรกรรมในด้านนี้ ต่อมาช่วง ปี พ.ศ.2477 – 2480 ซึ่งแนวคิดชาตินิยม - ทหารนิยมเฟื่องฟูนั้น วีรกรรมแบบสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการกล่อมเกลานักเรียนมีความรักชาติ พร้อมทั้งจะเสียสละแม้ชีวิตเพื่อปกป้องเอกราชของชาติไว้ ดังที่แบบเรียนได้กล่าวสรุปหลังจากที่ได้นำเสนอวีรบุรุษ – วีรสตรี ครบทุกท่านว่า

“เรื่องราวของประเทศสยามที่กล่าวแต่ต้นนั้น นักเรียนจะเห็นได้ว่าบรรพบุรุษของเราต้องอาบเหงื่อต่างน้ำ รบราฆ่าศึกเพื่อความอิสระภาพของประเทศชาติอย่างมิได้หือถอย ...ประเทศสยาม – ชาติไทย มันคงเป็นอิสระอยู่ได้จนทุกวันนี้ก็เพราะการยอมพลีเลือดเนื้อของบรรพบุรุษนักรบของพวกเราทั้งสิ้น พวกเราจงระลึกถึงอยู่เสมอ และจงช่วยกันรักษาความสงบราบคาบ เพื่อให้ประเทศสยามและชาติไทยคงความอิสระภาพ และดำรงเอกราชอยู่ได้สืบไปชั่วกาลนานไม่รู้จักเสื่อมถอย”⁸¹

เนื้อหาของแบบเรียนซึ่งตีพิมพ์ในช่วงปี พ.ศ.2477 – 2480 ที่ยกมาข้างต้น ทำให้เห็นว่าแบบเรียนกล่อมเกลานักเรียนรักและทำหน้าที่ปกป้องชาติบ้านเมือง โดยให้ความสำคัญกับการทหารเป็นอย่างมาก ซึ่งน่าจะเป็นอิทธิพลจากแนวคิดของกลุ่มทหารที่มีบทบาททางการเมืองมากขึ้นภายหลังกบฏบวรเดช โดยเฉพาะในช่วงปลายปี พ.ศ.2477 ซึ่งนายพันเอกหลวงพิบูลสงครามได้ขึ้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมนั้น นอกจากได้ดำเนินความพยายามเพื่อขยายกองทัพแล้ว ยังได้ทำการเผยแพร่แนวคิดทางการเมืองลงสู่สังคมในรูปของปาฐกถาทางวิทยุ และบทความต่าง ๆ แนวคิดที่ได้เสนอนั้น เป็นการชี้ให้เห็นถึงภัยของสงครามที่จะเกิดขึ้นในไม่ช้า ดังนั้นประเทศจึงควรเตรียมตัวทั้งทางด้านกำลังทหารและกำลังใจของคนในชาติ แนวคิดเช่นนี้ได้แพร่กระจายไปยังวงการศึกษาด้วย โดยจะเห็นได้จากบทความใน วิทยาสาร ที่เริ่มเสนอเรื่องราวทำนองนี้มากขึ้น ผู้แต่งแบบเรียนก็น่าจะเป็นผู้ที่อยู่ในกระแสแนวคิดนี้ โดยเฉพาะใช้ เรื่องศิลป์ ซึ่งเป็นบรรณาธิการของ วิทยาสาร ในช่วงเวลานั้น น่าจะเป็นบุคคลหนึ่งซึ่งได้รับอิทธิพลแนวคิดของฝ่ายทหารด้วย ทำให้ปรากฏเป็นเนื้อหาของแบบเรียนดังกล่าว หนังสืออ่านสนุกนักเรียน ของเขา ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก จนขาดตลาดในเวลาอันรวดเร็วหลังจกพิมพ์ครั้งแรก แสดงให้

⁸¹ แวว ยอดพุง, หนังสืออ่านเรื่องประเทศไทย, หน้า 92 - 93.

เห็นว่าสังคมสยามในช่วงเวลานั้น มีความตื่นตัว และตอบรับกับแนวคิดซึ่ง ใช้ เรื่องศิลป์ ได้เสนอไว้ในแบบเรียนเล่มนี้เป็นอย่างมาก

ประเด็นที่สอง การกล่อมเกล่าให้เข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่ แม้ว่าแนวนโยบายของกระทรวงธรรมการในช่วง พ.ศ.2477 – 2480 จะมุ่งเน้นไปที่การสร้างอุดมการณ์ความรักชาติดังกล่าวข้างต้น แต่เรื่องการกล่อมเกล่าให้เข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่นั้นยังคงได้รับการให้ความสำคัญอยู่มาก โดยมีแบบเรียนหลายเล่มทั้งเก่าและใหม่ที่ให้คำอธิบายถึงหลักการและวิธีการปกครองตามรัฐธรรมนูญโดยละเอียด ซึ่งเนื้อหาและแนวการอธิบายนั้น ไม่ต่างจากแบบเรียนที่ออกในปี พ.ศ.2476 ดังได้วิเคราะห์ไว้ในบทก่อน สิ่งที่แตกต่างออกไปซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทนี้ได้แก่การอธิบายเรื่องพระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญ ซึ่งพบว่าได้รับการให้ความหมายที่ต่างไปจากเดิม โดยในส่วนของรัฐธรรมนูญนั้นแบบเรียนในช่วง พ.ศ.2475 และ พ.ศ.2476 ได้ให้ความหมายแก่รัฐธรรมนูญแต่เพียงว่าเป็น “กฎหมายว่าด้วยระเบียบการปกครองบ้านเมือง”⁸² แต่ใน หนังสืออ่านปลูกใจนักเรียน ซึ่งแต่งใน พ.ศ.2479 นี้ ได้เน้นความหมายของรัฐธรรมนูญดังกล่าวว่า

“รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายซึ่งกล่าวถึงระเบียบการปกครองแผ่นดิน และกล่าวถึงสิทธิและหน้าที่ของผู้ปกครองกับราษฎร ...รัฐธรรมนูญให้อิสระ ให้อำนาจ และให้ความยุติธรรมแก่พวกเรา และพ่อแม่ญาติพี่น้องของเรา อย่างที่ไม่เคยมีกฎหมายใดๆ ให้เช่นนี้เลย... รัฐธรรมนูญจึงควรเป็นที่เคารพของพวกเราทั้งหลาย นักเรียนทั้งปวงจึงควรมีใจเลื่อมใสต่อการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญอย่างแท้จริง ใครติเตียนรัฐธรรมนูญว่าไม่ดี จงอย่าได้พลอยเชื่อตามคำเขาเป็นอันขาด”⁸³

จะเห็นได้ว่ามีการให้ความหมายและความสำคัญของรัฐธรรมนูญต่างไปจากเดิมเป็นอย่างมาก นั่นคือแบบเรียนได้ทำให้เห็นว่ารัฐธรรมนูญเป็นหลักประจำชาติประการหนึ่งที่ต้องเคารพและเลื่อมใสศรัทธา เนื่องจากรัฐธรรมนูญได้ให้ประโยชน์สุขแก่พลเมืองทุกคน การอธิบายในลักษณะนี้น่าจะเนื่องมาจากเหตุผลที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้นของบทที่ 4 คือเหตุการณ์ความวุ่นวายทางการเมืองนับตั้งแต่ต้น ปี พ.ศ.2476 จนถึงกบฏวรเดชนั้น ทำให้สังคมตระหนักถึงความไม่มั่นคงปลอดภัย

⁸² โสภาก ปาลบุตร, แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2, หน้า1.

⁸³ ใช้ เรื่องศิลป์, หนังสืออ่านปลูกใจนักเรียน, หน้า 114 – 115.

ภัยของรัฐธรรมนุญอย่างจริงจัง จึงทำให้เกิดแนวคิดที่จะเชิดชูรัฐธรรมนุญไว้ในฐานะที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเป็นสถาบันหนึ่งของชาติ

ในส่วนของพระมหากษัตริย์นั้น พบว่าได้รับการอธิบายที่ต่างไปจากช่วง พ.ศ.2475 และ พ.ศ.2476 เช่นกัน โดยเฉพาะแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2476 ซึ่งแต่งหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนุญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ นั้น ได้อธิบายถึงพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ในกรอบของการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งพระมหากษัตริย์จะต้องมีพันธะหน้าที่บางประการต่อการปกครองระบอบใหม่ ทั้งนี้แบบเรียนได้ปฏิเสธความศักดิ์สิทธิ์และความเป็นผู้นำตามแบบพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สิ่งที่นักเรียนต้องปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์นั้นเป็นเพียงการแสดงความเคารพในฐานะที่ทรงเป็นประมุขของชาติเท่านั้น ในขณะที่แบบเรียนซึ่งพิมพ์ในช่วงปี พ.ศ.2477 - 2481 ได้มีแนวคิดบางประการเพิ่มเติมเข้ามา กล่าวคือมีการอธิบายถึงพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็น *หลักของชาติ* อีกประการหนึ่ง เช่นการที่แบบเรียนได้อธิบายเรื่องพระมหากษัตริย์ว่า

“พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้แทนของชาติไทย และเป็นหัวหน้าของชาวไทยทั้งหลาย คุณงามความดีและเกียรติยศของชาติมารวมอยู่ที่พระองค์แต่ผู้เดียว ถ้าเราเคารพพระองค์ก็เท่ากับเคารพชาติของเรา และถ้าเราดูหมิ่นพระองค์ก็เท่ากับดูหมิ่นชาติของเราเหมือนกัน”⁸⁴ [พร้อมกันนั้นแบบเรียนได้แสดงพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลด้วย]

จากข้อความที่ยกมาทำให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นสัญลักษณ์ของชาติ ซึ่งเป็นการอธิบายที่น่าจะได้รับอิทธิพลจากแนวพระราชดำริเรื่องพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงนับได้ว่าพระมหากษัตริย์ได้รับการยกย่องถวายพระเกียรติมากยิ่งขึ้นกว่าแบบเรียนที่ออกในช่วงปี พ.ศ.2475 และ พ.ศ.2476 อย่างไรก็ตามการให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ดังกล่าวมานี้ มีส่วนที่แตกต่างไปจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่บ้าง นั่นคือไม่ได้เน้นความเป็นราชาธิปไตยหรือสมมติเทพ ตัวอย่างเช่นแนวคิดของพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี ที่เห็นว่าในการปกครองระบอบใหม่นั้นความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ยังคงมีอยู่ แต่ในอีกความหมายหนึ่ง กล่าวคือพระมหากษัตริย์ทรงมีแต่พระคุณ ไม่มีพระเดชเหมือนสมัยก่อน โดยเห็นว่าการปกครองระบอบใหม่นั้นจะเป็นหลัก

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 111 - 112.

ประกันรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ให้คงอยู่คู่กับชาติไทยได้อย่างแน่นแฟ้นมากกว่าระบอบเก่า⁸⁵ หรือแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการที่แพร่หลายในสังคมอย่างมากในเวลานั้น ก็พบว่าได้ให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ โดยละครหลาย ๆ เรื่องที่เขานำเสนอนั้น มักมีตัวเอกเป็นพระมหากษัตริย์ หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นผู้นำและมีพันธะที่จะต้องสร้างเอกราช และความมั่นคงมาสู่ชาติไทย มิได้เน้นความเป็นราชาธิปไตยหรือสมมติเทพเช่นเดียวกัน⁸⁶

ทำให้กล่าวได้ว่าแบบเรียนให้การยกย่องสถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะสถาบันหนึ่งในระบอบการปกครองใหม่เท่านั้น โดยเป็นที่น่าสังเกตว่ายังคงมีความพยายามที่จะทำลายแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งอาจจะยังปรากฏอยู่ในแบบเรียนสมัยดังกล่าวที่มีการนำมามีพิมพ์ใหม่ เช่นในกรณีของหนังสือ *พลเมืองดี* ของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ซึ่งมีการขออนุญาตตีพิมพ์ใหม่ใน ปี พ.ศ.2477 นั้น พบว่าได้มีการแก้ไขถ้อยคำซึ่งกล่าวถึงพระมหากษัตริย์รวมแนวคิดแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น มีการตัดประโยคที่ว่า *พระเจ้าแผ่นดินที่ดีย่อมมีคุณแก่ไพร่บ้านพลเมืองมาก ออกไป และเพิ่มเติมประโยคที่ว่า บ้านเมืองจะเจริญก็เพราะมีหัวหน้าดีและการปกครองดี*⁸⁷ เหล่านี้เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าแบบเรียนที่ตีพิมพ์ในช่วงนี้ได้แสดงทัศนคติที่เป็นปฏิปักษ์ต่อพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างชัดเจนกว่าแบบเรียนในช่วง พ.ศ.2475 และ พ.ศ.2476 เช่น แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎรเล่ม 2 ซึ่งตีพิมพ์ครั้งที่สองในปี พ.ศ.2479 นั้น วิพากษ์วิจารณ์ทั้งสองสิ่งว่า

“การปกครองชนิดที่รวมอำนาจไว้ที่พระมหากษัตริย์พระองค์เดียวนั้นย่อมมีผลดีอยู่มาก แต่ถ้าพระมหากษัตริย์ใช้อำนาจนั้นไปในทางที่ไม่สมควรก็ดี หรือมนตรีผู้ใช้อำนาจปกครองแทนพระองค์ทำการผิดพลาดจนเกิดความเสียหายแก่บ้านเมืองก็ดี ผลร้ายก็อาจมีได้มากเหมือนกัน และผลร้ายเช่นนี้ก็มักจะเกิดขึ้นได้เนื่อง ๆ เพราะพระมหากษัตริย์พระองค์เดียวย่อมจะดูแลความทุกข์สุขของราษฎรไม่ทั่วถึง กับทั้งไม่

⁸⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *ความรู้ ความคิด และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475*, หน้า 124.

⁸⁶ จิตรพร วิทยศักดิ์พันธุ์, “นโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม” ใน *จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่*, ขาววิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ, หน้า 274.

⁸⁷ หจข. (2) ศธ. 1/195 นายชิม วีระไวทยะ เสนอความเห็นเรื่องแก้หนังสือพลเมืองดีของเจ้าพระยาพระเสด็จ (2477), หน้า 3.

มีการควบคุมกิจการแผ่นดินที่เจ้าหน้าที่ของพระองค์จัดทำ...ดังนั้นประเทศที่เจริญรุ่งเรืองจึงพากันเลิกใช้วิธีการปกครองอันล้าสมัยนี้เสีย”⁸⁸

หรือ แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 6 ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ก็ได้มีการวิพากษ์วิจารณ์ระบอบเก่าพร้อมทั้งกล่อมเกล่าให้เลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่ว่า

“การปกครองด้วยกฎหมาย เป็นการให้ความเสมอภาคทั่วหน้าดีกว่าการปกครองตามใจตน ข้าพเจ้าเห็นว่าการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญดีกว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แน่ ๆ ขอรัฐธรรมนูญจึงมีความเจริญ ทุกคนร้องสวนว่า “รัฐธรรมนูญจึงเจริญ” แล้วตบมือใหญ่”⁸⁹

อาจกล่าวได้ว่าการกล่อมเกล่าทางการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วงปี พ.ศ.2477 – 2481 นั้น มีลักษณะเด่นที่การเชิดชูอุดมการณ์ความรักชาติ และพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญ และชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างชัดเจนมากขึ้น ทั้งนี้สอดคล้องกับแนวนโยบายรัฐซึ่งมุ่งเน้นไปในทางที่จะสร้างความมั่นคงให้กับการปกครองระบอบใหม่เป็นสำคัญ

4.2.3 แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 และหลักสูตรประถมและมัธยมศึกษา พ.ศ.2480 กับ การสนับสนุนการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ - ชาตินิยม

นอกจากการดำเนินนโยบายต่าง ๆ เพื่อมุ่งกล่อมเกล่าให้ยุวชนรักชาติและมีความเลื่อมใสในระบอบรัฐธรรมนูญแล้ว กระทรวงธรรมการยังได้ให้ความสำคัญกับหลักสูตรการศึกษาซึ่งปรับปรุงแก้ไขในช่วงที่พระสารสาสน์ประพันธ์เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ และกระบวนการตรวจพิจารณาหลักสูตรต้องหยุดชะงักไปเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารกระทรวงธรรมการดังกล่าวข้างต้น โดยการประชุมพิจารณาหลักสูตรในช่วงที่นายนาวาเอกหลวงสินธุสงครามชัยเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการนี้ เริ่มขึ้นในวันที่ 13 พฤศจิกายน และวันที่ 12 ธันวาคม

⁸⁸ ไสกา ปาลบุตร, แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2 (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช (พิมพ์ครั้งที่ 2), 2479) หน้า 1 - 2

⁸⁹ ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา, แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม 6 (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2480), หน้า280.

2478 โดยคณะกรรมการชุดเดิม การประชุมเพื่อพิจารณาลักสูตรนี้ น่าจะเป็นไปอย่างพิถีพิถัน ทำให้เกิดความล่าช้าพอสมควร ทำให้ในวันที่ 13 มกราคม 2478 (ปฏิทินเก่า) ขุนสุนทรวิชิตศึกษากร รักษาการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ ได้มีหนังสือราชการถึงเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ขอให้คณะรัฐมนตรีเร่งรัดเตือนให้คณะกรรมการพิจารณาร่างหลักสูตรชั้นประถมและมัธยมศึกษา ให้รีบนำผลการพิจารณาเสนอต่อคณะรัฐมนตรี โดยให้เหตุผลความจำเป็นว่า "อนึ่งเรื่องนี้ถ้าไม่อาจตกลงในระหว่างนี้ได้แล้ว ก็จะต้องใช้หลักสูตรเดิมไปอีกปีหนึ่ง ซึ่งมีบางประการไม่เหมาะสมอย่างยิ่งแก่สมัยที่มีการปกครองภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ และการแก้ไขในระหว่างปีก็ไม่อาจทำได้"⁹⁰ ข้อความที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่ากระทรวงธรรมการภายใต้การบริหารงานของนายนาวาเอกหลวงสินธุสงครามชัย ตระหนักดีถึงความไม่เหมาะสมของหลักสูตรที่ร่างขึ้นในปี พ.ศ. 2476 และนำมาปรับปรุงเล็กน้อยในปี พ.ศ. 2477 จึงได้พยายามเร่งรัดให้คณะกรรมการพิจารณาร่างหลักสูตรประถมและมัธยมศึกษาเสนอผลการพิจารณาต่อคณะรัฐมนตรี

คณะกรรมการพิจารณาร่างหลักสูตรประถมและมัธยมศึกษาได้เสนอร่างหลักสูตรที่ปรับปรุงแก้ไขแล้วต่อคณะรัฐมนตรี และได้รับการประชุมปรึกษาในเรื่องนี้ในวันที่ 22 มกราคม 2478 (ปฏิทินเก่า) โดยหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เสนอว่า "เรื่องนี้หลวงประดิษฐมนูธรรมมีความเห็นอยู่มาก และเมื่อได้ไปดูการต่างประเทศ อาจจะได้ความคิดความเห็นมาอีก ฉะนั้นควรขอความเห็นมาประกอบการพิจารณาด้วย"⁹¹ ซึ่งหมายความว่าคณะรัฐมนตรียังไม่พอใจในตัวหลักสูตรที่ได้รับการปรับปรุง เป็นผลให้กระทรวงธรรมการไม่สามารถประกาศใช้หลักสูตรได้ทันใน พ.ศ. 2479 นอกจากนี้ยังพบว่าคณะรัฐมนตรีได้แต่งตั้งคณะกรรมการอีกชุดหนึ่งขึ้นมาพิจารณาลักสูตรประถมและมัธยมศึกษา โดยในเดือนพฤษภาคม 2479 ได้มีหนังสือราชการจากเลขาธิการคณะรัฐมนตรีถึงนายนาวาเอกหลวงสินธุสงครามชัย ร.น. แจ้งว่า คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษากันในวันที่ 1 พฤษภาคม ให้ตั้งคณะกรรมการขึ้นพิจารณาลักสูตรนี้ อีกคณะหนึ่งเรียกชื่ออย่างเป็นทางการว่า คณะกรรมการพิจารณารายงานการพิจารณาลักสูตรสำหรับชั้นประถมและมัธยมศึกษา ประกอบด้วยสมาชิก 8 คนคือ มีนายนาวาเอกหลวงสินธุสงครามชัย เป็นประธานกรรมการ⁹²

อาจกล่าวได้ว่าคณะรัฐมนตรีต้องการกลั่นกรองหลักสูตรที่ได้ผ่านการพิจารณามาแล้วครั้งหนึ่ง เพื่อให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของรัฐบาลมากที่สุด โดยแต่งตั้งบุคคลผู้ซึ่งมีแนวคิดทางการ

⁹⁰ หจข. (2) สร.0201.24/1. หลักสูตรสำหรับชั้นประถมและมัธยมศึกษา หรือเรื่องประมวลศึกษา (แผนการศึกษาหรือโครงการศึกษาของชาติ ตอน 1 (22 สิงหาคม 2475 - 1 เมษายน 2480), หน้า 138.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

เมืองและการศึกษาในแนวทางเดียวกับรัฐบาล ซึ่งในการแต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาหลักสูตร ในครั้งหลังนี้ คณะรัฐมนตรีได้ให้อำนาจมากที่สุดแก่นายนาวาเอกหลวงสินธุสงครามชัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ และให้ความสำคัญกับความเห็นของหลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งได้ผ่านการดูงานจากต่างประเทศมา ส่วนกรรมการอีก 2 คนที่เพิ่มเข้ามาใหม่ในครั้งนี้คือ ขุนสุนคนทวิธศึกษากร และพระตีรณสารวิศวกรรมนั้น พบว่าเป็นบุคคลซึ่งได้เสนอความเห็นลงใน *วิทยาคจารย์* ให้การศึกษาเป็นเครื่องมือปลูกฝังความรักชาติ และความเคารพเลื่อมใสในรัฐธรรมนูญ อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่คณะกรรมการชุดหลังสุดนี้จะได้พิจารณาหลักสูตรประถมและมัธยมศึกษาเสร็จเรียบร้อย ทางกระทรวงธรรมการได้เสนอรายงานมาว่า แผนการศึกษาชาติซึ่งใช้มาตั้งแต่ พ.ศ.2475 นั้นไม่เหมาะสมแก่กาลสมัยควรจะได้รับแก้ไขปรับปรุง กระทรวงธรรมการจึงเสนอให้มีการร่างแผนการศึกษาชาติใหม่ คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษาในวันที่ 13 พฤษภาคม 2479 และลงมติให้ คณะกรรมการพิจารณารายงานการพิจารณาหลักสูตรสำหรับชั้นประถมและมัธยมศึกษา ที่รัฐบาลได้แต่งตั้งขึ้นมีอำนาจหน้าที่ในการพิจารณาแก้ไขปรับปรุงแผนการศึกษาชาติด้วย⁹³ มติดังกล่าวเป็นผลให้มีการปรับปรุงแผนการศึกษาชาติให้เหมาะสมแก่กาลสมัย โดยกระทรวงธรรมการได้วางแผนการศึกษาชาติเพื่อให้ คณะกรรมการพิจารณารายงานการพิจารณาหลักสูตรสำหรับชั้นประถมและมัธยมศึกษา พิจารณาแก้ไข และนำเสนอแผนการศึกษาชาติต่อคณะรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรีได้ประชุมเพื่อพิจารณาแผนการศึกษาชาตินี้ในวันที่ 15 มีนาคม 2479 (ปฏิทินเก่า) สาระสำคัญของแผนการศึกษาชาติซึ่งที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรีชี้แจงในที่ประชุม คณะรัฐมนตรีคือ แผนการศึกษาชาติใหม่นี้กำหนดเวลาเรียนประถมศึกษา 4 ปี เพื่อให้ผู้สำเร็จแล้วไปเป็นชาวนาที่ดีได้ เพราะชาวนาตามระบอบใหม่นี้ต้องรู้หน้าที่ในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ในระหว่าง 4 ปีนี้ คิดจะให้เรียนวิชาที่ประกอบด้วย ไม่ใช่เรียนหนังสือเท่านั้นในชั้นมัธยมศึกษาชั้นนั้น กำหนดเวลาเรียนได้ 6 ปี โดยมุ่งให้ทำการพาณิชย์ได้ เตรียมอุดมศึกษากำหนดเวลาเรียน 2 ปี จะได้กวดวิชาที่ต้องการได้ ทั้งนี้เนื่องจากไม่ต้องการให้ทุกคนมุ่งไปทางอุดมศึกษา แต่ต้องการให้คนมีสมรรถภาพใช้งานได้จริงๆ⁹⁴ อาจกล่าวได้ว่าสาระสำคัญของแผนการศึกษาชาตินี้ ก็คือการมุ่งเน้นในเรื่องประสิทธิภาพในการประกอบอาชีพ ขณะเดียวกันก็เน้นให้ทุกคนรู้จักหน้าที่ของตนเองในฐานะพลเมืองในระบอบรัฐธรรมนูญ

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 164.

เมื่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีประชุมแก้ไขร่างแผนการศึกษาชาติจนเป็นที่พอใจแล้ว จึงได้ประกาศใช้เป็นแผนการศึกษาชาติ ในวันที่ 17 มีนาคม 2479 (ปฏิทินเดิม) โดยความมุ่งหมายของแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 นั้นได้ระบุเรื่องการเมืองการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญไว้เป็นข้อแรก ความว่า "รัฐมีความมุ่งหมายที่จะให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาเพื่อจะได้ทำหน้าที่พลเมืองตามระบอบรัฐธรรมนูญได้โดยเต็มที่ และเพื่อทุกคนจะได้เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติและตนเองตามหน้าที่"⁹⁵

จากจุดมุ่งหมายของแผนการศึกษาชาติ 2479 ที่ยกมานี้ จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างจากแผนการศึกษาชาติ 2475 กล่าวคือมีการระบุให้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการสนับสนุนระบอบรัฐธรรมนูญอย่างชัดเจน ขุนสุคนธ์วิศึกษากร หนึ่งในคณะกรรมการพิจารณารายงานการพิจารณาหลักสูตร และเป็นผู้ที่มีบทบาทมากที่สุดในการตอบคำถามต่าง ๆ ในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับร่างแผนการศึกษาชาตินี้ ได้อธิบายถึงเหตุผลของการวางแผนการศึกษาชาติใหม่ ว่า การเปลี่ยนแผนการศึกษาใหม่นั้นมีเหตุมาจากแผนการศึกษาชาติที่ประกาศใน พ.ศ. 2475 ไม่เหมาะกับยุคสมัย เนื่องจากไม่ได้แสดงความมุ่งหมายที่จะสนับสนุนการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ⁹⁶ ขุนสุคนธ์วิศึกษากร ได้เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 และ พ.ศ. 2479 ให้เห็นว่า

"ความมุ่งหมายของการศึกษาในเมืองไทยฉบับเก่าว่า ให้ทุกคนไม่เลือกเพศชาติ ศาสนาได้รับการศึกษาสมตน คือสมควรแก่ปัญญาตน และทุนทรัพย์ของตน อธิบายว่ารัฐต้องการให้ทุกๆ คน ที่รัฐเรียกว่าพลเมืองได้รับการศึกษาตามควร เพื่อประสงค์ให้ประกอบอาชีพเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง ไม่ใช่บุคคลที่ "มือตาย" ทำอะไรไม่ได้ รกแผ่นดินเปล่าๆ แผนการศึกษาชาติเก่า เล็งไปในทางอาชีพหรือเศรษฐกิจ เพราะสมัยที่ว่่านั้น เรามีแต่โรงเรียนสามัญ ไม่มีโรงเรียนอาชีพเพียงพอ นักเรียนจึงมุ่งหมายเรียนเพื่อเข้ารับราชการแต่อย่างเดียว อาชีพอื่น ๆ ไม่ค้ำนึ่ง ส่วนแผนการศึกษาชาติใหม่นั้น มุ่งหมายให้พลเมืองได้รับการศึกษา เพื่อทำหน้าที่

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 165.

⁹⁶ ส.ก. (นามแฝง), "แผนการศึกษาชาติ", วิทยากร 37 (มกราคม 2479 - ธันวาคม 2480): 1532.

พลเมืองตามระบอบรัฐธรรมนูญโดยเต็มที่ และเพื่อให้ทุกคนจะได้เป็นประโยชน์แก่
ประเทศชาติ และตนเองตามหน้าที่”⁹⁷

อีก 1 เดือนต่อมา คือ ในวันที่ 8 เดือนเมษายน 2480 หลักสูตรสำหรับชั้นประถมและ
มัธยมศึกษา ซึ่งปรับปรุงแก้ไขเสร็จเรียบร้อยก็ออกตามมา ซึ่งนับเป็นหลักสูตรที่ได้รับการประกาศ
ใช้อย่างเป็นทางการฉบับแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง รายละเอียดของหลักสูตรมี
ดังนี้

ตารางที่ 4 อัตราเวลาเรียนวิชาต่าง ๆ ในระดับชั้นประถมศึกษา

วิชา	จำนวนชั่วโมงที่ต้องเรียนในรอบหนึ่งสัปดาห์			
	ปีที่ 1	ปีที่ 2	ปีที่ 3	ปีที่ 4
หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม	1.00	1.00	1.00	1.00
ภาษาไทย	12.00	11.00	9.00	9.00
เลขคณิต	3.00	4.00	5.00	5.00
วิทยาการ	1.00	1.00	2.00	2.00
ความรู้เรื่องเมืองไทย	2.00	2.00	2.00	2.00
วาดเขียน	1.00	1.00	1.00	1.00
การฝีมือ	2.00	2.00	2.00	2.00
ขับร้อง	1.00	1.00	1.00	1.00
สุขศึกษา	1.00	1.00	1.00	1.00
พลศึกษา	4.00	4.00	3.00	3.00
ลูกเสือหรืออนุสภากาชาด	-	-	1.00	1.00
รวมเวลา	28.00	28.00	28.00	28.00

ที่มา: กระทรวงธรรมการ, ประมวลการศึกษาภาค 2 หลักสูตรชั้นประถมศึกษา พ.ศ.2480 (พระ
นคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2480), หน้า 7.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1526.

จากตารางที่ยกมานี้ ทำให้เห็นว่าสิ่งที่แตกต่างกันไปจากหลักสูตรที่ปรับปรุงกันในปี พ.ศ. 2476 - 2477 อย่างเห็นได้ชัด คือ มีการเพิ่มวิชา หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ลงในหลักสูตรของชั้นประถม จากแต่เดิมที่มีเพียงหัวข้อ หน้าที่พลเมือง อยู่ในวิชา ความรู้เรื่องเมืองไทย เท่านั้น นอกจากนี้ยังมีการยุบวิชาจรรยา ซึ่งเป็นวิชาที่มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ทิ้งไป และมีการเพิ่ม ชั่วโมงเรียนวิชาพลศึกษาในชั้น ป. 1 และ ป. 2 ขึ้นอีกหนึ่งชั่วโมง เป็นสัปดาห์ละ 4 ชั่วโมงจากเดิมที่มีเพียงสัปดาห์ละ 3 ชั่วโมง ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากแนวคิดที่ต้องการสร้างวินัยและความแข็งแกร่งทางร่างกายให้กับเยาวชนที่ได้รับการเสนอแนะอย่างกว้างขวางในช่วงเวลานั้น

อาจกล่าวได้ว่าวิชาซึ่งมีเนื้อหากล่อมเกลาทางการเมืองในระดับชั้นประถมของหลักสูตร พ.ศ. 2480 นี้คือ วิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม และวิชาความรู้เรื่องเมืองไทย ซึ่งรายละเอียดของแต่ละวิชานั้นจะขอยกมาเฉพาะส่วนที่มีการกล่อมเกลาทางการเมืองดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 5 หลักสูตรชั้นประถมศึกษา (ปีที่ 1 - ปีที่ 4)

วิชา	รายการที่ต้องสอบ
<p>หน้าที่พลเมืองและ ศีลธรรม</p>	<p style="text-align: center;">หน้าที่พลเมือง</p> <p>1. หน้าที่พลเมือง</p> <p> ให้รู้จักหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อครอบครัว ต่อหมู่คณะ ต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ</p> <p> ให้รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย โดยจะเพาะอย่างยิ่งที่ใช้และถือกันอยู่ในท้องถิ่นที่โรงเรียนตั้งอยู่</p> <p>2. ระบอบรัฐธรรมนูญ</p> <p> ให้รู้จักสิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทยตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ เป็นต้นว่ามีหน้าที่เคารพต่อกฎหมาย ป้องกันประเทศชาติ ช่วยเหลือราชการ และการเลือกตั้ง</p> <p>3. การปกครองท้องถิ่น</p> <p> ให้รู้จักระเบียบการปกครองส่วนภูมิภาคและเทศบาล</p> <p>4. วันสำคัญ</p> <p> ให้รู้จักวันสำคัญต่าง ๆ และหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อวันนั้น ๆ เช่น วันฉลองรัฐธรรมนูญ วันวิสาขบูชา และวันเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น</p> <p style="text-align: center;">ศีลธรรม</p> <p>1. ให้รู้จักมรรยาทในสถานที่ต่าง ๆ เช่น ที่บ้าน ที่โรงเรียน ในที่ชุมนุมชน และสถานที่ที่ควรเคารพ เป็นต้น</p> <p>2. ให้มีความซื่อสัตย์ในการทำงานและอื่น ๆ</p> <p>3. ให้เป็นผู้มีน้ำใจดี มีจิตต์เมตตา กรุณา และโอบอ้อมอารี เพื่อแผ่คิดถึงประโยชน์ของหมู่คณะมากกว่าประโยชน์ของบุคคลหรือประโยชน์ของตน</p> <p>4. ให้มีความกล้าหาญในสิ่งทั้งปวง แต่อ่อนน้อมสุภาพเรียบร้อย</p> <p>5. ให้มีความกตัญญูตวกตเวที่ต่อบิดามารดา ครูอาจารย์ และผู้อื่น ตลอดจนถึงหมู่คณะและชาติบ้านเมือง</p> <p>6. ให้มีความมัธยัสถ์ในการใช้จ่าย</p>

ตารางที่ 5 (ต่อ)

วิชา	รายการที่ต้องสอบ
	<p>7. ให้มีความอดทนในการทำงานและในการอาชีพ ทำตนให้เป็นประโยชน์อยู่เสมอ</p> <p>8. ให้รู้จักหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อสิ่งสาธารณประโยชน์ และความพลอด-ภัยของสาธารณชน</p>
ความรู้เรื่องเมืองไทย	<p style="text-align: center;">ประวัติศาสตร์</p> <p>ให้รู้ประวัติศาสตร์โดยย่อของชาติไทยว่า เดิมสืบกันมาแต่ไหน รวบรวมกันเข้าอย่างไร ต้องต่อสู้แข่งขันกับใครบ้าง แล้วเปลี่ยนมาโดยลำดับเวลา จนตั้งลงเป็นหลักฐานดังปรากฏเป็นประเทศไทยในทุกวันนี้อย่างไร</p> <p style="text-align: center;">การพาเที่ยวดูสถานที่</p> <p>ให้พานักเรียนเที่ยวดูสถานที่ในบริเวณใกล้เคียง เพื่อส่งเสริมความรู้รอบตัวบ้าง ความรู้ทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์บ้าง กับทั้งปลุกใจให้รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ</p>

ที่มา: กระทรวงธรรมการ, ประมวลการศึกษาภาค 2 หลักสูตรชั้นประถมศึกษา พ.ศ.2480 (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2480), หน้า 8 - 10.

เนื้อหาวิชา *หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม* และวิชา *ความรู้เรื่องเมืองไทย* ที่หลักสูตร พ.ศ. 2480 กำหนดให้สอนนี้ เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับหลักสูตรที่ร่างในปี พ.ศ. 2476 และ พ.ศ.2477 แล้ว พบว่ามีการให้ความสำคัญกับการเมืองการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญมากขึ้น กล่าวคือในวิชา *หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม* นั้น จะเห็นได้ว่าหลักสูตรได้เน้นให้นักเรียนรู้จักหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อครอบครัว หมู่คณะ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ เป็นลำดับแรก ต่างกับหลักสูตรซึ่งปรับปรุงในปี พ.ศ.2476 - 2477 ซึ่งหัวข้อ *หน้าที่พลเมือง* อยู่ในวิชา *ความรู้เรื่องเมืองไทย* นั้น พบว่าได้ให้ความสำคัญกับวันสำคัญและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติเป็นลำดับแรก ซึ่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้สอดคล้องกับแผนการศึกษาชาติ

พ.ศ.2479 ที่กำหนดให้หน้าที่ต่อการเมืองการปกครองนั้นมีความสำคัญเป็นลำดับแรกสำหรับนักเรียน นอกจากนี้ยังพบว่าวิชา *จรรยา* ที่ถูกยุบออกไปนั้นแท้จริงแล้วได้เปลี่ยนรูปเป็นหัวข้อ *ศีลธรรม* นั้นเอง และยังคงมีเนื้อหาเหมือนกับวิชา *จรรยา* ของหลักสูตรซึ่งปรับปรุงใน พ.ศ. 2476 - 2477 ทุกประการ

ส่วนวิชา *ความรู้เรื่องเมืองไทย* ในหลักสูตร พ.ศ. 2480 นั้น ไม่พบว่ามีเนื้อหาเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญอีก เนื่องจากหัวข้อนี้ได้ย้ายไปอยู่ในวิชา *หน้าที่พลเมือง-และศีลธรรมแล้ว* คงเหลือแต่หัวข้อภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ซึ่งยังคงมีเนื้อหาเหมือนหลักสูตรซึ่งปรับปรุงใน พ.ศ. 2476 - 2477 ทุกประการ และอีกหัวข้อหนึ่งคือ "การพาเที่ยวดูสถานที่" นั้น ได้รับการปรับปรุงเล็กน้อยตรงวรรคสุดท้ายซึ่งเดิมมีว่า "กับทั้งปลูกใจให้รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" โดยในหลักสูตร พ.ศ. 2480 ได้เพิ่มเติมข้อความลงไปว่า "กับทั้งปลูกใจให้รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ" ซึ่งแสดงให้เห็นว่า หลักสูตร พ.ศ. 2480 นี้ ได้ให้ความสำคัญกับการป้องกันรักษารัฐธรรมนูญมากกว่าหลักสูตรที่ปรับปรุงกันในครั้งก่อน ๆ

ในส่วนของชั้นมัธยมต้นนั้น หลักสูตร พ.ศ. 2480 ได้กำหนดอัตราเวลาเรียนสำหรับชั้นต่าง ๆ ไว้ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 6 อัตราเวลาเรียนวิชาต่าง ๆ ในระดับชั้นมัธยมต้น

วิชา	จำนวนชั่วโมงที่ต้องเรียนในรอบสัปดาห์หนึ่ง		
	ปีที่ 1	ปีที่ 2	ปีที่ 3
หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม	1.00	1.00	1.00
ภาษาไทย	6.00	6.00	6.00
ภาษาต่างประเทศ	5.00	5.00	5.00
คณิตศาสตร์	5.00	5.00	5.00
วิทยาศาสตร์	2.00	2.00	2.00
ภูมิศาสตร์ - ประวัติศาสตร์	3.00	3.00	3.00
วาดเขียน	1.00	1.00	1.00
การฝีมือ (ชาย)	2.00	2.00	2.00
การฝีมือและการเรือน (หญิง)	2.00	2.00	2.00
ขับร้อง	1.00	1.00	1.00
สุขศึกษา	1.00	1.00	1.00
วิชาลูกเสือหรืออเนกภาษาชาติ	1.00	1.00	1.00
รวมเวลา	30.00	30.00	30.00

ที่มา: กระทรวงธรรมการ, ประมวลการศึกษาภาค 2 หลักสูตรชั้นมัธยมต้น พ.ศ.2480 (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2480), หน้า 3.

จากตารางอัตราเวลาเรียนของชั้นมัธยมต้นของหลักสูตร พ.ศ. 2480 ที่ยกมา เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับอัตราเวลาเรียนของหลักสูตรที่ได้รับการปรับปรุงใน พ.ศ.2476 - 2477 แล้ว พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวกับระดับชั้นประถมศึกษา กล่าวคือมีการยุบวิชา "จรรยา" ออกไป โดยเพิ่มวิชา "หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม" เข้ามาแทน ซึ่งเนื้อหาของวิชาจรรยานั้นได้เข้าไปอยู่ในหัวข้อ "ศีลธรรม" ในวิชา "หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม" นอกจากนี้สิ่งที่เพิ่มขึ้นอีกประการหนึ่งคือ มีการเพิ่มชั่วโมงเรียนวิชาภูมิศาสตร์-ประวัติศาสตร์ จากแต่เดิม สัปดาห์ละ 2 ชั่วโมงในทุกระดับชั้นมาเป็นสัปดาห์ละ 3 ชั่วโมงในทุกระดับชั้น ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายการปลูกฝังความรักชาติของกระทรวงธรรมการ ที่เน้นให้ใช้ประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือในการปลูกฝังความรักชาติ สำหรับหัวข้อต่าง ๆ ที่หลักสูตรกำหนดให้สอนในแต่ละวิชานั้น จะขอยกมาเฉพาะส่วนที่มีเนื้อหากล่อมเกล้าทางการเมือง ดังนี้

ตารางที่ 7 หลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น (ปีที่ 1 - ปีที่ 3)

วิชา	รายการที่ต้องสอบ
<p>หน้าที่พลเมืองและ ศีลธรรม</p>	<p style="text-align: center;">หน้าที่พลเมือง</p> <p>1. หน้าที่พลเมือง</p> <p> ให้รู้จักหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อครอบครัว ต่อหมู่คณะ ต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ</p> <p> ให้เรียนรู้หน้าที่ที่พึงมีต่อรัฐ คือ ต้องเคารพต่อกฎหมาย ต้องป้องกันประเทศชาติ เช่น การเป็นทหาร และรู้หลักการรับราชการทหาร ต้องช่วยเหลือราชการ เช่น การเสียภาษีอากร รู้หลักการเสียภาษีอากร รู้หลักการประถมศึกษา และรู้หน้าที่ที่จะต้องช่วยเหลือเจ้าพนักงานท้องถิ่น</p> <p>2. ระบอบรัฐธรรมนูญ</p> <p> การประดิษฐานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม บทบัญญัติสำคัญเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และศาล หลักการเลือกตั้ง</p> <p>3. การปกครอง</p> <p> ให้รู้จักระเบียบการบริหารส่วนกลางแห่งราชอาณาจักรสยาม ว่าด้วยการแบ่งเป็นกระทรวงและกรมและอำนาจหน้าที่ของส่วนราชการนั้น ๆ</p> <p>4. วันสำคัญ</p> <p> ให้รู้ประวัติวันสำคัญต่าง ๆ และหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อวันนั้น ๆ เช่น วันฉลองรัฐธรรมนูญ วันวิสาขบูชา และวันเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น</p> <p style="text-align: center;">ศีลธรรม</p> <p>1. ให้มีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ ต่อตนเอง และหมู่คณะ รักษาเกียรติของตน และรู้จักรักษาคำมั่นสัญญา</p> <p>2. ให้เป็นผู้มีน้ำใจดี มีจิตต์เมตตากรุณา และโอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คิดถึงประโยชน์ของหมู่คณะมากกว่าประโยชน์ของบุคคลหรือประโยชน์ของตน</p> <p>3. ให้มีความสุขภาพอ่อนน้อม รู้จักเคารพต่อบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ผู้บังคับบัญชา เคารพต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ</p>

ตาราง 7 (ต่อ)

วิชา	รายการที่ต้องสอบ
	4. ให้มีความมัธยัสถ์ในการใช้จ่าย 5. ให้มีความอดสาหะในการงานและในการอาชีพ ทำตนให้เป็นประโยชน์อยู่เสมอ 6. ให้มีความสามัคคี 7. ให้รู้จักหลีกเลี่ยงอบายมุขต่าง ๆ
ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์	<p style="text-align: center;">ประวัติศาสตร์</p> <p>ให้เรียนประวัติคนไทยที่สำคัญสัก 10 คน โดยสังเขป ให้รู้จักประวัติเดิมของชนชาติไทย จะเพาะที่สำคัญ ๆ ให้รู้จักประวัติศาสตร์สมัยราชธานีตั้งอยู่ที่กรุงสุโขทัย อโยธยา ธนบุรี และกรุงเทพฯ</p> <p style="text-align: center;">การพวเที่ยวดูสถานที่</p> <p>ให้พานักเรียนเที่ยวดูสถานที่ในบริเวณใกล้เคียง กว้างออกไป เพื่อส่งเสริมความรู้รอบตัวบ้าง ความรู้ทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์บ้าง กับทั้งปลูกใจให้รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ</p>

ที่มา: กระทรวงธรรมการ, ประมวลการศึกษามาศ 2 หลักสูตรชั้นมัธยมต้น พ.ศ.2480, พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2480, หน้า 4 - 18.

หลักสูตรของชั้นมัธยมต้น พ.ศ. 2480 ที่ยกมา ทำให้เห็นได้ว่ามีความแตกต่างไปจากหลักสูตรที่ปรับปรุงกันใน พ.ศ. 2477 คือ ในวิชา ภูมิศาสตร์-ประวัติศาสตร์ ซึ่งแต่เดิมได้แทรกการให้ความรู้เกี่ยวกับการเมืองการปกครองไว้นั้น ในหลักสูตร พ.ศ. 2480 พบว่าได้ตัดเนื้อหาส่วนนี้ออกไป โดยยกไปไว้ในวิชา หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม และมีการอธิบายขยายความให้ละเอียดมากขึ้น กล่าวคือได้กำหนดให้นักเรียนตระหนักในหน้าที่ต่อหมู่คณะ ต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญนั้น หลักสูตรได้กำหนดอย่างชัดเจนให้นักเรียนได้เรียนรู้ถึงบทบาทหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และศาล ตลอดจนหลักการเลือกตั้งและกำหนดให้นักเรียนเข้าใจถึงระเบียบการบริหารราชการส่วนกลางซึ่งต่างจากหลักสูตรที่ปรับปรุงใน พ.ศ.2476 - 2477 ที่

กำหนดให้นักเรียนมัธยมต้นเข้าใจเนื้อหาเกี่ยวกับการเมืองการปกครองไว้สั้น ๆ แต่เพียงว่า ให้เข้าใจ “วิธีการปกครองประเทศสยามตามรัฐธรรมนูญ แต่ให้ละเอียดขึ้น” นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ก็เป็นไปในทิศทางเดียวกับหลักสูตรของชั้นประถม กล่าวคือ เน้นการกล่อมเกลาให้นักเรียนมีความจงรักภักดีต่อสถาบันทั้งสี่คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ยังมีข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ในวิชาพลศึกษานั้น แต่เดิมได้รับความสำคัญเพียงแค่ว่าเป็นวิชาสำหรับให้นักเรียนได้ออกกำลังกาย แต่ในหลักสูตร พ.ศ. 2480 นี้ วิชาพลศึกษาได้กลายเป็นวิชาที่ใช้สำหรับฝึกจิตใจด้วย โดยหลักสูตรได้เน้นให้ฝึกหัดกีฬาที่เป็นพวกเป็นคณะ เช่น ฟุตบอล บาสเกตบอล เนตบอล ทั้งนี้เพื่อ “อบรมให้มีจรรยาตังาม มีน้ำใจนักกีฬา ไม่เห็นแก่ตัว รักหมู่คณะ ทำตนให้เป็นประโยชน์ส่วนรวมอยู่เสมอ”⁹⁸ ซึ่งแนวคิดในเรื่องการใช้วิชาพลศึกษาเป็นเครื่องมือในการฝึกจิตใจและร่างกายนี้ พบว่า ได้รับการเสนอแนะอยู่เสมอ (ดังเช่นบทความต่าง ๆ ใน วิทยาสาร) โดยแนวคิดเหล่านี้เป็นอิทธิพลจากญี่ปุ่น เยอรมัน และอิตาลี เป็นสำคัญ

ในส่วนของหลักสูตรสำหรับชั้นมัธยมปลายนั้น ก็มีทิศทางการเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกันนี้ โดยมีอัตราเวลาเรียนของระดับชั้นต่าง ๆ ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

ตาราง 8 อัตราเวลาเรียนชั้นมัธยมปลาย

วิชา	จำนวนชั่วโมงที่ต้องเรียนในรอบสัปดาห์หนึ่ง		
	ปีที่ 1	ปีที่ 2	ปีที่ 3
หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม	1.00	1.00	1.00
ภาษาไทย	5.30	5.30	5.30
ภาษาต่างประเทศ	5.30	5.30	5.30
คณิตศาสตร์	6.00	6.00	6.00
วิทยาศาสตร์	3.00	3.00	3.00
ภูมิศาสตร์ – ประวัติศาสตร์	3.00	3.00	3.00
วาดเขียน	1.00	1.00	1.00
การฝีมือ (ชาย)	2.00	2.00	2.00
การฝีมือและการเรือน (หญิง)	2.00	2.00	2.00
พลศึกษา	2.00	2.00	2.00
วิชาลูกเสือหรืออนุสภากาชาด	1.00	1.00	1.00
รวมเวลา	30.00	30.00	30.00

ที่มา: กระทรวงธรรมการ, ประมวลการศึกษาภาค 2 หลักสูตรชั้นมัธยมปลาย พ.ศ.2480 (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2480), หน้า 3.

จากตารางอัตราเวลาเรียนที่ยกมา ทำให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงในวิชาเรียนของระดับชั้นมัธยมปลายนั้นเป็นไปในลักษณะเดียวกับชั้นประถมและชั้นมัธยมต้นคือเพิ่มวิชา หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เข้ามา และยุบวิชา จรรยา ไปเป็นส่วนหนึ่งของวิชา หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ส่วนรายละเอียดของแต่ละวิชาที่หลักสูตรกำหนดให้สอนนั้น เฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับการกล่อมเกลாதองการเมือง มีรายละเอียดมีดังนี้

ตาราง 9 หลักสูตรชั้นมัธยมปลาย (ปีที่ 5-6)

วิชา	รายการที่ต้องสอบ
<p>หน้าที่พลเมืองและ ศีลธรรม</p>	<p style="text-align: center;">หน้าที่พลเมือง</p> <p>1. หน้าที่พลเมือง ให้รู้จักหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อครอบครัว ต่อหมู่คณะ ต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ</p> <p>ให้เรียนรู้หน้าที่ที่พึงมีต่อรัฐ รู้หลักการรับราชการทหาร การเสียภาษีอากร การประถมศึกษา การจรรยา การสาธารณสุข กฎหมายแพ่ง และอาญาบางส่วน</p> <p>2. ระบอบรัฐธรรมนูญ การประดิษฐานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม บททั่วไป และบทบัญญัติที่สำคัญเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และศาล สิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยาม และการเลือกตั้ง</p> <p>3. การปกครอง ให้รู้จักระเบียบการบริหารราชการแห่งราชอาณาจักรสยาม การจัดระเบียบเทศบาล ระเบียบข้าราชการ และพนักงานเทศบาล</p> <p style="text-align: center;">ศีลธรรม</p> <p>1. ให้มีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ ต่อตนเอง และหมู่คณะ ให้รู้จักเกียรติของตน และรู้จักรักษาคำมั่นสัญญา</p> <p>2. ให้เป็นผู้มีน้ำใจดี มีจิตต์เมตตากรุณา และโอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คิดถึงประโยชน์ของหมู่คณะมากกว่าประโยชน์ของบุคคลหรือประโยชน์ของตน</p> <p>3. ให้มีน้ำใจเป็นนักกีฬา เช่น กล้าหาญ ไม่เอาเปรียบ อดทน ใจคอหนักแน่น และยุติธรรม</p> <p>4. ให้มีความสุภาพอ่อนน้อม รู้จักเคารพต่อบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ผู้บังคับบัญชา เคารพต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ</p> <p>5. ให้มีความกตัญญูกตเวทิต่อผู้มีอุปการคุณ ตลอดถึงหมู่คณะและชาติบ้านเมือง</p>

ตาราง 9 (ต่อ)

วิชา	รายการที่ต้องสอบ
	6. ให้มีความมัธยัสถ์ในการใช้จ่าย 7. ให้มีความอดสาหะในการงานและในการอาชีพ ทำตนให้เป็นประโยชน์อยู่เสมอ 8. ให้มีความสามัคคี รู้คุณแห่งความสามัคคี และโทษแห่งการแตกร้างจากหมู่คณะ 9. ให้รู้จักหลีกเลี่ยงอบายมุขต่าง ๆ 10. ให้รู้จักลักษณะของเพื่อนและการคบเพื่อน
ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์	<p><u>ประเทศไทย</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. สยามก่อนไทยยกลงมาตั้งราชอาณาจักร 2. สยามสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี 3. สยามสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี 4. ความเสื่อมของกรุงศรีอยุธยา 5. สยามสมัยเจ้ากรุงธนบุรี 6. สยามสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ 7. สยามสมัยปัจจุบัน <p><u>ประเทศต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน</u></p> <p>พม่า มอญ เขมร ญวน ดั่งเกีย และมะลายู เหตุผลที่ทำให้เสียอิสรภาพแก่มหาอำนาจต่างประเทศ เหตุการณ์ทางการเมืองและโศกสมบัติในสมัยปัจจุบัน</p> <p><u>ประเทศจีน</u></p> <p>เริ่มต้นตั้งแต่เกี่ยวข้องกับฝรั่ง ค.ศ. 1834 เหตุที่เกิดสงครามและผลที่ได้รับจากการสงครามกับฝรั่งและญี่ปุ่น การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ค.ศ. 1911 การจลาจลและศึกกลางเมือง ลัทธิของซุนยัตเซน เหตุการณ์ทางการเมือง และโศกสมบัติในสมัยปัจจุบัน</p>

ตารางที่ 9 (ต่อ)

วิชา	รายการที่ต้องสอบ
	<p><u>ประเทศญี่ปุ่น</u></p> <p>การตัดอำนาจของโชกุน การตั้งรัฐบาลอย่างฝรั่งเศส เหตุผลแห่งการสงครามกับจีน รัสเซีย เหตุผลแห่งมหาสงคราม ความเกี่ยวพันกับแมนจู๊ก ความก้าวหน้าแห่งญี่ปุ่นในปัจจุบัน เหตุการณ์ทางการเมือง และโศกสมบัติในปัจจุบัน</p> <p><u>โลกภายหลังมหาสงคราม</u></p> <p>ผลแห่งมหาสงคราม สันนิบาตชาติ ลัทธิคอมมิวนิสต์ และลัทธิฟาสซิสต์ ชาติต่าง ๆ ได้รวมกันเป็นหมู่เป็นเหล่า</p>

ที่มา: กระทรวงธรรมการ, ประมวลการศึกษาภาค 2 หลักสูตรชั้นมัธยมต้น พ.ศ.2480, พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2480, หน้า 4 - 17.

จากรายละเอียดของวิชาต่าง ๆ ที่หลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2480 กำหนดให้สอนนั้น พบว่ามีความแตกต่างจากหลักสูตรที่ปรับปรุงในปี พ.ศ.2476 - 2477 ในหลายประเด็น เช่น ในหลักสูตรที่ปรับปรุงขึ้นใช้ในปี พ.ศ. 2477 นั้น ในระดับชั้นมัธยมปลายจะเห็นได้ว่าไม่มีการให้ความรู้ในเรื่องการเมืองการปกครองเลย แต่ในหลักสูตร พ.ศ. 2480 นี้พบว่า มีการให้ความรู้เรื่องการเมืองการปกครองอย่างเต็มที่ในเนื้อหาของวิชา หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม โดยมีสาระสำคัญเช่นเดียวกับในชั้นประถมและชั้นมัธยมดังที่ได้แสดงไว้ในตาราง

ส่วนในวิชา ภูมิศาสตร์-ประวัติศาสตร์ นั้นพบว่า เนื้อหาไม่แตกต่างจากหลักสูตรที่ได้รับการปรับปรุงใช้ในปี พ.ศ.2476 - 2477 นั้นก็คือ เน้นการเรียนประวัติศาสตร์เพื่อให้เห็นถึงการต่อสู้ฝ่าฟันของชนชาติไทยจนตั้งขึ้นเป็นประเทศสยาม นอกจากนี้ยังเน้นที่วีรกรรมของวีรบุรุษของชาติ เพื่อให้นักเรียนยึดเอาเป็นตัวอย่าง นอกจากนี้หลักสูตรยังได้กำหนดให้นักเรียนได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ของประเทศต่าง ๆ ทั้งใกล้เคียงและไกลออกไป โดยเน้นที่การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศต่าง ๆ การสูญเสียเอกราชให้แก่ต่างชาติ และตัวอย่างความเจริญรุ่งเรืองของประเทศต่าง ๆ

อาจกล่าวได้ว่า หลักสูตรประถมและมัธยมศึกษา พ.ศ. 2480 ซึ่งเป็นหลักสูตรที่ได้รับการประกาศใช้อย่างเป็นทางการเป็นฉบับแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้ เป็นหลักสูตรที่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของกลุ่มคณะราษฎรซึ่งเข้ามามีบทบาทเต็มที่ทั้งทางด้านการเมืองและการศึกษา นับตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2478 เป็นต้นมา โดยวิชาที่ใช้เป็นสื่อในการถ่ายทอดอุดมการณ์ทางการเมืองลงสู่เยาวชนนั้น คือวิชา หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ซึ่งเป็นวิชาที่สร้างขึ้นมาใหม่โดย

เฉพาะ ขุนสุนทวิธศึกษากร รักษาการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการในช่วง พ.ศ. 2479 - 2480 ได้กล่าวถึงแนวคิดของวิชานี้ว่า การศึกษาหน้าที่พลเมืองเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งในระบอบประชาธิปไตย เพราะเป็นการศึกษาให้รู้ซึ่งและเข้าใจหน้าที่กับความสัมพันธ์อันจะพึงมีแก่กัน เพื่อให้พลเมืองจะรู้และเข้าใจกับสามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนได้ดี ส่งเสริมให้รากฐานแห่งประชาธิปไตยมั่นคงยิ่งขึ้น⁹⁹ แบบเรียนที่ได้ออกมาเพื่อสนองเจตนารมย์ดังกล่าวนี้ ได้แก่แบบเรียนชุด หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม สำหรับระดับชั้นต่าง ๆ ซึ่งตีพิมพ์ในระหว่างปี พ.ศ. 2484 - 2485 ดังจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป อย่างไรก็ตามจากการศึกษาวิเคราะห์แบบเรียนต่าง ๆ ซึ่งออกมาระหว่างปี พ.ศ. 2477 - 2480 ดังได้เสนอไว้ข้างต้นนั้น แม้ว่าแบบเรียนเหล่านี้จะออกมาก่อนการประกาศใช้หลักสูตร พ.ศ. 2480 แต่พบว่ามีความสอดคล้องกับแนวคิดต่าง ๆ สอดคล้องกับหลักสูตร พ.ศ. 2480 เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งอาจอธิบายได้ว่าแม้การประกาศใช้หลักสูตรแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจะกระทำอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2480 แต่ในระหว่างการศึกษาพิจารณาร่างหลักสูตรซึ่งกินเวลายาวนานตั้งแต่ ปลาย พ.ศ. 2476 - 2480 นั้น แบบเรียนได้ถูกปรับเปลี่ยนไปก่อนเพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางการเมืองและสังคมที่แนวคิดเรื่องการเชิดชูรัฐธรรมนูญ และแนวคิดชาตินิยม - ทหารนิยม เฟื่องฟูขึ้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477

โดยสรุป การดำเนินนโยบายของรัฐในช่วง พ.ศ. 2477 - 2480 นี้ คือการทำหน้าที่ระดับปกครองรัฐธรรมนูญไว้ เพื่อให้การเมืองในระบอบใหม่ได้ปรับตัวเข้าสู่ความมีเสถียรภาพพร้อมกันนั้นก็ได้อบรมคนรุ่นหนุ่มในคณะราษฎรได้เข้ามาบริหารประเทศ ตามแนวทางที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ทางการเมืองและสังคมในเวลานั้น ผลจากการที่การเมืองมีเสถียรภาพนับตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2478 - 2480 นั้นทำให้การดำเนินงานของคนกลุ่มนี้ประสบความสำเร็จลงหลายประการ เช่น หลวงประดิษฐมนูธรรมได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ได้เร่งจัดทำประมวลกฎหมายและแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับต่างประเทศเป็นผลสำเร็จ ส่วนหลวงพิบูลสงคราม ก็ได้มีโอกาสในการจัดตั้งแผนกรัฐวิสาหกิจทดลองขึ้นภายใต้การดูแลของกระทรวงกลาโหม มีการจัดตั้งหน่วยยุวชนทหาร เป็นต้น¹⁰⁰ ส่วนกระทรวงธรรมการนั้นก็ได้มีการประกาศใช้หลักสูตร และแผนการศึกษาชาติฉบับแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งเป็นหลักสูตรที่ผ่านการควบคุมและตรวจตราจากคณะราษฎรอย่างเคร่งครัด จึงมีความมุ่งหมาย

⁹⁹ สุนทวิธศึกษากร, ขุน. "การศึกษาหน้าที่พลเมือง," *วิทยาคาร* 37 (มกราคม 2479 - ธันวาคม 2480), หน้า 1890-1891.

¹⁰⁰ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *ความรู้ ความคิด และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, หน้า 217.

และหลักการที่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของคณะราษฎรมากที่สุด ส่วนการกล่อมเกลາทางการเมืองผ่านแบบเรียนนั้น กล่าวได้ว่าแบบเรียนที่ออกมาระหว่าง พ.ศ.2477 – 2480 ดีพิมพ์ก่อนการประกาศใช้หลักสูตร พ.ศ.2480 อย่างไรก็ตามเนื้อหาของแบบเรียนก็ไม่ได้แตกต่างจากข้อกำหนดของหลักสูตร 2480 นัก คือเน้นการกล่อมเกลาให้นักเรียนมีความรักชาติ และตระหนักในหน้าที่ของพลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญ โดยเน้นย้ำที่การมีความจงรักภักดีในสถาบันทั้งสี่คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (ในระบอบรัฐธรรมนูญ) และรัฐธรรมนูญ ส่วนแบบเรียนที่ออกมาเพื่อรองรับหลักสูตร พ.ศ.2480 อย่างแท้จริงนั้นเป็นแบบเรียนชุด หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม สำหรับชั้นต่าง ๆ ซึ่งจะได้ศึกษาวิเคราะห์ในบทต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

นโยบายรัฐกับกระบวนการกล่อมเกลாத่างการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง

ปี พ.ศ.2481 – 2487

ในปี พ.ศ. 2481 ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญอีกครั้งหนึ่ง คือ ในวันที่ 16 ธันวาคม 2481 นายพันเอกหลวงพิบูลสงครามได้ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี โดยสภาผู้แทนราษฎรมีมติเห็นชอบโดยได้คะแนนเสียงสูงสุด ทั้งนี้เพราะมีบทบาทเด่นในการปราบกบฏบวรเดช และสถานการณ์ของเมืองไทยนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 ทำให้ตัวแทนของกองทัพกบฏจะมีน้ำหนักเหนือบุคคลอื่น ๆ ในการขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี¹ การดำเนินนโยบายของนายพันเอกหลวงพิบูลสงครามในช่วงปี พ.ศ. 2481-2487 นั้น สามารถแบ่งเป็น 2 ช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกัน คือ ในช่วงแรกคือระหว่าง พ.ศ. 2481 – 2484 การดำเนินนโยบายต่าง ๆ โดยเฉพาะนโยบายการศึกษาในช่วงเวลานี้นับได้ว่ามีความต่อเนื่องจากสมัยก่อนหน้าเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากผู้มีบทบาทสำคัญในคณะรัฐบาลยังคงเป็นบุคคลกลุ่มเดิมคือคณะราษฎรสายทหารและพลเรือนรุ่นหนุ่ม ซึ่งขึ้นมามีบทบาทตั้งแต่ช่วง พ.ศ.2478 ดังได้อธิบายในบทก่อน แนวนโยบายการกล่อมเกลாத่างการเมืองในช่วงเวลานี้จึงยังคงเน้นการกล่อมเกล่าให้รักชาติ และพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญ ตามแนวทางที่ได้กำหนดไว้ในแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 และหลักสูตร พ.ศ.2480 อย่างไรก็ตามพบว่ามีการเพิ่มเติมเข้ามาในแบบเรียนที่ออกระหว่าง พ.ศ.2481 – 2484 คือมีการกล่อมเกล่าให้นักเรียนปฏิบัติตามรัฐนิยมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล

ในช่วงที่สองคือระหว่าง พ.ศ. 2485-2487 อันเป็นช่วงที่ประเทศเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น พบว่าแนวนโยบายรัฐไม่ได้ให้ความสนใจกับการกล่อมเกล่าในเรื่องการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญอีกต่อไป แต่ได้มุ่งเน้นไปที่การเผยแพร่แนวคิดชาตินิยมและ "ลัทธิผู้นำ" อันมีตัวจอมพล ป.พิบูลสงครามเองเป็นแกนกลาง² ซึ่งจะได้แยกอธิบายทั้งสองช่วงดังนี้

¹ แสงเดือน ไสยวงศ์. "การขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองของนายพันเอกหลวงพิบูลสงคราม พ.ศ. 2469-2481" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาระดับปริญญาตรี บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 358.

² สุวิมล พลจันทร์, "กรมโฆษณาการกับอุดมการณ์ของรัฐ (พ.ศ. 2476-2484)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาระดับปริญญาตรี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531), หน้า 10-105.

5.1 นโยบายรัฐและการกล่อมเกลாத่างการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง

พ.ศ.2481 – 2484

แนวนโยบายที่โดดเด่นที่สุด ในช่วงที่นายพันเอกหลวงพิบูลสงครามขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีได้แก่นโยบายสร้างชาติ โดยเริ่มจากการกำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายนเป็นวันชาติ, การเปลี่ยนชื่อทางการของประเทศจาก “ประเทศสยาม” เป็น “ประเทศไทย” การสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยที่ถนนราชดำเนิน การวางหมุดที่ระลึกการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 การแต่งเนื้อร้องของเพลงชาติขึ้นใหม่ โดยหลวงสารานุประพันธ์ ซึ่งมีเนื้อหาสะท้อนลัทธิชาตินิยมในกรอบของประชาธิปไตยที่ทหารเป็นผู้นำ เช่น “เป็นประชารัฐ” หรือ “ด้วยไทยล้วนหมาย รักสามัคคี” หรือ “ไทยนี้รักสงบแต่ถึงรบไม่ขลาด” หรือ “สละเลือดทุกหยาดเป็นชาติพลี” เป็นต้น³ การประกาศใช้นโยบายเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความพยายามของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ต้องการเน้นย้ำอุดมการณ์ชาตินิยม – ทหารนิยม คือเน้นถึงเรื่องเผ่าพันธุ์ไทย ซึ่งมีทหารเป็นผู้นำ โดยเชื่อมโยงกับวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ซึ่งเป็นเสมือนวันที่ประชาชนชาวไทยได้ปกครองตนเอง โดยที่ทหารเป็นผู้ต่อสู้เพื่อให้มาซึ่งอำนาจนั้น

นอกจากมาตรการดังกล่าวมาแล้ว รัฐบาลยังได้ออกประกาศ “รัฐนิยม” ซึ่งทยอยออกมา 12 ฉบับ ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2482-2485 และออกพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ ใน พ.ศ. 2483 ซึ่งประกาศรัฐนิยมแต่ละฉบับ และพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมนั้น มีทั้งเรื่องที่เป็น “ส่วนบน” เช่น เรื่องการใช้ชื่อประเทศ สัญชาติ เรื่องการยื่นเคารพธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี เรื่องของภาษาไทย ฯลฯ ไปจนถึงเรื่องหยุ่มหยุิมในชีวิตประจำวันของประชาชน เช่น การแต่งกาย การเลิกกินหมากพลู การพูดจัน ทาน ค่ะ ครับ ฯลฯ หลวงวิจิตรวาทการอธิบดีกรมศิลปากร ได้แถลงเหตุผลของการประกาศใช้รัฐนิยมน่า

“...สภาพของเราในเวลานี้ คือประเทศก้าวหน้า แต่ฐานะของคนไทยยังล้าหลัง ประเทศไทยได้เป็นไทยแล้วโดยแท้จริง แต่คนไทยยังหา มีความสมบูรณ์เหมือนดังประเทศไม่ สิ่งที่เราจะต้องทำเพื่อให้ชาติของเราเจริญใหญ่หลวงขึ้นถึงขีดที่พึงปรารถนานั้นยังมีอีกมาก อุปสรรคขวากหนามที่จะกีดกันวิถีแห่งความเจริญของชาติ ก็ยังมีอยู่ไม่น้อย การคิดทำอะไร ๆ ในที่สุดก็มาอัดอั้นตันใจอยู่ในปัญหาเรื่องคน การ

³ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, จอมพลป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่, หน้า 373.

จะเปลี่ยนระบอบการปกครอง เปลี่ยนระเบียบการเศรษฐกิจ เปลี่ยนวิธีการคลัง
เปลี่ยนอะไรต่อมิอะไรไปสักเท่าไร ถ้ายังไม่สามารถเปลี่ยนชีวิตจิตใจของประชาชน
ให้เหมาะสมกับระบอบระเบียบและวิธีการได้จริง ๆ แล้ว งานปฏิวัติก็ไม่สามารถจะ
ลุล่วงไปได้...”⁴

นั่นคือทัศนคติของกลุ่มผู้นำทางการเมืองในขณะนั้น ซึ่งมีความเห็นว่ากระบวนการปฏิวัตินั้น
เป็นกระบวนการที่ยาวนาน และการสร้างวัฒนธรรมทางจิตเจตจำนงนั้นเป็นกระบวนการปฏิวัติที่ต่อเนื่อง
จากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้นบรรลุผลโดย
สมบูรณ์ โดยในทัศนคติของผู้นำทางการเมือง เห็นว่าวัฒนธรรมมีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่
เป็นเครื่องประกันและรักษาเอกราชและความเป็นชาติไว้ได้อย่างชั่วนิรันดร์ ดังที่พระยาอนุมา-
ราชธนะ นักคิดคนสำคัญคนหนึ่งได้อธิบายถึงความสำคัญของวัฒนธรรมเอาไว้ว่า วัฒนธรรมซึ่งอยู่คู่
กับความเป็นชาติทุกชาตินั้น มีลักษณะที่หากไม่แข็งก็จะอ่อน วัฒนธรรมแข็งหรือวัฒนธรรมของผู้
เจริญนั้น ในทางประวัติศาสตร์ได้พิสูจน์มาแล้วว่าไม่สูญหาย ถึงแม้ว่าจะถูกปกครองหรือถูกโจมตี
พ่ายแพ้ในการทำสงคราม ชาติที่ชนะสงครามหากมีวัฒนธรรมที่ต่ำหรืออ่อนกว่าก็จะให้ความ
เคารพ และรับเอาวัฒนธรรมของผู้ที่เจริญนั้นไป⁶ ดังนั้นการประกาศรัฐนิยมของรัฐบาลจอมพล
ป. พิบูลสงครามนั้น จึงเปรียบเสมือนการแสวงหาความเป็นชาติอย่างนิรันดร์ โดยเห็นว่า
วัฒนธรรมที่เจริญหรือเข้มแข็งนั้น เป็นหลักประกันอย่างหนึ่งของความมั่นคงของชาติ

แนวคิดที่จะใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างความมั่นคงของชาตินี้ ได้เริ่มแพร่หลาย
ในสังคม ตั้งแต่ช่วง พ.ศ.2478 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่แนวคิดเรื่องชาตินิยมได้รับความสนใจอย่างมาก
ดังที่ได้กล่าวถึงในบทที่ 4 หลวงวิจิตรวาทการภายใต้บทบาทของอธิบดีกรมศิลปากร นับเป็นบุคคล
แรก ๆ ที่เชิดชูศิลปวัฒนธรรมของชาติ และใช้เป็นเครื่องมือในการปลุกเร้าความรักชาติของคนใน
สังคม เขามีความเห็นที่เห็นว่าศิลปวัฒนธรรมนั้นเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการปลุกเร้าความรู้สึก
ชาตินิยม⁷ ผลจากการเผยแพร่แนวคิดดังกล่าว ทำให้วงการศึกษาระหว่าง พ.ศ.2478 เป็นต้นมา ได้

⁴ หจข. ศธ. 0701.29/4 เรื่องปาฐกถา (พ.ศ. 2482)

⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *ความรู้ ความคิด และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475*, หน้า 219.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 226.

⁷ วิจิตรวาทการ, หลวง, “การใช้ศิลปในการอบรม,” คำบรรยายทางวิทยุกระจายเสียง สำนักศิลปกรรม
สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ (เอกสารโรเนียว หมายเลข 21 ห้องหลวงวิจิตรวาทการ หอสมุดแห่งชาติ)

เริ่มให้ความสนใจกับแนวคิดเรื่องการใช้ศิลปวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกลาให้เกิดความรักชาติ เห็นได้จาก หนังสืออ่านปลูกใจนักเรียน ซึ่งตีพิมพ์ในปี พ.ศ.2479 นั้น ได้กล่าวถึงศิลปวัฒนธรรมของชาติไว้ว่า

“...นอกจากหลักสำคัญของชาติ [ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ – ผู้วิจัย] ดังกล่าวแล้ว ยังมีสิ่งสำคัญของชาติอีกหลายอย่างที่เรควรยกย่องนับถือ ... สิ่งสำคัญของชาติที่วันนี้ได้แก่ ละคร, ระบำ, บทเพลง, การฟ้อนรำ และการฝีมือต่าง ๆ”⁸

นอกจากแบบเรียนแล้ว แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมของชาตินี้ ยังได้ส่งอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายการศึกษาของรัฐ โดยในการแถลงนโยบายของรัฐบาลชุดสุดท้ายภายใต้การนำของพระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งบริหารประเทศระหว่างเดือน ธันวาคม 2480 – ธันวาคม 2481 นั้น ได้มีการเน้นเรื่องการส่งเสริมการศึกษาด้านวัฒนธรรมอย่างชัดเจน โดยกล่าวไว้ว่า “จะรักษาและส่งเสริมศิลปกรรมของไทย เพื่อให้เป็นที่เชิดชูเกียรติ และวัฒนธรรมของชาติ จะใช้ศิลปกรรมเป็นอุปกรณ์ในการอบรมประชาชน ทั้งในทางความรู้และคุณภาพทางใจ..”⁹ นอกจากนี้ ยังพบว่าแนวคิดของคนในวงการศึกษา ก็ได้มีความเห็นที่จะให้สร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมเพื่อให้เกิดความเข้มแข็งของชาติ เช่นกัน เช่นบทความเรื่อง การศึกษากับรัฐ ของ ม.ล.มานิจ ชุมสาย ซึ่งเขียนขึ้นก่อนที่นายพันเอกหลวงพิบูลสงครามจะขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ราว 7 เดือน ก็ได้เสนอแนะให้สร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม โดยได้ยกตัวอย่างของประเทศในทวีปแอฟริกา ซึ่งได้ถูกชาติผิวขาวยึดครองเกือบทั้งหมดทั้งทางด้านอธิปไตยและวัฒนธรรมที่อ่อนกว่า โดยต้องยอมให้วัฒนธรรมของชาวผิวขาวอันมีอิทธิพลอันแรงกล้าเข้ามาล้างวัฒนธรรมเดิม¹⁰ นั่นคือผู้เขียนเห็นว่าการป้องกันประเทศนั้น นอกจากการสร้างความเข้มแข็งทั้งทางด้านทหารแล้ว การสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมก็เป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง

⁸ ใช้ เรื่องศิลป์, หนังสืออ่านปลูกใจนักเรียน, หน้า 117.

⁹ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, นโยบายการศึกษาของประเทศไทย, หน้า 37.

¹⁰ ม.ล.มานิจ ชุมสาย, “การศึกษากับรัฐ,” วิทยาสาร 38(มกราคม 2480 - ธันวาคม 2481): 175 -

จะเห็นได้ว่าแนวคิดในการสร้างความเข้มแข็งให้กับวัฒนธรรมของชาติ โดยการประกาศใช้นโยบายวัฒนธรรมในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น เป็นแนวคิดที่มีความต่อเนื่องมาจากสมัยก่อนหน้า ดังนั้นคำอธิบายที่ว่า การออก รัฐนิยมและพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมนั้น เป็นนโยบายทางจิตวิทยาที่ทำให้ประชาชนมีความรู้สึกว้าประเทศของตนกำลังเข้าสู่ยุคใหม่จริง ๆ¹¹ จึงไม่น่าจะถูกต้องทั้งหมด เพราะการประกาศใช้นโยบายวัฒนธรรม ไม่น่าจะเกี่ยวกับเหตุผลทางจิตวิทยาเพียงอย่างเดียว แต่เกิดขึ้นเนื่องจากพื้นฐานแนวคิดเรื่องความเข้มแข็งของชาติของกลุ่มผู้นำทางการเมือง ซึ่งได้พัฒนาต่อเนื่องมานับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2470

ในช่วงเวลาเดียวกับการประกาศใช้นโยบายวัฒนธรรม รัฐบาลก็ได้เริ่มใช้นโยบาย “ผู้นำ” ควบคู่กันไปด้วย เนื่องจากผู้นำในแบบฟาสซิสต์ในประเทศตะวันตกบางประเทศ ซึ่งมีอำนาจเด็ดขาดได้รับความชื่นชมยกย่องจากกลุ่มผู้ปกครองไทยในขณะนั้นอย่างสูง โดยนอกจากจะเป็นเครื่องมือในการสร้างความมั่นคงให้กับกลุ่มผู้ปกครองและระบอบการปกครองแล้ว ระบบ “ท่านผู้นำ” ยังสอดคล้องกับเป้าหมายของคณะราษฎร ที่ต้องการสร้างความสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจและสังคม หรือที่เรียกว่าการ “สร้างชาติ” โดยกลุ่มผู้นำพิจารณาว่าความสำเร็จของการสร้างชาติขึ้นอยู่กับการมีผู้นำที่เด็ดขาด นอกจากนั้น “ท่านผู้นำ” ยังตอบสนองต่อความต้องการทางการเมืองในระดับสากลที่เต็มไปด้วยความตึงเครียด ผู้นำชาติที่สามารถตัดสินใจฉับไว แสดงความพร้อมที่จะเผชิญปัญหา จึงเป็นรูปแบบผู้นำที่ชาติต้องการ¹²

อย่างไรก็ตาม “ลัทธิผู้นำ” ในระยะแรก คือก่อนสงครามโลกครั้งที่สองนั้น เป็นการผสมผสานไปกับ “ลัทธิประชาธิปไตย” และการพยายามหาความร่วมมือจากสภาผู้แทนราษฎร เนื่องจาก แนวคิดที่ว่าด้วยประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญ ยังทรงพลังพอสมควรในการเมืองไทยอย่างน้อยก็ปรากฏเป็นรูปเป็นร่างในสภาผู้แทนราษฎร กล่าวคือยังมีสมาชิกประเภทที่ 1 ซึ่งมาจากการเลือกตั้ง และนายกรัฐมนตรีก็ให้ความสำคัญกับสภาผู้แทนราษฎร ดังเช่นการมาอภิปรายในการเปิดและปิดสภาด้วยตนเอง¹³ อย่างไรก็ตามพบว่า แนวคิดเรื่องประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญได้รับผลกระทบพอสมควร อันเนื่องมาจากการใช้นโยบายรัฐนิยม และนโยบาย

¹¹ แกมสุข นูมนนท์, “เมืองไทยยุคเชื้อผู้นำ,” วารสารธรรมศาสตร์ 6(มิถุนายน - กันยายน, 2519)

¹² กอบแก้ว สุวรรณทัต - เพียร, “บทบาททางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม,” ใน จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ, หน้า 100.

¹³ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ลัทธิชาตินิยม - ลัทธิทหาร: รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม 2481 - 2487” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 384.

ผู้นำ กล่าวคือรัฐบาลได้ลดความสำคัญต่อการส่งเสริมการสร้างอุดมการณ์ของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยแก่สังคม¹⁴ สิ่งที่รัฐบาลได้พยายามปลูกฝังเผยแพร่ให้แก่สังคมนั้นจึงได้แก่ การปลูกฝังนโยบายวัฒนธรรม โดยใช้เครื่องมือต่าง ๆ ทั้งของรัฐและเอกชน ในการกระตุ้นให้คนเกิดความรู้สึกชาตินิยม และปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล รัฐบาลได้ให้ความสำคัญอย่างมากกับสื่อวิทยุ รายการวิทยุซึ่งเป็นกระบอกเสียงสำคัญของรัฐบาลในช่วงปี พ.ศ.2482 – 2486 นั้น ได้แก่รายการสนทนาของนายมัน ชูชาติ และ นายคง รักไทย¹⁵ นอกจากการใช้สื่อตลอดจนรูปแบบศิลปะต่างๆ แล้ว รัฐบาลยังได้เรียกประชุมข้าหลวงประจำจังหวัดทั่วประเทศ เพื่อชี้แจงเหตุผลในการดูแลราษฎรให้ร่วมใจกันสร้างชาติ และย้ำว่าเป็นหน้าที่ของข้าหลวง ที่จะต้องทำตนให้เป็นแบบอย่างของประชาชน¹⁶ ส่วนแนวคิดเรื่องการสร้างอุดมการณ์ของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และเรื่องรัฐธรรมนูญนั้น ไม่พบว่ามียุทธศาสตร์ของรัฐบาลในการส่งเสริมเรื่องนี้อีกต่อไป

ในวงการศึกษานั้น พบว่ามีทิศทางอย่างเดียวกัน คือประเด็นเรื่องการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการสร้างความมั่นคงให้กับการเมืองในระบอบใหม่นั้น ไม่ได้รับการกล่าวถึงอีกเห็นได้จากบทความต่าง ๆ ใน *วิทยากรย* ตั้งแต่ปี พ.ศ.2483 เป็นต้นไปนั้น ได้กลายเป็นกระบอกเสียงของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามอย่างเต็มตัว กล่าวคือมักเสนอสุนทรพจน์ของจอมพล ป.ในโอกาสต่าง ๆ ส่วนข้อเขียนนั้นก็เป็นการสนับสนุนนโยบายของรัฐ เช่น นโยบายรัฐนิยม หรือสนับสนุนการเรียกร้องดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงคืน ฯลฯ ความเปลี่ยนแปลงในหนังสือ *วิทยากรย* นี้ ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากการควบคุมอย่างเข้มงวดของรัฐบาล ที่ต้องการให้สื่อต่าง ๆ เป็นกระบอกเสียงของฝ่ายรัฐบาลเท่านั้น อีกประการหนึ่งน่าจะอธิบายได้ว่ากลุ่มของนักการศึกษาเอง ก็ลดความสนใจในประเด็นเรื่องการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการค้ำจุนความมั่นคงของระบอบประชาธิปไตยลงไปมาก ทั้งนี้เนื่องมาจากบรรยากาศของสังคมที่แนวคิดชาตินิยมเพื่อมุ่งฟูประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งน่าจะเนื่องมาจากการแก้ไขบทเฉพาะกาล มาตรา 65 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 โดยยี่ดระยะเวลาของการมี

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 384.

¹⁵ ดูรายละเอียดใน สุวิมล พลจันทร์, "กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ (พ.ศ.2476 – 2487)", บทที่ 5

¹⁶ จิตรพร วิทยศักดิ์พันธุ์, "นโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม" ใน *จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่*, ชาติวิทยุ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ, หน้า 258.

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 จาก 10 ปี ออกไปเป็น 20 ปี ในปี พ.ศ.2483 ทั้งนี้เนื่องจากความล้มเหลวของการจัดการประถมศึกษา ที่ไม่สามารถจัดให้บรรลุตามเงื่อนไขของรัฐธรรมนุญได้¹⁷

ในส่วนของนโยบายการกล่อมเกลாத่างการเมืองในช่วง พ.ศ.2481 – 2484 นั้นนับได้ว่ามีความต่อเนื่องจากช่วงก่อนหน้าเป็นอย่างมาก โดยพบว่าตำแหน่งผู้รักษากระทรวงธรรมการทั้งข้าราชการการเมืองและข้าราชการประจำ ยังคงเป็นบุคคลเดิมที่ดำรงตำแหน่งมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2478 เป็นส่วนใหญ่ นับตั้งแต่ นายพลเรือโทสินธุ์ กมลนาวิน ยังคงทำหน้าที่เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ ส่วนรัฐมนตรีช่วยว่าการฯ นั้นได้แก่ หลวงโกวิทอภัยวงศ์ (นายควงอภัยวงศ์) ซึ่งเคยเป็นรัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงธรรมการในช่วงรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาชุดสุดท้าย (พ.ศ.2480 – 2481) และรัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงธรรมการในช่วงนี้คือ นายพันเอกประยูร ภมรมนตรี นอกจากนี้ยังพบว่าหลวงวิจิตรวาทการได้เข้ามาเป็นผู้รักษากระทรวงธรรมการเป็นระยะ ๆ กล่าวคือเข้ามารักษาราชการแทนรัฐมนตรีว่าการฯ ใน ปี พ.ศ.2482 และเป็นรัฐมนตรีสั่งราชการฯ ในปี พ.ศ.2484 ส่วนหน่วยงานย่อยลงมาซึ่งรับผิดชอบงานด้านศึกษานั้น พบว่าตัวผู้บริหารยังคงเป็นบุคคลเดิมเป็นส่วนใหญ่เช่นกัน โดยในปี พ.ศ.2481 ตำแหน่งปลัดกระทรวงธรรมการยังคงเป็น พระตีรณสารวิศวรรม ตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการยังคงเป็น หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุล

ในปี พ.ศ.2482 ได้มีการปรับปรุงรูปแบบองค์กรในกระทรวงธรรมการอีกครั้ง โดยกรมศึกษาธิการถูกยุบลง และตั้งเป็นกรมใหญ่ 2 กรมคือ กรมวิชาการ มีหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุล เป็นอธิบดี อีกกรมหนึ่งคือ กรมสามัญศึกษา มีพระยาประมวญวิชาพูล รักษาการแทนอธิบดีระหว่างปี พ.ศ.2482 – 2484 และพันเอกประยูร ภมรมนตรี รักษาการแทนอธิบดีในช่วง พ.ศ.2484 – 2485 ต่อมาในปี พ.ศ.2484 รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม เป็นผลให้กระทรวงธรรมการเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการเปลี่ยนชื่อเป็นกรมอาชีวศึกษา แต่ยังมีอธิบดีคนเดิมคือหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุล¹⁸ ผลจากการที่ผู้บริหารการศึกษาทั้งข้าราชการการเมืองและข้าราชการประจำยังเป็น

¹⁷ ระลึก ธานี, "นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 – 2503" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตศึกษาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2516), หน้า 150 – 152.

¹⁸ รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 138 – 140.

บุคคลเดิมเป็นส่วนใหญ่ ทำให้แนวนโยบายการศึกษาที่รัฐบาลนี้แถลงในเดือนธันวาคม 2481 มีความใกล้เคียงกับนโยบายการศึกษาของรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาฯ สุดสุดท้ายมาก สรุปความได้ว่า จะบำรุงและขยายการศึกษาสายสามัญ สายอาชีพ การศึกษาผู้ใหญ่ อุดมศึกษา และการใช้ศิลปกรรมไทยเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างคุณภาพทั้งทางกายและทางใจแก่ประชาชนทั่วไป โดยสิ่งที่นโยบายการศึกษาเน้นย้ำเป็นพิเศษนั้นได้แก่การปลูกฝังหลักธรรม และแนววัฒนธรรมให้แก่เยาวชนตั้งแต่เยาว์วัย¹⁹ ..

จะเห็นได้ว่าในส่วนของการกล่อมเกลாத่างการเมืองนั้น รัฐบาลได้เน้นในเรื่องการใช้ศิลปวัฒนธรรมของชาติเป็นเครื่องมือในการอบรมประชาชน โดยพบว่ามีคำสั่งให้โรงเรียนต่าง ๆ อบรมสั่งสอนนักเรียนในเรื่องจรรยา มารยาทอย่างเข้มงวด²⁰ ในส่วนของแบบเรียนนั้น น่าสังเกตว่าแบบเรียนที่มีเนื้อหากล่อมเกลาท่างการเมืองซึ่งตีพิมพ์ขึ้นใหม่เพื่อรองรับหลักสูตร พ.ศ. 2480 นั้นออกมาอย่างล่าช้า โดยมีเพียงแบบเรียน *หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม* ของชั้นมัธยมปลายเท่านั้นที่เริ่มทยอยตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2480 เนื่องจากระดับชั้นดังกล่าวยังขาดแคลนหนังสือประเภทนี้อยู่ ในขณะที่แบบเรียนชุดดังกล่าวสำหรับระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 นั้นพิมพ์ออกมาในช่วง ปี พ.ศ. 2484 – 2485 ความล่าช้าที่เกิดขึ้นนี้น่าจะอธิบายได้ว่าเกิดขึ้นเนื่องจากแนวคิดของกลุ่มผู้ปกครองที่ต้องการใช้วิธีการกล่อมเกลาท่างการเมืองที่ได้ผลรวดเร็วว่าการใช้แบบเรียน ดังเช่นที่หลวงวิจิตรวาทการกล่าวถึงการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือส่งผ่านอุดมการณ์ทางการเมืองว่า “...การศึกษาเป็นวิธีหนึ่งที่เชื่อว่าได้ผล แต่ไม่ใช้ผลในเวลาี่ เป็นผลที่ต้องรอคอยไปอีก ๑๕ หรือ ๒๐ ปี...”²¹ ทิศนะของผู้นำทางการเมืองดังกล่าวมานี้ น่าจะทำให้รัฐลดความสนใจในเรื่องการกล่อมเกลาท่างการเมืองผ่านแบบเรียนลง โดยหันไปให้ความสนใจกับการใช้ศิลปวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือ ดังเช่นที่หลวงวิจิตรวาทการใช้ละครของกรมศิลปากรเป็นสื่อ หรือหันไปให้ความสำคัญกับการฝึกกำลังกายและกำลังใจในรูปแบบของยุวชนทหาร เป็นต้น

¹⁹ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, *นโยบายการศึกษาของประเทศไทย*, หน้า 38-39.

²⁰ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 57, “คำชักชวนของรัฐบาลเรื่องฟื้นฟูวัฒนธรรมชาติไทย” (พฤษภาคม 2483), หน้า 658.

²¹ หจข. ศธ. 0701.29/4 เรื่องปาฐกถา (พ.ศ. 2482).

สาเหตุดังได้กล่าวมานี้ ส่งผลให้การกล่อมเกลາทางการเมืองของแบบเรียนชุด “หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม” มีเนื้อหาที่ไม่ต่างจากแบบเรียนที่ออกในช่วง ปี พ.ศ.2477 – 2480 ดังได้อธิบายไว้ในบทที่ 4 นี้คือนั้นการปลูกฝังให้นักเรียนรักชาติ และมีความเคารพต่อสถาบันทั้งสี่คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ อย่างไรก็ตามมีสิ่งที่เพิ่มเติมเข้ามาเพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลในขณะนั้น ประเด็นการกล่อมเกลາทางการเมืองนั้นยังคงมีสองประเด็นใหญ่ ๆ คือ

ประเด็นแรก การกล่อมเกล่าให้ตระหนักในหน้าที่ของพลเมืองดี ตามระบอบรัฐธรรมนูญ ในการกล่อมเกล่าให้ตระหนักในหน้าที่พลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญนั้น แบบเรียนได้กล่าวถึงหน้าที่ของพลเมืองสรุปได้ว่า

1. หน้าที่ต่อครอบครัว คือการเชื่อฟังและช่วยบิดามารดาทำงาน
2. หน้าที่ต่อโรงเรียน คือการเชื่อฟังครูและหัวหน้า เคารพระเบียบข้อบังคับของโรงเรียน ช่วยเหลือกิจการของโรงเรียน รักษาทรัพย์สินสมบัติของโรงเรียน มีความขยันหมั่นเพียร
3. หน้าที่ต่อเพื่อนบ้าน คือมีความสามัคคีปรองดอง ช่วยเหลือเกื้อกูล
4. หน้าที่ต่อประเทศ เนื่องจากประเทศมีบุญคุณต่อเราดังนั้นควรตอบแทนประเทศโดยการ
 - เคารพกฎหมายบ้านเมือง
 - ช่วยกันรักษาความเป็นเอกราชของประเทศ เมื่ออายุถึงกำหนดก็อาสาสมัครเข้าเป็นยุวชนทหาร และรับราชการทหาร
 - ช่วยเหลือประเทศในทางต่าง ๆ เช่นบริจาคเงินเข้าสมทบซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์ ตามสมควรแก่กำลังตน และทราบว่าคุณคนใดคิดร้ายต่อชาติ ก็ควรแจ้งให้เจ้าหน้าที่ทราบ
 - ต้องเสียภาษีอากร ให้รัฐบาลนำไปจ่ายในการบำรุงประเทศ
 - ปฏิบัติตามวินัยนิยม เช่นการเคารพธงชาติ การอดหนุนชนชาติเดียวกัน และการป้องกันการจารกรรม เป็นต้น²²

²² วิชาการ,กรม. แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เรื่อง หน้าที่พลเมือง สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่

จะเห็นได้ว่าการกล่อมเกลานักเรียนตระหนักในหน้าที่ของพลเมืองนั้น มีแนวคิดเช่นเดียวกับแบบเรียนในช่วง ปี พ.ศ.2477 – 2480 คือสอนให้นักเรียนเป็นเด็กดี มีความเคารพเชื่อฟัง และตระหนักในหน้าที่ของตนต่อชาติบ้านเมือง สิ่งที่เพิ่มเติมเข้ามาได้แก่เรื่องของการปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ โดยแบบเรียนได้อธิบายถึงเหตุผลของการที่ให้นักเรียนปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญเช่นเดียวกับที่ได้ อธิบายต่อประชาชนทั่วไป คือการการปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญนั้น เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับชาติ โดยกล่าวว่า

“ความเจริญของประเทศมิได้อยู่ที่การก่อสร้างในทางทรัพย์สินต่าง ๆ อย่างเดียว แต่ต้องอาศัยคุณสมบัติอันดีต่าง ๆ ด้วย เช่น ความสุภาพ ความทรหดอดทน ความขยันขันแข็งในการทำงาน ความรักบ้านเมืองและความนิยมสินค้าของชาติตน ชาติใด มีความเจริญพร้อมทั้งในทางทรัพย์สิน และคุณสมบัติอันดีแล้ว เราจึงจะเรียกว่าชาติ นั้นเป็นชาติที่เจริญแล้วโดยสมบูรณ์”²³

นอกจากการให้คำอธิบายแล้วแบบเรียนยังตั้งคำถามเพื่อทดสอบความเข้าใจของนักเรียนของนักเรียนในเรื่องรัฐธรรมนูญด้วย เช่นถามว่า “รัฐธรรมนูญคืออะไร และเรามีหน้าที่พึงปฏิบัติต่อรัฐธรรมนูญอย่างไร?”²⁴

นอกจากนี้หน้าที่ต่อสถาบันทั้งสี่ของชาติ อันได้แก่ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ นั้นก็ยังคงได้รับการเน้นย้ำ และแนวการอธิบายถึงสถาบันต่าง ๆ นั้น พบว่ายังคงเหมือน แบบเรียนในช่วง พ.ศ.2477 – 2480 เช่น แบบเรียนหน้าที่พลเมืองฯ ของชั้น ม.2 อธิบายถึงหน้าที่ของพลเมืองดีไว้สรุปได้ว่า

1. หน้าที่ต่อประเทศชาติ เนื่องจากประเทศชาติได้กระทำกิจหลายอย่างเพื่อให้เราทุกคนอยู่ได้ด้วยความสุข ดังนั้นเราควรช่วยรักษาความมั่นคงถาวรของประเทศชาติด้วยการเคารพกฎหมาย, เสียภาษีอากร และช่วยป้องกันประเทศชาติ
2. ศาสนาเป็นสิ่งสำคัญสำหรับประเทศชาติ ชาติจะรวมกันเป็นปึกแผ่นแน่นหนาก็ด้วย

²³ วิชาการ,กรม. แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เรื่องหน้าที่พลเมือง สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484), หน้า 86.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

ประชาชนทุกคนมีศาสนาอบรมเกี่ยวกับแนวคิดและการกระทำ ศาสนาประจำชาติของเราคือศาสนาพุทธ เราควรปฏิบัติตามคำสั่งสอนของศาสนาเราโดยเคร่งครัด ช่วยกันรักษาศาสนาให้ถาวรสืบไป

3. พระมหากษัตริย์เป็นประมุขของประเทศ เป็นที่เคารพนับถือของประชาชนทั้งหมดรวมกัน เราจึงควรเคารพนับถือพระองค์ และไม่กระทำการใด ๆ ซึ่งจะทำให้เสื่อมเสียพระบรมราชานุภาพ
4. รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายที่วางระเบียบการปกครองตามรัฐธรรมนูญ ทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองบ้านเมือง ทุกคนเท่ากันตามกฎหมาย เราจึงควรเทิดและช่วยกันพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญไว้ให้คงอยู่ชั่วกาลนาน²⁵

ส่วนคำถามท้ายบทของแบบเรียนเล่มเดียวกันนี้ ก็ได้เน้นการทดสอบความเข้าใจในประเด็นเรื่องความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ เช่นคำถามที่ว่า

- ความรู้สึกเช่นไรที่เรียกว่ารักชาติ จงบอกหน้าที่ข้อแรกที่ต้องทำเพื่อแสดงให้รู้ว่าเรารักชาติ?²⁶
- พระมหากษัตริย์ในสมัยปัจจุบันทรงมีอำนาจอะไร ทำไมพระองค์จึงควรได้รับการเคารพสักการะ?²⁷
- เราควรช่วยพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญอย่างไร?²⁸

อาจกล่าวได้ว่าการกล่อมเกลานักเรียนในหน้าที่ของพลเมืองดีผ่านแบบเรียนซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ.2484 นี้ เป็นการผสมผสานระหว่างแนวคิดของรัฐบาลในช่วง พ.ศ.2477 – 2481 ซึ่งเน้นการกล่อมเกลานักเรียนรักชาติ และพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญ กับแนวคิดของรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่เน้นการสร้างการแข่งขันทางวัฒนธรรม ภายใต้กรอบของการปกครองระบอบประชาธิปไตย

²⁵ วิชาการ,กรม. แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เรื่องหน้าที่พลเมือง สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484), หน้า 80.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

ประเด็นที่สอง เป็นการกล่อมเกลามาให้เข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่ เนื่องจากแบบเรียนชุด **หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม** สำหรับชั้นต่าง ๆ ซึ่งออกมาในช่วง พ.ศ.2484 – 2485 นั้นเป็นแบบเรียนที่ออกตามหลักสูตรประถมและมัธยมศึกษา พ.ศ.2480 ซึ่งเป็นหลักสูตรแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นผลให้การกล่อมเกลามาให้เข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่ในแบบเรียนชุดนี้ทำได้อย่างเป็นระบบและครอบคลุมทุกระดับชั้น โดยเฉพาะในชั้นมัธยมปลายซึ่งแต่เดิมเนื้อหาของการศึกษาให้ความรู้เกี่ยวกับการปกครองในระบอบใหม่นั้นแทรกอยู่ในแบบเรียนวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ แต่นับตั้งแต่การประกาศใช้หลักสูตร พ.ศ.2480 เป็นต้นมา พบว่าได้มีการออกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ในปี พ.ศ.2480 และและสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 และ 6 ได้ทยอยออกมาตามลำดับ เนื้อหาของแบบเรียน **หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม** สำหรับชั้นมัธยมปลายนี้เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับหลักการและวิธีการของการปกครองระบอบประชาธิปไตยอย่างละเอียด โดยใช้ภาษาที่เป็นทางการไม่มีการโน้มน้าวชักจูงเหมือนแบบเรียนในชั้นต้น ๆ

ส่วนในระดับชั้นประถมและมัธยมต้นนั้น พบว่าแบบเรียน **หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม** สำหรับระดับชั้นดังกล่าวมีลักษณะใกล้เคียงกับแบบเรียนในช่วง พ.ศ.2477 – 2481 มาก กล่าวคือนอกจากจะมีการอธิบายถึงหลักการและวิธีการของการปกครองระบอบใหม่แล้ว ยังได้เน้นการกล่อมเกลามาให้นักเรียนเลื่อมใสในการปกครองและผู้ปกครองกลุ่มใหม่ด้วย อย่างไรก็ตาม แนวทางการกล่อมเกลามาให้นักเรียนเลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่นั้น มีความแตกต่างจากช่วงก่อนหน้าเล็กน้อย กล่าวคือพบว่าการวิพากษ์วิจารณ์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างรุนแรงมากขึ้น เช่นการบรรยายถึงความล้มเหลวของระบอบดังกล่าวว่า

"ล่วงมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ราษฎรได้เกิดความรู้สึกถึงสิทธิและหน้าที่ของตน ตามแบบอารยประเทศ ในปี ร.ศ. 130 จึงได้มีผู้พยายามก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้นครั้งหนึ่งแต่ไม่สำเร็จ ถึงกระนั้นความกระหายที่จะได้สิทธิการปกครองตนเองก็แรงกล้ายิ่งขึ้นเสมอตลอดมา ครั้นล่วงมาในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว...ทรงแต่งตั้งสภาใหม่ขึ้น สภาหนึ่งเรียกว่าอภิรัฐมนตรีสภา ประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงสำหรับปรึกษาราชการงานเมืองได้เฉพาะพระองค์ ครั้นล่วงมาในปี พ.ศ. 2470 ทรงออกพระราชบัญญัติแก้ไของคมนตรีใหม่ ให้เลือกองคมนตรีสภาขึ้น 40 นาย สำหรับปรึกษาข้อราชการซึ่งสุดแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานลงมาให้อีกอย่างหนึ่ง และอีกอย่าง

หนึ่งกรรมการองคมนตรีสภาที่มีจำนวนไม่น้อยกว่า 5 นาย มีสิทธิเข้าชื่อกันขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตปรึกษาข้อราชการสำคัญ ที่เกี่ยวกับสวัสดิภาพของบ้านเมืองและประชาชนได้ สภาทั้งสองนี้ไม่ได้อำนวยความสะดวกให้เป็นที่พักใจของราษฎรนัก เพราะสมาชิกในองคมนตรีสภา ทั้ง 5 พระองค์เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง จึงยากที่จะเข้าใจถึงสภาพและฐานะอันแท้จริงของประชาชนได้ ...อนึ่งในวาระเดียวกันนั้นเองประเทศไทยกระทบกับโรคภัยตกต่าอย่างร้ายแรงรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขณะนั้น ก็ไม่อาจแก้ไขอะไรได้ นอกจากปลดข้าราชการ การเก็บภาษีโรงเรือน²⁹

ข้อความซึ่งยกมาข้างต้นนั้น กล่าวได้ว่านับเป็นครั้งแรกที่แบบเรียนของกระทรวงธรรมการ ได้วิพากษ์วิจารณ์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และพระมหากษัตริย์ในระบอบดังกล่าวอย่างเปิดเผยตรงไปตรงมา ซึ่งอาจอธิบายได้ว่าแบบเรียนดังกล่าวออกตามหลักสูตร พ.ศ.2480 อันเป็นหลักสูตรแรกหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งเจตนารมณ์ของทั้งแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 และหลักสูตร 2480 ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า มุ่งเน้นไปที่การสนับสนุนการปกครองระบอบใหม่ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้จึงน่าจะทำให้แบบเรียนได้รับอิสระอย่างเต็มที่ในการที่จะสร้างความชอบธรรมให้กับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยการชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องของการปกครองระบอบเก่าอย่างชัดเจน นอกจากนี้เหตุผลอีกประการหนึ่งน่าจะอธิบายได้ว่าเนื่องจากแบบเรียนในชุดดังกล่าวออกมาในช่วงซึ่งนายพันเอกหลวงพิบูลสงครามได้ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีแล้ว และแนวนโยบายต่าง ๆ ที่ออกมานั้นมุ่งเน้นไปในทางที่จะสร้างความรู้สึกของการเข้าสู่ยุคใหม่ คือยุคของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยโดยมี จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นผู้นำ ทำให้มีมาตรการอย่างจริงจังที่จะขจัดความนิยมในระบอบและพระมหากษัตริย์แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เนื่องจากผู้นำใหม่มีความเห็นพ้องต้องกันว่าความอยู่รอดของระบอบการเมืองใหม่ และความมั่นคงของคณะราษฎร ขึ้นอยู่กับความสำเร็จของกลุ่มผู้นำใหม่ที่จะสร้างค่านิยมทางการเมืองและสังคมในความนึกคิดของประชาชนแทนที่ค่านิยมที่ผูกพันกับสถาบันพระมหากษัตริย์ในแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป้าหมายสำคัญนี้เป็นที่ยอมรับกันในหมู่คณะราษฎร³⁰ ดังเช่นที่หลวง

²⁹ วิชากร, กรม, แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เรื่อง หน้าที่พลเมืองสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484), หน้า 19 - 21.

³⁰ กอบแก้ว สุวรรณทัต - เพียร, "บทบาททางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม," ใน จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ, หน้า 99.

วิจิตรวาทการได้แสดงความกังวลถึงความไม่มั่นคงของระบอบใหม่ ในการปาฐกถาเมื่อปี พ.ศ.2482 ว่า

"กิจการที่คณะราษฎรทำไปนั้น เป็นการใหญ่หลวงเท่ากับพลิกแผ่นดิน แผ่นดินที่พลิกใหม่ ๆ ถ้าไม่ยึดไว้ให้มั่นคง มันก็อาจพลิกกลับได้ ถ้ายังการพลิกกลับไปในขั้นแรกนั้นเป็นการพลิกง่าย การพลิกกลับอีกครั้งหนึ่งมันก็น่าจะง่ายเหมือนกัน ..."³¹

จึงน่าจะกล่าวได้ว่าการวิพากษ์วิจารณ์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ดังที่ยกมาข้างต้นน่าจะมีจุดประสงค์เพื่อการสร้างความชอบธรรมและความนิยมให้แก่ระบอบใหม่เท่านั้น ไม่น่าจะเป็นการแสดงความเป็นปฏิปักษ์ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ในขณะนั้น ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยแต่อย่างใด โดยพบว่าแบบเรียนยังคงอธิบายเรื่องพระมหากษัตริย์นั้นเหมือนช่วง พ.ศ.2477 - 2480 กล่าวคืออธิบายให้นักเรียนเข้าใจถึงพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ตามที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ และย้ำว่าสถาบันพระมหากษัตริย์ยังคงมีความสำคัญและความจำเป็น แม้ว่าจะมีการปกครองในระบอบใหม่ เช่นกล่าวว่า

"...หัวหน้าของประเทศยังมีความสำคัญอยู่เช่นเดิม กล่าวคือเป็นที่เคารพของประชาชนพลเมืองร่วมกัน และเป็นผู้สวามิภักดิ์ประชาชนพลเมืองให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน... ฉะนั้นหน้าที่ของพลเมืองทั่วไปคือจะต้องเคารพนับถือพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศ ไม่กระทำการใด ๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องเสื่อมเสียพระบรมราชานุภาพของพระมหากษัตริย์ และการเคารพนี้รวมตลอดทั้งสมเด็จพระราชินี พระราชวงศ์ และสิ่งที่แทนพระองค์พระมหากษัตริย์เช่นธงมหาราชด้วย"³²

³¹ หลวงวิจิตรวาทการ, "มนุสสปฏิวัติ" (เชียงใหม่: โรงพิมพ์เจริญเมือง, 2483), หน้า 116 - 117.

³² วิชการ, กรม, แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมเรื่องหน้าที่พลเมืองสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2.

อาจกล่าวได้ว่า การกล่อมเกลாத่างการเมืองในแบบเรียนในช่วงปี พ.ศ. 2481 – 2484 นั้นมีลักษณะที่ใกล้เคียงและต่อเนื่องจากช่วงก่อนหน้านี้ สิ่งที่เพิ่มเติมเข้ามาอย่างชัดเจนที่สุด น่าจะได้แก่การกล่อมเกลานักเรียนปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งถือเป็นหน้าที่ของพลเมืองดีอีก อย่างหนึ่ง

5.2. นโยบายรัฐและการกล่อมเกลาท่างการเมืองในช่วงสงคราม

(พ.ศ.2485 – พ.ศ.2487)

ในช่วง พ.ศ. 2481-2484 นั้นความสัมพันธ์กับจอมพล ป. และผู้นำคณะราษฎรอื่น ๆ ที่เป็นรัฐมนตรีร่วมคณะรัฐบาล ตลอดจนความสัมพันธ์ของสภาผู้แทนราษฎร ก็จัดได้ว่าอยู่ในขั้นของการถ้อยทำถ้อยอาศัยกัน แนวนโยบายต่าง ๆ ก็ได้รับการเห็นชอบสนับสนุน และให้ความร่วมมือ เป็นอย่างดี สภาพการณืเช่นนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปในปี พ.ศ.2485 อันเป็นปีที่ไทยได้เข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่สอง ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และแนวนโยบายในหลาย ๆ ด้านของรัฐบาลรวมทั้งนโยบายการศึกษาด้วย โดย ในปี พ.ศ. 2485 อันเป็นปีที่ประเทศไทยประกาศเข้าร่วมกับฝ่ายญี่ปุ่นนั้นได้ส่งผลต่อการเมืองภายในประเทศเป็นอย่างมาก ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในเวลานั้นคือการที่จอมพล ป.พิบูลสงคราม และคณะรัฐมนตรี ได้กราบบังคับทูลลาออกจากตำแหน่ง ในวันที่ 6 มีนาคม 2485 หลังจากนั้นเพียงหนึ่งวันก็ได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีดั้งเดิมและประกาศแต่งตั้งรัฐมนตรีกระทรวงต่าง ๆ ใหม่ ในส่วนของกระทรวงศึกษาธิการมี พันเอกประยูร ภมรมนตรี เป็นรัฐมนตรีว่าการฯ แทน พล ร.ท.สินธุ์ กมลนาวิน³³ และ น.อ.บุง ศุภชลาศัย เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการฯ แทนนายควง อภัยวงศ์³⁴ ซึ่งนายกรัฐมนตรีได้ให้เหตุผลของการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ว่า

“...เมื่อเหตุการณ์ได้ผันผวนมาอย่างรุนแรงถึงเพียงนี้ก็ย่อมจะเป็นที่ประจักษ์ชัดแก่สภาฯนี้ว่าโครงการต่าง ๆ ที่จัดตั้งไว้สำหรับในยามสงบนั้นไม่สามารถจะใช้ต่อไปได้ และนโยบายที่ได้แสดงไว้ตั้งแต่วันที่ 26 ธันวาคม 2481 นั้นก็ย่อมผัน

³³ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีกระทรวงเกษตรธิการ.

³⁴ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม.

สมัยคณะรัฐบาลชุดก่อนได้รู้สึกว่ ไม่สามารถจะบริหารราชการแผ่นดินตามรูป
การณ์และนโยบายเท่านั้นได้ จึงได้กราบถวายบังคับลาออกทั้งคณะ...³⁵

อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์จากกลุ่มบุคคลที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นคณะรัฐมนตรีชุดใหม่
แล้ว³⁶ การเปลี่ยนคณะรัฐมนตรีในปี พ.ศ.2485 น่าจะมีจุดประสงค์เพื่อต้องการคณะรัฐมนตรีชุด
ใหม่ที่มีแนวคิดสอดคล้องตามนายกรัฐมนตรีเป็นสำคัญ³⁷ ส่วนผู้ที่มีแนวคิดแตกต่างก็ต้องพ้นจาก
ตำแหน่งไป เช่น นายปรีดี พนมยงค์ พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังไป โดยเข้ารับ
ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ที่ว่างลง ในกรณีของกระทรวงศึกษาธิการนั้นถึงแม้ว่าจะมี
การเปลี่ยนตัวรัฐมนตรีว่าการฯ และรัฐมนตรีช่วยว่าการฯ แต่พันเอกประยูร ภมรมนตรี ก็คือ
รัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงธรรมการในคณะรัฐมนตรีชุดเก่า และน.อ.บุง ศุภชลาศัย ก็คืออธิบดี
กรมพลศึกษา ซึ่งดำรงตำแหน่งนี้มาตั้งแต่ พ.ศ.2476 การเข้ามารับตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการฯ
แทนนายควง อภัยวงศ์นั้น น่าจะเนื่องมาจากแนวนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการในช่วงสงคราม
นั้น เน้นเรื่องการอบรมด้านจิตใจและวินัยมากเป็นพิเศษ ทำให้มีการตั้งน.อ.บุง ศุภชลาศัย ซึ่งเป็น
บุคคลสำคัญที่ได้วางรากฐานการพลศึกษาของสยาม³⁸ มาเป็นหนึ่งในผู้บริหารกระทรวงธรรมการ
ส่วน พล ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิณ ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในรัฐบาล
ชุด พ.ศ. 2481 นั้นได้ย้ายไปเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในรัฐบาลชุดใหม่³⁹ จึง
อาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มเดิมซึ่งสับเปลี่ยนตำแหน่งกันเพื่อความเหมาะสมกับสภาพการณ์ที่ประเทศ
เข้าสู่สงครามเท่านั้น ส่วนตำแหน่งข้าราชการประจำนั้น พบว่าปลัดกระทรวงธรรมการ ยังคงเป็น

³⁵ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 13/25484-2485 วิสามัญสมัยที่ 2 ชุดที่ 3 วันที่ 16
มีนาคม พ.ศ. 2485 อ้างถึงใน เขียมจันทร์ อ่ำแหวง, "บทบาททางการเมืองและการปกครองของจอมพล ป.
พิบูลสงคราม พ.ศ. 2475-2487" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตสาขารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 26.

³⁶ ดูรายชื่อคณะรัฐมนตรีรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ. 2485 ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 294.

³⁷ เรื่องเดียวกัน หน้า 290.

³⁸ ศึกษาธิการ, กระทรวง, ประมวลประวัติครู, หน้า 178.

³⁹ ดูรายชื่อคณะรัฐมนตรีรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ. 2480 ดูใน เรื่องเดียวกัน, หน้า

บุคคลเดิมคือ พระตีรณสารวิศวรรรม อธิบดีกรมสามัญศึกษาได้แก่ ม.ล.ปิ่น มาลากุล และ ตำแหน่งอธิบดีกรมอาชีวศึกษาคือนายสุกิจ นิมมานเหมินท์⁴⁰

ในช่วงที่ 2 คือระหว่างปี พ.ศ. 2485-2487 นี้ "ลัทธิผู้นำ" ได้เริ่มพัฒนาเปลี่ยนแปลงไป จากช่วงแรก กล่าวคือแนวคิดเรื่องผู้นำที่เกิดขึ้นในราวปี พ.ศ.2481 – 2484 นั้น เป็นการผสมผสาน ไปกับลัทธิประชาธิปไตย และการพยายามหาความร่วมมือจากสภาผู้แทนราษฎร ดังได้อธิบายไว้ ข้างต้น ส่วนแนวคิดเรื่องผู้นำในช่วงปี พ.ศ.2485 เป็นต้นมานั้น มีลักษณะของการยึดถือตัวบุคคล อันมีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นแกนกลาง ในระยะนี้สภาผู้แทนราษฎรเป็นเพียง "ตรายาง" จอมพล ป. ไม่ได้ให้ความสำคัญกับสภาผู้แทนราษฎรอีกต่อไป เช่นมักจะไม่นำกล่าวเปิดหรือปิด การประชุมเหมือนเช่นเดิมอีก หากใช้วิธีการส่งตัวแทนมา หรือบางครั้งก็ส่งสารอย่างสั้น ๆ มา การพัฒนาเปลี่ยนแปลงของแนวคิดเรื่องผู้นำนี้ น่าจะมีสาเหตุมาจากความไม่มั่นคงของอำนาจทางการเมืองของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยในช่วงแรกคือในช่วงปี พ.ศ.2481 – 2484 นั้นเป็น ช่วงที่ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นการทำงานในรัฐสภา หรือนโยบาย ต่าง ๆ ที่ล้วนได้รับการตอบสนอง จุดเริ่มต้นของความไม่มั่นคงนั้นเริ่มขึ้นจากการที่บางส่วนของ กองทัพเรือเริ่มไม่พอใจต่อบทบาทอันโดดเด่นของจอมพล ป. และกองทัพบก ตลอดจนกลุ่มนัก ธุรกิจเชื้อสายจีนซึ่งไม่พอใจที่ต้องประสบปัญหาจากนโยบายทางเศรษฐกิจลัทธิชาตินิยมต่อต้าน คนเชื้อสายจีนของรัฐบาลไทย และท้ายสุดเมื่อรัฐบาลไทยเปลี่ยนนโยบายจากการ "ยินยอมให้ ญี่ปุ่นผ่านแดน" ไปสู่ความร่วมมือทางทหารกับญี่ปุ่นโดยตรงด้วย "พระบรมราชโองการประกาศ สงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา" เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2485 ก็ได้สร้างความแตกแยกให้ กับรัฐบาลคณะราษฎรที่บริหารประเทศอยู่ในเวลานั้น โดยแยกออกเป็นกลุ่มทหาร ซึ่งนำโดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี กับกลุ่มพลเรือนซึ่งมีแนวคิดเสรีนิยม นำโดยนาย บริดี พนมยงค์ ซึ่งกลุ่มหลังนี้ได้หันไปรวมตัวกับฝ่ายอนุรักษนิยม ในนามของ "เสรีไทย" ดังนั้นจึง เท่ากับว่า จอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งแม้จะมีฐานะเป็นนายกรัฐมนตรี และเป็นผู้คุมกำลังของ กองทัพ แต่ในทางการเมืองแล้วกลับตกอยู่ในฐานะที่โดดเดี่ยวเป็นอย่างยิ่ง⁴¹

สถานการณ์เช่นนี้เป็นผลให้แนวคิดเรื่องผู้นำพัฒนาไปในทางที่นิยมการใช้อำนาจเด็ด ขาดโดยโน้มเอียงไปตามแนวทางของระบอบเผด็จการทหารนาซี-ฟาสซิสต์ ต่างจากเดิมที่แนว

⁴⁰ รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 184 – 185.

⁴¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณานุกรม, จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่, หน้า 353.

คิดเรื่องผู้นำยังอิงอยู่กับลัทธิประชาธิปไตยอยู่มาก การปลุกฝังให้ประชาชนยึดมั่นในผู้นำนั้น จอมพล ป. ได้อธิบายว่า

“ญี่ปุ่นมีเครื่องยึดมั่นอยู่คือพระเจ้าแผ่นดิน ของเราไม่มีอะไรเป็นเครื่องยึดที่แน่นอน ที่มีอยู่คือชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ชาติก็ยังไม่มีตัวตน ศาสนาก็ไม่ทำให้คนอื่นเลื่อมใสถึงยึดมั่น พระมหากษัตริย์ยังเป็นเด็กเห็นแต่รูป รัฐธรรมนูญก็เป็นสมุดหนังสือ เวลาบ้านเมืองคับขันจะเอาอะไรเป็นเครื่องยึดไม่ได้ ผมจึงให้ตามนายกรัฐมนตรี⁴²

นโยบายผู้นำถูกเผยแพร่ในรูปของคำขวัญต่าง ๆ ตามหนังสือพิมพ์ เช่น “ความปลอดภัยของชาติอยู่ที่ผู้นำ” “เชื่อพิบูลสงครามชาติไม่แตกสลาย” “เชื่อและตามผู้นำชาติจะสวัสดิ” ฯลฯ นอกจากนี้ยังกำหนดให้ทำรูปไก่อี่ ซึ่งเป็นปีเกิดของนายกรัฐมนตรีไว้ตามที่ต่าง ๆ ในทำเนียบ สยามคิตซ์ด้วยการแกะสลักไว้ตามเก้าอี้ ตามประตูหน้าต่างและตามรั้ว⁴³ มีการชักชวนให้ทุกครัวเรือนมีรูปนายกรัฐมนตรี เพื่อให้ราษฎรรู้จัก⁴⁴ ให้ประชาชนในโรงละครและโรงมหรสพเคารพรูปของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และบรรเลงเพลงมหาฤกษ์มหาชัยและให้ร่วมใจกันชกธงชาติในวาระดีถีคล้ายวันเกิดของ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี⁴⁵ มาตราการดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ทำให้พอสรุปได้ว่า พัฒนาการขั้นสุดท้ายของนโยบายชาตินิยมในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น คือการใช้การ “เชื่อ” ตัวผู้นำเป็นสัญลักษณ์แทนความรักชาติ เช่นเดียวกับนโยบายชาตินิยมในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งให้ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เป็นสัญลักษณ์ “แทนความจงรักภักดีต่อชาติ” และมูลเหตุของการนำนโยบายนี้มาใช้ก็อยู่ในช่วงที่ผู้นำทั้งสองตกอยู่ในสภาพขาดความมั่นคงทางอำนาจเหมือนกัน

ในด้านของนโยบายการศึกษานั้น พบว่ามีความคล้ายคลึงกับรัฐบาลชุดแรก โดยรัฐบาลยังคงแถลงนโยบายแยกตามระดับต่าง ๆ คือ สามัญศึกษา อาชีวศึกษา อุดมศึกษา และการศึกษาผู้ใหญ่ รวมทั้งได้ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมศิลปกรรมของไทย พระพุทธศาสนา และการ

⁴² แดมสุข นุ่มนนท์, เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2521), หน้า 44.

⁴³ แดมสุข นุ่มนนท์, “เมืองไทยยุคเชื่อผู้นำ,” วารสารธรรมศาสตร์ 6 (มิถุนายน – กันยายน, 2519): 124.

⁴⁴ ศรีกรุง (18 มีนาคม 2485), อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน หน้า 124.

⁴⁵ ศรีกรุง (11 กรกฎาคม 2485), อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน หน้า 124.

อบรมพลเมือง อย่างไรก็ตามมีนโยบายที่เพิ่มเข้ามาจากรัฐบาลชุดก่อนคือการส่งเสริมการพลศึกษา ทั้งนี้ น่าจะเนื่องมาจากรัฐต้องการสร้างพลเมืองที่มีความเข้มแข็งทั้งทางร่างกายและจิตใจ เพื่อให้เหมาะกับสภาวะสงคราม โดยได้แถลงในเรื่องนี้ไว้ ความว่า

“จะเริ่มส่งเสริมการพลศึกษาโดยให้นักเรียนได้รับการฝึกอบรมการกีฬาให้มากยิ่งขึ้น เพื่อความสมบูรณ์ในร่างกายและพลานามัย มีจิตใจเป็นนักกีฬาและเป็นพลเมืองที่เข้มแข็งของชาติทั้งจะทำให้การพลศึกษาแพร่หลายเป็นประโยชน์ถึงประชาชนอีกด้วย”⁴⁶

นโยบายการศึกษาที่รัฐบาลได้แถลงดังกล่าวมาข้างต้นทำให้เห็นว่า ไม่ได้มุ่งเน้นในการปลูกฝังอุดมการณ์ประชาธิปไตยเช่นเดียวกับนโยบายการศึกษาในรัฐบาลชุดก่อน แต่ได้เน้นไปในทางที่จะสร้างความเข้มแข็งให้แก่ร่างกายและจิตใจ โดยใช้การพลศึกษา และศิลปวัฒนธรรมของชาติเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกล้าให้รักชาติ ดังเช่นคำปราศรัยของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งกล่าวทางวิทยุกระจายเสียงแก่บรรดาครูอาจารย์ที่วราษอาณาจักร เนื่องในการเริ่มปีการศึกษา 2485 วันที่ 17 พฤษภาคม 2485 ถึงเรื่องการจัดการศึกษาในภาวะสงครามว่า

“แต่เดิมมาในยามปกติ เราจัดการศึกษารูปที่มุ่งหวังให้พลเมืองมีความรู้และคุณสมบัติตามอัตตภาพ และให้มีสมรรถภาพพอที่จะประกอบอาชีพเลี้ยงตนเอง ตลอดจนการบำเพ็ญกรณียกิจแห่งชาติประเทศ แต่งานการศึกษาในยามสงครามก็ต้องจัดให้สมกับสภาพการณ์ โดยต้องคำนึงถึงการที่จะสร้างความเข้มแข็งในตัวผู้เป็นครู และเด็กผู้เป็นศิษย์ และให้เด็กสำนึกในความเป็นอยู่เฉพาะหน้า การสงครามในปัจจุบันไม่ใช้การรบระหว่างทหารต่อทหารเท่านั้น แต่เป็นการรบระหว่างชาติต่อชาติ และพลเมืองทุกคนในชาติอยู่ในฐานะที่จะต้องรบทั่วกัน ฉะนั้นเราทุกคนไม่ว่าเด็ก ผู้ใหญ่ เพศใด วัยใด จึงต้องเตรียมพร้อม เตรียมรบ และตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท จะต้องให้เด็กของเราเป็นกำลังส่งเสริมชาติในยามคับขัน และเป็นกำลังในอนาคตสืบต่อไปด้วย โดยเหตุนี้การศึกษาในขณะนี้ นอกจากที่จะจัดในทางวิทยาการโดยตรงแล้ว ยังต้องปลูกฝัง ส่งเสริมให้เกิดจิตตใจ ความมีวินัย ความเชื่อฟัง การสร้างความสามัคคีเป็นปึกแผ่นอันหนึ่งอันเดียวกัน”

⁴⁶สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, นโยบายการศึกษาของประเทศไทย, หน้า 39-40.

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้เน้นให้ครูปลูกฝังเรื่องวัฒนธรรมตามนโยบายของท่านผู้นำให้แก่เด็ก นอกจากนี้ยังเน้นการปลูกฝังอุดมการณ์โดยใช้วิชาประวัติศาสตร์ ความว่า

“อนึ่งขอให้เด็กเราพึงทะนงในกำเนิด และในชาติของตน โดยให้ทราบซึ่งถึงประวัติของชาติมาแต่โบราณกาล ให้ทราบถึงความรุ่งเรืองในกาลแต่กาลก่อน ทั้งให้ตระหนักถึงความยากลำบากในการดำรงชาติ ซึ่งบรรพบุรุษและวีรชนได้พลีชีวิตเลือดเนื้อรักษาและดำรงความเป็นเอกราชมาจนทั้งนี้ เราจึงจำเป็นต้องอบรมให้เด็กของเรามีความภูมิใจ มีความทงในกำเนิดของตน โดยระวังอย่าให้เป็นคนเห็นแก่เล็กแก่น้อย และโดยเฉพาะประพฤติกรรมใดให้เป็นภัยหรือให้เสื่อมเสียเกียรติของชาติได้เป็นอันขาด”

และในท้ายที่สุดรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้สรุปว่า

“ขอให้เชื่อมชีวิตจิตใจเด็ก 3 ล้านคน ของเราให้เป็นเลือดนักรบ มีน้ำใจเด็ดเดี่ยว มีวินัยเคร่งครัด มีความสามัคคี เป็นปึกแผ่น ร่วมจิตร่วมใจเป็นชีวิตเดียวกันในอันที่จะเสียสละทุกสิ่งเพื่อประเทศชาติ และเป็นกำลังอันมหาศาลที่จะหนุนเนื่องท่านผู้นำของชาติในทุกทิศทุกทางด้วยความรัก ความฝังใจ และยึดมั่นในอันที่ว่า ความเชื่อฟัง ท่านผู้นำเท่านั้นที่จะนำมาซึ่งความมีเกียรติและมีชัย⁴⁷”

จากโอวาทของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการดังกล่าวมาข้างต้น ทำให้เห็นว่ากระทรวงธรรมการได้ตอบสนองนโยบายของรัฐบาลอย่างเต็มที่ นั่นคือ มุ่งปลูกฝังให้เด็กรักชาติ มีวินัย และเชื่อฟังผู้นำ สอดคล้องกับความเห็นอื่น ๆ ที่ได้เสนอเข้ามาใน วิทยาสาร ในช่วงเวลานั้นคือมุ่งเน้นไปในทางการสร้างกำลังกายและกำลังใจแก่เยาวชนเพื่อเตรียมรับการสงคราม เช่น ความเห็นของ ดร.กมล เกาพิจิตร ให้ความเห็นที่ โรงเรียนควรมีส่วนช่วยอย่างมากสำหรับการมดูงชาติในยามสงคราม กล่าวคือ โรงเรียนต้องให้ความรู้กับนักเรียนในเรื่องของความรู้รอบตัว เพื่อให้ นักเรียนฉลาดรู้เท่าทันเหตุการณ์ และเข้าใจหลักความรู้เกี่ยวกับการใช้เครื่องจักรเครื่องยนต์ และ

⁴⁷ “คำปราศรัยของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ กล่าวทางวิทยุกระจายเสียงแก่บรรดาครูอาจารย์ที่วราษอาณาจักรเนื่องในการเริ่มปีการศึกษา 2485,” วิทยาสาร 42 (มกราคม - ธันวาคม 2485): 679-685.

อุปกรณ์การรบอย่างอื่น นอกจากนี้ยังต้องจัดการพลศึกษาเพื่อความพร้อมของร่างกาย ส่วนในด้านกำลังใจนั้น ผู้เขียนเห็นว่าการศึกษาย่อมจะช่วยให้ลุถึงสำเร็จไปได้ โดยการสอนประวัติศาสตร์ให้ผู้เรียนสำนึกและเข้าใจสภาพความเป็นไปของประเทศที่ได้เคยผ่านวิกฤตการณ์มาแล้วมากมาย เพราะบรรพบุรุษของเราได้พยายามฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ มาแล้วด้วยความยากลำบาก เราผู้เป็นทายาทจำต้องหวงแหนมรดกที่ตกทอดมา และชวนชวชาญหาทางป้องกันมิให้เสื่อมทรามไปได้⁴⁸ อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นบทความที่เสนอแนะแนวทางการอบรมให้เด็กรักชาติเพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการสงครามเช่นเดียวกัน โดยผู้เขียนได้กล่าวว่า จะต้องปฏิบัติจิตใจของเด็ก โดยอบรมให้มีความรู้สึกยิ่งกว่ารักชาติ คือ ให้มีความรู้สึกบูชาและเคารพเกียรติศักดิ์ในชาติยิ่งกว่าอื่นใดทั้งสิ้น ในเวลาเดียวกัน เราควรอบรมเด็กของเราให้เข้มแข็ง รักทหาร มีวินัย เชื่อฟัง เคารพผู้นำ และเตรียมพร้อมที่จะหาชื่อเสียงด้วยการตายในสงคราม ในการอบรมให้บรรลุดุติประสงค์ดังกล่าวนี้ ผู้เขียนเห็นว่าควรอบรมตั้งแต่แรกเกิด โดยผ่านสิ่งต่าง ๆ ที่แวดล้อมรอบตัวเด็ก เช่น ประเพณีการทำขวัญ การกล่อมเด็ก การละเล่น การเล่านิทาน แม้แต่ลวดลายซึ่งปักบนเสื้อผ้าของเด็ก ก็ควรสอดแทรกการเสียสละเพื่อชาติ และความรักในการทหารเอาไว้ด้วย⁴⁹

นอกจากนี้ยังมีบทความของ เสริม บุญยรัตพันธุ์ ที่ให้ความเห็นในทำนองเดียวกันคือ การปรับปรุงการศึกษาเพื่อให้เหมาะกับยามสงคราม นั่นคือการสร้างวัฒนธรรมความรักชาติให้เกิดขึ้นแก่ยุวชน โดยปลูกฝังผ่านการศึกษาทุกส่วน ตั้งแต่การศึกษาประจำบาล เทศบาล ประถมศึกษา มัธยมศึกษา จนถึงอุดมศึกษาตลอดจนการศึกษาผู้ใหญ่ วิธีการสอนนั้นควรเน้นหนักไปในเรื่องชาติให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เรื่องชาตินี้อาจแทรกอยู่ได้ในทุก ๆ บทเรียน ซึ่งแล้วแต่วิธีสอนของครู ผู้เขียนเห็นว่าบทเรียนที่สำคัญที่สุดซึ่งอาจสอนเรื่องชาติได้โดยตรงคือ บทเรียนประวัติศาสตร์ ต้องจัดการให้วิชาประวัติศาสตร์เป็นวิชาสำคัญในหลักสูตร โดยต้องสอนให้รู้จักชาติไทย รู้จักความเป็นมาของชาติโดยละเอียด เพื่อให้ความรู้สึกเรื่องชาติฝังแน่นในจิตใจของคนไทย⁵⁰

จากบทความความคิดเห็นต่าง ๆ ที่ได้ยกตัวอย่างมา ทำให้เห็นว่าในสภาวะสงครามนั้น เป้าหมายหลักของการศึกษา คือ การสร้างยุวชนให้มีความเข้มแข็งทั้งร่างกายและจิตใจ และมีวินัยคือ

⁴⁸ กมล ภาพิจิตร, "การศึกษาและการผดุงชาติในยามคับขัน, วิทยากร 42 (มกราคม - ธันวาคม 2485): 149-151.

⁴⁹ ยรรยง โภธารามิก, "การ อบรมเด็กให้รักชาติ", วิทยากร 42 (มกราคม - ธันวาคม 2485): 567-575.

⁵⁰ เสริม บุญยรัตพันธุ์, "การศึกษาและวัฒนธรรม", วิทยากร 42 (มกราคม - ธันวาคม 2485): 535-539.

มีความเชื่อฟังผู้นำกระทรวงศึกษาธิการได้ถ่ายทอดอุดมการณ์เหล่านี้ลงสู่นักเรียน โดยสั่งการให้หน่วยงานต่าง ๆ ในสังกัด ดำเนินการกล่อมเกลานักเรียนให้สอดคล้องกับความต้องการของรัฐบาล ซึ่งหน่วยงานต่าง ๆ ของกระทรวงศึกษาธิการได้ดำเนินการดังต่อไปนี้คือ

ในส่วนของกรมสามัญศึกษาได้จัดการพลศึกษาในโรงเรียน เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนได้มีกิริยาท่าทางองอาจสง่าผ่าเผยและมีร่างกายสมบูรณ์ โดยได้เพิ่มวิชาพลศึกษาขึ้นในตอนบ่ายก่อนเลิกเรียนอีกทุกวัน วันละ 45 นาที โครงการนี้ได้จัดทำไปแล้วเมื่อวันที่ 19 มิถุนายน 2485⁵¹

ส่วนแผนกโรงเรียนสวนกลางของกรมสามัญศึกษา ก็ได้แถลงว่าในเรื่องของการอบรมจิตใจและร่างกายนั้น ได้กำหนดให้นักเรียนกล่าวบทเบญจปติญญานและบทพระลัทธิชาติทุก ๆ วัน นอกจากนี้ยังได้กำหนดให้ฝึกพลศึกษาในตอนเย็นวันละ 45 นาทีเช่นเดียวกัน โครงการดังกล่าวมานี้กำลังจัดทำอยู่⁵²

ส่วนแผนกตรวจกองโรงเรียนรัฐบาลนั้น ก็ได้แถลงโครงการในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการฝึกร่างกายและจิตใจของยุวชนที่จะต้องออกตรวจว่า จะต้องเข้มงวดต่อการปลูกฝังนักเรียนในประเด็นต่อไปนี้

- การอบรมจิตใจ วินัย ความสามัคคี และวัฒนธรรมแก่นักเรียน
- การอบรมบทเบญจปติญญานและบทพระลัทธิชาติแก่นักเรียน
- การอบรมตามมติของผู้นำ "ยุวชนช่วยฉันสร้างชาติ" แก่นักเรียน
- การส่งเสริมการพลศึกษาให้นักเรียนมีจิตใจเป็นนักกีฬาและเข้มแข็ง⁵³

ส่วนแผนกหลักสูตรและแบบเรียนกองวิชาการนั้น ได้แถลงโครงการในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการกล่อมเกลากองการเมืองว่า จะร่วมมือกับสภาวัฒนธรรมแห่งชาติในการทำภาพคติพจน์หลังปกแบบเรียน เพื่อให้นักเรียนชินต่อวัฒนธรรมของชาติไปแต่ยังเยาว์วัย ซึ่งโครงการดังกล่าวนี้กำลังทำอยู่⁵⁴

⁵¹ หจข. (2) ศธ.15.2/2. ให้รวบรวมแผนงานหรือโครงการต่างๆ ส่งเพื่อนำเสนอให้นายกรัฐมนตรีทราบ (5 พฤษภาคม - 24 สิงหาคม 2486), หน้า 130 - 131.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 137.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 141.

จากการแถลงโครงการของกระทรวงศึกษาธิการดังกล่าวข้างต้น ทำให้เห็นว่านโยบายการศึกษาของรัฐในช่วงสงครามนั้น มุ่งเน้นไปในทางที่จะสร้างความแข็งแกร่งทางร่างกายของนักเรียน โดยการใช้วิชาพลศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญ นอกจากนี้ยังมุ่งเน้นในการสร้างอุดมการณ์ความรักชาติและความเชื่อฟังผู้นำ ส่วนนโยบายการกล่อมเกลalahให้เลื่อมใสในระบอบประชาธิปไตยนั้นไม่พบในนโยบายการศึกษาของรัฐในช่วงเวลานี้เลย

ในส่วนของแบบเรียนซึ่งมีเนื้อหาการกล่อมเกลalahทางการเมืองนั้น พบว่าระหว่างปี พ.ศ.2485 - 2487 ยังคงใช้แบบเรียนชุด *หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม* ซึ่งตีพิมพ์ในปี พ.ศ.2484 และแม้ว่าแบบเรียนชุดนี้จะได้รับการตีพิมพ์ครั้งที่สอง ในปี พ.ศ.2485 แต่ก็ไม่พบว่าได้มีการแก้ไขเนื้อหาให้สอดคล้องกับนโยบายรัฐซึ่งเน้นการกล่อมเกลalahให้เชื่อฟังผู้นำแต่อย่างใด โดยแบบเรียนยังคงมีเนื้อหาเหมือนเดิม ภาษาที่ใช้ก็ยังคงเป็นภาษาแบบเก่า มีเพียงหน้าปกของแบบเรียนเท่านั้นที่ได้รับการเปลี่ยนแปลงเป็นภาษาไทยแบบใหม่ที่รัฐกำหนดให้ใช้ในสมัยนั้น ซึ่งต่างจากแบบเรียนวิชาภาษาไทยที่ได้รับการแก้ไขภาษาตลอดทั้งเล่ม ทำให้กล่าวได้ว่าในช่วง พ.ศ.2485 - 2487 นี้รัฐให้ความสนใจกับแบบเรียนซึ่งมีเนื้อหาการกล่อมเกลalahทางการเมืองน้อยมาก ซึ่งน่าจะเป็นเหตุมาจากทัศนคติของกลุ่มผู้ปกครองที่เห็นว่าการกล่อมเกลalahทางการเมืองโดยผ่านช่องทางอื่น น่าจะได้ผลดีและเห็นผลอย่างป็นรูปธรรมกว่าการใช้แบบเรียนแบบเรียน เห็นได้จากการที่กระทรวงศึกษาธิการเลือกที่จะใช้วิธีมอบนโยบายให้หน่วยงานต่าง ๆ ของกระทรวงฯ คิดรูปแบบวิธีการที่จะใช้ฝึกอบรมด้านร่างกาย, จิตใจ และวินัย เพื่อถ่ายทอดลงสู่ักเรียนโดยตรง ดังได้นำมาเสนอไว้ข้างต้น

กล่าวโดยสรุป การกล่อมเกลalahทางการเมืองระหว่างปี พ.ศ.2481 - 2484 นั้น รัฐได้มุ่งเน้นไปที่การอบรมด้านจิตใจโดยใช้ศิลปวัฒนธรรมของชาติเป็นสื่อ แบบเรียนที่ออกมาเพื่อกล่อมเกลalahทางการเมืองในช่วงเวลานี้ได้แก่แบบเรียน *หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม* สำหรับระดับชั้นต่าง ๆ เนื่องจากแบบเรียนชุดนี้ออกตามหลักสูตร พ.ศ.2480 ทำให้การกล่อมเกลalahทางการเมืองในแบบเรียนมีลักษณะผสมผสานกับแนวคิดทางการศึกษาในช่วงปลายทศวรรษ 2470 ด้วย กล่าวคือแบบเรียนเน้นการกล่อมเกลalahให้รักชาติ และพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญ ขณะเดียวกันก็นำนโยบายวัฒนธรรมของรัฐบาลใหม่มาผสมผสานเข้าด้วยกัน โดยกล่อมเกลalahให้นักเรียนตระหนักว่าการปฏิบัติตามรัฐนิยมเป็นหน้าที่ของพลเมืองดีอย่างหนึ่ง ช่วงเวลาต่อมาคือระหว่าง พ.ศ.2485 - 2487 นั้น รัฐได้เน้นการกล่อมเกลalahเรื่องความเข้มแข็งทางจิตใจและวินัยมากเป็นพิเศษ โดยใช้วิชาพลศึกษา และศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ของชาติเป็นสื่อ ส่วนแบบเรียนนั้นพบว่าได้รับความสนใจจากรัฐน้อยลง ทั้งนี้เนื่องมาจากแบบเรียน *หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม* มีเนื้อหาบางประการไม่

สอดคล้องกับแนวคิดของผู้นำทางการเมืองในช่วง พ.ศ. 2485 – 2487 กล่าวคือผู้นำทางการเมืองในขณะนั้นไม่ได้ให้ความสนใจกับระบอบรัฐธรรมนูญหรือประชาธิปไตยอีกต่อไป แต่รูปแบบการปกครองที่เห็นว่าเหมาะสมกับสภาวะการณ์ของสงครามนั้นได้แก่ การให้ตามหรือยึดถือในตัวผู้นำคือจอมพล ป. พิบูลสงคราม เครื่องมือในการกล่อมเกลாதทางการเมืองที่รัฐเห็นว่าน่าจะเหมาะสมในช่วงเวลานั้นนอกจากวิชาพลศึกษา และศิลปวัฒนธรรมของชาติ แล้ว อีกวิธีการหนึ่งคือการสั่งการให้หน่วยงานต่าง ๆ ของกระทรวงศึกษาธิการนำนโยบายการกล่อมเกลாதทางการเมืองไปถ่ายทอดให้นักเรียนโดยตรงโดยไม่ต้องผ่านแบบเรียน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 6

สรุป

ภายหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 ภารกิจสำคัญประการหนึ่งของผู้ปกครองกลุ่มใหม่ คือการอธิบายให้ประชาชนเข้าใจถึงหลักการของการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ยังมีภารกิจในการทลายอุดมการณ์บางอย่างที่รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ปลูกฝังกล่อมเกลาก่อราษฎรมาเป็นเวลานาน นับตั้งแต่มีการศึกษาในระบบโรงเรียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 นั่นคืออุดมการณ์ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำพาชาติ และเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ การศึกษาเป็นช่องทางหนึ่งที่รัฐใช้เป็นสื่อในการถ่ายทอดอุดมการณ์ของการปกครองระบอบใหม่ลงสู่ราษฎร โดยพบว่าภายหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น รัฐได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษาในฐานะที่เป็นปัจจัยที่จะนำไปสู่การมีประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ เห็นได้จากข้อกำหนดที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญทั้งฉบับชั่วคราวและฉบับถาวร ที่ระบุไว้ว่าสภาผู้แทนราษฎรจะประกอบด้วยสมาชิกที่มาจาก การเลือกตั้งทั้งหมดก็ต่อเมื่อราษฎรทั่วพระราชอาณาจักรสอบไล่ชั้นประถมศึกษาได้มากเกินกว่าครึ่ง

ผู้ปกครองกลุ่มใหม่ได้ให้ความสำคัญกับแบบเรียน ในฐานะของสื่ออย่างหนึ่งที่จะส่งผ่านอุดมการณ์ของระบอบรัฐธรรมนูญไปสู่นักเรียน ซึ่งจะเป็นผู้มีสิทธิเลือกตั้ง และเป็นกำลังสำคัญของชาติในอนาคต การกล่อมเกลาก่อนการเมืองผ่านแบบเรียนระหว่างปี พ.ศ.2475 – 2487 นั้น กล่าวได้ว่ามีประเด็นการกล่อมเกลาก่อน 2 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ ประเด็นแรกเป็นการกล่อมเกลานักเรียนตระหนักในหน้าที่ของพลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญ และประเด็นที่สองคือการกล่อมเกลานักเรียนเข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ โดยที่ประเด็นหลังนี้สามารถแยกออกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนแรกเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับหลักการและวิธีการของการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศนั้นได้เปลี่ยนจากพระมหากษัตริย์มาอยู่ที่ราษฎรซึ่งถือว่าเป็นเจ้าของประเทศที่แท้จริง โดยราษฎรจะได้ใช้อำนาจของตนเองผ่านผู้แทนซึ่งราษฎรเลือกเข้ามา ส่วนที่สองเป็นการกล่อมเกลานักเรียนเลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่และทำลายความชอบธรรมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อชี้ให้นักเรียนเห็นว่าระบอบการปกครองที่เอื้อประโยชน์แก่ประเทศชาติและราษฎรอย่างสูงสุดนั้น คือการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ

อย่างไรก็ตามพบว่าประเด็นการกล่อมเกลாதงการเมืองทั้งสองประเด็นดังกล่าวมานี้ ได้ถูกปรับเปลี่ยนไปบ้างในแต่ละช่วงเวลา ขึ้นอยู่กับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและแนวคิดของกลุ่มผู้บริหารประเทศซึ่งกุมอำนาจในแต่ละช่วง ทั้งนี้พบว่าก่อนปี พ.ศ.2480 นั้น บริบททางการเมืองและสังคม กับแนวคิดของกลุ่มผู้นำทางการเมืองคือปัจจัยหลักในการกำหนดเนื้อหาของแบบเรียน เนื่องจากยังไม่มี การประกาศใช้หลักสูตรในช่วงเวลานั้น จนกระทั่งปี พ.ศ.2480 จึงได้มีการประกาศใช้หลักสูตรการศึกษา ระดับประถมและมัธยมศึกษา ซึ่งเป็นหลักสูตรแรกภายใต้การปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ โดยผู้มีบทบาทสำคัญในการร่างและตรวจพิจารณาหลักสูตรดังกล่าวนี้คือกลุ่มคณะราษฎรสายพลเรือนและทหารรุ่นหนุ่ม กับผู้มีความคิดสอดคล้องกับคนกลุ่มดังกล่าว ทำให้แบบเรียนที่ออกตามหลักสูตรนี้มีความสอดคล้องกับอุดมการณ์ของคณะราษฎรสายพลเรือนและทหารรุ่นหนุ่มมากที่สุด

การกล่อมเกลาทงการเมืองผ่านแบบเรียนระหว่าง พ.ศ.2475 – 2487 นั้น สามารถแบ่งได้เป็น 4 ช่วงเวลาใหญ่ ๆ คือ ช่วงแรก ระหว่างเดือนมิถุนายน – ธันวาคม 2475 อันเป็นช่วงก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 นั้น กล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่ทุกฝ่ายนับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าราชการผู้ใหญ่ในระบอบเก่า และคณะราษฎร ต่างร่วมมือร่วมใจกันเพื่อร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ ในส่วนของงานด้านการศึกษา นั้น กล่าวได้ว่าหยุดชะงักไป โดยไม่พบว่ามี การดำเนินงานสำคัญ ๆ ในช่วงนี้ ไม่ว่าจะเป็นการร่างหลักสูตร หรือการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ ความเคลื่อนไหวเพียงประการเดียวที่พบคือการออกแบบเรียนเพื่อรองรับการปกครองระบอบใหม่ โดยประเด็นการกล่อมเกลาทงการเมืองมี 2 ประเด็นใหญ่ดังกล่าวข้างต้น ในประเด็นแรกคือการกล่อมเกล่าให้นักเรียนเป็นพลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญนั้น พบว่าแนวคิดเรื่อง “พลเมืองดี” ในแบบเรียนยังคงมีความคล้ายคลึงกับแบบเรียนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือมุ่งสอนให้นักเรียนเป็นเด็กดี และมีคุณธรรมพื้นฐานอันจำเป็นต่อการดำเนินชีวิต เช่นมีความซื่อสัตย์ กตัญญู รับผิดชอบ เลื้อเพื่อเผื่อแผ่ นอกจากนี้ยังได้เน้นคุณธรรมเกี่ยวกับการเมืองคือการรักและคิดทำประโยชน์แก่บ้านเมือง สิ่งที่แตกต่างไปจากแบบเรียนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เพียงประการเดียวได้แก่การที่แบบเรียนตัดการกล่อมเกล่าเรื่องหน้าที่ของนักเรียนต่อพระมหากษัตริย์ออกไปทั้งหมด เช่นการแสดงความกตัญญู หรือแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ในประเด็นที่สอง คือการกล่อมเกล่าให้เข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่นั้น แบบเรียนได้อธิบายถึงรูปแบบการปกครองแบบใหม่ว่าเป็นการปกครองที่พระมหากษัตริย์และรัฐบาลร่วมมือกันเพื่อจัดการปกครองตามรัฐธรรมนูญ โดยไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับรูปแบบวิธีการปกครองมากนัก รวมถึงพระราชฐานะของพระ-

มหากษัตริย์ตามระบอบรัฐธรรมนูญก็ได้ให้คำอธิบายแต่เพียงว่าทรงเป็น “หัวหน้า” ของชาติเท่านั้น การที่แบบเรียนไม่ได้อธิบายถึงรูปแบบวิธีการปกครองตลอดจนพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจนนั้น น่าจะเนื่องมาจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ ยังไม่ปรากฏออกมาอย่างเป็นทางการ ทำให้ยังไม่สามารถให้คำอธิบายในสองเรื่องดังกล่าวอย่างชัดเจนได้ ในส่วนของการกล่อมเกล่าให้เลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่นั้น พบว่าแบบเรียนได้ทำลายความชอบธรรมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยกล่าวถึงข้อบกพร่องที่เกิดจากการที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในการปกครองแต่เพียงผู้เดียว หลังจากนั้นจึงได้เปรียบเทียบกับระบอบรัฐธรรมนูญซึ่งเอื้อประโยชน์ให้กับประเทศชาติและราษฎรมากกว่า

ในช่วงที่สอง คือระหว่างเดือนธันวาคม 2475 - ธันวาคม 2476 อันเป็นช่วงหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามพุทธศักราช 2475 นั้น พบว่าเนื้อหาการกล่อมเกล่าทางการเมืองในแบบเรียนได้เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ในประเด็นแรกเรื่องของการกล่อมเกล่าให้นักเรียนตระหนักในหน้าที่ของพลเมืองดีในระบอบรัฐธรรมนูญนั้น แบบเรียนได้ปรับให้สอดคล้องกับ “หลัก 6 ประการของคณะราษฎร” นั่นคือให้นักเรียนกระทำหน้าที่ให้ถูกต้องเพื่อความสุขสมบูรณ์ของบ้านเมืองตามแนวนโยบายของคณะราษฎร ประเด็นที่สองคือเรื่องของการกล่อมเกล่าให้เข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่นั้น พบว่ามีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาของแบบเรียนจากช่วงก่อนการประกาศรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ กล่าวคือมีการให้รายละเอียดเกี่ยวกับหลักการและวิธีการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญอย่างละเอียด รวมทั้งเรื่องพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ด้วย โดยแนวการอธิบายยึดหลักตามข้อความในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ นอกจากนี้ยังพบว่าในส่วนของ การกล่อมเกล่าให้เลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่นั้น แบบเรียนได้ปรับปรุงถ้อยคำที่กล่าวถึงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้สุภาพขึ้น สอดคล้องกับข้อความในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ ซึ่งได้รับการแก้ไขถ้อยคำต่าง ๆ ตามแนวคิดของกลุ่มข้าราชการผู้ใหญ่ที่สืบเนื่องจากระบอบเก่า ซึ่งมีบทบาทสูงสุดในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ในระยะต่อมาคือนับตั้งแต่เดือนเมษายน - ธันวาคม 2476 แม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์และรัฐบาลจะตกอยู่ในสภาวะที่ไม่ราบรื่นเนื่องจากวิกฤตการณ์ทางการเมืองในช่วงดังกล่าว แต่ก็ไม่พบว่าแบบเรียนแสดงความเป็นปฏิปักษ์ต่อพระมหากษัตริย์แต่อย่างใด แม้ว่าจะมีการพิมพ์แบบเรียนใหม่ในช่วงเวลานี้ ทั้งนี้ น่าจะเนื่องมาจากในช่วงหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ พระราชฐานะของพระมหากษัตริย์เป็นที่ตกลงแน่นอนตามข้อความในรัฐธรรมนูญ การอธิบาย

เรื่องพระมหากษัตริย์ในแบบเรียนจึงเป็นการพูดถึงในแง่ของสถาบันซึ่งมีฐานะเป็นประมุขเชิงสัญลักษณ์ตามแนวคิดของปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ

ในช่วงที่สาม คือระหว่างปี พ.ศ.2477 – 2480 อันเป็นช่วงที่ข้าราชการผู้ใหญ่หมดบทบาทไป และคณะราษฎรสายพลเรือนและทหารรุ่นหนุ่มเข้ามามีบทบาทแทนที่นั้น พบว่าแนวทางการกล่อมเกลாதองการเมืองในแบบเรียนได้รับการเปลี่ยนแปลงไปด้วย ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้มีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาขององการกล่อมเกลาทองการเมืองในแบบเรียนนั้น เนื่องมาจากวิกฤตการณ์ทางการเมืองนับจากเดือนเมษายน 2476 จนถึงเหตุการณ์กบฏวรเดช ได้ทำให้อกลุ่มผู้ปกครองมีความหวาดวิตกถึงความไม่มั่นคงปลอดภัยของระบอบรัฐธรรมนูญ เป็นผลให้เกิดแนวคิดที่จะสร้างมาตรการป้องกันระบอบนี้ไว้ โดยเชิดชูรัฐธรรมนูญไว้ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นักเรียนจะต้องให้ความเคารพและช่วยกันพิทักษ์รักษา นอกจากนี้กลุ่มผู้นำทางการเมืองในขณะนั้นยังส่งเสริมแนวคิดเรื่องชาตินิยมด้วย แนวคิดหลักที่ใช้ในการกล่อมเกลาทองการเมืองในช่วงเวลานี้จึงได้แก่การยกฐานะของรัฐธรรมนูญขึ้นเทียบเท่าสถาบันของชาติ ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กลายเป็น ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ การเชิดชูรัฐธรรมนูญดังกล่าวมานี้เป็นไปเพื่อให้นักเรียนได้ยึดถือศรัทธา เพื่อนำไปสู่ความรู้สึกที่จะปกป้องหวงแหนไว้ การกล่อมเกลาทองการเมืองในแบบเรียนซึ่งตีพิมพ์ในช่วงเวลานี้ยังคงมีสองประเด็นใหญ่ ๆ กล่าวคือ ประเด็นแรกเป็นการกล่อมเกล่าให้นักเรียนตระหนักในหน้าที่ของพลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญแบบเรียนได้ปลูกฝังให้นักเรียนเป็นแสดงความเป็นพลเมืองดี ด้วยการหวงแหนรักษาสถาบันทั้งสี่ของชาติ โดยสิ่งที่แบบเรียนเน้นย้ำเป็นพิเศษคือการปกป้องรักษาชาติและรัฐธรรมนูญไว้ด้วยชีวิต ส่วนประเด็นที่สอง คือการกล่อมเกล่าให้เข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญนั้น พบว่าสิ่งที่ต่างไปจากแบบเรียนในช่วงก่อนหน้าคือ มีการอธิบายความหมายของรัฐธรรมนูญใหม่ จากกฎหมายสูงสุดของประเทศ มาเป็นสิ่งที่เอื้อประโยชน์อย่างมากต่อประเทศชาติและราษฎร ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ราษฎรจะต้องให้ความเคารพและพิทักษ์รักษา นอกจากนี้ยังพบว่ามีอธิบายถึงพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญในแง่ที่ทรงเป็นสถาบันหนึ่งของชาติ

ในช่วงที่สี่คือระหว่าง พ.ศ.2481 – 2487 อันเป็นช่วงที่คณะราษฎรสายทหารรุ่นหนุ่มมีบทบาทสูงสุดในการบริหารประเทศนั้น พบว่ามีแนวนโยบายที่มุ่งเน้นไปในเรื่องการสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม หรือนโยบายสร้างชาติ นอกจากนี้ยังมีการเชิดชูจอมพล ป. พิบูลสงครามไว้ในฐานะของผู้นำ อย่างไรก็ดีตามระหว่างปี พ.ศ. 2481 – 2484 นั้น ทุกนโยบายดังกล่าวมาอยู่ในกรอบของระบอบประชาธิปไตยหรือรัฐธรรมนูญ เนื่องจากรัฐบาลยังคงให้ความสำคัญกับสภาผู้แทนราษฎร การกล่อมเกลาทองการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วงนี้พบว่ามีลักษณะร่วมกับแบบ-

เรียนในช่วงก่อนหน้านี้อยู่มาก ทั้งนี้เนื่องจากแบบเรียนที่ออกมาในช่วง พ.ศ.2481 – 2484 นั้น ยึดแนวทางของแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 และหลักสูตร พ.ศ.2480 ซึ่งมีจะมุ่งหมายสำคัญในการสนับสนุนการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ อย่างไรก็ตามพบว่าแบบเรียนได้ตอบสนองต่อนโยบายสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงครามด้วย โดยในประเด็นเรื่องการกลมเกลอให้นักเรียนเป็นพลเมืองดีตามระบอบรัฐธรรมนูญนั้น แบบเรียนได้เพิ่มการปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญเป็นหน้าที่ประการหนึ่งของพลเมืองดีด้วย ส่วนประเด็นเรื่องการกลมเกลอให้เข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบใหม่นั้น พบว่าสิ่งที่แตกต่างไปจากแบบเรียนในช่วงก่อนหน้า ได้แก่การวิพากษ์วิจารณ์ความผิดพลาดล้มเหลวของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างตรงไปตรงมา ซึ่งอธิบายได้ว่าเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับแนวนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่มุ่งเน้นการสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบการปกครองใหม่อย่างจริงจัง เพื่อไม่ให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กลับฟื้นคืนมาอีก ดังพบว่ากลุ่มผู้ปกครองในขณะนั้นยังคงหวาดวิตกในเรื่องนี้อยู่ อย่างไรก็ตามพบว่าแบบเรียนได้แสดงความเป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์บางพระองค์ โดยไม่พบว่ามีการล่วงเกินพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญแต่อย่างใด โดยแบบเรียนยังคงให้คำอธิบายเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญตามที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฯ ระบุไว้ และยังคงเน้นย้ำให้นักเรียนแสดงความเคารพพระองค์

ในระหว่าง พ.ศ.2485 – 2487 อันเป็นช่วงที่ประเทศไทยประกาศเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่สองนั้น พบว่าการดำเนินนโยบายของรัฐบาลได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปหลายประการ เช่น แนวคิดเรื่องผู้นำได้เปลี่ยนจากผู้นำในกรอบของระบอบรัฐธรรมนูญหรือประชาธิปไตยมาเป็นผู้นำที่มีอำนาจเด็ดขาดแบบฟาสซิสต์ แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาของรัฐบาลในขณะนั้นจึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับการกลมเกลอทางการเมืองในส่วนที่เกี่ยวกับระบอบรัฐธรรมนูญหรือประชาธิปไตยอีกต่อไป แต่ได้เน้นไปที่การฝึกความเข้มแข็งของร่างกายและจิตใจเพื่อรับการสงคราม อย่างไรก็ตามไม่พบว่ามีเปลี่ยนแปลงแก้ไขเนื้อหาของแบบเรียนให้สอดคล้องกับนโยบายนี้แต่อย่างใด ทั้งนี้ น่าจะเนื่องมาจากรัฐเห็นว่าการกลมเกลอทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนในสภาพการณ์ขณะนั้นไม่มีประสิทธิภาพพอ เมื่อเทียบกับการอบรมกลมเกลอในรูปแบบอื่น ๆ ที่เน้นการฝึกกำลังกายและกำลังใจโดยตรง เช่น การฝึกยุทธวิธีทหาร การเรียนวิชาพลศึกษา หรือการให้ท่องคำขวัญคติพจน์ต่าง ๆ ดังนั้นกระทรวงศึกษาธิการจึงให้หน่วยงานต่าง ๆ ในสังกัดกำหนดนโยบายการสร้างเสริมความเข้มแข็งทางร่างกายและจิตใจให้แก่นักเรียน เพื่อนำไปถ่ายทอดสู่เยาวชนโดยตรง

ทำให้กล่าวได้ว่าจุดมุ่งหมายหลักของการกล่อมเกลາทางการเมืองผ่านแบบเรียนระหว่างปี พ.ศ.2475 – 2487 นั้น คือการสร้างพลเมืองดีเพื่อสนับสนุนการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ อย่างไรก็ตาม เนื้อหาของการกล่อมเกลาทางการเมืองนั้น ได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปเพื่อตอบสนองต่อแนวคิดของกลุ่มผู้นำทางการเมืองในแต่ละช่วงเวลาเป็นสำคัญ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติ (หจช.)

- มท.5.14/49 เรื่องการเผยแพร่ระเบียบการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ (2479 – 2485)
- ร7. ม.26.4/64 เรื่อง พระองค์เจ้าธานีกับการศึกษา (21 ธันวาคม – 5 กุมภาพันธ์ 2477)
- ศธ. 0701.29/4 เรื่องพิมพ์แบบเรียนหลวง (12 เม.ย. – 18 พ.ค. 2476)
- ศธ.1/350 เรื่องสำนักงานโฆษณาการส่งข้อความตักจากหนังสือพิมพ์มาให้พิจารณา (24 – 30 เมษายน 2478)
- ศธ.1/371 เรื่องว่าที่ รต.อ.โอบ บักปิ่นเพชร แสดงปาฐกถาเรื่องการปกครองของสยามในที่ประชุมรัฐบาลประชาชน (16 – 20 สิงหาคม 2475)
- ศธ.1/380 เรื่องคณะรัฐมนตรีขอให้แสดงโครงการต่าง ๆ ที่คิดจะทำในปี พ.ศ.2476 เพื่อแถลงแก่ประชาชน (4 พฤษภาคม – 12 สิงหาคม 2476)
- ศธ.1/392 คณะรัฐมนตรีเสนอความคิดเห็นเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับกระทรวงธรรมการรวม 34 ฉบับมาให้พิจารณา (3 สิงหาคม – 22 พฤศจิกายน 2476)
- ศธ.1/397 เรื่องกระทรวงธรรมการห้ามใช้บทเพลงชาติซึ่งมีถ้อยคำปลุกใจอันเป็นคำแสลง เช่น คำว่า “ยึดอำนาจ” เป็นต้น (15 ส.ค. 2476)
- ศธ.1/380 เรื่องคณะรัฐมนตรีขอให้แสดงโครงการต่าง ๆ ที่คิดจะทำในปี พ.ศ. 2476 เพื่อแถลงแก่ประชาชน (4 พ.ค. – 12 ส.ค. 2476)
- ศธ. 1/401 เรื่องคณะรัฐมนตรีเสนอความคิดเห็นเรื่องการบริหารประเทศมาให้พิจารณา (6 กันยายน – 23 ตุลาคม 2476)
- ศธ. 1.1/25 เรื่องประธานกรรมการพิจารณาและจัดระเบียบราชการทหาร ธรรมเนียมการร่างระเบียบการของกระทรวง และหน้าที่ราชการของกรมต่าง ๆ ในกระทรวงธรรมการโดยสังเขป (19 สิงหาคม – 25 ตุลาคม 2475)
- ศธ.2/302 เรื่องระเบียบการอนุญาตให้โรงเรียนรับหนังสือพิมพ์ของกระทรวงธรรมการ (12 กุมภาพันธ์ – 16 มีนาคม 2474)
- ศธ.2/307 เรื่องยกเลิกระเบียบการอนุญาตให้โรงเรียนรับหนังสือพิมพ์ (6 – 7 กรกฎาคม 2475)
- ศธ.2/319 เรื่องพระราชกฤษฎีกาให้มีการเลือกผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ประกาศกระทรวงธรรมการหนังสือความเรียงของครูเทพ แผนกเศรษฐกิจ พ.ศ.2475 (16 มีนาคม 2475 – 24 พฤษภาคม 2476)

- ศธ.2/324 เรื่องแจ้งความกระทรวงธรรมการเรื่องการประกวดแต่งแบบเรียนเรื่องรัฐธรรมนูญ (10 มีนาคม 2476)
- ศธ.4.4/8 เรื่องหนังสือพิมพ์จีนฯ ลงข่าวความเห็นเรื่องการสอนหนังสือจีน (พฤษภาคม 2474)
- ศธ.4.4/16 เรื่องกระทรวงธรรมการจะบังคับให้โรงเรียนจีนสอนภาษาไทยวันละ 3 ชั่วโมง (27 มีนาคม 2473)
- ศธ.4.4/18 เรื่องพระยาประมวลาวิชาพลของแก้หลักสูตรตามโครงการศึกษาใหม่ (16 กันยายน 2475)
- ศธ. 4.4/23 รายงานการวางหลักสูตรประถมและมัธยมสามัญ (31 สิงหาคม 2476)
- ศธ. 4.4/24 รายงานการวางหลักสูตรประถมและมัธยมสามัญ (12 กันยายน 2476)
- ศธ. 4.4/26 รายงานการวางหลักสูตรวิชาจรรยา (27 ตุลาคม 2476)
- ศธ. 4.4/27 รายงานการวางหลักสูตรประถมและมัธยมสามัญ (31 สิงหาคม 2476)
- ศธ. 4.4/32 บันทึกเรื่องหลักสูตร และตำราเรียนของกระทรวงธรรมการประกอบเรื่องการบรรจุนาย ชิม วีระไวทยะ (2477)
- ศธ.9.2 เรื่องพิมพ์แบบเรียนหลวง (12 ส.ค. – 18 พ.ย. 2476)
- ศธ.9.2/28 เรื่องถวายหนังสือตำราเรียนต่าง ๆ ของกรมศึกษาธิการแก่กรมหมื่นวชิรญาณ และทรงแนะนำหนังสือสุริยเวราทีนเทศควรจะเผาไฟเสีย (28 มิถุนายน – 16 กรกฎาคม 2445)
- ศธ.9.2/63 เรื่องคำสั่งกระทรวงธรรมการ เรื่องตราข้อบังคับเรื่องแบบเรียนที่จะใช้ในโรงเรียน (3 กรกฎาคม 2455)
- ศธ. 9.2/ 67 เรื่องเสนาบดีของทราบจำนวนแบบเรียนที่เกิดขึ้นใหม่ (25 มีนาคม 2456 – 18 มิถุนายน 2457)
- ศธ.9.2/253 เรื่องพิมพ์แบบเรียนหลวง (12 เมษายน – 18 พฤษภาคม 2476)
- (2) ศธ.1/195 เรื่อง นายชิม วีระไวทยะ เสนอความเห็นเรื่องแก้หนังสือพลเมืองดีของเจ้าพระยาพระเสด็จ (2477)
- (2) ศธ.2/2 เรื่องคณะรัฐมนตรีเตือนเรื่องให้ทำบันทึกกิจการบรรดาที่ได้เปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบอบการปกครองอย่างใหม่ (30 กรกฎาคม – พฤศจิกายน 2478)
- (2) ศธ.4/11 เรื่องกระทรวงมหาดไทยควรมีการบังคับให้โรงเรียนจีนร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีกระทำความเคารพแต่ธงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ในโอกาสอันควร (21 มกราคม – 9 กุมภาพันธ์ 2471)

- (2) ศธ.15.2.1./3 เรื่องการปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ (29 กรกฎาคม – 24 สิงหาคม 2482)
- (2) ศธ.15.2.1/20 เรื่อง ความสำคัญในการบำรุงวัฒนธรรมของชาติ (16 ตุลาคม 2484)
- (2) ศธ.15.2 / 2 เรื่องให้รวบรวมแผนงาน หรือโครงการต่าง ๆ ส่งเพื่อนำเสนอให้นายกรัฐมนตรี
ทราบ
- สร.0201.14/3 เรื่องสภาการศึกษา (พ.ศ.2475 – 2476)
- สร.0201.14/9 เรื่องจะอบรมนักเรียนชายให้มีความรู้ความสามารถในการทหาร (พ.ศ.2476 –
2478)
- สร.0201.14/25 เรื่องการเข้าครองครองโรงเรียนของชนชาติศัตรู (2475)
- สร.0201.14/31 เรื่องเปลี่ยนแปลงเรียน (2485 – 2493)
- (2) สร.0201.10/31 เรื่องปลุกใจให้ราษฎรรักชาติ หรือเรื่องการอบรมให้รู้สึกในเรื่องชาตินิยม (6
มิถุนายน 2478 – 25 ตุลาคม 2495)
- (2) สร.0201.24/1 เรื่องหลักสูตรสำหรับชั้นประถมและมัธยมศึกษา หรือเรื่องประมวลศึกษา (แผน
การศึกษาหรือโครงการศึกษาของชาติ ตอน 1 (22 สิงหาคม 2475 – 1 เมษายน 2480)
- (2) สร.0201.24/3 นโยบายหาเงินจัดการศึกษา

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่

- 54/2475 (สามัญ) นายกรัฐมนตรีเสนอให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการแถลงต่อที่ประชุมรับ
ทราบร่างประกาศแผนการศึกษา (3 มีนาคม 2475)
- 57/2475 (สามัญ) ญัตติของคณะรัฐมนตรีว่าด้วยร่างประกาศแผนการศึกษาชาติ (17 มีนาคม
2475)
- 6/2476 (สามัญ) เรื่องหลวงวิจิตรวาทการเสนอญัตติให้กระทรวงธรรมการออกคำสั่งให้นักเรียน
ท่องบทรัฐธรรมนูญ และ เรื่องนายกรัฐมนตรีแถลงถึงความข้องใจอันเกี่ยวกับคำว่า “ยึด
อำนาจ” (20 กรกฎาคม 2476)
- 15/2476 (สามัญ) ญัตติของหลวงวิจิตรวาทการเรื่องขอให้สภาฯ จัดตั้งคณะกรรมการพิจารณา
หาวิธีป้องกันมิให้ผู้ใดละเมิดรัฐธรรมนูญ (24 สิงหาคม 2476)
- 16/2476 (สามัญ) พิจารณาญัตติของหลวงวิจิตรวาทการ เรื่องที่จะป้องกันมิให้ผู้ใดละเมิดรัฐธรรมนูญ
(31 สิงหาคม 2476)

- 18/2476 (สามัญ) เรื่องนายชุนท์ ปิ่นทนนท์ ได้ตั้งกระทู้ถามรัฐบาลเรื่องเพลงชาติ (14 กันยายน 2476)
- 21/2476 (สามัญ) รัฐบาลตอบกระทู้ถามของหลวงวิจิตรวาทการเรื่องที่จะหาทางทำอย่างไร จึงจะให้รัฐธรรมนูญมั่นคงอยู่ได้ (5 ตุลาคม 2476)
- 23/2476 (สามัญ) เรื่องพระราชบัญญัติป้องกันรัฐธรรมนูญ (2 พฤศจิกายน 2476)
- 29/2476 (วิสามัญ) เรื่องพระราชบัญญัติพิทักษ์รัฐธรรมนูญ (4 ธันวาคม 2476)
- 23/2478 (สามัญ) เรื่องพระราชบัญญัติประถมศึกษา (27 ตุลาคม 2478)
- 21/2481 (สามัญ) เรื่องการลูกเสือและยุวชนทหาร (10 กันยายน 2481)

วารสาร

- กมล เกาพิจิตร. การศึกษาและการนวดชาติในยามคับขัน. วิทยาคารย. 42(มกราคม - ธันวาคม 2585): 149 - 151.
- กรรมการการศึกษาและสภาการศึกษา. วิทยาคารย. 32(เมษายน - มีนาคม 2475): 2505 - 2506.
- กรรมการจัดวางหลักสูตรประถมและมัธยมศึกษา. วิทยาคารย. 35(มกราคม 2477 - ธันวาคม 2478): 489.
- กอบเกียรติ สุวรรณทัต-เพียร. การเขียนประวัติศาสตร์แบบชาตินิยม : พิจารณาหลวงวิจิตรวาทการ. วารสารธรรมศาสตร์. 6(มิถุนายน - กันยายน 2519).
- การสร้างชาติด้วยการศึกษา. วิทยาคารย. 35(มกราคม 2477 - ธันวาคม 2478): 1146 - 1152.
- ข่าวกระทรวง. วิทยาคารย. 34(เมษายน - ธันวาคม 2477): 2531.
- ข่าวกระทรวง. วิทยาคารย. 36(มกราคม 2478 - ธันวาคม 2479): 1719.
- ขุนสุนทวิธศึกษากร. การศึกษาหน้าที่พลเมือง. วิทยาคารย. 37(มกราคม 2479 - ธันวาคม 2480): 1890 - 1891.
- ความเห็นบางประการเกี่ยวกับเรื่องรัฐธรรมนูญ. วิทยาคารย. 35 (มกราคม 2477 - ธันวาคม 2478) 2265 - 2266.
- คำปราศรัยของท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ กล่าวทางวิทยุกระจายเสียงแก่บรรดาครูอาจารย์ทั่วราชอาณาจักรเนื่องในการเริ่มปีการศึกษา 2485. วิทยาคารย. 42(มกราคม - ธันวาคม 2485): 679 - 685.
- แถมสุข นุ่มนนท์. เมืองไทยยุคเชื้อผู้นำ. วารสารธรรมศาสตร์ 6 (มิถุนายน - กันยายน 2519): 364.

- ทวิชาติ. การจัดการศึกษาของพวกสปาร์ตาร์. วิทยาคารย. 35 (มกราคม 2477– ธันวาคม 2478): 1156.
- นามวาทิก. การศึกษากับประชาธิปไตย. วิทยาคารย. 36 (มกราคม 2478 – ธันวาคม 2479): 569 – 583.
- นายกอง กันภัย. การพลศึกษาในประเทศเยอรมันนี. วิทยาคารย. 39(มกราคม – ธันวาคม 2482): 49 – 67.
- นายพันเอกหลวงพิบูลสงคราม. เตือนใจเพื่อน. วิทยาคารย. 35(มกราคม 2477 – ธันวาคม 2478): 127.
- บพ็องเนื่องในงานวันรัฐธรรมนูญ. วิทยาคารย. 37(มกราคม 2479 – ธันวาคม 2480): 383 – 386.
- บ. บุญคำ. เรื่องสะกิดใจผู้มีหน้าที่จะการศึกษา รัฐธรรมนูญกับการจัดการศึกษา. วิทยาคารย. 34 (เมษายน – ธันวาคม 2477): 1787 – 1789.
- ปาฐกถาของคณะราษฎร. วิทยาคารย. 32(เมษายน - ธันวาคม 2475): 1862 – 1871.
- พระตีรณสารวิศวรรม. เรื่องข้อความเข้าใจของกระทรวงธรรมการ. วิทยาคารย. 36(มกราคม 2478 – ธันวาคม 2479): 1269 – 1270.
- ม.ล.มานิจ ชุมสาย. การศึกษากับรัฐ. วิทยาคารย. 38(มกราคม – ธันวาคม 2481): 175 – 192.
- ยรรยง โภธารามิก. การอบรมเด็กให้รักชาติ. วิทยาคารย. 42(มกราคม – ธันวาคม 2485): 567 – 575.
- หลวงวิเชียรแพทยาคม. ปัญหาการอบรมยุวชนกับการรักชาติ. วิทยาคารย. 36 (มกราคม 2478 – ธันวาคม 2479): 598 – 605.
- วิทย์ประทีป. ปัญหาทางเชื้อชาติ. วิทยาคารย. 39(มกราคม – ธันวาคม 2482): 1378 – 1392.
- ศิริ พงศะทัต. ระบบการศึกษาในนา ๆ ประเทศ. วิทยาคารย. 38(มกราคม – ธันวาคม 2481): 1185 – 1216.
- ศิริ พงศะทัต. อิทธิพลของระบอบฟาสซิสต์กับการศึกษาไทย. วิทยาคารย. 38(มกราคม – ธันวาคม 2481): 961 – 983.
- ส.ก. แผนการศึกษาชาติ. วิทยาคารย. 37(มกราคม 2479 – ธันวาคม 2480): 1532.
- สหัสส์ กาญจนพังคะ. การศึกษาของไทย. วิทยาคารย. 34 (เมษายน – มีนาคม 2477): 1700 – 1701.
- สุวรรณ รื่นยศ. งบประมาณการศึกษา. วิทยาคารย. 38(มกราคม 2480 – ธันวาคม 2481): ก – ค.

สุวรรณ รื่นยศ. งบประมาณธรรมการ ศก. 2480. วิทยาคารย. 37(มกราคม 2479 – ธันวาคม 2480): 694 – 699.

เสริม บุญยรัตพันธ์. การศึกษาและวัฒนธรรม. วิทยาคารย. 42(มกราคม – ธันวาคม 2485): 535 - 539.

โสภา ปาลบุตร. งานของครูอีกแห่งหนึ่ง. วิทยาคารย. 36(มกราคม 2478 – ธันวาคม 2479): 106.

โสภา ปาลบุตร. รายงานการประชุมกรรมการการศึกษาครั้งที่ 1. วิทยาคารย. 32(เมษายน – ธันวาคม 2475) : 2507 – 2515.

อรรถจักร สัตยานุรักษ์. การเกิดแนวคิดหน้าที่พลเมืองในรัฐไทยสมัยใหม่. รัฐศาสตร์สาร 14 (กันยายน 2531 – เมษายน 2532): 206.

เอื้อ บุษปเกศ. การเตรียมตัวของชาติ. วิทยาคารย. 38(มกราคม – ธันวาคม 2481): 1565 – 1573.

หนังสือ

กฤษณา สิ้นชัย และรัตนา ฤชาฤทธิ. ความเป็นมาของแบบเรียนไทย. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ม.ป.ป.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาและคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีแต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระมนตรีพจนกิจ และพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์. มปท, มปป.

จำลอง ส่งามังคัง. หนังสืออ่านความรู้เรื่องเมืองไทย. พระนคร: โรงพิมพ์เลปาจารย์, 2480.

ชลธิรา สัตยาวัฒนา, บรรณารักษ. ครูเทพ. กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2531.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ.2471 – 2477. กรุงเทพฯ :สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532.

ชาญพิทยกิจ, หลวง. ประวัติศาสตร์สยามสังเขป เล่ม 1. พระนคร: โรงพิมพ์บางขุนพรหม, 2480.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2475 การปฏิวัติของสยาม. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาร, 2535.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ,บรรณารักษาร. จอมพล ป.พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่.

กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์, 2540.

ใช้ เรื่องศิลป์. หนังสืออ่านสนุกใจนักเรียน. ม.ป.พ., 2479.

ทิพวรรณ เจียมธีรสกุล. ปฐมทัศน์ทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ: สถาบันสันติประชาธรรม, 2531.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. การศึกษาของประเทศสยามระหว่างกึ่งศตวรรษที่แล้วมากับการศึกษาสิกกรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2479.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 1 พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2478.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 2 พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2478.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 3 พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 4 พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 5 พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2479.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 6 พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2480.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. แบบสอนอ่านใหม่เล่ม 7 พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2481.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของครูเทพ. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2475.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. โคลงกลอนของครูเทพ. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2473.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. เศรษฐกิจวิทยาเกร็ดเฉพาะบางเรื่องของครูเทพ. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2465.

ดำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. 2475 และ 1 ปี หลังการปฏิวัติ. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475. กรุงเทพฯ : อมรินทร์วิชาการ, 2540.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533.

นวนินิ เศรษฐบุตร. การเมืองไทยตามนัยรัฐธรรมนูญ ฉบับ 10 ธันวาคม 2475. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ประพัฒน์ ตริถนรงค์. ชีวิตและงานของเจ้าพระยาพระเสด็จ. กรุงเทพฯ: อุดมศึกษา, 2504.

ประมวญวิชาพูล, พระยา. หนังสือสอนอ่านเรื่องการปกครองของสยาม. พระนคร : โรงพิมพ์ห้างสมุด, 2476.

ปรีดี พนมยงค์. ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย: รวมข้อเขียนของปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ; ธรรมศาสตร์, 2526.

ผกา สัตยธรรม. แนวคิดทางการศึกษาของนักการศึกษาไทยในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปี 2475 – ปัจจุบัน. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

พาดิษยศาสตร์วิธาน, พระยา และพระสารอักษรพรหม. ธรรมเนียมการปกครองแผ่นดินสยาม. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2475.

มานิตย์ นวลละออ. การเมืองไทยยุคสัญลักษณ์รัฐไทย. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองพรินติ้ง, 2540.

ระลึก ธานี. วิวัฒนาการในการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย. (พ.ศ.2475-2503) กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2527.

วิจิตรวาทการ, หลวง. มนุสสปฏิวัติ. เชียงใหม่: โรงพิมพ์เจริญเมือง, 2483.

เลื่อน อาสนานนท์, รองอำมาตย์ตรี. หนังสืออ่านเรื่องประเทศสยาม. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2475.

วิชาการ, กรม. แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมเรื่องหน้าที่พลเมืองสำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4
พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484

วิชาการ, กรม. แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมเรื่องหน้าที่พลเมืองสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484.

วิชาการ, กรม. แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมเรื่องหน้าที่พลเมืองสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484.

วิชาการ, กรม. แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมเรื่องหน้าที่พลเมืองสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484.

วิชาการ, กรม. แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมเรื่องหน้าที่พลเมืองสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2484.

วิชาการ, กรม. ความเป็นมาของแผนการศึกษาชาติ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิ่งคลการพิมพ์, 2504.

วิโรจน์ สารรัตนะ. นโยบายด้านการศึกษาของคณะรัฐมนตรี คณะที่ 1 – 51. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธ์, 2536.

แวว ยอดพยุง. หนังสืออ่านเรื่องประเทศสยาม. พระนคร: โรงพิมพ์เลปาจารย์, 2479.

วุฒิชัย มูลศิลป์. แนวความคิดทางการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, 2526.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. การจัดการศึกษาไทยตามแผนการศึกษาแห่งชาติ: อดีต: ปัจจุบัน.

กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, 2530.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา: รายงานการประชุม
ทางวิชาการครั้งที่ 3 / สิงหาคม 2512. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2517.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. ๒๐๐ ปีการศึกษาไทย. ม.ป.พ., 2525.

สวัสดิศาสตร์พุทธิ, หลวง และจัญญ วงสายัณห์. ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา.

หนังสือชุดพัฒนาการทางการศึกษาระดับที่ 2 โครงการพัฒนาการทางการศึกษา กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ, 2504.

สังข์ อิศรางกูร ณ อยุธยา. ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์. พระนคร: โรงพิมพ์ธรรมพิทยาคาร, 2477.

สนิท ศุขสมาน. ประณมจรรยา เล่ม ๑. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2476.

เสนห์ จามริก. การเมืองกับการศึกษาของไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่ง
ชาติ, 2526.

โสภา ปาลบุตร, รองอำมาตย์ตรี. แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1. พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัด
สังเวช, 2475

โสภา ปาลบุตร. แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2. พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2476

โสภา ปาลบุตร. หนังสืออ่านประกอบการปกครองสำหรับมัธยมต้น ปีที่ 1-3. พระนคร: โรงพิมพ์ศรี
หงส์, 2479.

อรรถจักร สัตยานุรักษ์. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 -
พ.ศ.2475. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

อัจฉราพร กุมทพิสมัย. อุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.

อาชีวะศึกษา, กรม. แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมเรื่องหน้าที่พลเมือง สำหรับชั้นมัธยมปีที่ 3.
พระนคร : โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, พิมพ์ครั้งที่สอง 2485.

วิทยานิพนธ์

- กนกวลี ชูชัยยะ. พัฒนาการทางความคิดของกลุ่มทหารอาชีพ พ.ศ. 2478-2524. วิทยานิพนธ์
ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2528.
- จุลลา งอนรอด, ม.ล. กำเนิดและความเป็นมาของลัทธิชาตินิยมในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์
ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2519.
- สุลีพร พงษ์สมบูรณ์. พัฒนาการของหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาในระดับมัธยมศึกษา
ศึกษาในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขามัธยมศึกษา บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- เทียมจันทร์ อ่ำแหวน. บทบาททางการเมืองและการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ.
2475-2487. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- นันทรา ขำภิบาล. นโยบายเกี่ยวกับผู้หญิงในสมัยสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม.
วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2503.
- แน่น้อย ดิตติรานนท์. เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์. วิทยานิพนธ์
ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2519.
- ผานิต รวมศิลป์. นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่
พ.ศ.2481 – 2487. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- ไพฑูรย์ เจ๊ะแฮ. นโยบายชาตินิยมของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2481-2488. วิทยานิพนธ์
ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, 2522.
- ระลึก ถานี. นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย (พ.ศ. 2475-2503). วิทยานิพนธ์
ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, 2522.

- รังสิมา โฆสิตังกูร. แนวความคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองในแบบเรียนประถมศึกษา (พ.ศ. 2435-2533). วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.
- วนิดา วุฒิสถิตย์. พัฒนาการของหลักสูตรวิชาประวัติศาสตร์ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา.. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2526.
- วารุณี ไชยธรรมย์. การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411 – 2453. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- ศิริ พุทธมาศ. แนวความคิดทางด้านการเมืองและการศึกษากับบทบาทการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา). วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- สุชสวรรค์ แดงภักดี. ความคาดหวังของสังคมต่อสตรีไทยในสมัยสร้างชาติ พ.ศ. 2481-2487 วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- สุวิมล พลจันทร์. กรมโฆษณาการกับอุดมการณ์ของรัฐ (พ.ศ.2476-2484). วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.
- สุมินทร์ จุฑาทอง. การกล่อมเกลாத่างการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- แสงเดือน ไสยวงศ์. การก้าวขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองของนายพันเอกหลวงพิบูลสงคราม พ.ศ. 2469-2481. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- อุไรवास ปรีดีดิถก. การวิเคราะห์พัฒนาการของคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี ในประวัติศาสตร์การศึกษาภาคบังคับของไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาสัตตศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายละเอียดเนื้อหาของแบบเรียนเล่มสำคัญ ๆ ระหว่างปี พ.ศ.2475 – 2487

ชื่อหนังสือ	ชื่อบทเรียน
แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1 (ไสยา ปาลบุตร, 2475)	<ol style="list-style-type: none"> 1. ความเป็นอยู่ของมนุษย์ 2. ความเป็นอยู่ของมนุษย์ (ต่อ) 3. การศึกษา 4. การศึกษา (ต่อ) 5. การปกครองทั่วไป 6. การปกครองสยามสมัยเก่า 7. การปกครองสยามสมัยเก่า (ต่อ) 8. การปกครองสยามตามแบบรัฐธรรมนูญ
หนังสืออ่านเรื่องประเทศสยาม (เลื่อน อาสนานนท์, 2475)	<ol style="list-style-type: none"> 1. เริ่มเรื่อง 2. ประเทศสยาม 3. น่านน้ำ 4. อากาศและฤดู 5. การทำมาหากินของพลเมือง 6. เรื่องราวประเทศสยาม 7. เรื่องราวประเทศสยาม (ต่อ) 8. เรื่องราวประเทศสยาม (ต่อ) 9. ศาสนา 10. สิ่งที่ควรเคารพในพระพุทธศาสนา 11. วัตถุและสถานที่สำคัญ ๆ 12. ปลูกใจ
แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2 (ไสยา ปาลบุตร, 2476)	<ol style="list-style-type: none"> 1. เรื่องรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม 2. เรื่องรัฐธรรมนูญสยาม (ต่อ) 3. เรื่องรัฐธรรมนูญสยาม (ต่อ) 4. ความเจริญของประเทศ 5. ความเจริญของประเทศเกี่ยวทางเศรษฐกิจ

ชื่อหนังสือ	ชื่อบทเรียน
	6. ความเจริญของประเทศเกี่ยวทางเศรษฐกิจ (ต่อ) 7. ความสงบสุขและความปลอดภัยของประเทศ 8. ความสุขของราษฎร 9. สิทธิมีจำกัด 10. การศึกษาของราษฎร 11. หน้าที่ราษฎร 12. หน้าที่ราษฎร (ต่อ) 13. ธงชาติและเพลงประจำชาติ
หนังสือสอนอ่านเรื่องการปกครอง ของสยาม (พระยาประมวญวิชาพูล, 2476)	1. ชาวป่าและชาวบ้าน 2. ไทยเดิมและไทยสยาม 3. ครั้งกรุงสุโขทัย 4. ครั้งกรุงศรีอยุธยา 5. ไพร่หลวง 6. การพลเรือน 7. ส่วยสาอากร 8. กฎหมาย 9. ศาลหลวง 10. อำนาจสูงสุด (อธิปไตย) 11. หน้าที่และสิทธิของพลเมือง 12. ผู้เลือก 13. ผู้แทน 14. สภาผู้แทนราษฎร (สภาราษฎร) 15. คณะรัฐมนตรี 16. พระมหากษัตริย์ 17. ฝ่ายบริหาร 18. ฝ่ายตุลาการ

ชื่อหนังสือ	ชื่อบทเรียน
ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ (สังข์ อิศรางกูร ณ อยุธยา, 2477)	<u>ดินฟ้าอากาศ</u> 1. พื้นดิน 2. พื้นน้ำ 3. อากาศ <u>ประเทศสยาม</u> 1. สันฐาน 2. ฝั่งทะเล 3. เกาะ 4. พื้นที่ 5. แม่น้ำ 6. ภูเขา 7. อากาศ 8. โภคทรัพย์ของแผ่นดิน 9. พลเมือง 10. จังหวัดต่าง ๆ 11. อาชีพ 12. การค้าขาย 13. การคมนาคม 14. การปกครอง 15. ศาสนา 16. การศึกษา <u>ประวัติศาสตร์สยาม (ไทยเดิม)</u> 1. ชุนศรีอินทราทิตย์ 2. พระเจ้าขุนรามคำแหงมหาราช 3. พระเจ้าอู่ทอง 4. พระบรมไตรโลกนาถ 5. พระสุริโยทัย 6. พระนเรศวรมหาราช

ชื่อหนังสือ	ชื่อบทเรียน
	<p>7. พระนารายณ์มหาราช</p> <p>8. พระเจ้าตากสิน</p> <p>9. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก</p> <p>10. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า</p> <p><u>แผนที่และภาพ</u></p> <p>1. ภาพทวีปเอเชีย</p> <p>2. ภาพเปรียบเทียบสยาม</p> <p>3. แผนที่สยามตอนเหนือ กลาง และตะวันออก</p> <p>4. แผนที่แสดงตอนกลางประเทศสยาม</p> <p>5. แผนที่แสดงการทำมาหากิน</p> <p>6. แผนที่จังหวัดต่าง ๆ</p> <p>7. แผนที่แสดงทางคมนาคม</p> <p>8. ภาพศิลาจารึกของขุนรามคำแหง</p> <p>9. ภาพพระนเรศวรชนช้าง</p> <p>10. พระบรมรูปพระพุทธยอดฟ้า</p> <p>11. พระบรมรูปทรงม้า</p> <p><u>แผนที่ตัวอย่างสยาม</u></p> <p>1. แผนที่การคมนาคม</p> <p>2. แผนที่ภาคเหนือ กลาง และตะวันออก</p> <p>3. แผนที่ภาคใต้</p> <p>4. แผนที่เปล่า</p>
หนังสืออ่านเรื่องประเทศไทย (แนว ยอดหญิง, 2479)	<p>1. ประเทศไทย</p> <p>2. ประเทศไทย (ต่อ)</p> <p>3. ประเทศไทย (ต่อ)</p> <p>4. จังหวัดต่าง ๆ</p> <p>5. ประวัติชาติไทย</p> <p>6. ประวัติศาสตร์สยาม (ต่อ)</p> <p>7. ประวัติศาสตร์สยาม (ต่อ)</p>

ชื่อหนังสือ	ชื่อบทเรียน
	8. ประวัติการปกครองประเทศสยาม 9. การปกครองระบอบประชาธิปไตย และรัฐธรรมนูญแห่ง อาณาจักรสยาม 10. ระเบียบการบริหารราชการอาณาจักรสยามปัจจุบัน 11. สิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยาม 12. พระพุทธศาสนา 13. บุคคลสำคัญของชาติ 14. บุคคลสำคัญของชาติ (ต่อ) 15. บุคคลสำคัญของชาติ (ต่อ) 16. บุคคลสำคัญของชาติ (ต่อ) 17. ความรักชาติ
หนังสืออ่านเพลินใจนักเรียน (ใช้ เรื่องศิลป์, 2479)	1. ประเทศสยามเป็นบ้านของเรา 2. ประเทศของเราคืออะไร 3. ประเทศของเราคืออะไร (ต่อ) 4. ความดีงามของชนชาติไทย 5. ความดีงามของชนชาติไทย (ต่อ) 6. ประเทศมีคุณแก่เราอย่างไร 7. ประเทศมีคุณแก่เราอย่างไร (ต่อ) 8. ความรักชาติบ้านเมือง 9. การแสดงความรักชาติเมื่อเป็นเด็ก 10. การแสดงความรักชาติเมื่อเป็นเด็ก (ต่อ) 11. การแสดงความรักชาติเมื่อเป็นเด็ก (ต่อ) 12. การแสดงความรักชาติเมื่อเป็นเด็ก (ต่อ) 13. การแสดงความรักชาติเมื่อเป็นเด็ก (ต่อ)

ชื่อหนังสือ	ชื่อบทเรียน
	14.การแสดงความรักชาติเมื่อเป็นผู้ใหญ่ 15.การแสดงความรักชาติเมื่อเป็นผู้ใหญ่ (ต่อ) บทร้องรักชาติบ้านเมือง
แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เรื่อง หน้าที่พลเมือง สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 (กรมวิชาการ, 2484)	1.ชาติ ประเทศ และพลเมือง 2. หน้าที่ต่อครอบครัว 3. หน้าที่ต่อโรงเรียน 4.เพื่อนบ้านของเรา 5.หน้าที่ต่อประเทศ 6.การปกครองประเทศไทย 7.อำนาจสูงสุดของประเทศ 8.ระเบียบการปกครองประเทศไทย 9. การปกครองส่วนกลาง 10.การปกครองส่วนภูมิภาค 11.การปกครองส่วนท้องถิ่น 12.วันสำคัญ
แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม เรื่อง หน้าที่พลเมือง สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 (กรมวิชาการ, 2484)	1. หน้าที่พลเมือง 2. หน้าที่ต่อประเทศชาติ 3. หน้าที่ต่อศาสนา 4. หน้าที่ต่อพระมหากษัตริย์ 5. หน้าที่ต่อรัฐธรรมนูญ 6. การปกครองประเทศ 7. พระมหากษัตริย์ 8.สภาผู้แทนราษฎร 9.คณะรัฐมนตรี 10.ศาล 11.ราชการบริหารส่วนกลาง 12.การปกครองส่วนภูมิภาค 13.สภาเทศบาล

ชื่อหนังสือ	ชื่อบทเรียน
	14.การเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาล 15.วันสำคัญ
แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีล- ธรรม เรื่อง หน้าที่พลเมือง สำหรับ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 (กรมวิชาการ, 2484)	1. ความเป็นมาแห่งการปกครอง 2. การปกครองแบบประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญ 3. รัฐธรรมนูญให้สิทธิราษฎรและรัฐบาลอย่างไรบ้าง 4. การปกครองของประเทศไทยตั้งแต่สมัยโบราณถึงก่อนการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง 5. การเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งแรก และการสร้างรัฐ- ธรรมนูญชั่วคราวกับถาวร 6. อำนาจอสูงสุดของประเทศ 7. พระมหากษัตริย์ 8. สภาผู้แทนราษฎร 9. คณะรัฐมนตรี 10.การเลือกตั้งผู้แทนราษฎร 11 การเลือกตั้งผู้แทนราษฎร (ต่อ) 12.หน้าที่ของเทศบาล 13.สิทธิของพลเมือง 14.หน้าที่ของพลเมือง 15.รัฐนิยม
แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีล- ธรรม เรื่อง หน้าที่พลเมือง สำหรับ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 (กรมวิชาการ, 2480)	1. มนุษย์กับการปกครอง 2. ก. อำนาจอธิปไตยมาจากประชาชน ข. การใช้อำนาจอธิปไตยแบ่งแยกจากกัน ค. การรับรู้ว่ารัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด 3. พระมหากษัตริย์ 4. กฎหมาย 5. การศึกษา 6. การรับราชการทหาร 7. ระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรไทย

ชื่อหนังสือ	ชื่อบทเรียน
	8. ราชการบริหารส่วนกลาง 9. กระทรวง ทบวง กรม 10. ราชการบริหารส่วนภูมิภาค 11. เจ้าหน้าที่ของกระทรวง ทบวง กรม ตามส่วนภูมิภาค 12. ระเบียบราชการบริหารส่วนท้องถิ่น ก. ประเภทเทศบาล ข. องค์การของเทศบาล ค. อำนวยการของคณะมนตรี ภาคผนวก หน้าที่ตามศีลธรรม แบบสอบซ่อม

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียน

นางสาวปวีณา วังมี เกิดเมื่อวันที่ 5 สิงหาคม 2518 ที่อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีครุศาสตรบัณฑิต ภาควิชามัธยมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2539 และได้เข้าศึกษาต่อในหลักสูตรอักษรศาสตรมหา-บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ เมื่อ พ.ศ.2540

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย